

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 00317

MAYN LEKSIKON

Melech Ravitch

Permanent preservation of this book was made possible by

Robert B. Godwin

in memory of

Michael Harellick, Bookseller

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

מ״ן לעקסיקאז

געזעצט און געדרוקט:

נאַרטערן פּרינטינג און סטייאַנערי

4428 סט. לאַרענס בלווד. — מאַנטרעאל

.....

מלך ראזויטש

מייזן לעקסיקאזן

I

יידישע

דיכטער,

דערציילער,

דראמאטורגן

אין פוילן

צווישן די צוויי גרויסע וועלט-מלחמות

מיט א הקדמה פון . . . יצחק לייבוש פרץ

ארויסגעגעבן פון א קאמיטעט אין מאָנטרעאַל, קאַנאַדע

1

9

4

5

פרעזיריום פון בוך-קאמיטעט:

ל. ראסקעס פארזיצער
י. בערמאן קאסירער
פ. ליפשיץ סעקרעטאר

* * *

די גאנצע ברוטא-הכנסה פון דעם
בוך וועט פארווענדט ווערן אויף
ארויסצוגעבן דעם צווייטן באנד פון
דעם ווערק. און די גאנצע ברוטא-
הכנסה פון ביידע ביכער וועט—לויט
דער איינוויליקונג פון קאמיטעט און
ווענדונג פון מחבר — אוועקגעגעבן
ווערן אויף פאנדן צו העלפן די יודי-
שע שרייבער מעבר לים.

* * *

אדרעס פאר די ענינים פון דעם בוך:

P. LIPSHITZ
133 de l'Epee Ave., Montreal 8

זוכצעמל

זייט		זייט	
80	עוזר ווארשאַווסקי	7	הקדמה פון יצחק לייבוש פּרץ
83	א. מ. ווייסענבערג	11	באמערקונגען פון מחבר
86	אברהם זאק	17	שמואל יעקב אימבער
88	משה זילבורג	20	שמריהו אימבער
91	ביינזש זילבערשטיין	23	לייבל אליצקי
94	י. י. זינגער	25	מארק ארנשטיין
97	ה. ל. זשיטניצקי	27	שלום אָש
99	רייזל זשיכלינסקי	30	אלערליי אַש-יאָרן אין ווארשע
101	דער טונקעלער	33	מאטילדע אָש
104	קאליא טעפער	35	ישראל אשענדארף
107	י. י. טרונק	37	יצחק באשעוויס
110	ברוך טשעבוצקי	40	מ. בורשטיין
113	ב. יאושזאָן	43	הערץ בערגנער
116	קלמן ליס	46	ש. בערלינסקי
119	יחיאל לערער	49	משה בראדערזאן
122	קאָדיע מאָלאָדאָווסקי	52	שלמה גילבערט
125	איציק מאנגער	55	משה דוד גיסער
128	יואל מאסטבוים	57	אורי צבי גרינבערג
131	פּרץ מאָרקיש	59	לעאָן דרייקורס
135	לייב מלאך	62	בער האָראָוויץ
138	מ. נאטיש	65	שמעון האראנטשיק
141	ה. ד. נאָמבערג	68	מנחם מענדל הורוויץ
144	י. מ. ניימאן	71	פאלק היילפערין
147	משה סטאווסקי	74	קלמן חיים היישעריק
150	ז. סעגאלאָוויטש	77	הערשעלע

זײט	זײט
215 נפתלי הערץ קאן	153 חיים טעמיאטיצקי
218 אלטער קאציזנע	156 יעקב פאט
221 יצחק קאצענעלסאָן	159 יוסף פאפיערניקאָוו
224 עזרא קארמאָן	162 אברהם פטאָשקין
227 משה קולבאק	165 דוד פליסקין
230 מנחם קיפניס	168 יהושע פערלע
233 יוסף קירמאָן	171 י. י. פראָפּוס
236 דוד קעניגסבערג	174 נח פּרילוצקי
239 רחל ה. קאַרן	177 יעקב פּרעגער
243 מלך ראָוויטש	180 שרה פּרץ-אייזענבערג
246 ישראל ראבאן	182 העלענע פּרץ
249 יוסף רובינשטיין	185 טאַטשיאַ אַרטשישעווסקאַ
252 שרה רייזען	188 דבורה פּאָגעל
255 ישראל שטערן	191 אלעקסאנדער פּאַרבאַ
258 שלמה שיינבערג	194 רחל פייגענבערג
261 משה שימעל	197 יעקב פּיכמאַן
264 בער שנאפער	200 הלל צייטלין
267 פּראָפּעסאָר פּישל שניאורסאָן	203 אהרן צייטלין
270 ש. ל. שניידערמאן	206 אלחנן צייטלין
273 נישטאָ שוין טלאָמאַציע 13.	209 י. ב. צפּור
	212 אפרים קאָגאַנאַזוסקי

א הקדמה פון . . . יצחק לייבוש פריץ

הקדמה צו דער הקדמה :

דאָס פארטיקע בוך, געזעצט און געדרוקט און נאָר נאָך נישט געבונדן, ליגט פאר מיר. און פלוצלונג האָב איך עפּיס מורא באקומען עס ארויס-צולאָזן. און אז מען האָט מורא צו גיין אליין, זוכט מען א באגלייטער. האָב איך גענומען טראכטן און טראכטן און זיך דערטראכט, אז „מיין לעקסיקאָן — פון יידישע דיכטער, דערציילער, דראמאטורגן אין פוילן — צווישן צוויי גרויסע מלחמות“ — וואָלט געדארפט האָבן א הקדמה פון דעם פּאָטער פון דער מאָדערנער יידישער ליטעראטור, יצחק לייבוש פריץ.

בין איך אריין אין א חלום און גענומען בעטן :

— איך וויל א הקדמה . . . האָב איך געזאָגט קורץ און שטיל.

— איך שרייב נישט קיין הקדמות ! — האָט ער געענפערט קורץ און שאַרף.

— אָבער איך וויל א הקדמה צו א בוך וועגן יידישע וואָרט-קינסטלער אין פוילן; אין וואַרשע, אין ווילנע, אין לאַדזש, אין לעמבערג . . . און מיין שטימע איז פול געוואָרן מיט טרערן, ווארום איך האָב ליב דאָס געדעכעניש פון פריץ ווי דאָס געדעכעניש פון מיין אייגענעם פּאָטער.

— ווער ביזטו? — איז ער אביסל גערירט געוואָרן, ווארום ער איז די גוטסקייט אליין.

— מלך ראָוויטש . . . האָב איך געענפערט נישט דרייט.

— איך ווייס נישט ווער דו ביסט ! —

— פּאָטער, איר דערמאָנט זיך נישט? איר האָט אין 1912, אין די זיבן זאַטע יאָרן פון אייער גרויסקייט זיבן מאָגערע ווערטער אַמאָל געשריבן וועגן מיין ערשטלינגס-ביכל.

— אמת ! איז וואָזשע ווילסטו?

— א קליינע הקדמה צו מיין נייעם בוך. עס איז א מאָדנע בוך און איך האָב מורא אליין מיט אים. מען וועט מיך שלעכט פארשטיין. עס איז א בוך מיט ארום ניינציק אינטימע פּאָרטרעטן פון פנימער — און איבער זיי אלע אייער וויזיע, פּאָטער. אַנגעשטרענגטע פנימער פון די בויער פון א פּירא-מידע, וואָס אונטער אייער שרביט האָט מען איר פונדאמענט געלייגט.

- אָבער איך בין אלט און מיד פון אזוי לאנג טויט זיין !
- פּאָטער, איר לאכט פון מיר. איר זענט נאָך אלק דער יינגסטער און פרישסטער צווישן אונז אַלע.
- מיינסט אויף אן אמת ? ! — האָט ער זיך א כאַפּ געטון.
- איך שווער אייך, פּאָטער. אזוי איז דער אמת.
- וווּ איז דיין בוך ? !
- דאָ איז עס, פּאָטער. (א ווינט האָט שניידיק א שורשע געטון די פּאַר הונדערט בלעטער מיט א שאַרפן זוזוז און דאָס איבערגעלעזענע בוך איז שוין צוריק געלעגן אין מיין האנט).
- איך האָב שוין אויפגעשריבן !
- וווּ, גרויסער פּאָטער? איך זע גאַרנישט אין מיין האנט, חוץ מיין בוך.
- איך האָב שוין אלק אויפגעשריבן ! אלק איז דאָ אין מיינע ווערק ! אלק ! אלק ! איך האָב נישט קיין צייט ! דינעזאָן און אַנ-סְקִי זענען דאָרט אַליין !
- איך ווייס, אז אלק איז דאָ אין אייערע ווערק. איך ווייס — הלוואי וואָלטן מיר אלע אזוי געוואוסט, ווי איך ווייס. אָבער וווּ — די ווערק אייערע זענען אזוי כאַאָטיש צונויפגעשטעלט.
- דאָס ווייס איך ! אָבער די הקדמה איז דאָרט דאָ צוויימאַל ! ! איינ-מאַל אין אכטן און איינמאַל אין זעכצעטן באַנד! געפין ! און נעם פון דאָרט, וואָס דו דארפסט ! און האָב נישט מער קיין מורא! דאָס בוך וועט סאַי-זוי קיינעם נישט געפעלן ווערן, ווייל „קיינעם געפעלט נישט קיין אייגענע פּאַ-טאַגראַפֿיעז“ . . . („מיינע זכרונות“, באַנד 12, זייט 5).
- גרויסער פּאָטער, רעדט נישט אזוי, עס טוט אזוי וויי — ווייסט איר דען נישט, אז א גרויסער, גרויסער טייל פון די באשריבענע זענען שוין טויט, פריצייטיק טויט . . .
- ביי אַט די ווערטער מיינע איז יצחק לייבוש פּרָץ פּאַרשוונדן, נעלם געוואָרן די וויזיע און די אילוזיע . . . און איך בין געבליבן ביי מיינע פּאַר-הונדערט בלעטלעך און אַט איז די הקדמה, וואָס איך האָב צונויפגעשטעלט, וואָרט אין וואָרט פון פּרָץ'ס ווערטער — לויט דעם ווונק פון דעם גאַל-דיקסטן שרביט אין אונזער גאַנצער ליטעראַטור.

ד י ה ק ד מ ה

. . . די ליטעראטן, פונקט אזוי ווי פרויען, האָבן ביז אהער פאר-
 נומען א געקינסטלטן פלאץ, א פאלש אַרט אין געזעלשאפטליכן לעבן. אָדער
 גאַרנישט; א צרה, א משלחת, אָדער א מלאך. קיין מענש קיינמאָל נישט . . .
 שוין צייט אָפצורייסן מיט די אלטע מנהגים, ארויסשלאַגן זיך די אלטע איינ-
 רעדענישן פון קאַפּ . . . א ליטעראט איז אויך א מענש, ווייניקסטנס דארף
 ער זיין א מענש . . . דאָס פובליקום . . . מוז זיך צוגעוויינען צום געדאנק,
 אַז ליטעראטן זענען מענשן, וואָס ארבעטן און פארדינען מיט דער פעדער,
 ווי יענער מיט דער האק און דער מיט דער נאָדל. און אז עס טרעפט זיך,
 אַז א ליטעראט — אויך א מענש — גנבעט בענדלעך אין קראָם . . . קומט
 אים תפיסה גלייך מיט אלע. אויב אלע גנבים קומט תפיסה . . . דאָס פוב-
 ליקום . . . דארף זיך צו אלעם ערשטן אָפגעוויינען פון א מיאוסן פעלער,
 און דער איז דאָס, וואָס דאָס היינטיקע פובליקום, אויב עס עקזיסטירט,
 שאצט אָדער צו הויך, אָדער צו נידריק דעם ליטעראַט. שאצט צו הויך, אָדער
 צו נידעריק יעדעס געדרוקטע וואָרט, אָדער עס איז שמאַכטעס, מעשה-
 ביכלעך, בטלנות, אָדער פארקערט: הייליקע נביאות, נישט אָפצווענדן, נישט
 איבערצושפארן. זיי ווייסן נישט, אז א מענש שרייבט ווי א מענש רעדט . . .
 ווי ווער און ווי ווען.

וואָס הייסט פּריוואַט-לעבן? פּריוואַט לעבט א מענש אין א מדבר, פרי-
 וואַט לעבט א פרוש אין וואלד, אפשר נאָך א פארצייטיקער בטלן הינטערן
 בית מדרש איוון. א מענש צווישן מענשן איז קיינמאָל נישט פּריוואַט. דער,
 וואָס טוט עפּיס, — בפרט דער, וואָס שרייבט — לעבט געזעלשאפטלעך,
 עפנטלעך; דער מוז זיין אָדער נוצליך אָדער שעדליך און קאָן, דארף און מוז
 געשאצט ווערן. אמת, דאָס אפשאצן געהערט צום ריכטער, אַנקלאַגן צום
 פּראָקוראַר, מסרן צום שפיצעל און דאָס אויפהענגען צום תליון . . . זענען
 טאַקע דערויף פארהאַנגען ספעציאליסטן אין דער ליטעראטור אויך . . .
 איינער האָט גלאט ליב ווייוויסעקציע, טו אים עפּיס.

און ווי געזאָגט: אָבער עפנטליך קריטיקירט דארפן ווערן אַלע, אלע —
 און פריער פאַר אַלץ דער שרייבער. ווער עס רעדט צום פובליקום געהערט
 צום פובליקום. דאָס פובליקום האָט רעכט צו פאַרלאַנגען, מען זאָל פון
 צייט צו צייט אראָפציען דעם טלית פון די וואָס שטייען ביים עמוד, ביים
 שלחן, און ווייזן אים, ווער עס בעט פאר אים, ווער עס בלאָזט אים שופר.

אמאָל פלעגט מען זאָגן: קריטיקירן דארף מען דאָס ווערק, נישט דעם
 אויטאָר. היינט דעם אויטאָר צוליב דעם ווערק. ווייל דאָס פּרצוף-פנים פון

באהאלטנסטן אויטאָר, קריכט אַרויס אין זיין ווערק פון צווישן די שורות, פון צווישן די אותיות. ווי ער זאָל זיך נישט פארשטעקן, וועמען און וואָס ער זאָל נישט הייסן רעדן, וואָס ער זאָל נישט וועמען לייגן אין מויל אריין, — ער רעדט עס, זיין האַרץ זאָגט עס. און — א וואָרט א מאַן, א מאַן א וואָרט. און דער פאשקוויל, אויב ער איז אן אמתער, איז נישט מער ווי א שליסל צו דער רעטעניש פון ווערק.

און נאָך אמאָל:

ווייל דאָס פרצוף־פנים פון באהאלטנסטן אויטאָר קריכט ארויס פון זיין ווערק פון צווישן די שורות, פון צווישן די אותיות. ווי ער זאָל זיך נישט פארשטעקן, וועמען און וואָס ער זאָל נישט הייסן רעדן, וואָס ער זאָל נישט וועמען לייגן אין מויל אריין —

ער רעדט עס.

זיין האַרץ זאָגט עס.

י. ל. פּרץ.

1905.

באמערקונגען פון מחבר

מיין טאטע פלעגט מיר דערציילן, אז ער האָט עס בירושה פון מיין זיידן, און איך האָב עס בירושה פון מיין טאטן; פיעטעט צו גייסטיק אקטי-ווע מענשן. און פונקט ווי ביי מיין טאטן, איז די פיעטעט ביי מיר גע-מישט מיט אביסל חוצפה. אָבער פיעטעט איז דאָס גרונט-געפיל, חוצפה איז דער צומיש, דאָס זאלץ. פיעטעט מוז מען מישן מיט אביסל חוצפה ווי קארטאָפליעס מיט זאלץ. אָט א די פיעטעט איז די מוטער פון דעם ווערק — אין דריי פיר בענדער — מיטן נאָמען „מיין לעקסיקאָן“. מיין לעקסיקאָן — א פריוואטער לעקסיקאָן פון דער יידישער קולטור באוועגונג פון א פערטל יאָרהונדערט איבער גאָר דער וועלט. דעם פערטל יאָרהונדערט צווישן צוויי וועלט-מלחמות, די אקטיווסטע יאָרן פון מיין לעבן. עס איז א מאָזאיק-פאַרטרעט פון א יידישן קולטור-דור. א מאָזאיק — יעדעס שטינדל פונקט אזוי גרויס (אין מיין לעקסיקאָן און נישט אין דער ווירקלעכקייט), יעדעס שטינדל אן אנדער פארב — און אלע שטינדלעך צוזאמען א בילד. (לכל הפחות איז עס דעם מחברס הייסער ווונש, אז עס זאָל זיין א גאנץ בילד).

אויף א לאנגער פרויע אין מייע ווייטע וועלט-רייזעס, אין יאָר 1936, אין אויסטראליע, בין איך אמאָל ביינאכט געשטאנען אויפן באלקאן פון מיין דירה אין מעלבאָרן, אויף דער ראַיאַל-פאַרעיד, און ארויסגעקוקט אויף דער אָפגעשטאַרבענער אלעיע און געטראכט, אז איך וועל מוזן אינגאנצן אויפגעבן מיין זשורנאליסטישע ארבעט ווייל מייע רייזע-טעמעס האָבן זיך געענדיקט און דעמאָלט איז מיר גאנץ פלוצלונג אינגעפאלן א טעמע אָן א סוף. . . . צו שרייבן קורצע פאַרטרעטן פון דער יידישער קולטור-וועלט. איך בין אריין אין שטוב און גענומען מאכן א רשימה פון פערזאָנען, וואָס איך קען. אז עס האָט גענומען גרויען אין פענסטער האָב איך איבערגע-ציילט. עס זענען געוועזן 400 נעמען. אן ארמיי. און באלד דעמאָלט האָב איך באשלאָסן אָפצוגעבן יעדער פון די פערזאָנען די זעלבע צאָל שורות. אן ערך 3 בוך-זייטן. אן ערך 1000 ווערטער. (עטליכע אויסנאמעס באשטעטיקן בלויז די רעגל). דאָס זענען פאַרטרעטן — האָב איך רעזאָנירט — און איך בין א וואָרט-פאַטאָגראַף. און מענשן זענען אלע גלייך, און מענשליכע פנימער — אלע גלייך גרויס און אינטערעסאנט; אויב מען באמיט זיך נאָר דאָס אינטערעסאנטע אין זיי אויסצוגעפינען. און אגב וואָלט איך אוועק מיט מיין גאנצער ארבעט אין כּף הקלע ווען איך וואָלט גענומען מעסטן און טיילן כיבודים. האָב איך באשלאָסן; אלע גלייך! (אויסנאמעס באשטעטיקן די רעגל).

זינט 8 יאָר שרייב איך אָט אַ די פּאַרטערעטן. אן ערך 300 שוין אויפֿ-
געשריבן. א טייל פון זיי שוין געדרוקט אין אלערליי צייטונגען. און מיט
דעם שרייבן זענען אויפגעקומען פּראָבלעמען, וואָס זענען ביים פלאַנעווען
גאָר נישט געוועזן. און די פּראַקטיק האָט אסך געלערנט.

צוליב אלערליי סיבות בין איך איינער פון יענע יידישע שרייבער, וואָס
האָט פּערזענליך געקענט דעם מאַקסימום אַקטיווע שאַפּער פון דער יידי-
שער קולטור אין אונזער דור. ערשטנס צוליב די רייזעס איבער גאָר דער
וועלט. (און דווקא דעם ראַטן-פּאַרבאַנד נאָר כּמעט ווי דורכגעפּלויגן און אין
אַרץ ישראל לחלוטין נישט געוועזן — און דאָס איז א שטאַרקער מינוס ביי
אַזאַ ווערק, אָבער וואָס קען איך מיר העלפּן). צווייטנס צוליב אויספירן דעם
אַמט פון סעקרעטאַר פון וואַרשעווער ליטעראַטן-פּאַרייז, דעם באַרימטן
טלאַמאַצקיע 13, אין פּאַרלויף פון כּמעט צען יאָר — 1925-1934. דריטנס
צוליב אומענדליכער פּיעטעט נישט בלויז צו דער יידישער מאָדערנער
קולטור, נאָר אויך צו אירע שאַפּער. (פּיעטעט מיט אביסל חוצפּה — נאַטיר-
לעך) און איך זוך אלעמאָל אינטימע פּערזענליכע באַקאַנטשאַפּט.

לכתחילה האָט דאָס בוך, אין עטליכע בענדער, געדאַרפּט דערשיינען
אין פּאַרלאַג „טאַמאַר“ אין ווילנע, מיט וועלכן איך האָב געהאַט א קאַנ-
טראַקט אויף א פּופּצן-בענדיקער אויסגאַבע פון אלע מיינע כתבּים. דאָרט
האָט דאָס בוך געדאַרפּט דערשיינען אינגאַנצן אויף אַמאָל און אלפּאַבעטיש.
אָבער נישט באַשערט איז געוועזן. באַשערט איז געוועזן אז דאָס בוך זאָל
דאָך דערשיינען צוליב דער אינציאַטיװע פון ווילנער פּריינט, מאַשאַ און לייבל
ראַסקעס. אויך דער לכתחילהדיקער פּלאַן פון ווערק איז געענדערט גע-
וואָרן. צוערשט וועלן דערשיינען די צוויי בענדער, וואָס האָבן אויסשליס-
לעך א שייכות צו פּוילן. ווי דען אנדערש?

דער דאָזיקער, ערשטער באַנד נעמט ארום די פּויליש-יידישע דריי
דלדן: — דיכטער, דערציילער, דראַמאַטורגן. דער צווייטער באַנד וועט אויך
זיין א פּויליש-יידישער און אריינגעמען: פּובליציסטן, רעפּאָרטאַזשן-שריי-
בער, קולטור-טוער, טעאַטער-געשטאַלטן, זשורנאַליסטן — מיט איין וואָרט
אַלע די, וואָס באלאַנגען צום גאַנצן מאָזאַיק-בילד פון דעם דאָזיקן יידישן
קולטור-דור.

איך האָב געשריבן נאָר וועגן פּערזאָנען, וואָס איך האָב אליין געקענט.
פּערזאָנען, וואָס איך האָב אליין נישט געקענט—מעגן זיי זיין לייכט-טורעמט
און נישט פּערזאָנען — האָב איך וועגן זיי נישט געשריבן. עס איז מיון לעק-
סיקאַן. אין דעם זינען איז די חוצפּה אין פּאַדערגרונט.

יצחק לייבוש פּר'ין האָב איך נאָר איינמאַל אין מ'ין לעבן געזען — 14 יאָר בין איך דעמאַלט אלט געוועזן, אין סטאניסלע, אין יאָר 1908, נאָך דער טשערנאָוויצער שפּראַך־קאָנפּערענץ, אויף אַ ליטעראַרישן אונט, פון דעם העכסטן טרעפל פון דער גאליאַרקע אין דאָרטיקן טעאטער־זאל. האָב איך דעריבער אין לעקסיקאָן, חוץ דער פּר'י־הקדמה . . . אריינגענומען נור גע־שטאלטן פון דריי פּרויען, וואָס האָבן געהאט אַ שייכות צו פּר'יס לעבן, די דריטע האָט — לויט מ'ין מיינונג — געהאט אַ שייכות צו זיינע ווערק, זיינע פּרויען־געשטאלטן, אויך אַ פּאַרטרעט פון מאטילדע אש איז איינגעשלאָסן אין דעם לעקסיקאָן. דאָס זענען אלץ אויסנאמען.

קענער פון דער יידישער ליטעראטור אין פוילן וועלן נישט געפינען דאָ נעמען פון גאנץ באדייטנדיקע שרייבער. למשל: דוד קאסעל. כאָטש גע־לעבט אין איין שטאָט יאָרן — האָב איך אים כמעט נישט געקענט. ער האָט אויסגעמיטן אונזער קלוב, איך האָב מיך דאָך — אגב — נישט אונטער־נומען וועגן אלעמען צו שרייבן. עס איז מ'ין לעקסיקאָן. און אָט האָב איך איינגעשלאָסן שרייבער, וואָס האָבן נאָר אַ צייטלאנג געוויילט אין ווארשע אין די צוויי צענדלינג יאָר. אָבער אין מ'ין אויג האָבן זיי זיך צוזאמענגע־גאָסן מיט דעם גאנצן בילד. פיכמאן — למשל, — סטאווסקי, שניאורסאָן, אנדערע ווידער זענען באלד אין די ערשטע יאָרן פון פוילנס זעלבסשטענ־דיקייט אוועק, און דאָך האָב איך זיי אריינגענומען. גיסער, קאַרמאַן א. א. אנדערע אזעלכע וועל איך ארייננעמען אין באנד „אמעריקע“, קיין עקזאַקט־זייסנשאפטלעכער צוגאנג האָט דאָ נישט געקענט זיין. גראַז איז אונזער פּאַלק און קוועקזילבער זענען אונזערע שרייבער . . . אלץ איז לאַביל — ווילט איר גראַד פון מ'ין לעקסיקאָן אַ סטאַבילע מאָס? . . . אייניקע שרייבער זענען געקומען צו באדייטונג, אָדער בכלל געקומען ערשט נאָך מ'ין אָפּפּאַרן פון פוילן, אין די פּאַר יאָרן 1935-39. און נאָך איז געוועזן אַ פּראַגע — ווער עס זאָל אריין אין ערשטן באַנד? ווער איז אַ דיכטער, דערציילער, דראַמאַטורג? דאָ האָב איך געהאט אַ קריטעריום: כאָטש איין בעלעטריסטיש בוך ! און אמאָל איז אויסגעשפּראַכענע בעלעטריסטישע אמביציע אויך פאַר מיר גענוג געוועזן. משלים: נח פּרילוצקי, יעקב פּאַט, פּאַרוואָזשע קומט דאָ אריין קאָליאַ טעפּער? איך ווייס נישט. עטליכע, אפּשר דורכגעלאָזענע, וועלן אריין אין צווייטן באַנד פוילן, אנדערע וועלן אריין אין דריטן, פּערטן. איך וועל שוין געפינען אַן אויסרייך זיי אין יענע בענדער אריינצונעמען. גראַז איז אונזער פּאַלק און קוועקזילבער זענען זיינע שרייבער.

לעזער, וואָס וועלן לעזן דאָס גאַנצע בוך, וועלן געפינען מערערע אי־בערחזרונגען, זיי וועלן צו אָפט געפינען דערמאָנט די יאָרן פון דער „כאָ־

ליאסטערע" און איר שעה פריץ מארקיש, זיי וועלן צו אפט געפינען דערמאנט דעם ליטעראטור־פאריין, צו אפט די „ליטערארישע בלעטער“, „פאָלקס־צייטונג פאר ליטעראטור“, אויסגאבן וואָס איך האָב מיט־רעדאגירט, רעדאָ־גירט, דורך אַט די איבערחזרונגען וועט דער לעזער, וואָס וועט בלויז טיילן פון דעם בוך לעזן, אויך אלעמאָל וויסן אין וואָס עס האַנדלט זיך, וועגן וואָס עס רעדט זיך, פּוּסנאַטן וואָלטן זיך נישט אַריינגעפּאַסט אין אזא מיין האַלב־בעלעטריסטישן בוך.

וויפיל שפּאַסיקע און ערנסטע טיטולן פאר דעם בוך זענען מיר אין פּאַרלויף פון די אַכט יאָר איינגעפּאַלן, בכיסם, בכוסם, בכעסם — האָט מיך יאָר־לאַנג נישט אָפּגעלאָזן, זאָל עס כאָטש אין די באַמערקונגען פאַרצייכנט ווערן — פאַר דער „איביקייט“ . . .

ווי אָפט איך האָב מיך געעזצט שרייבן אזא פּאַרטערעט — און איך האָב עס ביז איצט שוין דריי־הונדערט מאָל געטון — האָב איך אלעמאָל געזאָגט אַ תּפּילה: גיב מיר גאָט כּוּח נישט צו באַהאַנדלען דעם מענש ווי ער האָט מיך באַהאַנדלט, נישט צום גוטן און נישט צום שלעכטן, גיב מיר בכלל — גאָט — כּוּח צו רעגולירן מיינע באַציאונגען צו מענשן (נישט לויט זייערע באַציאונגען צו מיר, אין מאַנכע פון די פּאַרטערעטן האָט גאָט מיין תּפּילה אויסגעהערט, אין אלע — אוודאי נישט, איך בין דאָך נישט מער ווי אַ זינג־דיקער מענש, אָבער מיר זענען ברידער אלע, שוועסטערן אלע, טינג־קרובה־שאַפט איז די איינציקע ראַסן־קרובה־שאַפט אין וועלכער איך גלויב, און אַ פּשיטא שוין אזא טינג מיט וועלכער די טייערע, יידישע אותיות ווערן גע־שריבן, און אלע דאָ באַשריבענע האָבן אַ שייכות צו יידישע אותיות, אין דעם זינען איז קיין אויסנאָם נישטאָ.

אַ רייע פון שרייבער, וואָס זענען אין דעם בוך נישט אויפגענומען — און וועגן וועלכע איך האָב געשריבן נאָר „מאַמענטן“ — נישט קיין פּאַר־טרעטן — וועלן אַריינקומען אין צווייטן באַנד.

מען האָט מיר געעצהט צו געבן אויך פּאַטאַגראַפישע בילדער פון די שרייבער, איז ערשטנס נישט מעגליך געוועזן אלע בילדער צו קריגן, צווייטנס — בילדער מיט בילדער, בולבעס מיט בולבעס . . .

עס איז געוועזן נויטיק צו יעדן פון די וואָרט־פּאַרטערעטן צו געבן דאָס יאָר ווען ער איז געשריבן געוואָרן, נישט צוליב דער „געשיכטע“, נאָר — אַזויסט וואָלטן אַסך פּאַרטערעטן אויסגעקומען אַנאַכראַניסטיש און ענדערן זיי האָט קיין זין נישט געהאַט, מען וואָלט געדאַרפט אלע יאָר ענדערן, די פּאַר־ביאָגראַפישע דאַטעס זענען אלע מאָל די לעצטע, אָפט לעבט נאָך דער באַ־

שריבענער אין טעקסט פון פארטרעט. אין דער ביאגראפישער נאָטיץ אין ער שוין טויט . . . נאָר ביי יענע חברים, טייערע, הייליקע חברים, וועגן וועלכע עס זענען געוועזן דעפיניטיווע, קאָנטראָלירטע ידיעות, אז זיי זענען שוין נישט מער ביים לעבן, איז דאָס אָנגעגעבן געוואָרן — ביי אלע איבע־ריקע, און הלוואי זאָלן זיי אַלע, אַלע זיין ביים לעבן, אז דער גרויסער סוד וועט אנטפלעקט ווערן, האָב איך בלויז צוגעשריבן די אומבאשטימטע ווער־טער: טראגישע ידיעות . . .

צום סוף פון בוך האָב איך צוגעגעבן מיין ארטיקל וועגן טלאָמאָזקיע 13, געשריבן אין בוענאָס איירעס אין יאָר 1938. א מיין דעקאָראַציע צו דער פאַרטערטן־גאַלעריע.

די כוונה פון דעם בוך איז — ספעציעל פון די צוויי בענד וועגן פוילן — ברענגען צו אייביקער פאפירענער רו א טומלדיקן, הארציקן, האַפּנונגס־פולן יידישן קולטור־דור, וואָס וועט ווידער אויפשטיין אין א גרויסער גלאַ־ריע — אָבער אנדערש. אזוי ווי ער איז דאָ באשריבן וועט ער שוין מער נישט זיין. זאָל ער זשע ווייטער לעבן, טומלען, האַפּערדיק זיין אין אַט די בלעטלעך און דורך אַט די בלעטלעך.

און אַט האלטן אויך די „באמערקונגען“ שוין ביים סוף, נעילה, נעילה און מחילה גראמען זיך. בעט איך טאקע שוין לכתחילה אנטשולדיקונג ביי יענע קאָלעגן, וואָס וועלן זיך פילן געטראָפן מיט דעם, אָדער יענעם וואָרט מיינעם. נאָך מער וואָלט איך געדארפט בעטן אנטשולדיקונג ביי יענע, וואָס קענען שוין די ווערטער אליין נישט לעזן . . . גלויבט מיר אלע, אלע — איר וואָס זענט דאָ, און איר וואָס זענט שוין דאָרט, ווו מיר אלע וועלן פריער אָדער שפעטער זיין, ווייל אין מיין האַרץ זענט איר אלע, אלע נאָך ביים לעבן — אז איך האָב קיין ביזע כוונות נישט געהאט.

דאָס בוך איז א בייטראג צו דער געשיכטע פון דער יידישער ליטע־ראַטור. צי עס וועט אויסנעמען, צי נישט, דער וואָס וועט שטודירן די יידי־שע ליטעראַטור פון אונזער צייט וועט עס — האָף איך — אויפזוכן און דאנקבאר זיין דעם מחבר פאר דערלאנגען אים אַט א דעם בונט שליסלען, צוויי ערגער און איינער בעסער אפשר, צו א בונד הארציקע ליידנדיקע יידי־שע נשמות פון א גרויסן און טראגישן יידישן דור.

מ.ר.

חאָנטרעאל, יולי 1944.

שמואל יעקב אימבער

1889 — געבוירן אין סאסאוו, גאליציע, געווינט אין לעמבערג, ווין, ניו יארק, קראקע און ווידער לעמבערג. רייזע: 1911 רוסלאנד, 1912 ארץ ישראל, 1920 אמעריקע. 1939 — טראגישע ידיעות וועגן אים. ער איז אבער געבליבן און געוועזן טעטיק אין לעמבערג. זינט יוני 1941 — ווער וויסט.

אימבער איז מיין ליטערארישער לערער געוועזן. דער שטרענגסטער פון אלע מינע לערערס. ווען איך וואלט שוין אין 1910-טן יאר נישט געהאט א וועגעטארישע נשמה וואלט איך אים ווארשיינליך געהרגט פאר די סאדיסטישע אפעראציעס, וואס ער פלעגט דורכפירן אויף מינע ערשט-לינגס-לידער. ער איז איינער פון די גרעסטע לידערפארשטייער אין דער יידישער ליטעראטור. ער פארשטייט קאמפראמיסלאז און צו גוט, אזוי ווי א ליטעראטור וואלט באשטאנען פון לויטער דיכטער-פאכלייט און נישט — אויך לעזער. דערפאר איז א געפאר אים איבערצוגעבן די אויפגאבע ארויס-צוגעבן אן אנטאלאגיע. ער האט עס אבער געטון.

אז אימבער, מיין לערער, איז אין 1912-טן יאר אויף א פאר חדשים אוועק פון לעמבערג קיין ארץ ישראל, האב איך באַלד אויסגענוצט די פריי-הייט און ארויסגעגעבן דאס ערשטע ביכל לידער מינס. ביים דרוק פון לעצטן בויגן איז אימבער פלוצלונג צוריקגעקומען. ווייס ווי קרייד פון שרעק פאר מיין לערער בין איך געשטאנען אין ווינקל פון דער דרוקעריי בשעת אימבער האט מיט זיין זיכערער האנט צורעכטגעמאכט מינע שלעכטע ערשטלינגס-לידער. דער קאפ האט זיך מיר געדרייט און עס האט זיך מיר געדאכט, אז מען לענקט מיר צוריק איין עטליכע אויף אַמאָל אויסגעלענקטע גלידער. אויב איך בין אין מיין לעבן ווען עס איז געוועזן ברוטאל צו יונגע שרייבער, איז עס געוועזן די רעאקציע אויף דער כירורגישער ברוטאליטעט, וואס אימבער האט ארויסגעוויזן צו מינע ערשטלינגס-לידער, איך האב געהאנדלט ווי יענער יעפרייטער ביי מיליטער, וואס נעמט נקמה פון דעם רעקרוט. נאָ, פיל אויך אַ טעם !

אימבער איז אַ גאליציאַנער. פון אלע וועלטן, און אפילו נאָך פינף יאָרן וווינען אין ניו יארק, האט ער זיך סוף כל סוף אומגעקערט צו דער שטאָט פון זיין ערשטלינגס-בוך „וואָס איך זינג און זאָג“, וואָס איז געוועזן און געבליבן איינס פון די צאַרטסטע און אומבאַקאַנטסטע אין דער יידישער ליריק.

אימבער איז א ברודער-זון פון דעם שעפער פון דער „התקווה“, דעם שטאלצן קעניג פון די יידישע דיכטער-שנאָרער נפתלי הערץ אימבער, דער ציוניזם איז אזויצוזאָגן אין זיין בלוט. ער האָט עס בירושה. און ער האָט זיך קיינמאָל נישט באַפרייט פון אַ פּרינציפּיעלן העברעאויזם, כאָטש פּאַקטיש איז ער דורכאויס יידיש — ניין, דאָס איז נאָך נישט אַלץ. פּאַקטיש איז ער יידיש-פויליש. ער האָט בכלל ממש אַ קרענקליכן טאַלענט צו שפּראַכן-קענטשאַפּט. ער מייסטערט משמעות די פּוילישע שפּראַך, אין וועלכער ער האָט געשריבן פּאַלעמיקעס קעגן אַנטיסעמיטישע עס-האַרצים, נישט ערגער ווי די בעסטע מייסטערס אין פּויליש.

אימבער שטייט אָן אַ זייט אין דער יידישער ליריק — נאָך אַלץ אין גאַליציע, מיט גאַליצישע קאַמפּלעקסן און אַינרעדענישן, טראַגיש ווי אַ בושעל אויף אַ שטיין-געבליבענעם קוימען פון א פאַרברענטן דאַרפהויז, פלעכט ער ווידער אין אַן איינזאַמען פּרילינג זיין נעסט . . . ער זוכט נישט דעם קאַנטאַקט מיט דעם ברייטן שטראָם פון דער יידישער פּאַעזיע, דער יידישער ליטעראַטור. ווי אַסך צאַרטסטע ליריקער — וואָס ער איז — איז ער אויך געבענשט (אָדער פאַרקערט? . . .) מיט א שפּילקע-שאַרפּן פּאַלעמישן גייסט. ער האָט עטליכע מאָל פּרובירט דורכשטעכן פאַר זיך אַ ברייטן וועג אין דער יידישער ליטעראַטור, אָבער דאָ דאַרף מען אָדער דורכברעכן, אָדער דורכשמיכלען א וועג . . . אימבער קען ביידעס נישט.

25 יאָר אימבער-דיכטונג !

30 יאָר אימבער-דיכטונג !

קוים א ווינטל האָט זיך באַוועגט אין דעם יידישן צייטונגס-בלעטער-וואַלד.

אָבער אין ווונדערליך-צייטיקן פּריהערבסט פון זיין דיכטערישער פּול-קאַמענהייט האָט אימבער געזונגען:

אינמיטן טאָג — חלומות, אינמיטן נאַכט — שפּאַצירן,
א לעבן אָן אַ חשבון — כאָטש אַלץ אינאיינעם שטימט —
איך בין נאָך אַלץ דערזעלבער: דורך פענסטער און דורך טירן
קומט ליבע אויף צו בלייבן, קומט רשעות און צעשווימט.

נישט די יידישע קריטיק, נישט די דאַנקבאַרע יידישע לעזערשאַפּט, וועלן אימבערן ארויפהויבן אויף דער הויך אין דער יידישער ליריק, אויף וועלכער ער געפינט זיך אַבסאָלוט — כאָטש רעלאַטיוו אין שאַטן. עס וועט עס טון דער יידישער פּראַנץ שובערט, וואָס וועט קומען און וועט אַזוי

קאָמפּלעט פאַרוואַנדלען אימבערס ליד אין מוזיק, ווי יענער האָט עס גע-
טון מיט היינעס.

אַ גליק, וואָס איך האָב שוין מיט 27 יאָרן צוריק געהאַט די נשמה
פון אַ וועגעטאַריאַנער, אַנישט וואַלט איך אימבערן געהרגט פאַר זיין
אכזריות צו מיינע ערשטלינגס-לידער. נישט איין ברוטאַל ליד האָב איך
אַפילו אין רייפּע יאָרן נור להכעיס מיין דיכטער-לערערס איבער-צאַרטן,
מוזיקאַלישן אויער געשריבן.

אַט זע איך אים, זיין יינגלישע געשטאַלט, אַפילו צו זיינע 40, זיינע
אייביק שמייכלענדיקע אויגן, אביסל גנבישע אפילו, זיין הויכן, בלאַסן שטערן,
זיין גאַלן קאַפּ שוין צו זיינע 30, זיין פול מויל, פול מיט ליבע און מיט
קושן צו דער גאַנצער, גאַנצער וועלט.

ש מ ר י ה ו א י מ ב ע ר

1868 אין זלאַטשעוו, זינט 1914 ווין, קראקע, ארץ ישראל.

דער פּאָטער פון שמואל יעקב אימבער, וואָס כאַטש נישט מער ווי פינף יאָרן עלטער פון מיר, איז שמואל יעקב מײן פּאָעטישער דערציער, א מײן פּאָעטישער פּאָטער. אויף דעם אופן וואָלט לאַגיש אויסגעקומען, אַז שמריהו אימבער, שמואל יעקבס פּאָטער, איז מײן זיידע, מײן פּאָעטישער זיידע . . . אָבער דאָס איז נישט אזוי, דאָס איז געזאָגט אַזוי זיך, א קיבעץ, און מיט דעם אַלטען אימבער האָט מען געקענט א קיבעץ טון. געשריבן האָט ער אַלץ איינס זייער ווייניק. כמעט גאַרנישט.

צו באַרימטע שכנים געהאַט.

זײן ברודער איז געוועזן נפתלי הערץ אימבער, דער העברעאישער דיכטער, מחבר פון דער „התקווה“, וועלטוואַנדערער און שיר נישט נביא, וואָס האָט זיך געלאָזט צאָלן אין שענקען גלעזלעך בראַנפן ביי גוטע ברידער און שפעטער צוריקגעשליידערט דאָס גלעזל דעם גראַבן יונג אין פנים אַרײן מיט א פּאַר ביטערע אמתן. אַט אַזאַ מין ווילדער נביא און מען זאָגט, אַז פּראָטאַטיפּ פון זאַנגוילס „קעניג פון די שנאַרער“.

פון איין זײט דער זון און פון דער אַנדערער דער ברודער — איז שוין שווער געוועזן צו מאַכן אַ ליטעראַרישע קאַריערע.

אָבער פונדעסטוועגן האָט מען אַנגעשריבן א דערציילונג און זיך מיט איר נישט וויסנדיק געמאכט פארן זון, אָדער אמאָל אן ארטיקל און געשוויגן וועגן דעם אין שטוב און אמאָל אויך רעדאגירט א צייטונג, דער עיקר אין העברעאיש.

און טאַמער האָט מען גערעדט וועגן אימבער-ליטעראַטור, איז אָדער וועגן דעם זונס, אָדער וועגן דעם ברודערס. אמאָל — עס איז געוועזן אין ווין, אין יאָר 1913 — בין איך גראַד געשטאנען אין איין לאַזשע צוזאמען מיט שמריהו אימבער בשעת דער שליכונג פון דעם ציוניסטישן קאָנגרעס. עס איז געוועזן נאָך ביאָליקס רעדע און דער גאנצער עולם האָט זיך א הויב געטון צו זינגען די „התקווה“. אַ מאַן 2000. שמריהו אימבער (וואָס ס'מזל האָט דווקא אים צוגעטיילט דעם סאַמע פּאָעטישסטן פון די אימבער-פּאַרנעמען) האָט זיך נישט געקענט איינהאלטן און רוימט מיר איין אויפן אויער; און ווער וואָלט דאָס געגלויבט, אז דאָ שטייט א שטילער ייד, וואָס איז געוועזן

אויף דער וועלט דער ערשטער לעזער פון דעם ליד ? און עס איז אים דווקא נישט צו שטארק געפעלן . . .

נאָר צום הערלעכסטן פון אַלץ איז געוועזן שמריהו אימבערס אַרים־ לערערישע שטוב פון א באַראָן הירש־פונדאַציע שול־דירעקטאָר אין דעם גאַליצישן שטעטל אזיערנע. דאָס איז נישט געוועזן קיין שטוב, דאָס איז גע־ וועזן א שטיק ליטעראַטור. אגב איז יענער גאַנצער ווינקל אין גאַליציע (ביי טאַרנאָפּאָל) א שטיק ליטעראַטור. משה לייב האַלפּערן איז פון יענער געגנט און א. מ. פוקס איז אפילו א אזיערנער. אָבער דער עיקר די שטוב פון שמריהו אימבער. דאָרט זענען געוועזן דריי שיינע מיידלעך: צפורה און חנה און אַדעלע, און אַ יינגל איזיע, וואָס איז שפעטער געוועזן אַן אוניווערסי־ טעטס־דאָצענט אין איטאַליע, דאָקטאָר איסאָדאָרע אימבער. און אַלץ איז געווען פול מיט וויץ און הומאָר און ליד און טאַמער איז אנטדעקט געוואָרן ערגעץ א ניי, גוט ליד, האָט זיך די גאַנצע שטוב אָפּגעשטעלט אינמיטן מי־ טאַג, אפילו זיך אויפגעכאַפּט אינמיטן דער נאַכט — אויסצוהערן דאָס נייע ליד. אויף דער ציכטיקער בריק זענען אלעמאַל געלעגן פאַרשפּרייט פּרישע לעמבערגער „טאַגבלאַטן“, דערויף האָט די אַלטע פרוי אימבער, וואָס אויף איר האָט געזונגען איר זון, דער פּאָעט שמואל יעקב „דיין מוטער איז אַ שטילע טויב“, געהאַט איר אייגענעם וויץ. זי האָט געזאָגט, אז מיט דעם צעשפּרייטן די צייטונגען אויף דער בריק איז זי מקיים א פסוק טאקע פון דערזעלבער צייטונג, אין וועלכער עס שטייט געדרוקט שוואַרץ אויף ווייס: לעזט און פאַרשפּרייט דעם „טאַגבלאַט“ . . .

אין אַט דער הערלעך־פּאָעטישער אַרים־לערערישער שטוב פון שמריהו אימבער בין איך אמאַל געוועזן א גאַסט אַ פאַר טעג, זיבעצן יאָר בין איך דעמאָלס אלט געוועזן און שעמעוודיק ווי א זיבניעריקער. די שטוב, וואָס האָט אסך טיי געטרונקען, האָט נישט פאַרשטאַנען פאַרוואָס איך טרינק בשום אופן נישט מיין טיי. ערשט שמריהו אימבער האָט אנטדעקט די סיבה: דער בחור שעמט זיך צו נעמען צוקער — און אזוי איז טאקע גע־ וועזן. אַט שטייט ער פאַר מייע אויגן, אַ מאַגערער, אַ שוואַרץ־גרויע, קורצע, שטעטיקע געשוירענע באַרד, אויגן פול מיט איראַניע און ביטול צו א אסך, אַסך, אָבער ער וועט עס נישט זאָגן, זיינע אייגענע זענען שוין גענוג אַיני־ געריסן מיט אַ האַלבער וועלט צוליב זייער שטאַלץ.

אַ פאַרזעצונג פון שמריהו אימבערס שטוב, וואָס איז געוועזן אַזוי איני־ טעליגענט, אַז אפילו די קאַץ האָט געגעניצט ביי א שלעכט ליד און זיך באַלעקט ביי א גוטס, האָט שפעטער עקזיסטירט אין וויין, אָבער ווין איז שוין נישט געוועזן אזיערנע, אַ ווייטערדיקע פאַרזעצונג איז געוועזן שפּע־

טער אין קראַקע, אָבער דאָרט האָט שוין אימבער געווינט ביי זיין איידעם,
אברהם זיינפעלד.

איצט איז שוין בלויז א זכר פון דעם אלעם געבליבן. און פון שמריהו
אימבערס כתבים בלויז עטלעכע בראַשורן אין יידיש און העברעאיש.

1938

לייבל אליצקי

1894 טריסק, 1932 וואַרשע, זינט 1941 אין ראַטן פאַרבאַנד.

פאַרהאַנגען שרייבער, וואָס קענען פון קליינע, אינטענסיווע איבערלע-
בונגען, פון איינצעלנע מענשן מאַכן סימבאָלן פון גרויסע וועלט-געשעענישן,
פאַרהאַנגען אַבער שרייבער, וואָס קענען גרויסע וועלט-געשעענישן אריינ-
פאַקן אין אַזעלכע ענגע רעמלעך, אז זיי זאָלן ווערן נישט מער ווי אינדי-
ווידעלע איבערלעבונגען. אינטענסיווע, משונהדיקע איבערלעבונגען —
אַבער נישט מער ווי פערזענליכע. לייבל אליצקי געהערט צו דעם צווייטן
מין. ווען איך וואָלט נישט מורא געהאט פאר דעם צו הויכן וואַרט וואָלט איך
געזאָגט: דאָסטאָיעווסטשינע. אַזאַ מין ליטעראַטור איז אַן אומהיימליכע
ליטעראַטור און אַזעלכע ביכער וואָלט מען געדארפט דרוקן מיט דער ערנס-
טער באַמערקונג, אַז מענשן אונטער פערציק יאָרן זאָלן אַט אַזעלכע ביכער
נישט לעזן . . .

דאָס פאַראַדאָקסאַלע איז, וואָס לייבל אליצקי איז אַ לערער פון פאַך און
נאָך מער פאַראַדאָקסאַל איז, וואָס חוץ אויף אומהיימליכע ראַמאַנען און נאָ-
וועלן ספּעציאַליזירט ער זיך אויף משלים פאַר קינדער. אַ פּסיכאָלאָגיש רע-
טעניש. נור דאָס רעטעניש קלערט זיך אויף ווען מען לעזט די משלים און
מען איבערצייגט זיך, אַז די דאָזיקע שרייבט בלויז דער פּעדאַגאָג, שרייבט
זיי מיט קאָפּ, דאָס האַרץ זיינס אַבער איז ביי די נאָוועלן און די ראַמאַנען,
דאָרט איז זיין עלעמענט.

מיר איז קיינמאַל נישט אויסגעקומען צו זיין אין אליצקיס שטעטל, אַבער
ווייזט אויס, אז די מעשה מיט דעם פּסוק „ווער עס וויל דעם דיכטער פאַר-
שטיין — מוז זיך אין זיין לאַנד מטריח זיין“ — איז נישט מער ווי אזא פּיין
קלאַסישע זאָגעכץ, ווייל אויסט ווי וואָלט עס מעגליך געוועזן, אז פון דעם זעלבן
שטעטל שטאַמט אויך זישע וויינפער, א פּריידפולער פּאַעט, א סאַנגוויניקער
ממש ?

ער איז א שטילער — אליצקי — און האָט אַלעמאַל שטילע טענות,
וועלכע ער זאָגט נישט אַרויס. אַזאַ געפּל האָט מען נאָך אַ לאַנגען שמועס מיט
אים, אז עפּיס האָט ער נישט דערזאָגט און וועט עס שוין קיינמאַל נישט זאָגן,
און — ווייל אַזוי — וויילט זיך דווקא וויסן. נור די מי איז אומזיסט. עפּיס איז
דאָ אין זיין שווייגן די פאַרביסנקייט און אומגלויבן פון דעם דאַרפּס-מענש
לגבי דעם שטאַטישן. איר קענט אים אַפּט זען אין א הייסן זומערדיקן טאָג

מיט א שירעם. א שירעם אין א זוניקן טאָג — איז אן אויסדרוק פון מיט-טרויען צום רבונו של עולם און צו דער גאַנצער וועלט.

אויב דאָס לעצטע וואָרט פון א שרייבער איז פון זיין שטאנדפונקט זיין שטארקסטע דערגרייכונג איז אַליצקיס אומהיימליכער, לעצטער ראָמאַן מיט דעם רעקאָרד־אומהיימליכן נאָמען „הונטמאַן“ אויך פון אונזער שטאנדפונקט די דערגרייכונג. ער איז זיך געבליבן געטריי אין זיין סטיל — אַליצקי — געטריי מיט די פאַרגלייכונגען, וואָס מען ווייסט קיינמאַל נישט צי זענען זיי גאָר גוט, אָדער גאָר שלעכט (זיין שטערן קניישט זיך ווי וואָסער פאַרן אַיינפרידן א. א.), געטריי מיט די טעמעס, עפּיס מאָדנע פון לעבן גענומען־נע, ווי האַלב־טויטע פליגן פון אַ שפינען־נעץ — אונטער דעם אַיינפלוס פון אַליצקיס פאַרגלייכן האָבן מיר אויך אַזאַ אַליצקישן פאַרגלייך באַנוצט . . .

פאַרהאַנגען שרייבער, וואָס באַנוצן זיך מיט אומהיימליכע טעמעס נור עס ווערט אונז נישט אומהיימליך און שרעקעוודיק (איר קענט דאָך דאָס וואָרט פון טאַלסטאָיען וועגן אַנדערעווען?), פון אַליצקיס ביכער אָבער ווערט אונז אומהיימליך און שרעקעוודיק — דאָס איז אן אויפריכטיקער דיכטער, און אויפריכטיקייט איז אלעמאַל מדרגה.

ער איז א שטילער און א פאַרזאָרגטער — לייבל אַליצקי — א שוואַרצ-אויגיקער, טיפּיטשנער פּראָווינץ־ייד — און אַ ברודער האָט ער, אויך אַ שרייבער — ברוך אַליצקי — א טיפּיטשנער, פּראָווינצער יידישער קראַסאַ-וועץ. זיי זענען זייער ענליך, איינער צום אנדערן, אָבער דער קראַסאַוועץ איז ברוך.

אַז ער האָט זיך פּאַיאָוועט אין וואַרשע — האָט עס אַזש אַ בליאַסק גע-טון, ווי אן אָפּשיין פון די שיינע, וואַרשעווער פּרץ־מאַרקיש־יאָרן . . . אָבער עס איז שוין נישט געוועזן דאָס — נישט די יונגע יאָרן פון דער כאַליאַסטער.

און לייבל האָט זיך געשראַקן ממש פאַר זיין ברודער, ער האָט כסדר גע-קוקט מיט חשד אויף אים בשעת זיי זענען ביידע געוועזן אין שרייבער־קלוב צוזאַמען, האָט כסדר געהאַלטן אַנגעשפּיצט די אויערן, אַט, אַט וועט איינפאַלן ערגעץ א קרעדענץ מיט גלאַזוואַרק — ברוך, ווער דען אויב נישט דער ווילדער ברוך, און ער — לייבל — וועט דאַרפן באַצאַלן דעם שאַדן פאַרן לאַבון, און דערצו די שאַנד . . . און אויך פאַר ברוך'ס גוטע, כאַטש צעלאָזן ווילדע לידער האָט זיך לייבל כסדר געשראַקן . . . און זיי זענען טאַקע כסדר גע-גאַנגען אייגענע וועגן, קיין צפון ברוך און קיין דרום לייבל, ווי אין בראַשית שטייט.

מ א ר ק א ר נ ש ט י י ן

1879 — ווארשע, רייזעס אין צפון און דרום-אמעריקע,
נאך 1939 געבליבן אין ווארשע.

אויף צוויי שטולן קען מען נישט זיצן און אויף צוויי חתונות קען מען נישט טאנצן, דאס הייסט זיצן קען מען און טאנצן קען מען אויך, מען קען אפילו טון ביידע זאכן צוזאמען: זיצן אויף צוויי חתונות און טאנצן אויף צוויי שטולן — נור וויי צו אַזאַ זיצן און וויי צו אַזאַ טאנצן.

מאַרק אַרנשטיין הייסט אויך אַנדזשעי מאַרעק און פירט אַריין פּויליש-קייט אין יידיש און יידישקייט אין פּויליש און מאַרק אַרנשטיין איז א טעאט-ראַל פון אַ פארמעסט און אַ מדרגה און גרויסער געניטשאַפט און דאָך איז נישטאַ מאַרק אַרנשטיין אין דער יידישער ליטעראַטור, אַפילו כמעט נישט אין יידישן טעאָטער. כאַטש אין עטליכע דראַמאַטישע וועלט-אַנטאלאָגיעס רעפּרעזענטירט גראַד ער די יידישע דראַמע. דאָס איז דערפאַר ווייל מען איז קיינמאַל נישט זיכער מיט אים, אַט רעדסטו צו מאַרק אַרנשטיין און אויסהערן הערט דיך גאַר אַנדזשעי מאַרעק. און אַט גלויבסטו שוין, אז עס רעדט צו דיר אַנדזשעי מאַרעק און אַזעלכע אויערן האַסטו אַנגעשטעלט צו אים, און עס רעדט גאַר צו דיר מאַרק אַרנשטיין.

מאַרק אַרנשטיין איז אַלעמאַל זייער ערנסט, ווי אַ טעאָטער-דירעקטאָר פון דער איבסען-תּקופה צו וועלכער ער געהערט אייגנטליך. ער איז אַלעמאַל זייער ענליך צו די יוגנט-בילדער זיינע מיט דעם שיינעם, ארטיסטישן פנים און דער טשופרינע און דעם הוט און דעם קראַוואַט — כאַטש דער ווינט פון דער צייט האַט שוין אַלץ אַוועקגעבלאַזן, דעם קראַוואַט, דעם הוט און די טשופרינע מיט דער פעלערינע פון די צייטן פון סטאַניסלאָו פּשיבישעווסקי און סטאַניסלאָו וויספּיאַנסקי מיט וועלכע מאַרק אַרנשטיין האַט זיך געחברט און איז געוואָרן אַנדזשעי מאַרעק.

אייביק ענערגיש — אַלעמאַל אַפילו געוואַגט, אויף זיין חשבון איז צו פאַרשרייבן די פּוילישע אינסצעניזאַציע פון ליייוויקס גולם אין ווארשעווער צירק, שיר נישט א ריינהארד-אויפּפירונג.

אויף צוויי שטולן זיצן און אויף צוויי חתונות טאנצן קען מען אייגנטליך יא, ווי מיר האָבן געזען, נור דאָס טראַגישע איז, אז אַזאַ גאַסט פאַרגעסט מען גיך אויף ביידע חתונות.

און עס איז א מאַדנע פאַלק — דאָס יידישע — עס אנערקענט נאָר דעם

שרייבער, וואָס האָט אויך דערפאַלג ביי די גוים, עס מעסט איינגטליך די מאָס פון דעם דערפאַלג, וואָס עס גיט אַ שרייבער לויט דער מאָס וואָס עס האָבן אים געמאַסטען די גוים — נאָר דאָס איז אלץ היינט; אין גרויסן מאָרגן, אין אייביקן מאָרגן נעמט דאָס יידישע פּאַלק לחלוטין נישט אין אַכט די מאָס פון די גוים און עס מעסט אינגאַנצן לויט אן אייגענער מאָס.

און מאַרק אַרנשטיין האָט אַלע זיינע טאַלענטן איינגעשטעלט אויף היינט.

איך האָב אים אמאָל געזען אראָפּקוקן פון באלקאָן פון ליטעראַטן-פאָריין אין אַ שיינעם וואַרשעווער זומער-טאָג בשעת אונטן איז פאַרבייגעפאַרן אַ גרויסער רעקלאַמע-וואַגן פון דער גולם-פאַרשטעלונג זיינער אין צירק; ער איז געשטאַנען גלייך און שטאַלץ ווי ביי אַ דעפּילאַדע, האָט אריינגעשטעקט די רעכטע האַנטפלאַך צווישן צוויי וועסטל-קנעפלעך, אַ ווינטל האָט אראָפּ-געבלאַזן אַ פאַר לאַקן אויף זיין שטערן אַרויף, נאָר דער נאַפּאַלעאַן-הוט האָט געפעלט אויף זיין קאָפּ. א טריומף-מאַמענט פון זיין לעבן.

אַבער פון דעם שידוך פון דער יידישער קולטור מיט דער פּוילישער איז געוואָרן פּשיטיק און פון די חלומות פון דעם גוט-מיינענדיקן שדכן — רויך פון א קוימען אין א שטורם-ווינט אין אַ פינסטערער נאָוועמבער-נאַכט . . .

דאָך איז פאַרט אַזוי פּראַסט און שייך און שיר נישט אייביק זיין — אפשר שענסטער — איינאַקטער „דאָס אייביקע ליד“. עס איז אפילו טיף-יידיש אויך.

ש ל ו ם א ש

1880 — קוטנע.

ביי אַלע שרייבער פון דעם דאָזיקן פּריוואַטן לעקסיקאָן זענען צוגעשריבן עטליכע דאָטעס פון וווינערטער-בייטן און רייזן. נור ביי אַשן — וואָס האָט אפשר צום אָפּטסטן וווינערטער געביטן און צום מייסטן, כאָטש נישט צום ווייטסטן גערייזט — מער נישט ווי דער געבורט-אַרט און דאָטום ? דערויף זענען דאָ צוויי ענטפּערס. דער ערשטער — לאָמיר זאָגן — ענטפּער איז, אָז עס וואָלט פּאַרנומען אַ פּאַר צענדלינג שורות אָט די אַלע ערטער ביי אַשן אויסצורעכענען, איז שוין בעסער גאַרנישט. אָבער דער צווייטער ענטפּער איז: אַז אַש איז קיינמאָל פון קוטנע נישט אַרויס . . .

— וואָס ? ! — גיט א הלוש אין מיין אויער דער קאַנדענסירטער יידישער לעזער און וויל מיך שלאָגן.

— אָבער פאַר אַ קאַנדענסירטן סימבאָלישן לעזער דאַרף מען אלעמאָל ווייניקער מורא האָבן ווי פאַר אַ פּאַקטישן איין איינציקן לעזער, האָב איך מוט און איך זאָג:

— יאָ !

און דער קאַנדענסירטער לעזער גיט א שאַט אויס אויף מיר אַלע זיבן און זיבעציק שטעט און זיבעצן לענדער און פּערציק יאָרהונדערטן, וואָס זענען די הינטערגרונטן פון אשם 28 בענד, שוין דעם צווייטן באַנד פון דעם ראָמאַן „ביים אָפּגרונט“ אריינגערעכנט.

איך אָבער האלט מיך ביי מיינס: קוטנע — און דערצו זאָג איך עס אַרויס מיט דער סאַמע ריכטיקסטער קוטנער אויסשפּראַך, וואָס קלינגט אָן ערך „קיטנעו“. דער קאַנדענסירטער לעזער קען זיך שוין מער נישט אַיינ-האַלטן און שפּרינגט אַרויס פון זיין הויט, דער צינערנער קאַנדענס-פּושקע, גלייך אויף מיר אַרויף. ער איז גרייט מיך צו הרגנען : סטייטש ? !

דערזען, אַז איך שפּיל מיך דאָ מיט דעם לעבן האָב איך געמאַכט א קליי-נעם סטראטעגיש-דיפּלאַמאַטישן ריקצוג: אָבער קוטנע איז די וועלט — פּונקט ווי אין אַ טראָפּן וואָסער, נישט נור וואָס עס שפּיגלט זיך די גאַנצע וועלט אין אים, נור די גאַנצע וועלט איז אויך אין אים אַנטהאַלטן — א וועלט מיט אומאויסגעפּאַרשטע און אומאויסגעשעפּטע נאַטור-סודות, אן אומ-צאָל מיט אומבאַקאַנטע באַשעפּענישן.

דער קאנדענסירטער לעזער איז פון זיין אַגרעסיווער פּאָזיציע צוריק אַרײַן אין זײַן הױט. איך האָב אױפּגעאַטעמט פּרײַער.

אַשס ווערק דאַרף מען שאצן פון אַ פּערספּעקטיוו פון קומענדיקע יאָרן — כאַטש זיבעציק. נישט ווייניקער. פון דער דאָזיקער פּערספּעקטיוו וועט זיך עס אַדער אַרויסווייזן אין דער גאַנצער גיגאַנטישער גרויס, אויב אַזאַ גרויס־קײט איז אין דעם דאָ. אַדער עס וועט זיך צעפּליסן ווי אַ רויך. נעלם ווערן אינגאַנצן.

עס איז אַ גרינגע פּאָזיציע — די דאָזיקע פּאָזיציע פון איבער זיבעציק יאָר אַרום, ווען מיר אַלע, וואָס מיר שרייבן און לעזן און זעצן די דאָזיקע ווערטער, וועלן שוין זיין טויט. און דער קאנדענסירטער אַש־לעזער שטעקט שוין ווידער אַרויס זיינע נעגל ווי אַ קאַץ; ווי וואָג איך —

— ווייל אין אַלע 28 ריזן־בענד פון שלום אַשעס ווערק איז נישטאַ קיין איין ניצוץ פון הומאַר און הומאַרלאַזע ווערק קענען נישט באַזיגן די צײַט.

און גלייכצײטיק פיל איך, אַז דאָס וואָס איך זאָג דאָ איז נישט ריכטיק, ווייל די ביבל איז אויך הומאַרלאַז און זי האָט די צײַט ווי נישט איז באַ־זיגט . . .

— ווייל אין אַלע 28 בענד איז נישטאַ קיין פּראַסטע גוטמוטיקייט און אַ מענש האָט ליב פשוט גוטמוטיקייט —

אַבער אַזוי איז די טבע פון אַקסיש־ברוטאַלע שעפּערישע נאַטורן — זיי האָבן נישט קיין הומאַר און האָבן נישט קיין גוטמוטיקייט. דערפאַר טאַקע דארף מען זיי זען פון אַ דיסטאַנץ פון אַ זיבעציק יאָרן, ווען אַש וועט ווידער צו אַש גיין און גור דאָס ווערק וועט בלייבן.

אַש איז קיינמאַל נישט גוטמוטיק — אין לעבן ווי אין ווערק. אין לעבן איז ער אויך נישט גוט, אַבער אין די ווערק האָט ער אַן אַ שיעור גוטסקייט, דערטשמעלעט מיט דער גוטסקייט. דערפאַר אַבער האָט ער אין זיינע ווערק קיינמאַל נישט אַפילו דעם מינדעסטן ניצוץ פון הומאַר און אין לעבן מאַכט ער אַפּטמאַל אַ וויץ. ער מוז זיך אַבער באַלד נאָך דעם געזאָגטן וויץ אַליין צעלאַכן, ווייל קיינער כאַפט זיך נישט, אַז דאָס איז געוועזן אַ וויץ און מען האָט געדארפט לאַכן. נאָך אַזאַ וויץ ווערט באַלד אַזאַ אַנגעצויגענע אַטמאָס־פּערע, אַז מען האָט מורא פאַר בלוטפאַרגיסונג און מען געזעגנט זיך וואָס גיכער איידער דאָס געוויטער ברעכט אויס.

ווען איך זע א מענשן, וואָס מיר איז עס אומהיימליך מיט אים צו זיין פון דער גאַענט — האָב איך אַלעמאַל שטילערהייט א נקמה אין אים: מיר איז אומהיימליך מיט דיר צו זיין, הייסט דאָס, אז דו ביזט אַן אַומהיימליכער מענש, אָבער איך שטעק דאָך אין מיין הויט און אַט אז איך וויל גיי איך מיר אַוועק פון דיר — אָבער דו קענסט דאָך אַזאַ קונץ נישט באַווייזן, דו קענסט דאָך פון דיין הויט נישט אַרויסשפּרינגען, דו מוזט דאָך אייביק בלייבן אין דיין אומהיימליכער געזעלשאַפט . . . אַט דאָס איז אַלעמאַל מיין שטילע נקמה אין אשן . . .

אָבער די דאָזיקע געניאַלע אייביקע אומצופרידנקייט זיינע מיט זיין אומ-היימליכער, וועלטפארשלינגערישער פּערזענליכקייט—דאָס דאָזיקע לויפן און נישט קענען אנטלויפן פון זיך ברענגט צו דעם אַנכאַפן זיך אַלעמאַל אין אַנ-דערע מזבח-הערנער פון גרויסע ווערק.

אַז דיספּראָפּאַרץ אין זיין ראַסיקער מענער-געשטאַלט און דערשיינונג און — אַפּט אין געוויינ-טאַן איבערגייענדיקער שטימע — עפּיס אַזאַ מידקייט אין דעם, מידקייט פון איינעם, וואָס קוים האָט ער דערגרייכט דעם שפיץ-באַרג איז ער שוין מיט די לעצטע כוחות אומגעפאלן. אַזאַ דיספּראָפּאַרץ אין דער געשטאַלט און די ווייסע, שוואַכע, קאַלטע הענט, וואָס ער דערלאַנגט ווי אַ פּוילישער חסידישער רבי, אַדער ענגלישער לאַרד — נור שפיצפּינגער-דיק, אַזוי ווי די הענט וואַלטן קיין שום אַנדערן זין אין דער וועלט נישט געהאַט ווי נור צו זיין שרייב-אינסטרומענטן פון איינעם, וואָס האָט נישט גע-קענט פון קוטנע אַרויס קיינמאַל, קיינמאַל, און האָט זיך פאַרמאַסטן א יידישע וועלט פון עק ביז עק שטח און פון עק ביז עק צייט אויפצושרייבן.

צי דאָס איז אים געלונגען — וועט משפּטן די אייביקייט.

שוין דאָס איז אַ גרויסע מדרגה — צו שטיין צום משפּט פאר דער איי-ביקייט. נישט פילע שרייבער פון דער פאַרגאַנגענהייט און נישט פילע פון דער קעגנווארט האָבן זוכה געוועזן.

איך וואַלט שוין געוואַלט דערלעבן אין זיבעציק יאָרן ארום.

אלערליי שלום אש-יאָרן אין וואַרשע

מיין ווייניקייט האָט געווינט אין וואַרשע אין די יאָרן 1921—1934. אין אַט דער צייט האָט שלום אַש, — דער מעטראָפאָליט פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור, געווינט אין דער מעטראָפאָליע אירער צוויי יאָר, אומצאָליקע מאָל זיך דאָרט פּאַיאָועט אויף אַ פּאַר טעג, נאָר געווינט דאָרט אויף „סטאַלע“, וואַרשעוועריש גערעדט, אין די יאָרן 1924—1925.

מיט אַשן האָב איך בכלל א פּראַבלעם אין די ראַמען פֿון דעם „לעקסיקאָן מיינעם“. איך נעם דאָך דאָ נאָר אַריין שרייבער, וואָס איך האָב פּערזענליך געקענט און וואָס האָבן געווינט אין פּוילן אין די אויבן דערמאָנטע יאָרן.

די ווערטער דאָ אויבן וועגן אַשן האָב איך געשריבן אין יאָר 1936. וואָלט איך זיי היינט געשריבן — וואָלטן זיי אַנדערש געקלונגען, אָבער נאָר אין פּרט — נישט אין כלל. דעריבער לאָז איך זיי. נאָך אַלע זאַכן זענען דאָך נישט בלויז אינטערעסאַנט די פּאָזן אין שלום אש, נאָר אויך די פּאָזן פֿון דער באַציאָונג צו אים. און מיין באַציאָונג איז כאַראַקטעריסטיש פּאַר אַ געוויסן טייל פֿון ייִדישע שרייבער.

און אַט איז אַ וואָרט וועגן אַלערליי אַש-יאָרן אין וואַרשע.

1921. פּלוצלונג באַווייזט ער זיך. פּערציק איז ער אַלט געוועזן דעמאָלט און בן אַרבעים לבניה — לויט אונזער הייליקן פּרק. אָבער ביי אַש'ן זענען אַלע מידות אַלעמאַל אויסגעמישט. איך געדענק די מינוט ווי ער איז אַרייַן געקומען, אויסגעפּוצט אין עסיק און אין האַניק, אין אונזער פּאַרויכערטן בינשטאַק אויף טלאַמאַצקיע 13. עס איז געוועזן 6 יאָר נאָך פּר'ס טויט און וואַרשע איז געוועזן פּירערלאָז ווי אַלעמאַל א מלוכה נאָכן טויט פֿון א גרויסן פּירער. א פּאַר אַלטע באַקאַנטע זענען צוגעקומען אין האַלבטונקל געמישט פֿון טשייניק-פּאַרע, ציגאַרעטן-רויך, רכילות, אָפּגעשיילטע ווענט, זעלבסט-לויב, עטליכע בייִסטעליעדיקע באַפּליגנטע עלעקטרישע לעמפלעך. אַש האָט זיי קוים דערקענט און נאָך ווייניקער געוואָלט דערקענען. זענען זיי אַוועק. האָט ער זיך אַרומגעדרייט א האַלבע שעה, באַשטעלט קאַווע ביים קעלנער, נישט געטרונקען זי און אַוועק. נישט אַזוי האָט ער זיך פּאַרגעשטעלט זיין טריומפּאלן צוריקקער קיין וואַרשע, ווו ער האָט אַזויפיל יאָרן געווינט און אַפּילו אַ זון באַגראָבן אויף'ן דאָרטיקן בית עולם.

און אַט רודערט גאָר די „כאַליאַסטרע“, און אַט איז אַן אַוונט, א גרוי-סער עולם. עס טרעטן אויף מאַרקיש, גרינבערג, זינגער, ווייכערט, קירמאַן,

קאציזונע, מייזיל, ראויטש. מען וואלט אָשן געלאדן, זיכער, נאָר וועט ער דען קומען? ער איז אָבער געקומען, געדרייט זיך מיט כעס אויף דער גאָס. צוגע-לאָפן צו דער קאַסע, אויסגעקויפט דעם בעסטן בילעט — דער איינציקער וואָס האָט דעמאָלט אַזאָ בילעט געקויפט — אַריין מיט אימפעט אין זאָל און אין צען מינוט אַרום צוריק אַרויס.

און יידיש קולטור-וואַרשע האָט געבענקט נאָך אַ פּרָץ . . . געדענקט איר יענעם הערליכן עפיזאָד אין דער אַלט-רוסישער געשיכטע ? זיעמליא נאשאַ וועליקא אי אבילנא — פּריכאָדי קניאזיט נאָד נאָמי . . . אונזער ערד איז גרויס און פּרוכפּערדיק, קום און זיי א מלך . . .

נאָר אַש קען נישט זיין אַ מלך איבער זיך אַליין אַפילו. מען דערציילט, אַז אַמאָל איז ער געוועזן אין טאַללין, עסטלאַנד, ביים באַלטישן ים מיט פּרוי אַש. גייט ער אַרום ביים ברעג ים, אַנגעכמורעט ווי דער באַלטיק אַליין; וואָס טו איך דאָ, מאַדזיע, נישטאָ דאָ קיין יידן, לאַמיר נאָך היינט אנטלויפן, קום שוין צו דער באַן. — אָבער פּרוי אַש האָט געוואוסט, אַז מען דארף דאַרט נאָך בלייבן אַ וואָך, זאָגט זי: שולעמשי, האָסט נישט באַמערקט, אַט ערשט איז פּאַרביי א ייד און אויסגעשריגן „אוי, שלום אַש“ . . . אַש גייט ווייטער, פּלוצלינג פאַרשווינדן די כמאַרעס פון פנים. ער שמייכלט: — ווייסט גאָר, מאַדזיע, דאָס שטעטל געפעלט מיר, וואָס דארף איך וויינען ערגעץ-וווּ, לאַמיר דאָ ברענגען אַלע אונזערע זאַכן, אונזערע קינדער און לאַמיר זיך גאָר באַזעצן אויף שטענדיק אין, ווי הייסט די שטאָט? טאַללין — —

נאָר באַזעצט אין טאַללין האָט ער זיך נישט. ער האָט זיך באַזעצט אין יאָר 1924 אין וואַרשע. שוין אויף אייביק, האָט עס געהייסן. געדונגען א דירה אויף דער קרולעווסקע, נישט ווייט פון דעם אַרט וווּ עס איז געוועזן פּרָץ'ס לעצטע דירה אויף די „אלעיעס“, די דירה האָט ער געזוכט מיט אַן אנאַנס אין „היינט“: „א דירה, ווי ס'פאַסט פאַר א בעל חלומות, אַ פּאַעט“ . . . נאָר אין דריי טעג אַרום נאָך'ן וויינען אין וואַרשע האָט ער זיך אַריינגעכאַפּט אויף דריי חדשים קיין בערלין. דאָך האָט ער אויסגעהאַלטן נאָענט צו צוויי יאָר צו זיין געמאָלדן אין וואַרשע. אסך מער ווי דאָס — נישט. באַזונדערס פּלעגט אים אויפּרעגן דער שיינער און דערפאַלגרייכער פּרָץ מאַרקיש. איינמאָל דוצט ער אים גאָר און רופט אים מלך מאַרקיש . . . איז מאַרקיש נישט פּויל און דוצט צוריק און רופט אים צוריק הערש דוד אַש . . . (נאַמבערגס ערשטע בעמען). אפילו דאָס איינקויפן זיך א פּלאַץ נישט ווייט פון וואַרשע האָט נישט געהאַלפן. אַש האָט נישט גענומען דעם צעפּטער און די קרוין וואָס מיר האָבן זי אים אונטערגעטראָגן . . . עס האָט זי בכלל קיינער נישט געוואָלט אַננעמען

אין ווארשע און מיר פלעגן זי אַנביטן אסך געסט: הירשביינען, אַפּאַטאשון, לייוויקן — עס איז אונז באַשערט געוועזן אַט אַזוי, יעדער א מלך פאַר זיך.

נאָכן ליקווידירן די דירה פון דעם בעל חלומות, וואָס די אַשעס האָבן קיינמאָל נישט ריכטיק אויסמעבלירט אַפילו; פרוי מאַטילדע אַש פלעגט דאָס פאַרענטפערן מיט דעם, אַז אַש מוז האָבן אסך פרייעם שטח, אַנדערש קען ער נישט שרייבן, מיר אָבער האָבן געוואוסט, אז אַ ליאָדע טאַג וועט דאָס איי-ביקע ווינען אין ווארשע זיין אויס. אָבער דאָס פראַכטפולע בוך „וואַרשע“ איז דעמאָלט און דאָרט געשריבן געוואָרן . . . און שפּעטער פלעגט זיך אַש כמעט אַלע יאָר ווי נישט איז אַריינכאַפן קיין פוילן און באַגרינדן פלעגט ער עס ברוטאל: איך ווער פשוט דאָרשטיק נאָך יידן, הונגעריק, קום איך מיך אַנטרניקען, אַנעסן מיט יידן קיין וואַרשע. אַנדערש קען איך נישט לעבן . . . אַז מיר האָבן אין 1931 געפראָוועט אויף א נאַציאָנאַלן פארנעם זיין יובל, האָט ער זיין גאַנצע משפּחה, זיין אכציק-יעריקע מאַמע אַפילו, צוזאַמענגעבראַכט אויפן גרויסן אַוונט. און ווידעראַמאָל האָבן מיר אים אַנ-געבאַטן דעם צעפּטער, אָבער אַפילו מיר האָבן שוין נישט געגלויבט אין דעם. איבער ווארשע האָט שוין געאומרוט די דאַמאַקלעס-שווערט . . .

1944

מ א ט י ל ד ע א ש

פון דער היים שאפיראָ, שטאמט פון לאַדזש, די פרוי פון שלום אש.

דאָס איז געווען אין יאָר 1911, דעמאָלט בין איך געוועזן אין לעמבערג. דעמאָלט איז קיין לעמבערג צוריקגעקומען פון אַ קורצן באַזוך אין וואַרשע מיין לערער אין די פּאָעטישע קונסטן — שמואל יעקב אימבער. וואַרשע איז דעמאָלט פאר מיר געוועזן א צויבער־מדינה אין וועלכער עס דרייען זיך אַרום אַ סך כישופמאַכערס און דערצו איין גאַט — פּרץ. דעמאָלט האָט מיר אימבער דערציילט וועגן דער פרוי פון שלום אַש, וואָס איר נאָמען מאַטילדע — אַדער יידיש: מאַטל — אַדער ווי אַש רופט זי מאַדזיע — האָב איך שוין געהאַט באַגעגענט אין ווידמונגען אויף אַשס ביכער. אימבער האָט דעמאָלט דערציילט, ניין, נישט דערציילט, נאָר געזונגען וועגן א ווונדערלעך שיינער פרוי, וואָס רעדט אַזוי פּויליש, ווי זי וואָלט געוועזן א גאַליציאַנערין, וואָס מען קען מיט איר רעדן וועגן אַלע ליטעראַטורן פון דער וועלט, וואָס איז פול מיט פּאָעזיע, וואָס איז אַליין אַ ליד.

דער אַינדרוק איז געבליבן. דער אַינדרוק האָט נאָר באַקומען לעבע־דיקע פאַרמען אין מיינע אייגענע אויגן מיט א צוועלף יאָרן שפעטער, ווען איך האָב פרוי מאַטילדע אַש דאָס ערשטע מאָל באַגעגענט אין וואַרשע.

שווער איז די קרוין פון דער „קווינ־קאָנסאַרט“, ווי דאָס רופט זיך אין ענגליש. קעניגין־באַגלייטערין פון אַ שלום אַש אין דער יידישער ליטעראַ־טור. מיר האָבן מזל געהאַט מיט דער קווינ־קאָנסאַרט אין אונזער ליטעראַ־טור. איך וואָג גאַרנישט צו טראַכטן, וואָס עס וואָלט געוואָרן פון אַזאַ כּוואַ־ליענדיקער שאַפּערישער פּערזענלעכקייט ווי שלום אַש — אָן זיין מאַטילדע, אין וועלכער ער איז אייביק פאַרליבט און פאַרדאַנקט. איך האָב געברויכט אַ וואָרט, וואָס איז קיין וואָרט נישט — פאַרדאַנקט — עס איז אַבער דאָ אויף דעם אָרט. זאָל עס בלייבן.

אומצאָליק זענען די אַנעקדאָטן שלום אַש — מאַטילדע אַש. אַבער אַש האָט פיינט אַנעקדאָטן, לאַמיר זיין פּיעטעטפול — אויס פּיעטעט צו פרוי מאַ־טילדע אַש. ווי אַפט האָב איך געזען אשן צעבושעוועט: אין וואַרשע, אויף דעם פּען־קאָנגרעס אין ווין; איין וואָרט „שולעם“ מיט דעם אור־פּוילישן אַקצענט פון פרוי מאַטילדע אַש — און דער לייב האָט די נעגל אַייגענעצויגן, דער לייב האָט אַ שמייכל געטון.

און מיט וויפּיל ווירדע פּלעגט זיך פרוי אַש, וואָס באַהערשט גוט עט־

לעכע אייראָפּעישע שפּראַכן, ארומטראָגן מיט איר יידיש אין מויל. אין איר מויל אין יידיש אַזוי נאַטירלעך געוואָרן איינע פון די אייראָפּעאישע שפּראַכן, ווי שוועדיש, נאָרוועגיש, פראַנצויזיש.

פּרוי אַש לאַזט ביי יעדער געלעגנהייט וויסן, אַז זי קען די ווערק פון איר מאַן, אַבער ביי קיין שום געלעגנהייט רעדט זי וועגן זיי. העכסטנס טעכנישע זאַכן, ווען און וווּ עפּיס איז געדרוקט, אויפגעפירט, איבערגעזעצט געוואָרן. נאָר עטלעכע מאָל האָב איך געזען די פּרוי אַש ענטוואַזמירט, ווען עס האָט זיך גערעדט וועגן די ווערק פון אַש. דעמאָלט האָט זיך עס אַבער נישט געהאַנדלט וועגן די ווערק פון שלום אש — נאָר די ווערק פון דעם זון נתן אַש. דעמאָלט איז די פּרוי פון שלום אַש אַרויסגעפאַלן פון איר ראַלע און אַריין אין דער אייביקער, הייליקער ראַלע פון דער מוטער. און זי האָט זיך שטאַרק געהידושט, ווען מען האָט דאָס, אַדער דאָס אַנדערע ווערק פון נתן אַש נישט געקענט, און זי האָט אַנגעזאָגט, אַז מען זאָל עס לעזן, ווייל אַלע זאָגן, אַ נתן אַש וואַקסט גרויס און גרעסער.

אַמאָל האָב איך אויף אַ באַל געזען אַ פאַר טאַנצן אַ וואַלצער. דער מאַן — דעמאָלט אַרום די פּופציק, די פּרוי אַן ערך אַזויפיל, אַבער זייער יונג אויסזעענדיק, אַ ראַסיק פאַר, הויך דער מאַן — און פונקט צו דער מאַס, אַביסל נידעריקער — די פּרוי. זיי האָבן געטאַנצט שווייגנדיק און עלעגאַנט. איך האָב זיי מיט אַ קלאַפּנדיק האַרץ באַווונדערט, באַווונדערט ווי אַ געט־לעכע לאַנדשאַפט און געטראַכט האָב איך: אַט דאָס איז אַ זווּג פון גאַט.

דאָס פאַר: מאַטילדע און שלום אַש. עס איז געוועזן אין וואַרשע אין לי־טעראַטן־פאַריין זאָל אויף טלאַמאַצקיע 13 — אין יאָר 1931.

ישראל אשענדארף

1909 אין א גאליציש שטעטל, אלע זיינע יארן אין לעמ-
בערג, זינט 1939 — ראטן-פארבאנד.

מיר זאגן זיך „דו“ אזוי ווי א טאטע מיט א זון, א דערוואקסענער זון
מיט נישט קיין צו אלטן טאטן.

אשענדארף האט אלעמאל א האלב-איראנישן שמייכל, ווי אלע גאליציא-
נער, אויף זיין ברייטן פנים, וואס איז אלעמאל מיט פינף יאר עלטער ווי ער
אליין. דאס איז דערפאר ווייל ער הארעוועט שווער דאס גאנצע לעבן און
זיין געלעגער איז נישט אויף רויון געבעט. דעריבער זענען דערנערדיק די
לידער, וואס ער שרייבט. און ער שרייבט פראסט און ער לאזט זעלטן ווען
דורך א שורה, און קיינמאל נישט א סטראף — אן דעם ספעציפישן גלאנץ
פון טאלענט. ער איז נישט צו ריטמיש, אמאל דאכט זיך, אז ער שרייבט גאר
פראזע, אינמיטן זינגען הויבט ער גאר אן צו רעדן, פשוט צו רעדן, אבער
צו רעדן ווי א פאעט רעדט. מען דערקענט אין זיין פאעזיע, אז ער שטאמט
פון דער מדינה פון משה לייב האלפערן, און אז ער שטייט אפילו אונטער
יענעם דייטליכן איינפלוס איז וואס ? מיט די פאעטן, איז אזוי ווי מיט
יענעם קאפ, וואס שווימט אויף דער אויבערפלאך פון פרקטיק: ווייל דו
ביזט באאיינפלוסט געוועזן האסטו אנדערע באאיינפלוסט, און די, וואס וועלן
פון דיר באאיינפלוסט ווערן וועלן אנדערע באאיינפלוסט.

נישטא נאך קיין ריכטיקע זאמלונג פון אשענדארפס לידער. או עס וועט
אויך מיט אים געשען דאסזעלבע נס, וואס געשעט מיט אלע אנדערע יידישע
פאעטן (אלע, פון קאפ ביז עק, פון קעניג ביז קנעכט) און זיינס א גרויס,
זאט, פול בוך וועט דערשיינען, וועט מען דערזען אן עכט-קינסטלערישן
פאעט, וואס זיין הויפט-איינשטעלונג איז א פראלעטארישע, אן אויפריכטיקע,
הארצענדיקע, איבערגעלעבטע און הויך קינסטלעריש איבערגעגעבענע. אין
זיין סאמע ערשטן ליד, וואס ער האט געדרוקט, מאלט ער א שטוב פון אן
ארבעטסלאזן, וואס אפילו די טעפ אין איר מאכן אויף די אומעטיקע מיי-
לעך און ווילן עסן . . . ווי פראסט און ווי ניי (דעמאלט, ארום 1927) ווי
שאַרף בילדעריש און ווי איבערצייגנדיק, אשענדארפיש — יא אשענדאר-
פיש — ווייל די, וואס זענען באאיינפלוסט געווארן וועלן אין דער צוקונפט
אנדערע באאיינפלוסט. אשענדארף געוויס !

דאכט זיך, אז איך בין דער ערשטער, אונטער וועמעס רעדאקציע — אין
דער „פאלקס-צייטונג פאר ליטעראטור“, דער וועכנטלעכער ביילאגע פון

דער „נייער פֿאַלקס־צייטונג“ אין וואַרשע — אַשענדאַרפס לידער האָבן זיך געדרוקט.

זיין פרייד איז געוועזן גרויס און ער האָט מיר געשריבן באַגייסטערטע בריוו, אַז זיינע ערשטע לידער האָבן זיך געדרוקט מיט די אַשורישע אותיות, שוואַרץ אויף ווייס, איינגטליך שוואַרץ אויף גרויליך, ווייל אַזאַ פאַרב האָט געהאַט דאָס אַרימע פאַפיר אויף וועלכער די פֿאַלקס־צייטונג האָט זיך גע־דרוקט. נאָר באלד האָבן מיר ביזנע צינגער איבערגעגעבן, אַז אַשענדאַרף בונטעוועט זיך קעגן מיר, ער וויל מיך דורס זיין פאַר די פאַר שורות, וואָס איך האָב אין זיין ליד פאַריכט. וואָס אין דער קאַרט, דאָס רעדט ער אויס אויף זיין „רבינ“ און ביי מיר זענען ממש טרערן פון פרייד אין די אויגן געוועזן, אַז איך האָב דאָס דערהערט. — עס איז אַ יונג, האָב איך מיר גע־טראַכט, אַ יונג מיט ביינער. ער וועט זיין שטעטל באַשטיין.

איינמאַל איז ער געקומען צו מיר אין אַ פּוילישן מיליטערישן אוניפּאַרם אין וואַרשע, עס האָט געמוזט זיין ארום 1930, און וואָס האַרציקער איך האָב אים אויפגענומען, אַלץ שולדיקער האָט ער זיך געפילט, ביז מיר האָבן ביידע אַרויסגעפלאַצט — נישט מיט כעס, נאָר מיט געלעכטער. — מיינסט, אַז איך ווייס נישט? — האָב איך געזאָגט. — מיינסט, אַז איך ווייס נישט, אַז דו ווייסט? — האָט ער געלאַכט מיט חוצפה, ווי נאָר אַ גאַליציאַנער פּאַעט קען.

דאָ און דאָרט — בשעת מיינע רייזעס איבער דער גאַרער וועלט — פלעגן דערגיין צו מיר זיינע בריוו, זיינע לידער, וואָס זענען געוועזן אַלע צוזאַמען ווי איין לאַנגער רוף מיט קורצע אַטעם־פּויזעס פון דעם גאַנצן פּוילישן יידענטום: — מיר ווילן אַדער אַרויס פון דאַנעט, אַדער דאָס לעבן פון דאַנעט זאָל אַרויס פון דער שטיקעניש! — אפּשר דער שטאַרקסטער, ממש נאַציאָנאַלער אויסדרוק פון דעם אַלעמען — אַשענדאַרפס ליד וועגן די אַנגעגרייטע טשעמאַדאַנעס . . . כמעט ערב קריג האָט ער מיר געשיקט אַ ביכל „גריסן אין דער ווייט“ — צוגעשריבן דרייט: דיין זון — אַזוי ווי קיין ירושה איבערזולאָזן האָב איך סאַי ווי נישט, וועט מיין — מיט עלף יאָר יינגערער — אמתער זון נישט האָבן קיין טענה צו זיין טאַטנס „לינקער“ פאַטער־ליבע . . .

י צ ח ק באשעוויס

1904 בילגאראי, פוילן, 1923 ווארשע, 1935 ניו יארק.

באשעוויס איז א ברודער פון י. י. זינגער — צו וועלכן ער איז מוראדיק ענליך און פון וועלכן ער איז מוראדיק אנדערש. דעם פסעודאנים האט ער זיך אויסגעקליבן מיט רעכט לויט דעם נאמען פון זיין מאמען, וואס אלע אירע דריי קינדער־שרייבער (אויך א שוועסטער שרייבט, נור איין ברודער איז א רב, פונקט ווי דער טאטע איז געוועזן) זענען מאדנע ענליך צו איר. פיזיש און צום גרויסן טייל אויך אין דער אומדערמיטליך נייגעריקער און קריטישער נאטור. א צופעליקע האלבשעהדיקע באקאנטשאפט מיט דער פרוי — איז פאר מיר געוועזן ווי א גאלדענער שליסל צו דעם שרייבערישן ווערק פון אירע קינדער — אבער איך רעזערוויר מיר די גענויערע באשרייבונג פון דער באגעגעניש צום קאפיטל וועגן דעם סעניאר פון די זינגערס — י. י. זינגער אליין.

איציק — פלעגן מיר אים רופן, באשעוויסן, ווייל מיר האבן אים אלע געקענט אלס יונג יינגל און גענוי אבסערווירט זיין ווערן פון דעם ערשטן טאג אָן, ווען ער איז, אַ וויסן־זשענדע רבניש בחורל געקומען קיין ווארשע. איציק פלעגט מיר אָפט דערציילן ווי ער פלעגט טראַכטן וועגן אונז „קלאַ־סיקער“, אַרויפקוקן צו אונז, מערווייניקער אַיינגעפונדעוועטע יידישע שריי־בער, ווי צו געטער . . . אָבער גלייכצייטיק האָט ער זיך זיכער פאַרגענומען אַזאָ — גאַט צו ווערן, משונהדיקע אַיינפאַלן פלעגט ער האָבן, זיי זענען אַזוי אומנאַטירליך, ווי ער וואָלט זיי שוין דעמאָלט צוגעגרייט פאַר זיין קומענדיקער ביאַגראַפֿיע, אָבער דאָס אַלץ איז אַזוי אמתדיק געוועזן ביי אַט דעם בחורל, וואָס האָט געהאַט רויטע האָר און פלעגט רויט ווערן ביי יעדער געלעגנהייט ווי אויף דעם אייבערשטן טרעפל פון שוויצבאַד. באשעוויס איז געוועזן אַזוי וויסנסהונגעריק, עפֿיס אַזוי ווי נאָך אַ קרענק — און אפשר האָט ער ווי אַ קרענק געפֿילט די יאָרן אין חדר — ער פלעגט ממש אויפֿ־עסן די ביכער, וואָס מען פלעגט אים לייען. צעריסענע רעשטלעך האָט מען צוריקגעקריגן. זיין שטודירצימער האָט ער זיך אמאָל אין אַ זומער אַיינ־געאַרדנט אויף אַ בוים אויף זיין ברודערס דאַטשע, דאָרט פלעגט ער אַרויפֿ־קריכן אין דער פרי מיט א דאָר שטיק ברויט און מיט אַ בוך און פלעגט זיי ביידע אויפֿעסן איבער טאָג. אז באשעוויס האָט זיך דאָס ערשטע מאָל ריכטיק אויסגעבונדן אַ קראַוואַט, דאָס ערשטע מאָל נישט פאַרביטן ביים אַנטון זיך די ווייסע וועש־בענדלעך מיט די שוואַרצע שיכענדלעך, און מען האָט אים מאַמענטאָן גענומען שטארק ערנסט, האָט מען באַמערקט, אַז ער

איז איינער פון די סאמע טיפגעבילדעטסטע, וויציקסטע און טאלענטפול-סטע, רייפע, כאטש יונגע, יידישע שרייבער. מען האט ממש געהאט דעם איינדרוק, אז מען האט דא צוגעזען דעם פראצעס ווי אזוי א יידישער שרייבער שילט זיך אויס פון שאלעכץ — פלוצלונג איז ער געשטאנען פאר אונז א פארטיקער.

און דער עיקר איז געוועזן, וואס באשעוויס האט אויך געהאט אן אייגן פנים, באלד פון אנהויב פון זיין שרייבערישער קאריערע, און דאס איז נישט געוועזן א צוגעטראכט פנים, ווי דאס פאסירט אזוי אפט, נור דאס איז געוועזן טאקע זיין פנים, אויסגעוואקסן מיט אים. פארהאנען ערגעץ אן ארט אין „מאטל פייסי“ שלום עליכם'ס, ווו ער זאגט, אז א היטל מיט א פנים דארפן זיין ווי פון איין שטיק — ווי פון איין שטיק דארפן זיין דער שרייבער און דאס פנים פון זיין ווערק. באשעוויס האט באלד געפונען זיין געשטאלטן-גאלעריע, פארהוילענע, מיסטעריעזע טיפן, געשילדערט מיט אפשיי אבער דאך נאטור-ראליסטיש, מן הצד. ווי אן אבסערוואטאר, אבער ווי א שטארק מיטפילנדי-קער און מיטלעבנדיקער אבסערוואטאר. באשעוויסעס העלדן זענען מענשן מיט א דיבוק, מענשן מיט א טראגישן גורל, אפט מענשן מיט א קינ-צייכן. זיין שפראך איז זייער קלאר, און ווי אלעמאל א קלארע שפראך — זאגט זי עפ"ס.

אלע שרייבער הויבן אן זייערע קאריערעס אויף דער ערד, בלאנזשען זיי, זוכן סטעזשקעס ביז זיי געפינען זייערע אייגענע, זייער וועג; באשעוויס האט אבער אנגעוויבן זיין ליטערארישע קאריערע אויף א בויס . . . מען האט דעם איינדרוק, אז ער האט דארט פריער גרינדליך אויסגעקוקט אלע סטעזשקעס, און ווען ער איז אראפגעקומען האט ער שוין געווסט, אויף וועלכער ער האט צו גיין, אויף וועלכער קיינער גייט נישט און וועלכע וועט זיין זיין אייגענע. באשעוויסעס וועג איז נישט דער וועג נאמבערגס און אויך נישט דער וועג יונה ראזענפעלדס — כאטש צו זיי ביידן שטייט ער צום נאענסטן.

באשעוויס איז אזוי דורכאויס געוועזן באלד פון אנהויב א פראפעסיאן-געלער שרייבער, ער האט זיך קיינמאל צו קיין אנדערער ארבעט נישט גע-נומען, נישט געוואלט נעמען, אז אין דעם זין איז ער ממש אן אוניקום ביי אונז. אפילו אש איז געוועזן א הויזלערער א געוויסע צייט. אבער, אבער כדי צו בלייבן בלויז א פראפעסיאנעלער שרייבער, האט ער קאמפראמיסעוועט אין שוין אביסל צו פאפולערע נאכמיטאג-אויסגאבעס, געשריבן דארט שפא-נענדע ראמאנען, וואס האבן זיך געשפאנט איבער האלבע יארן. מען זאגט, אז דער צוועק הייליקט די מיטל, מיר נעמען די דאזיקע טעזע נישט אן —

דערפאר אָבער נעמען מיר אָן אַלס אַ פּאַקט די ביאָגראַפּיש פּעסטיגעשטעל-
טע זאַך, אַז אַסך וועלטשרייבער, וואָס האָבן זיך דערוואָרבן פּלעצער אין דעם
פּאַנטעאָן פּון דער אייביקייט האָבן דאָס זעלבע געטון.

1936

מ. בורשטיין

1896 — פלאָנסק, געווינט אין וואַרשע, 1939 — ראַטן
פאַרבאַנד.

אז דו נעמסט אין האנט אריין א לעקסיקאָן, אָדער אן אנטאָלאָגיע פון וועלכער עס איז ליטעראַטור און דו בלעטערסט די רשימה פון די באַשריִיִבנע אָדער באַטייליקטע און לעזט עטליכע דאַטעס פון זייער לעבן, וועסטו אַלעמאַל באַמערקן, אז כמעט יעדער פון די שרייבער האָט מיטבילדונג. מער ווי א העלפט האָבן הויכע בילדונג און שרייבער אָן אַפיציעלער בילדונג זענען אן אויסנאַם, וואַרפן זיך אין די אויגן. ביי אונז איז דאָס ביז צו דער לעצטער צייט געוועזן פונקט פארקערט. כאַטש ווי האָט דאָס אמאַל עמיץ גע־זאָגט: דאָס ייִדישע פּאָלק האָט שוין זינט טויזנטער יאָרן קיין אַנאַלפּאַבעטן נישט, יעדער ייד קען לכל הפחות דאווענען, און יעדער ייִדישער שרייבער איז לכל הפחות געגאַנגען אין חדר אריין, און חדר איז דאָך אויך א שטיקל גימנאַזיום, ישיבה — אן אוניווערסיטעט. קאָן זיין, אז דאָס איז טאַקע אזוי, אָבער סיי די ישיבה און סיי דער חדר זענען זייער וועלטפּרעמדע שולעס און די אינטעליגענץ, וואָס זיי אַנטוויקלען איז זייער אן איינזייטיקע — אויב עס איז נישט אַ קיין וועלטליכער צוגאַב.

כאַטש די ייִדישע ליטעראַטור האָט אין איר גלאַנץ־תּקופּה געהאַט אלס אַיִנע פּירער אַזעלכע געבילדעטע מענער ווי פּרץ און מענדעלע, כאַטש מענ־דעלע האָט געקענט נאַטורוויסנשאַפּט בעסער ווי צען דאָקטוירים, קיין אַפּיִציעלע אַטעסטאַטן האָבן זיי נישט געהאַט — און צו דער ליטעראַטור, וואָס זיי האָבן געפירט, האָבן זיך לרוב געשארט קינדער פון פּראָסטן פּאָלק. די אַפיציעלע אינטעליגענטן האָבן בעסער ליבגעהאַט די קאַרידאָרן פון נישט־ייִדישע ליטעראַטורן.

ערשט אין דער לעצטער צייט איז אַנדערש געוואָרן, אָדער ריכטיקער: איז געמאַכט געוואָרן אז עס זאָל אַנדערש ווערן. מ. בורשטיין — איינער פון די ניימאָדישע.

אַז איך לעז מ. בורשטינס א בוך האָב איך אַלעמאַל דאָס געפיל, אז די געשעענישן קומען פאַר הינטער א לייוונט, אַזוי אז די קולות זאָלן קומען גע־דעמפּטע. אַפילו ווען מען שיסט פון האַרמאַטן אין זיינע ביכער, און אין זיין לעצטן בוך שיסט מען אָן א שיעור, ווייל „גורל“ איז א קריגסבוך, דאַכט זיך מיר אויך, אַז מען שיסט מיט קוילן אַרומגעוויקלט מיט וואַטע. פון וואַ־נעט נעמט זיך דער איינדרוק? אפּשר פון די פּערסאָנאַזשן פון בורשטינס

ביכער, וואָס זענען אַלעמאַל (יעדנפאלס ביז איצט) מענשן, וואָס שטייען שוין אויף יענער זייט שוועל מיט איין פוס, מענשן, וואָס די גרעסערע העלפט פון זייער לעבן איז געזעגענען זיך מיט אונז.

און אפשר איז דאָס א פערזענליכער איינדרוק פון דעם מחברס פער־זענליכקייט. ער איז אזוי באַשיידן און שטיל אַלעמאַל ווי אַ נאָבעלער יורד אין אן אומזיסטן שפיטאַל פאַר אַרימע קראַנקע. דער פארגלייך איז אביסל ברוטאַל און זייער אַגרעסיוו — וויל איך אים דעריבער דאָ געבן מיט אן אנטשולדיקונג, אָבער רעזיגנירן פון אים וויל איך נישט.

אַ בלאַנדער און אַן איידלער און אַ שטילער און אַ לערער אין אַ גימנאַז־זיע איז בורשטין און איז אַמאַל צו מיר אַריינגעקומען אין וואַרשע אין ביר־ראָ. איז ער ערשטנס געזעסן א פערטל שעה, איידער מען האָט אים בכלל באַמערקט, און שפעטער האָט ער דיר געגעבן א פערטל שעה צייט אויף צו רעדן מיט אַנדערע און אַז דו האָסט שוין גערעדט מיט אים האָסטו ערשט אין אַ פערטל שעה אַרום פון דעם שטילן אויסגעפינען, אַז ער איז דאָס דער מחבר פון דעם בוך „איבער די חורבות פון פלוינע“, וואָס האָט דעמאַלט צוזאַמען מיט דעם מחבר דורכגעמאַכט די ערשטע שטאַרק דערפאַלגרייכע שריט אין דער יידישער ליטעראַטור. אַז אַ שרייבער איז ענליך צו זיינע ווערק איז דאָס אלעמאַל אַ מדרגה.

און אַט דאָס איז געוועזן דער איינדרוק בײַן ריכטיקן פונאנדער־רעדן זיך.

כאָטש גערעדט האָט מען שטיל — זייער, זייער שטיל. אזוי שטיל ווי דאָס אַנציען פון אַ סטרונע . . .

און כאָטש מיט יעדער רעפליק, סיי פון דעם גאַסט און סיי פון דעם צו וועמען ער איז אַריינגעקומען, איז די סטרונע געוואָרן אלץ מער און מער אויסגעצויגן — זענען אָבער ביידע ציערס געוועזן זיכער, אַז פלאצן וועט זי נישט.

בורשטין קען די גרעניצן אין זיין קונסט און ער קען זיי אין לעבן אויך.

זיין קומען אין דער יידישער ליטעראַטור איז נישט געשען אין זיין ער־שטער יוגנט. אפשר האָט ער אויך ערגעץ פריער פארוזכט דעם טעם פון גוישע רעדאקציע־קאַרידאַרן — און אפשר — און דאָס איז וואַרשיינלעכער — האָט ער דורכגעמאַכט דעם פראַצעס פון וועלן אוועק פון אייגן פאַלק און שפראַך — אין די קאַרידאַרן פון זיין אייגענער נשמה. נאָר דאָס באַ־ווײַזן זיך פון אַט אַזעלכע מ. בורשטינס צווישן עמך אין די לעצטע פאַר יאָרן

פאר דער צווייטער וועלט־מלחמה איז געוועזן כאראקטעריסטיש. זיי זענען געקומען מיט א ווינט, וואס האט געבלאזן צוריק מיט קעלט און מיט כעס פון פרעמדע פעלקער. און דער ווינט האט געוואָיעט: אהיים —

און אין דער היים איז נישט געוועזן צום בעסטן. און דאָס איז געקומען צום אויסדרוק אין יענעם שמועס צווישן מ. בורשטין און מיר. עס איז גע־וועזן כאראקטעריסטיש — און דעריבער אַזויפיל ווערטער דאָ וועגן דעם. דאָס לענגליכע פנים — אָהן א שמיכל, די גרין־גרויע אויגן ווילן זיך בשום אופן נישט באגעגענען מיט דיר — און אין די רייד איז דאָ טענה און סו־פעריאַריטעט לגבי די נייע חברים, וואָס דארפן שוין בלייבן אויף שטענדיק. דער האָט נישט קיין שפראך, יענער קיין שפור פון וויסן, דער דריטער קיין טאַלענט, דער פערטער קיין טאַקט, דער פינפטער וואָלט געדאַרפט שרייבן לידער און דער זעקסטער וואָלט גאַר געדאַרפט שרייבן דראמען. און אַלץ — אַזוי שטיל, אַזוי שטיל.

אַז אַ שרייבער איז ענליך צו די העלדן פון זיינע ווערק — און איך רעד בלויז וועגן די סאַמע ערשטע ווערק בורשטינס — איז דאָס א מדרגה.
1937

ה ע ר ן ב ע ר ג נ ע ר

1907 — רעדים — א שטעטל אין גאליציע, 1915—1918
 ווין, 1923 ווארשע, 1938 אויסטראליע.

מיין לייבליכער ברודער, 14 יארן יינגער פון מיר, נאך איין ברודער האָבן מיר געהאט, איין יאר עלטער פון מיר — האָט ער זיך מיט אייגענער האנט אין יאר 1921 אויסגעשטראַכן פון בוך פון די לעבעדיקע. מער זענען מיר נישט געוועזן. אלע דריי זענען מיר געבוירן געוואָרן מיט א פאַטום אויסצולייזן זיך מיט דעם וואָרט. אויך אונזער עלטסטער ברודער האָט גע- שריבן, אָבער ער האָט זיין שפראַך נישט געקענט געפינען און דעריבער נישט זיך אויסלייזן דורך און מיט איר. ער האָט געשריבן העברעיִש און פּויליש. יידיש האָט ער נישט געקענט — אַזאַ מין מאַדע געוועזן אין פאַר- מלחמהדיקן גאליציע צווישן די אינטעליגענטן. ער האָט שפעטער נאָך אין דער מאַלעריי געזוכט זיין אויסדרוק, דערגרייכט אסך. אָבער נישט צופרידן געוועזן און אַוועק. משה האָט ער געהייסן. אויך הערץ האָט זיך לאַנג גע- באַרעט מיט דער פאַרם ביז ער האָט זי געפינען, דורכגעריסן זיך צו איר, אויפגעשריבן זיין ערשטע פּערפעקטע קליינע נאָוועלע „דער טאַטע און דער זון“ — און ביי אונז איז דאָך טראַדיציע, אַז מיט נאָוועלעס וועגן טאַטע און זון גייט מען אויף אַ גוטן דרך . . . איך וויל די נעמען נישט אַנרופן, אַז מיין ברודער זאָל זיך נישט איבערנעמען . . . ער האָט נאָך אַ ווייטן וועג פאַר זיך, ער האָט ערשט די ערשטע ווענט דורכגעריסן און ערשט די ערש- טע שריט געשטעלט.

איך געדענק: דאָס איז געווען, ווען הערץ איז 8 יאָר אַלט געוועזן. אין ווין. אונזערע עלטערן זענען דעמאָלט געוועזן „פליכטלינגע“ פון דער מלחמה. 1915. האָט הערץ געהערט ווי מען רעדט וועגן מיינע לידער, וואָס איך אַליין שרייב . . . האָט ער זיך אַוועקגעזעצט אין אַ ווינקל און פאַר- פאַסט אַליין אַ פּערז מיט גראַמען אין דייטש. שיכור פון דערגרייכונג און פון ערשטן ערפּאָלג, און אַ לאַבז אַ גרויסער איז ער געוועזן, איז ער אַרויפ- געשפרונגען אויף דעם טיש און, ווי דאָס יינגל וואָלט משוגע געוואָרן, האָט ער גענומען דעקלאַמירן זיין שאַפונג. דערביי האָט ער איבערגעקערט אַלע כליים אויף דעם טיש און ווען נישט די מאַמע וואָלט באַצייטנס דעם נאַפּט- לאַמפּ אראַפּגעכאַפּט וואָלט אַ שריפה געוואָרן.

יענע פּאַניק־סצענע שטייט היינט אַזוי קלאַר פאַר די אויגן.

גוט, אָדער שלעכט, וואָרט איז אונזער פאַטום. פאַרוואָס איז דאָס פאַטום

גראד הענגען געבליבן איבער דער קליינבירגערליכער, קליינשטעטלידיקער בערגנער-פאמיליע — ווער קען א פאטום פארשטיין ?

חוצ זיין ערשטן „ליד“ האט הערץ בערגנער מער קיין לידער נישט געשריבן צו זיין גליק. זיין באשטימונג איז פראזע — נאטוראליסטישע פראזע.

* * *

אונזער משפחה איז א מאדנע משפחה. דער עיקר מיר — די דריי בריי-דער. מיר האבן זיך שטארק ליב — נאך מיר זעען זיך כמעט קיינמאל נישט. מיר בענקען צו זיך ווי מיט אייזערנע צוואנגען — נאך אז מיר באגעגענען זיך איז די צוואנג ווייט אפן — שליסט נישט. איינמאל האב איך מיט הערצן גערעדט וועגן אונזער ברודער משה. יענער האט געלעבט 28 און א האלב יאָר. אין 1910 איז ער פון פאָטערס שטוב אנטלאָפן — ווי איינער פון די ערשטע הערעאישע חלוצים קיין ארץ ישראל — הערץ געדענקט ווי אין אַ ווייטן חלום בלויז זיין פנים און עפּיס א סצענע מיט וואַרפן אן עפל. מער גאַרנישט.

אַבער טאַמער איז אין אונזער משפחה דאָ אַביסל געניוס — איז דאָס געוועזן משה. ער, דער טויטער איז אונזער רוקנביין מאַראַליש. כאָטש דאָס איז אַזוי — הערץ ווייסט ווייניק דערפון. עס איז אין אים. אין די אטאמען פון זיין בלוט, אין די עלעקטראָנען פון זיין נשמה. (וויסנשאַפט — זיי מיר מוחל פאַר באַרגן ביי דיר אַ פאַר ווערטער).

דעם ערשטן טייל פון די דאָזיקע רייד געשריבן אין יאָר 1936, דעם צווייטן אין יאָר 1944. אַזויפיל פנימער צייכן איך, מאל איך אויף אַט די בלעטער — נאָר מיין ברודערס פנים קען איך נישט מאַלן. שוין מער ווי צען יאָר אים נישט געזען. ער איז אַ בלאַנדער און פאַרשפיצטע, איינגע-שפאַרטע פנים-שטריכן האָט ער, אונזער טאַטנס פנים איז געוועזן דורכאויס סעמיטיש און אונזער מאַמעס — דורכאויס סלאַוויש און הערץ'ס פנים איז נישט קיין סינטעז פון ביידע, נאָר גיכער קאַנפליקט. צוזאַמענשטויס פון ביידע כאַראַקטערן . . .

האלבע יאָרן שרייבט מיר נישט הערץ. פלוצלונג פאַלט אַ בריוו ווי א שטיין, און באלד ווידער איינער, נאָך א שטיין, און ווידער ווערט שטיל. ער האָט אַלע זיינע טענות צו דער וועלט — צו מיר. און די טויזנט ערשטע טענה — פאַרוואָס איך האָב צו אים קיין טענה נישט . . .

נישט קיין טענה, נאָר אַ פאַדערונג האָב איך צו אים. ער איז יינגער

מיט א יאָר אנדערט־האלבן צענדלינק און ער דארף דערשרייבן, דאָס וואָס איך קען שוין נישט מער. אין מיר איז דאָ בלויז א בענקשאפט צו פראָזע־שרייבן — אין אים טאַלענט. פארלאנג איך פון אים מער און מער, ווי אַ זלידנע פליג. זע איך אַ פערפעקטע דערציילונג ביי אים — פארלאנג איך אַ גאַנצן ראַמאַן, וועל איך דאָס דערלעבן — וועל איך פאָדערן אַ טרילאָגיע, מער, מער. אונזער עלטסטער ברודער משה האָט אונז איבערגעלאָזן דעם אַפשיין פון זיין געניוס ווי א ירושה און די אומרו פון זיין נשמה ווי אַ צוואה. און די שורות, וואָס מיר שרייבן זענען ווי די שלאנגען אַרום לאַאָקאַן.

דער איינציקער מענש אין דער גאַרער וועלט, און אין מיין גאַרן לעבן, וועמען איך האָב אַמאָל אַ קלאַפּ געגעבן איז הערץ. צו זיינע ניין יאָר. אונזער סענטימענטאלער טאַטע איז אַוועק צו מיליטער; פאַרטאַג, געוויין, קעלט. אין אַ חודש אַרום האָב איך געזאַלט אַוועק צו מיליטער. אַז איך בין גע־קומען פון דער באַן איז הערץ געשטאנען אויף א באַרג פליכטלינג־קישנס און געשריגן: דער טאַטע — אַוועק, דו וועסט אַוועק און איך וועל בלייבן דער קעניג פון שטוב . . . איך האָב אַראַפּגעצויגן דעם „קעניג“ פון קישנס־באַרג און אים א קלאַפּ געטון און בלוט האָט זיך געלאָזן פון זיין איינגע־שפאַרט, קליין נעזל. ער האָט דאָס בלוט שווייגנדיק צעשמירט איבערן גאַנצן פנים און איך האָב שטאַרק געוויינט, נאָר קיין שום טרערן האָבן שוין מער נישט געקענט אַפווישן דעם איינציקן קלאַפּ, וואָס איך האָב ווען עס איז אַראַפּגעלאָזן אויף מענשליכער הויט.

* * *

איז דאָס ליטעראַרישע כאַראַקטעריסטיק — דאָ אויבן ? איז דאָס כאַטש פערזענליכע כאַראַקטעריסטיק? ניין, אַבער זאָג מיר — חשובע לעזערין אַדער לעזער — וואָלסטו אין אן ענליכן פאַל אַנדערש געשריבן ? קען זיין, אַז דאָס זענען שורות פון אַ טאַגבוך, אפשר נאָך אינטימער; שורות פון אַ נישט־געשריבענעם בריוו פון אַ ברודער צו אַ ברודער, וועמען מען האָט ליב מיט א גורליקער ליבע און אין וועמעס פראָזע־טאלענט מען גלויבט און אויף וועמעס דערגרייכונגען מען וואַרט נאָך און נאָך, מער און מער, העכער און העכער.

1944

ש. בערלינסקי

1896 א שטעטל ביי קעלין, לאַדזש, וואַרשע, 1939 ראַטן-
פאַרבאַנד.

קענט איר דעם אומעט פון די לאַדזשער הויפן מיט די געקאלכטע
רינשטאַקן טיפע, וואָס קליינע קינדער קענען אין זיי דערטראַנקען ווערן?
קענט איר דעם אומעט פון די הויפן ברוקירטע מיט קיילעכדיקע שטיינער
פון אַלע גרויסן, קיילעכדיקייטן און שפיציקייטן ? קענט איר די ביערדיקע
פענסטערלעך פון די דאָזיקע הויפן, וואָס אַפט ליגט אויף זיי, מיט די הענט
אונטער די קינבאַקן, אַ מיידלישער צעפאַטלטער קאַפּ און חלומט ? קענט
איר די דרויסנדיקע טרעפן־גענג פון די דאָזיקע הויפן, גענג וואָס פירן אויף
שלאבעריקע גאַרנס און די דרענגלעך זענען אין זיי צעפוילט און צעפליקט
ווי די ציינדלעך פון אַ אַרעם קינדער־מויל?

אויב איר קענט אַט דעם אומעט וועט אייך לייכט זיין צו פאַרשטיין די
אויפריכטיקייט פון ש. בערלינסקיס נאַוועלן.

„אייך האָב מיך געהאָדעוועט צווישן פרויען מיט הענט אויפגעלאָפענע
מיט בלאָזן פון כלאַריק, עסנדיקער זאָדע פון דרענגען און רייבן אויף סענ-
קעוואַטע וואַש־ברעטלעך.“ דאָס איז אַ ציטאַט פון ש. בערלינסקי.

לאַדזש איז אַ קינסטליכע שטאַט, אַ שטאַט פון קאַנטראַסטן, אַ גרויסער
יריד, וואָס ציט צו דעם גלידער־אַלזן בעטלער פונקט ווי דעם בייכיקן גרויס-
סוחר, לאַדזש אלס טעמע איז אומדערשעפליך אין דער ליטעראַטור און ווי
אַ שטאַט מיט אַזאַ קאַלאַסאַלער יידישער באַפעלקערונג וועט זי אויך לאַנג
בלייבן אומדערשעפליך אין דער יידישער ליטעראַטור.

אַש און זינגער האָבן וועגן לאַדזש געשריבן פון אויבן אַראַפּ אזויצו-
זאָגן, עס זענען אַבער אויך פארהאנען שרייבער, וואָס שרייבן וועגן לאַדזש
פון אונטן אַרויף. טאַקע פון דער פערספעקטיווע פון דעם קעלער־פענס-
טער. . . פארהאנען עטליכע אַזעלכע, צווישן זיי איז ש. בערלינסקי.

אַ ייד אַ וואַכעדיקער און אַ האַרט־געפּריווער, אַ ייד מיט אַן אייביקער
עקסמיסיע־זאַרג אויפן ייד־פון אַ גאַנץ־יאָר פנים, דאָס מויל מיט אַן איי-
ביקער גרימאַסע פון טענה, און טאַקע גערעכטע טענה, אפשר וווינט ער
מיט ווייב און קינדער אין אַ בוידעם־שטיבל און אפשר אין אַ קעלער־
שטיבל — אין די מיטלסטע שטאַקן — זיכער נישט, און לאַמיר זיך טאַקע
גישט נאָרן, אַט די אייביקע עקסמיסיע־זאַרג איז דאָך טאַקע די זאַרג פון
מיליאָנען.

אפשר זענען בערלינסקיס נאָוועלן מער מאַטעריאל ווי קונסט, מער ווארהייט ווי דיכטונג, מער אמת ווי ליגנס — וואָלט איך געוואָגט צו זאָגן . . .

אפשר. — אן אומעט פון אמת ווייעט פון זיי. אַז מען לעזט אַזעלכע נאָ-וועלן פול מיט לעבנס-אמת און אומעטיקן צער ווילט זיך נור אויסרופן : הלוואַי מען זאָל שוין דערלעבן צו לעזן זיי אין פריידן . . .

דער גאָט, וואָס פורעמט די נעפּל-וועלטן פון אוניווערז, די גאַלאַקסן, די שטערן, די פלאנעטן, דאָס פנים פון דער לבנה און אויך די מענשליכע פנימער האָט צוליב עפּיס א סיבה מיר געגעבן א קיילעכדיק פנים — דערצו האָב איך נאָך א נייגונג צו דיק-ווערן. בערלינסקין האָט גאָט, דער אלמעכט-טיקער און גערעכטער צו די אַלע צרות צוגעגעבן נאָך א מאַגער פנים, בלאָס און שאַרסטקע, א פנים מיט שטשאַקעס — א פנים, וואָס לאַדזשער טוך-פאַבריקאנטן האָבן ליב געהאַט פון דער ווייטנס, אַ קאַלעקטיוו וועבער-פנים, אַ פנים, וואָס דערמאָנט אין שטרייקן, לוינ-העכערונגען, רעוואַלוציעס, אַ פנים פון א מענשן, וואָס ווייסט, אַז מען עקספּלאַטירט אים . . . אַ פנים, וואָס קומט צו וואַך-חלום אין שלאַפּלאַזע נעכט . . .

און ווי אָפט בערלינסקי פלעגט קומען קיין ווארשע, און ווי אָפט ער פלעגט זיין אין וואַרשע — פלעגט ער עפּיס דארפן פון מיר — פלעגט אַ דיבוק אין אים בורטשען אויף מיר. עפּיס איז אים מיין פנים נישט גע-פעלן געוואָרן. אין זיין אייבקער דירה-געלט-זאָרג האָט ער אייביק גע-טראַכט וועגן דירות, און הינטער מיין פנים — האָט זיך אים געדאכט — שטייט א באקוועמע, פיר-צימערדיקע דירה מיט קרעדענצן און שווערע דעמבענע שאַפּעס, מיט פאַרטיערן, קאנדעלאברעס, לוסטערס גלאנציקע, גרויסע וואנטשפיגלען, טעפּיכער, געדעמפט ליכט און ווייס איך, וואָס נאָך זיין פאַנטאַזיע האָט געמאַלן.

איינמאָל האָט מיך בערלינסקי געדארפט עפּיס האָבן גאַנץ פרי און ער איז ארויפגעקומען צו מיר אין דער פּריוואַטער דירה, שוין דאָס גיין צו מיר האָט אים באַרויקט. איך האָב געווינט אַ פאַר שריט אינגאנצן פון דער סאמע געדיכטער סמאַטשע-גאַס, אויף נאָוואַליפּקי. דער הויף האָט אים נאָך מער באַרויקט. ווי באלזאם האָבן אויף אים געווירקט די פיר האַלצערנע צע-בראַכענע טרעפּן-גענג צו מיר אויפן „בוידעם“ אַרויף און אַז ער האָט אַנ-געקלאַפט אין דער טיר און ערשט דערזען די געבויגענע ווענט מיט פאַר-שאלעוועטע פענסטער אויפן דאָך אַרויס, האָט ער מיך באַגריסט מיט אַ ברייטן שמייכל — אפשר דעם איינציקן שמייכל, וואָס איך האָב ווען עס איז געזען אויף זיין פנים:

— אָט אזוי זאָגט, פארוואָס האָט איר פריער נישט געזאָגט?

— וואָס ?

— זענט איר דאָך איינער פון אונז, דערלאַנגט אַ פיפטל.

(איך וויל מיך דאָ חלילה נישט באַרימען מיט נויט — אין ווארשע איז געוועזן אַ גרויסער דירה-מאַנגל און מיר איז גלאַט געפעלן געוועזן צו וויי-נען אַרום דער סמאַטשע-גאַס).

אַבער ביי בערלינסקין האָט עס מיך גאָר איינגעקויפט אין ייחוס.
1937

משה בראדערזאן

1890 מאַסקווע, 1894 נעסוויזש, 1900 לאָדז, 1914 מאַס-
קווע, 1918 לאָדז. מערב־אײרעפּעישע לענדער, 1939
ראַטן־פּאַרבאַנד.

וואָס פאַר אַ ווונדערליכע ראַטן־מישונגען האָבן דאָס אין דער לאבאַ-
ראַטאַריע פון יידישע דורות אויסגעארבעט אַזאַ פּערפּעקט אומײדישן פּראָ-
דוקט, אַזאַ איבערראַסישע פיזיק ווי די פיזיק פון דעם דיכטער משה בראָ-
דערזאָן ? און וואָס פאַר אַ וויץ איז דאָס ווידער געוועזן דווקא אין דעם
מענש, מיט דעם פנים, וואָס אלץ איז אין אים איבערמעסיק גרויס, אַ
גרויס מויל, אַ גרויסע נאַז, גרויסע אויגן — אַ גרויסער שטערן — און דאָס
פנים אַליין איז פּראָפּאַרציאָנעל און זייער עסטעטיש — נישט שייך, נור עס-
טעטיש, ווי אַ קונסט ווערק איז — יאָ, וואָס פאַר אַ וויץ איז דאָס געוועזן
דווקא דעם ראטן־לאָזן מענש, וואָס דערמאַנט אביסל אַן אַמעריקאַנישן אינ-
דיאַנער גאַר — צו געבן אַזויפיל יידישע שפּראַך ? דערצו די קלאַנגיקע,
אַרגלדיקע, צו גרויסע שטימע (פּאַרגעסט נישט, אז אלץ אין בראָדערזאָנס
פנים איז צו גרויס —) וואָס קען דעם גאַנצן אַרקעסטער פון זיין שפּראַך
אויסשפילן.

דאָס איז אַן אומגליק צו האָבן אַזויפיל שפּראַך, דאָס איז עפּיס פּונקט
ווי צו פאַרמאַגן אַן אויטאָמאָביל, וואָס אַז מען זעצט זיך אין אים אַריין,
הויבט עס אַן אַליין צו פאַרן. אין אַזאַ אויטאָ קען מען נישט אלעמאַל פאַר-
פאַרן ווואַהין מען וויל. דאָס איז עפּיס פּונקט ווי מען האַט אַ קלאַוויר אין
שטוב, וואָס קוים מען זעצט זיך צו צו דעם הויבט עס אַן אַליין צו שפילן,
רוקט דיר אונטער מעלאָדיעס, לאשטשעט זיך, קוים רירסטו אַן איין קלאַ-
וויש האָבן געענפערט צוועלף — אויף אַזאַ קלאַוויר איז שווער אויסצושפילן
וואָס מען וויל.

בראָדערזאָן איז אַן עכטער דיכטער, אַ דורכאויסיקער — און אַ דיכ-
טער גלייכמאַסיק, אריינגעפאַסט, צוגעפאַסט, אַ נשמה־גופיקער, וואַלט איך
געזאָגט. מיט איין וואָרט — אַ גאַנצער. פירנדיק איז זיין ראַל אין שפּראַך
און קונסט־פאַרמען — פירנדיק אין דעם געביט פון דער עסטעטיק פון דעם
יידישן ליד — אָבער לחלוטין זעט זיך נישט אַן זיין איינפלוס אויף דעם
אַנדערן געביט, דעם, וואָס מען רופט עס פּאַפּולער מיט דעם נאָמען: עטיק.

ווי אסך זאכן אין אונזער ליטעראַטור איז אויך דער ענין בראָדערזאָן,
שפּראַך, פאַרם, סטיל, ריטם, קלאַנג, אינהאַלט, גראַם, אַלליטעראַציע און

אלע אַנדערע עסטעטישע צוגעהערענישן, נישט געהעריק אויסגעפאַרשט געוואָרן ביז איצט. דאָ איז נויטיק א סטודיע פון א ספעציאַליסט. זי וואָלט גרויסע און אינטערעסאַנטע רעזולטאַטן געגעבן, עס וואָלט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער דיכטער האָט באַרייכערט דעם אוצר פון דער יידישער שפּראַך — נישט געטון די גרויסע און הייליקע ארבעט פון קאַנסערוואַציע, ווי די קלאַסיקער — נור טאַקע באַרייכערט, נייגעשאַפן, ווייל עס איז שוין צייט גע-וועזן, ווייל די ארבעט פון דער קאַנסערוואַציע איז שוין געוועזן דורכגע-פירט, און מען קען שוין גיין ווייטער. אגב געהערט די ארבעט פון שפּראַכ-באַרייכערונג דווקא צו פּאָעטן און נישט צו פּראָזאַיקער. און בראַדערזאָן איז פון קאַפּ ביז פּוס. פון זיין קאַלאַסאַלער קראַוואַטן-נאָדל ביז זיין איבערדי-מענזיאַנאַלן פינגער-רינג אַן עסטעטישער דיכטער.

ביי בראַדערזאָנען איז פאַרהאַנגען צופיל פּאַרם — שווימט אַרום דער אינהאַלט, אָפּט ווי א קינד אין טאַטנס קליידער, אָבער ניין, דאָס איז א נישט עסטעטישער פּאַרגלייך — און בראַדערזאָן איז דאָך עסטעטיק. נור די פּאַרם איז אָפּט צו גרויס ביי אים פאַר דעם אינהאַלט, און דאָס איז פונקט אַזוי נישט גוט, ווי ווען די פּאַרם איז צו קליין און זי פּלאַצט און עס זעט זיך אַרויס דער — נאַקעטער אינהאַלט. אָבער אויך דאָס איז נישט עסטעטיש — און מען טאָר נישט אַזוי זיין, ווען מען רעדט וועגן בראַדערזאָנען.

בראַדערזאָן האָט געשאַפּען : דאָס וואָרט „יונג-יידיש“, דאָס וואָרט „כאַליאַסטרע“ אלס נאָמען פון א ליטעראַרישער גרופּע, אַן אייגענעם דיכטער-סטיל, וואָס כאַטש ער איז נישט געוואָרן שולע, א סטיל איז ער דאָך געבליבן, דעם ערשטן באַנייטן יידישן מאַריאַנעטן-טעאַטער, די ערשטע הויכקינסטלערישע יידישע רעווי-בינע.

און דער עיקר: בראַדערזאָן האָט געשאַפּן אַזאַ ריזן-מאַסע לידער און קינדער-לידער און גראַטעסק-סצענעס און צום סוף „פאַרשטעלונגען“, וואָס משמעות אויף דעם לעצטן וועג וויל ער תשובה טון, אפּטרייסלען אביסל די פּאַרם און אָנפילן זי מיט אינהאַלט, מיט מער אינהאַלט. עס גייט — די סצענע „שיילאַק לאַכט“, דער עיקר איר שטאַרקער אָנהויב, באַווייזן עס. ווי זאָגן די פּרעדיקער פון דער „סאַלווישאַן-אַרמיי“ אויף אלע גאַסן-ראַגן, אין אַלע זונטיק-פאַרנאַכטן פון אַלע אַנגלאַסאַקסישע לענדער פון דער וועלט: אויף חרטה און תשובה איז קיינמאַל נישט צו שפּעט.

און דאָך זאָג איך אייך, אז ווען אונזער ליטעראַטור וואָלט זיך גע-קענט אויף מער לוקסוס פאַרגונגען און ווען עס וואָלט בכלל געוועזן אַן אנ-דערע צייט אין דער וועלט וואָלט מען דעם דורכאויסיקן עסטעט-פּאָעט משה

בראָדערזאָן, דעם שוין אַזוי עסטעטיש געבוירענעם — אין מאַסקווע, נישט געדארפט דרייען א קאָפּ מיט עטיק, און פונקט ווי מען זיצט אין אַ גאַרטן אין אַ זומער־פאַרנאַכט און שעפט נחת פון זונפאַרגאַנג און פייגלגעזאַנג און עס איז זייער עטיש . . . פונקט אַזוי וואָלט מען געקענט זיצן אין אַן אַוונט אין אַ פיינער פאַעטישער רעווי און הערן די ווונדערליכע אַרגלדיקע שטימע — אגב איז ער א מייסטער־רעציטאַטאָר — און זען דעם דיכטער משה בראָדערזאָן אויף דעם פאן פון זיינע אייגן־געצייכנטע דעקאָראַציעס און שעפן נחת פון דעם ווערטערשפּיל און געדאַנקען־טאַנץ, און עס וואָלט אויך געוועזן זייער עטיש — פונקט ווי יענער גאַרטן־פאַרנאַכט . . .

1936

ש ל מ ה ג י ל ב ע ר ט

1885 — אין ראדזימין ביי ווארשע. אלע זיינע יארן אין ווארשע, אדער אין אטוואצק. 1943 — טראגישע ידיעות וועגן אים.

מען הערט נישט און מען זעט נישט פון אים. אלע זענען דא אויפן יריד מיט ביכער, מיט קרעמלעך, מיט גאנצע קראמען. ער דרייט זיך גאר ארום מיט אַזאַ מין מינע, ווי ער וואלט זיך אַרומגעדרייט פּוסט און פּאַס. פּון צייט צו צייט באַווייזט ער זיין שפיץ שפיציקע, בייזע און בלאַסע נאָז און פאַר-שווינדט. ער לאַכט גאַר פּון גאַנצען מאַרק. ער וווינט גאַר אין אַטוואַצק, גאַר נישט אין וואַרשע, ער האָט גאַר גאַנץ וואַרשע אין ד'רערד, ער האָט זיך ליב צו שעלטן מיט א מינע פון א נביא און פלוצלונג זיך צעלאַכן מיט דער מינע פון א משוגענעם.

מען טאַר אַ שרייבער נישט משפטן און אוודאי נישט פארמשפטן פארן סוף פון זיינע זיבעציק יאַר און דערביער וויל איך נישט רעדן וועגן דעם שלמה גילבערט, וואָס האָט געזאָלט זיין נאָר וועגן דעם, וואָס איז, און גע-זאָלט האָט ער זיין א פּראָדוקטיווער נאַטוראליסטישער נאָוועליסט, נור ער האָט גאַר ווייניק געשריבן. ס'ה א צוויי ביכלעך.

גילבערט דאוונט, אַן א פארוואָס צי מיט א פארוואָס, נישט דאָס איז דאָ וויכטיק, גענוג, אז ער דאוונט אַט ווי אלע יידן פון אַ גאַנץ יאַר דאווענען, אָבער שיר נישט בין מנחה למעריב גיט ער זיך אַפּטמאַל א כאַפּ אַריין צו אַ חבּר, אַדער גאַר אין ליטעראַטן-פאַריין, וואָס ער האָט פיינט ווי חזיר, און לאַכט אויס ס'גאַנצע דאווענען, מיטן גאַנצן פרומקייט, מיטן גאַנצן קלאַפּער-געצייג, מיט אלץ מיטאַנאַנדער. אַפּגעלאַכט גיט ער ווייטער א לויף אַרויס. קיין צען פאַר פּערד וואָלטן אים נישט געקענט איינהאַלטן. דאָס לויפט ער מיט אַלע פרומע כּוונות דאווענען מעריב און טאַקע דאווענען מיט א התלהבות, נישט אַבי געדאוונט.

שמואל לעהמאַן, דער זאַמלער פון פּאַלקסלידער, האָט זיך אַמאַל פיר-גענומען צו געפינען דעם לעבעדיקן פּאַעט פון א פּאַלקסליד, ווייל ער האָט רעזאַנירט מיט רעכט, אז קיין תּורת משה איז עס נישט מוז ערגעץ זיין אַ בן אדם, וואָס האָט עס אויפגעשריבן. און ער האָט זיך געפינען סוף סוף. מיר דאַכט זיך, אז ווען לעהמאַן וואָלט זיך אַריינגעלאָזט אין זיבעצעטן יאַר-הונדערט אין ערגעץ אַ יידיש-פוילישן געטאַ אויף צו געפינען דעם מחבר פון יידישע פּאַלקסטימלעכע כּישוף-און שדים-מעשיות — וואָלט ער סוף,

סוף געפינען שלמה גילבערטן. ער וואָלט געפינען א ייד מיט האלב כיטרע און האלב משוגע-צעלאכטע און שפיציקע אויגן, א ייד מיט א וויסן לויס ביז הינטער די אויערן, מיט א קאָפּעליטש ארויפגערוקט אויפן שפיץ קאָפּ, מיט אפגעלאָזענע מלבושים, זיצן הינטערן אויוון, א מנין וויסע חברה נעבן אים, זיי האָלטן פון אים, ער איז איינער פון זיי. ער וואָלט געפינען ווי שלמה גילבערט דערציילט, ניין נישט דערציילט, נאָר פארפאָסט א מעשה פון שדיט און כישופמאכערס אין וועלכע ער אַליין גלויבט יאָ און גלויבט נישט און עס איז נישט מעגלעך צו דערגיין דעם גאנצן אמת פון די כיטרע אויגן.

און פלוצלונג וואָלט זיך דער שלמה גילבערט א כאפ געטון און גע-שאַלטן מיט טויטע קללות דעם גאנצן מזרח. . . און אַלעמען וואָלט ארומ-געכאפט א ציטער, ווייל ער וואָלט די ווערטער געזאָגט מיט אַזאָ איבער-צייגנדיקער קראפט, אזוי ווי זיי וואָלטן געדארפט היינט און שוין מקוים ווערן.

א פאָר דינע ביכלעך מיט נאָוועלן איז אלץ אויף וואָס דער נאָוועליסט שלמה גילבערט בליקט צוריק נאָך צענדליקער און צענדליקער יאָרן שרייבן און אנערקענונג. ער איז דאָך איינער פון די וואָס האָבן נאָך סמיכה פון רב יצחק לייבושן זצ"ל אַליין. (אין סטיל פון גילבערטס רייד האָבן איך דאָ גענוצט די דאָזיקע עטלעכע חוצפהדיקע ווערטער). פארוואָס? אפשר דאָס ביטערע לעבן. די אומענדלעכע בחורשאפט צוליב נויט און שפעטער א מיסטישע חתונה מיט א יונגער פרוי שיר נישט אַ יאָר פאר איר גסיסה צוליב טובערקולאָזיס, און שפעטער אן אלמן מיט א פיצל שיינ און אייביק קרענק-לעך קינד. ווער קען וויסן פארוואָס אן עכטער שרייבער שרייבט און ווער קען וויסן פארוואָס ער שווייגט. דאָס געשעט דאָך אלעמאָל צוליב אן איבער-לעבן געבאָט פון ערלעכקייט.

גילבערטס מינדעסטער מאָנסקריפט באשטייט פון הונדערטער בלעט-לעך, א בלעטל א וואָרט, א בלעטל אַ וואָרט. דאָס איז נישט אַזוי ניי און אַזוי אַריגינעל אין דער שרייבערישער וועלט. איך אַליין קען אַ צענדליק שרייב-בער אזעלכע — א בלעטל אַ וואָרט, א בלעטל א וואָרט. און לויט ווי מיר דאכט זיך האָבן זיי צווישן זיך קיין שום געמיינזאמס נישט חוץ דער שיטע-רער שריפט. די געדיכטקייט פון זייערע טאַלענטן איז דווקא זייער א פאָר-שיידענע.

ווי א שטורמווינט וואָלט אַריין, גיט זיך פלוצלונג א רייס אויף די טיר—
גילבערט !

— ראָוויטש, הערט איר, שרייב איך אַ ווערק, וועט עס איך אַלע צודעקן ווי מיט א נאסער שמאַטע, אַ בראַך אין ענק אַלע ! (ער רעדט מיטן פּוילישן פּאַלקס-דיאַלעקט).

ווירדיק ווי צו אַזאַ מין בשורה, כאַטש אין אַזאַ מין מאַדנער פּאַרם אי-בערגגעבן, הויב איך מיך געשעפטיק אויף צום שטורמווינטיקן גאסט און דערלאנג די הענט. און גילבערטן האַט זיך שוין דער ענטוויאזם דער-ווייל איבערגעקערט אויף דער לינקער זייט און ער אַליין איז שוין ווידער אויף יענער זייט פון דער טיר און איידער ער פארקנאקט זי באווייזט ער נאך אריינצוזאָגן אין סטיל פון דעם פארצייטישן דערציילער פון שדים-מעשיות:

— מען וואַלט ענק אַלע געדארפט שניידן אויף די נאַקעטע רוקנס מיט גליענדיקע ריטער, מער ווי ס'גהינום זענט עץ נישט ווערט !

משה דוד גיסער

1893 ראדאָם. קעלן, דייטשלאנד 1917. ווארשע 1921.
אַרגענטינע 1924. 1933 סאנטיאגא אין טשילע.

משה דוד גיסער איז א צארטער פאָעט פול מיט פאָרם, מיט לשון, מיט זאפטיקער פויליש-יידישקייט, מיט אסך נאיווקייט און אסך פאטאָס פון איי-נעם, וואָס ווען ער וואָלט נאָר געהאט פליגעלען וואָלט ער כסדר געפלוּגן ווי א פויגל. אין זיין ערשטען פאָך, פרנסה-פאָך, איז ער געוועזן א מעטאל-גיסער, אין זיין צווייטן פאָך א לערער אין יידישע שולעס אין אַרגענטינע. מ'ען דער-ציילט, אָז ער פלעגט זיך ביי די ווילדע אַרגענטינער יידישע יאָטן מיט טרערן אין די אויגן בעטן, אז זיי זאלן זיך לערנען, אָבער עס האָט נישט געהאָלפן. אָז דער לערער, דער סענטימענטאל-לירישער פאָעט, איז אמאָל דערשעפט אַנידערגעפאלן אויף זיין לערער-שטול, האָבן זיי זיך דערשראָקן, אַזוי ווי זיי וואָלטן דערהרגעט דעם לערער, זענען געלאָפן רופן א דאָקטאָר, אָבער אויף צו מאַרגנס זענען זיי ווידער געוועזן די זעלבע רוצחים. דעמאָלט האָט גיסער באשלאָסן אריבערצושפאנען די צווייטהעכסטע באַרגוואַנט פון דער וועלט, די אַנדן, און האָט זיך באַזעצט אין טשילע, דאָ איז ער געוואָרן א יידישער דרוקער. ווידער אומגעקערט זיך אין א געוויסן זינען צו מע-טאל, צו בליי, כדי אָנצוהאַלטן די מעטאל-טראַדיציע פון זיין משפּחה.

משה דוד גיסער באַנוצט זיך זייער אָפט אין זיין ליד מיט דעם וואָרט „שפיאַלטער“. דאָס איז אַ וואָרט פון זיין קינדערשטוב. אָבער אַזוי ווי מײן טאטע איז נישט געוועזן קיין מעטאלגיסער, נאָר א וואלדסוחר, איז אַזוי ווי גיסער ווייסט נישט פון די ווערטער „גרובן-פאָסטן“ און „קוביק-צאָל“. די ווערטער פון מײן קינדער-שטוב, אַזוי ווייס איך נישט פון „שפיאַלטער“ און זאָל עס אונז ביידע צו קיין שאַדן נישט זיין.

משה דוד איז אייביק אויפגערוימט און אייביק גרייט אָדער אייך צו לעזן זיינס א ניי ליד, אָדער צו הערן אייערס א ניי ליד. און אז ער ליינט אַ ליד, סקאנדירט ער, אַזוי ווי א שוליינגל: טראַטאַטאַ — טאַטאַ — טא. און דעמאָלט לייכט אויף דאָס פנים זיינס, לייכט יונג און יינגליש דורך אַלע הונדערט קנייטשן פון א שווער און האַרעפאשנע לעבן פון אַ דור-דורתדיקן האַרעפאשניק, אַן אמתן האַרעפאשניק, אַט אַזוי ווי אין די קליינע אותיות איז פאַרשריבן, און דעמאָלט ווילט זיך אייך אים זאָגן: רבי משה דוד הקו-פּערגיסער האָט געזונגען:

ווייסע רויזן, רויטע רויזן,
ליליען און נארציטן,

קינדער הונגעריק און עלנט גייען אָפּגעריסן.

משה דודס ווייב איז א אוקראיניש-יידיש פּאָלקסקינד און אַט אַזוי ווי זי וואָלט צו אים געקומען גלייך פון זיין אייגן פּאָלקסטימלעך ליד ארויס. און קינדער האָט ער דריי און יעדעס מיט אַלע זיבן חנען. און איצט הערט, פרויען פון יידישע פּאָעטן; אז משה דוד איז שוין געוועזן אין טשילע און זיין ווייב מיט די קינדער אין ארגענטינע, האָט זיין פרוי באשלאָסן וואָס גיכער אריבערצופאַרן צו איר מאָן. געלאָזט זיך אין וועג אַריין מיט קינד און קייט, אָבער פונקט האָט זיך די „טראַנסאַנדינאַ“ באַן אָפּגעשטעלט צו ליב שניי-זאָווערוכעס. די מוטיקע פרוי איז דעמאָלט אויף אייזעלעך מיט די קינדער אריבער די אנדן-בערג. פאר און נאָך איר זענען מענשן דער-הרגעט געוואָרן אויף דעמעלען וועג, אָבער זי איז בשלום אריבער. וואָלט דער מאָן, דער פּאָעט, די אַוואַנטוריסטישע ריזע מיטגעמאַכט וואָלט ער אַ גאַנץ בוך לידער וועגן דעם געשריבן, אָבער אזוי האָט ער נאָר דאָס נאָ-ענסטע בוך זיין פרוי געווידמעט פאר איר מוטיקער טאַט.

אין 1924, ווען גיסער האָט געהאלטן ביים פארלאָזן וואַרשע, האָבן מיר מיט ליבשאַפט, די „כאַליאַסטרע“ גרופּע, אַרגאַניזירט א געזעגנונגס-אַוונט, אָבער ווי דאָס מזל וויל און דער שטייגער איז, זענען געקומען זייער ווייניק מענשן צו געזעגענען זיך מיט דעם דיכטער, וואָס האָט אַזוי שוין באַזונגען דעם פּויליש-יידישן שטייגער. יומטובדיק איז אָבער אויך אין אַזאַ סיטואַ-ציע געוועזן דעמאָלט גיסערס פנים און יומטובדיק האָט עס געשטראַלט פון ווייסן קעלנערל אַרויס. מען האָט עס באַמערקט ווייל געוויינטלעך האָט דער שווער-ארבעטער געטראָגן אן ארבעטסהעמדל. און אַט זענען פּערצן יאָרן אַריבער. אין 1937 בין איך אַנגעקומען קיין סאַנטיאַגאָ דע טשילע — און דאָסזעלבע שטראַלנדיקע פנים גריסט מיך ביים אַנקומען פון דער באַן. דער-זעלבער שמייכל — נאָר קנייטשן מער.

און אַט זענען שוין א פאַר וואַכן אריבער. לאַנגזאַם פאַרט ארויס די באַן פון דעם וואַקזאַל פון סאַנטיאַגאָ. נאָך גריסט מיך דער דיכטער פון דער ווייטן מיט דער האַנט, איך הויב אויף דעם בליק, איבער זיין קאַפּ איז „אַל-פּענגליען“ פון די שנייבאדעקטע שפיצן פון די בערג ארום דער שיינער הויפטשטאָט פון טשילע, פאַרנאַכט.

פאַרנאַכט ביי אונז, מיין ליבער צעשמייכלטער משה דוד, פאַרנאַכט ביי אונז, אַיך בין אין דעם זעלבען יאָר געבוירן, וואָס דו.

אורי צבי גרינבערג

1894 בילקאמען ביי זלאָטשעוו, גאַליציע. וועלט־מלחמה אַלס סאַלדאַט, לעמבערגער געשעענישן 1918, 1920 ווארשע, 1923 בערלין, 1924 פּאַלעסטינע, שפּעטער מע־רערע מאָל ווידער אין ווארשע, 1939 בעצייטנס אַוועק פון ווארשע קיין ארץ־ישׂראל.

אין אונזער אייביקן אלטן תנ"ך פלאַנטערן זיך עטליכע מאָדנע נביאים, וואָס רעדן אומפארשטענדליכע רייד און אלעמאָל אויף די העכסטע אַקטאָועס, אַזוי ווי זיי וואָלטן מיט אַלע כוחות געוואָלט איבער־שרייען די גרויסע אוניווערסאַלע נביאים, וואָס האָבן זיך אַוועקגעלייגט ווי בערן אויף די בלעטער פון דער ביבל אין שכנות מיט זיי און לאָזן נישט א וואָרט אַרויסרעדן א חבר אין נביא־פּאָך . . . מוז מען ארבעטן מיט די עלנ־בויגנס און מיט אַלע שטימבענדער אויף אַמאָל.

איך האָב אַזאַ נביא געזען אין חלום אמאָל. אַט איז ער: א דאַרער, אַ הויכער, א רויטער קאַפּ האָר, א געזומערשפרענקלטער, לאַנגע רויטע פּאות, אַ דעמאָנסטראַטיוו ברייטער גארטל, דעמאָנסטראַטיוו לאַנגע ציצות ביי די עקן פון דעם מער צעריסענעם ווי געלאַטעטן קלייד. ער איז געשטאַנען אינ־מיטן א טומלדיקן מאַרק, איך געדענק נישט צי איז עס געוועזן שומרון, אָדער ירושלים, אַרום אים איז געוועזן א בינטל יידענעס און יידן מיט פעק און קינדער אויף די רוקנס און אויף די היפטן. דער קליינער און אומבאַקאַנ־טער נביא האָט גערעדט פאר פייער און פאַר וואָסער. מען האָט אים עפּיס יאָ און מען האָט אים עפּיס נישט פאַרשטאַנען. האָט א ייד מיט א שווערן פּאק אויף די פלייצעס א שלעפּ געטון א יידענע מיט א קרוג אויפן קאַפּ און אַ קינד ביי דער ברוסט: (דער דאָזיקער ייד איז שוין דעמאָלט געוועזן א גאַ־ליציאַנער).

— ווייסעך וואָס ער דולט מער דאַרט א קאַפּ ! קום זלפה !

דער נביא האָט עס דערהערט און דערזען און אין אַ גרויסן בויגן אַפֿ־געשפיגן דעם אַפּטרעטנדיקן.

— טפו זאָלסטו ווערן ! — און דער קליינער אינצידענט האָט אים נאָך מער קוראזש און פייער צוגעגעבן און ער האָט נאָך שאַרפּער גערעדט און טייל פון די דאָזיקע רייד זענען אפילו אַריין אין תנ"ך. ער האָט עס שפּע־טער אויפגעשריבן און אריינגעגעבן דעם שפּע־רעדאקטאָר פון תנ"ך און צוגעפילגעוועט, אז עס זאָל אריינגיין. ער האָט אפילו געזאָגט, אז ירמיהו מעג ביי אים די שטייול פּוצן — ווייל זיין נבואה איז בעסער.

יענער בייזער נביא האָט דעמאָלט געהייסן אורי צבי הר־ירק. היינט הייסט ער אורי צבי גרינבערג.

איך האָב אים דאָס ערשטע מאל באגעגנט אין לעמבערג אין 1910. דער רבישער זון האָט דעמאָלט געטראָגן א זיידענע קאפאָטע מיט א גארטל און אַ סאַמעטן, ספעציפיש גאליציש קאָפּעליטשל און צוויי לאַנגע רויטע פלע־שעלעך־פּאות. שוין דעמאָלט האָבן זיינע לידער געבליצט מיט טאעלנט. שפעטער האָט ער אסך, אסך איבערגעלעבט און זיין פון דער נאטור אומ־רויק בלוט איז נאָך אומרויקער געוואָרן פון דער היץ פון די טראגישע אי־בערלעבונגען און פון די נשמה־אויפטרייסלונגען און איז געוואָרן ווי בלוט פון פּאַגראַמירטע, וואָס זינט אין אייביקער שרעק און נקמה־ווילן.

מיט גרינבערגן האָבן מיר אין די שטורם־און־דראַנג יאָרן פון 1921־1924 געכאליאסטרעוועט צוזאַמען און איך וועל אייביק פון אים האלטן אלס דיכטער, כאָטש איך פארשטיי אים שוין היינט דרייפאָך נישט: ערשטנס וואָס ער איז א רעוויזיאָניסט, צווייטנס פארשטיי איך אים גלאט נישט מער און דריטנס פארשטיי איך נישט זיין העברעיש. און מעגן מיר זיך ווי קריגן, אמאָל האָבן מיר זיך אפילו געקריגט שטייענדיק ביידע אויפן טיש אין וואָר־שעווער ראטהויז־זאַל, (אומגלויבליך, אָבער וואָרט אין וואָרט אמת, טויזנט עדות דערביי געוועזן), קיין שונאים ווערן מיר נישט.

ערשט ניט לאנג האָב איך געבעטן גרינבערגן: רעד צו מיר א האלבע שעה, איבערצייג מיך אין דער ריכטיקייט פון דיינע טעזן. ער האָט עס גע־טון, מיט פלאם און מיט פייער פון יענעם ביזן נביא פון שומרון אָדער ירושלים, איך האָב אָנגעשטרענגט אַלע מיינע כוחות און געהאַרכט, יעדן זאץ באַזונדער האָב איך פארשטאנען, אָבער דעם זין האָב איך דאָך נישט בא־גריפן. שוין לייכטער צו פארשטיין, וואָס גרינבערג שרייבט.

און א דיכטער איז ער זיכער. און אפילו א נביא, נור נישט פון די וואָס זעען די גאנצע וועלט, נייערט פון די נאציאָנאליסטישע, וואָס זעען זייערע פיר איילן; אפילו נישט דאָס גאַנצע פּאַלק זייערס, נור די פּאַרטיי וועלכער זיי זענען איבערגעגעבן.

דריי זענען מיר צוזאַמען געריטן אויף דעם וואָרשעווער פעגאזוס פון דער יידישער דיכטונג אין די יאָרן 1921־1923. פרץ מאַרקיש, אורי צבי גרינ־בערג און איך. דריימאָל ווייט זיינען מיר היינט איינער פון אנדערן, אויף דריי עקן וועלט און אויף דריי עקן וועלט־אַנשוואונגען.

לעאַן דרייקורס

לעמבערג 1894-1914 — ביז 1918 עסטרייכישער סאַלאַט.
 ראַמאניסט, זשורנאַליסט, אַקטיאָר. זינט 1926 אין וואַרשע.
 פריער געמאכט דרום-מיטל-אײראָפּעיִשע רייזעס מיט טע-
 אטער-טרופּעס. 1939 געוועזן ספיקער אויפן לעמבערגער
 ראדיאָ.

אין יאָר 1911 האָט זיך אין דער יונג-יידישער ליטעראַרישער גרופּע,
 וואָס האָט גאַנצע טעג און דרייפּערטל נעכט געפּלעגט צו שפּאַצירן אויף דעם
 קאַרסאָ פון דער דעמאָלטיקער קאַראַלאַ-לודוויקא-גאַס אין לעמבערג, בא-
 וויזן אַ נײַ פּנים. ער האָט עפּיס נישט געהאַט קײן נאַמען און נישט געוואָלט
 אים אויסזאָגן. ער האָט אָבער געדרוקט גאַנץ שיינע לידער אין די פּועלי-צײַ-
 ניסטישע בלעטער אונטער דער רעדאַקציע פון בערל לאַקער. אונטערגעשריבן
 האָט ער זיך מיט „***“ אָדער גאָר מיט איניציאַלן, וואָס האָבן זיך אלעמאַל
 געביטן. ער האָט געהאַט גרויסע, טונקל-בלויע אויגן, אַ טשופּרינע געדיכ-
 טע ברוינע האָר, אַ טיפּיש יידיש-אונגאַריש פנים מיט אַ אָדלער-נאַז, ער האָט
 אסך געלאַכט, נישט געקוקט איינעם גלייך אין די אויגן, געטראָגן עפּיס אזא
 מין סטודענטישן מונדיר, וואָס, אז איר ווילט איז ער גאָר געוועזן אַ צײַ-
 לער; און ער האָט געקענט שײן זינגען. דעמאַלט איז ער געוועזן אַן אויפּגייענ-
 דיקער שטערן און מיר, ליטעראַריש יונגוואַרג, מיט א. מ. פּוקס, ש. י. אימבער
 און דוד קעניגסבערג בראש, האָבן געדאַרפּט נעמען שטעלונג צו דער נייער
 דערשיינונג, וואָס האָט נישט געהאַט קײן ריכטיקן נאַמען.

אַ צײַט שפּעטער האָט די נייע דערשיינונג אינגאַנצן אויסגעטון דעם סטו-
 דענטסקען מונדיר, וואָס איז עס יאָ און איז עס נישט געוועזן, האָט אָפּטער
 געפּלעגט אויפּצוטערעטן אויף היימישע וועטשערניקעס מיט געזאַנג פון אײ-
 גענע און פרעמדע לידער און מלכה לאַקער, די פרוי פון בערל לאַקער, די
 שפּעטערדיקע דיכטערין און דעמאַלט נאָר זינגערין — איז געוואָרן די באשײ-
 צערין פון דער נייער דערשיינונג, וואָס האָט שוין איצט געהאַט אַ פּשוטן לעמ-
 בערגער נאַמען: לעאַן דרייקורס.

אין 1913 איז דער שרייבער פון דעם „לעקסיקאָן“ אוועק קײן ווין, אין
 1914 איז געקומען די ערשטע וועלט-מלחמה און לעאַן דרייקורס האָט זיך
 ערגעץ-וואו ארומגעדרײט אין דרום-מיטל-אײראָפּע; יענעם ווינקל, וואָס איז
 עפּיס אײביק געוועזן נישט אַהין און נישט אַהער פון יידישן קולטור-שטאַנד-
 פּונקט. דאָרט — צווישן פּוילן, דײַטשלאַנד, רומעניע און יוגאָסלאַוויע — ווו
 עס איז יאָ אונגאַרן געוועזן און נישט אונגאַרן, האָבן זיך עפּיס ארומגעטריבן

גייסטער פון אלערליי אמאליקייטן. דאָרט האָבן זיך געמישט יידן מיט קורצע קאָפּאַטעס און גרויסע קאָפּעלשן און ביז צום פּאַס לאַנגע פּאַות און „שיך-און-זאָקן“, מיט משומדים בני משומדים. דאָרט האָט זיך געמישט פּיינער דייטש-לשון מיט קנאַקעדיקן מאַדיאַריש-אונגאַריש מיט עפּיס אַ מאַדנעם יידיש, אזוי וווּ אַרויסגענומען פון גליקל פון האַמעלנס עברי, און דאָרט האָבן דווקא געלעבט אין אַט די ראַנדגעביטן פּילע הונדערטער טויזנטער יידן. אין גאַליציע האָט מען זיי גערופן „וואַסער-פּאַלאַקן“. פאַרוואָס וואַסער-פּאַלאַקן? הונדערט און איינס אויפקלערונגען האָבן אידן וועגן דעם געהערט און קיין איינע קלינגט מיר נישט לאַגיש. — אַט צווישן די וואַסער-פּאַלאַקן, וווּ מען פלעגט פאַרפאַלן ווערן ווי אין וואַסער אַריין, האָט זיך יאָרן-לאַנג מיט אַ טרופּע אַרומגעדרייט לעאַן דרייקורס. ער איז געוואָרן אַן אַקטיאַר.

צווישן דעם סוף פון דער ערשטער מלחמה און דעם יאָר 1926, ווען ער איז אַרויפגעשווומען אין וואַרשע, איז ער אַפּטמאַל אַרויסגעשווומען פון דער וואַסער-פּאַלאַקאי אין לעמבערג אלס רעדאַקטאָר פון יענע בלעטער, וואָס ער האָט אין זיי צוריק מיט אַן אנדערטהאלב צענדלינג יאָרן דעביוטירט. אָבער אין די יאָרן 1923 ביז סאַמע 1939 איז אַנגעגאַנגען אַ גרויסע עמיגראַציע פון גאַלי-ציע קיין וואַרשע און דרייקורס איז מיטגעקומען מיט אַט דעם שטראָם. די גאַליציאַנער קאָנקוויסטאַדאַרן, וואָס האָבן דערשנאַפּט מיט זייערע דאָקטאָרסקע נעז, אַז ערגעץ איז דאָ אַ לאַנד — זאָל עס הייסן וואַרשע — זענען געקומען און האָבן עס איינגענומען. אלע אינטעליגענטע פּאַסטנס האָבן זיי באַזעצט. אויך דרייקורס האָט זיך אזוי לאַנג געדרייט אַרום יידישן טעאַטער אין וואַרשע ביז ער איז אַרויפגעשווומען ווי איינער פון די פּעיקסטע רעדאַקטאָרן פון דעם פּויליש-יידישן „נאַש פּשעגלאַנד“. אַ ליטוואַק קען ווערן אַן אַם, אַז מען מוז, אָבער אַ גאַליציאַנער קען נישט נאָר ווערן אַן אַם, נאָר אפילו אַנזויגן אַ קינד אויך. (אז מען מוז).

וואָס לעאַן דרייקורס איז — ווייס איך נאָך ביז היינט נישט — (1940) נאָך דרייסיקיעריקער באַקענטשאַפּט. ער האָט אויפגעשריבן אַ גאַנץ פּיינעם ראָמאַן, און האָט געשריבן גאַנץ פּיינע לידער און אפילו פּאַעמעס, און איז געוועזן אַן אַקטיאַר, און אַ פּאַלקס-זינגער, וואָס פלעגט געבן קאַנצערטן, און אַ יידישער זשורנאַליסט אין אַ געלער טאַגזייטונג, און אַ זשורנאַליסט אין אַ פּוילישער צייטונג און אַ סופּלאָר אין אַ טעאַטער און אַ ראַדיאָ-אויסרופּער.

איינמאַל האָט מיר דרייקורס געזאָגט, אז ער איז נאָר דערפאַר נישט געוואָרן קיין וועלט-באַרימטער אַקטיאַר, ווייל ער קען נישט זאָגן אויף דער בינע: איך בין דאָרשטיק, דערלאַנג מיר אַ גלאַז וואַסער . . . אַט — זאָגט ער — קוק מיך אָן; איך בין נישט קיין מיאוסער, שיינ געבויט, האָב אַ גוטע

שטימע, שארפע פנים־שטריכען, גרימיר מיך גוט, האָב א גוטע דיקציע, בין זייער באוועגלעך, זייער באלעזן, געענדיגט א דראמאטישע שולע, רעד א גוטן יידיש, בין נישט איבערגעטריבן אין מיין אינטעליגענטישקייט, ווייס וויאזוי צו שפילן און וואָס מען דארף, נאָר — — אז איך קום אַהיים א מידער, גיב איך אַ זאָג צו מיין ווייב „רעגינעלע, דערלאנג מיר א קאלט גלאַז וואסער“ — אַט אזוי ווי א מענש דארף רעדן, נאָר אַז איך דארף דאָסזעלבע זאָגן אויף דער בינע, גיב איך מיך אַ בלאַז אָן ווי אַן אינדיק און גיב אַ נעם צוזאַמען מיין טיפסטן העלדן־באַס און דערלאנג א זאָג העראַיש און מעכטיק: „רעגינע ! דערלאנג מיר א גלאַז וואָסער!“ — אַט דערפאר בין איך נישט געוואָרן קיין וועלט־בארימטער יידישער אַקטיאָר. — אַט דאָס איז לעאָן דרייקורס א פריינט פון יונגע, שיינע, לעמבערגער יאָרן, וואָס וועלן קינימאַל שוין נישט ווידער קומען, נישט גור פאַר מיר, גור פאַר קינעם נישט.

1940

בער האַראַוויץ

1895 אין מאַידאן, א דאָרף אין מזרח-גאַליציע. סאָלדאט אין דער ערשטער וועלט-מלחמה. ווין, בערלין, פאריז רייזעס. געווינט א צייט אין ווילנע, שפעטער — ביז 1939 — אין סטאניסלאוואָוו. אין 1939 טראגישע ידיעות וועגן אים. ער האָט אָבער געלעבט און געאַרבעט. 1943 ווידער טראגישע ידיעות וועגן אים.

בער האַראַוויץ איז איינער פון די קראפטפולע יידישע פּאָעטן. ער זינגט הויך-זיין פּאָעזיע איז טומלדיק, אפילו די שטילע טענער פון זיין ליריק זענען זייער טומלדיק. עס איז אַזוי ווי אין יענעם פּאָלקסליד: וויאַזוי שלאָפט דער קיזער ביינאַכט ? — שטייען הונדערט סאָלדאטן און שרייען שאַ, שאַ, שאַ . . . האַראַוויצעס ערשטע לידער-בוך האָט געהייסן „פון מיין היים אין די בערג“. ער האָט דאָס דאָזיקע ביכל זיינס קיינמאַל נישט איבערגעזונגען. אָפּגעלאָזן דעם עכטסטן טאָג זיינעם און אים קיינמאַל מער נישט אָנגעכאַפט צוריק.

ער האָט אויך געשריבן משעהלעך וועגן בעל שם. אַליין זיי אויסגע-טראַכט און אַליין זיי אילוסטרירט און ערגעץ איז ער אונז פארבלאַנזשעט געוואָרן אין די בערג . . . ער נוצט א שפראך, וואָס איז חצי גויש — פּאָ-לאַווינע יידיש . . .

ער האָט אין זיך אנטדעקט אן אויסערגעוויינטלעך שטארקן צייכן-טאַ-לענט, ער איז א גלענצענדיקער פּאַרטרעטיסט און דאָס אַליין האָט אים אביסל צעטומלט; וואָס בין איך ? כאַטש דאָס איז ניט קיין נייעס, אז דיכטער זאָלן גלייכצייטיק זיין מאַלער — און פארקערט.

אָבער וואָס האָבן איך מיך דאָ צערעדט ווי א קריטיקער וועגן א פריינט, וואָס איך קען שוין זינט דעם יאָר 1908. נאָך אמאַל — טויזנט ניינהונדערט און אַכט-מיר זענען ביידע געוועזן שולחברים אין דער העברעישער שולע אין סטאניסלאוואָוו אין גאַליציע.

א לערער האָבן מיר געהאַט, א העברעישן שרייבער שמאי כאלאטני-קאָוו, ער האָט פיינט געהאַט אַז מען פארשפעטיקט זיך, און האָט פיינט געהאַט, אַז מען טומלט. האַראַוויץ איז דעמאַלט אלט געווען דרייצן יאָרן און געטראַגן א סטודענטיש מונדירל מיט דריי זילבערנע פּאַסיקלעך אויפן קעלנערל. ער איז געוועזן א שילער פון דריטן קלאס גימנאַזיום און איך בין געוועזן א שילער פון א האנדלס-שולע. די העברעישע שולע האָבן מיר באַ-

זוכט אין אַוונט. האַראַוויץ האָט זיך אלעמאַל פאַרשפּעטיקט און אלעמאַל אַנגעווענדט דעמוזעלבן פאַרטל נישט באַמערקט צו ווערן פון דעם לערער. ער האָט אַ שפּרונג געטון איבער אַלע בענק צו זיין פּלאַץ. איבער אַלע קעפּ, טינטערס, העפּטן, ביכער — און גרויס איז ער געוועזן, האָט ער געגרייכט ביז צום באלקן בשעת שפּרינגען. אין קלאס איז געוואָרן אַ בהלה, אַ רע-וואַלוציע. דער איינציקער, וואָס איז באלד רויק געזעסן אין דער אלגעמיינער בהלה, רויק אין זיין ווינקל ביי דער וואנט, איז געוועזן האַראַוויץ. . . . עס איז נאָטירלעך. זיין קאָפּ האָט ער דאָך נישט געטרעטן מיט די פיס, נישט איבערגעקערט זיין טינטער און נישט צעטראָטן זיינע ביכער. די אויספאַר-שונג, וואָס האָט זיך באלד אַנגעהויבן האָט צו גאַרנישט נישט געפירט, און דער, וואָס האָט איצט געמאכט דעם גרעסטן טומל און זיך צום שטארקסטן געוונדערט ווער עס איז דאָ ווי אַ שד אריבערגעפּלויגן איבער דער קלאַס, איז געוועזן האַראַוויץ אליין.

שפּעטער האָבן איך מיך מיט אים געטראָפּן אין ווין. איצט זענען מיר ביידע סאָלאַטן געוועזן. פּארטיידיקט די עסטרייכישע אימפעריע. . . . האַ-ראַוויץ איז שוין געוועזן אַ סטודענט פון דער מעדיצין און אַ סאניטעס-קאַרפּאָראַל. איך שטעל מיר פאַר דעם טומל מיט וועלכן האַראַוויץ פּלעגט פּארטרייבן דעם מלאַך המוות. נאָך דער מלחמה זענען מיר געשטאנען נאָענט צום זשורנאל „קריטיק“ אין ווין. דעמאָלט ערשט האָט האַראַוויץ דעביטירט מיט אַ ביכל לידער. און געוויינטלעך האָבן מיר זיך אויך אומצאָליקע מאָל געטראָפּן אין וואַרשע.

האַראַוויץ איז אַ בן יחיד געוועזן, פּרי דעם טאַטן פּארלוירן, געהאַט אַ קאָמפּליצירט פּאַמיליע-לעבן און ער איז זעלטן אויסגעזעסן אויף אַן אָרט, זעלטן געשריבן. דאָס האָט אים אביסל אָפּגעפרעמדט פון דעם גאַנג פון דער ליטעראַטור. ער איז אלעמאַל געוועזן ווי אַ יאַסטריב, וואָס פּאַלט אַראָפּ פון דער הויך, מאַכט אָן אַ גערודער און הויבט זיך ווידער אויף.

האַראַוויצעס ליד „אויפן וועג צום עקזערציר-פּלאַץ“ איינס פון די עכטסטע, אמת פּאַציפּיטישע לידער ביי אונז. עס איז ווייניק באַמערקט געוואָרן, ווערט ווייניק רעציטירט. ביי אונז מוזן קוואַליטעט שווימען אין אַ גרויסער שיסל קוואַנטום. אַזויסט ווערט מען נישט באַרימט.

בער האַראַוויץ, דער מאלער, איז אַ קאַפיטל פאַר זיך. אפּשר דאָס הויפּט-קאַפיטל. גאַנצע ווענט האָבן מיר באַהאַנגען מיט זיינע קאַריקאַטורן פון יידי-שע שרייבער אין וואַרשעווער ליטעראַטן-פּאַריין. אין די לידער איז ער פּראָסט און אָפט רוי — אין די צייכנונגען איז ער פּיין און ראַפּינירט און

זייער וויציק. ער ברענגט אַרויס דעם טיפּסטן אויסדרוק פון די פּערזאָנען. וואָס ער מאַלט. ער קען די מאלעריי פון דער וועלט, שרייבט א ציקל לידער וועגן וועלט־בארימטע מאַלער, אַבער ער פארפּולקאָמט זיך נישט אויף דעם געביט. האָט נישט קיין געדולד, ער נעמט די וועלט שפּרינגענדיק איבער בענק, טינטערס און אָפּענע ביכער, ווי דעמאָלט אין זיין פּריסטער יוגנט אין דער העברעישער שולע. אזוי איז ער; ער קען נישט אנדערש.

1938

ש מ ע ו ן ה א ר אַ נ ט ש י ק

1889 וויעלן. געווינט אין מערערע שטעט אין פוילן.
רייזע קיין פראַנקרייך. קומט צוריק קיין וואַרשע. 1939
זיך גענומען דאָס לעבן נאָכן אַריינמאַרש פון די נאַציס.

א הונדערטפראַצענטיקער פוילישער ייד, א געדיכטער, א פולבלוטיקער
איז שמעון האַראַנטשיק. ער האָט טאקע א פולבלוטיק פנים, אַן אַנגעגאַסנס
און א פליישיקס. כאָטש קיין גיבור איז ער דווקא נישט. ער דערציילט אַליין
וועגן זיך אן אנעקדאָט, אַז ער איז אמאָל אריינגעקומען קויפן א קאפעלוש
אין א קראָם. מען מעסט אהין און מען מעסט אָהער און עס גייט עפּיס נישט.
זאָגט דער אומגעדולדיקער סוחר: ערשט אַ איז דאָ געוועזן אַן אַנדער קצב
און ער האָט זיך אָוי לייכט צוגעפאַסט אַ קאפעלוש און איר קענט עפּיס נישט.
אַט פּונקט דעמזעלבן קאפעלוש, וואָס איר מעסט און ער געפעלט איך
נישט — האָט ער געקויפט. אז שמעון האַראַנטשיק רעדט מיט איך, דאכט זיך
אַיך, אַז ער קריגט זיך מיט אַיך, אַזוי גראַב־שטימיק רעדט ער. אָבער ער
איז דווקא זייער נישט אגרעסיוו, זייער צוריקגעהאלטן.

האַראַנטשיק איז געוועזן א קרעמער און א שרייבער איז ער געוואָרן ערשט
ארום זיינע דרייסיק. ער האָט מיר אמאָל אויף זיין פשוטן שטייגער פון דער־
ציילן, אין זיין טיף־פוילישן דיאלעקט, איבערגעגעבן די סצענע פון זיין דער־
זען דאָס ערשטע מאָל זיינס א געדרוקטע זאך:

— עס איז געוועזן א גאַנץ פיינער יריד — איז געוועזן. מ'האָט גאַנץ פּיין
געלייזט. נאָר ארום מיטן טאַג האָט מער דער בריווטרעגער געברענגט דעם
זשורנאַל. יעדן גיב א קוק און זע געדרוקט שוואַרץ אויף ווייס „שמעון האַראַנט־
שיק“ אויף מיינס א ליד טאקע. (האַראַנטשיק האָט געשריבן עטלעכע צענד־
לינג פשוטע לירישע לידער אויך). יעדן האָב געוואָלט איבערקערן די לאַדע
מיט דער גאַנצער סחורה. יעדן האָב שוין מער נישט געהאַנדלט. יעדן האָב שוין
נישט געוויסט, וואָס מיט מיר טוט זיך, אפשר האלב סחורה האָט מען מיר
אויף יענעם יריד צעגאַנבעט. קונים האָבן צו מער גערעדט, נאָר יעדן האָב
גאַרנישט געוויסט, וואָס מיט מיר טוט זיך. און אז קונים דערזעען אזא זאך,
הויבן זיי אַן צו שלעפּן, אַ האלבע קראָם האָט עס מעך געקאָסט, דאָס אַפּגע־
דרוקטע ליד.

האַראַנטשיק נעמט גוואלטיק ערנסט זיין פאך. יעדעס שטיקל קריטיק
נעמט ער זיך צום האַרצן, טיף צום האַרצן. ער איז דער איינציקער יידישער
שרייבער, וואָס האָט אמאָל אפילו געפּריווט צו טרינקען סם אויס פראַטעסט
פאַר שלעכטער קריטיק.

איך האָב אים אמאָל באזוכט אין זיין אַרימער היים, אין אַן איינציקן שטיבל אין וולאצלאָוועק, ווען ער האָט דאָרט געווינט. אין זויבערן שטיבל, כמעט אַן מעבל, זענען געוועזן נאָר אביסל קאַכמכשירים — און שרייבמכשיר־רים. האַראַנטשיק איז געוועזן זיין אייגענער קוכאַר דעמאָלט, זיין פרוי איז דעמאָלט געוועזן אין אויסלאַנד. איבער דעם שרייבטישל איז געהאַנגען אן אויסשניט פון אַ צייטונג מיט „צען געבאַטן פון א שרייבער“. איך געדענק מער נישט וועמעס חיבור דאָס איז געוועזן, אָבער האַראַנטשיק האָט די דאָ־זיקע צען געבאַטן גענומען זייער ערנסט. דאָס שטיבל איז געשטאַנען אין א נישט־יידישן און אומהיימלעכן געגנט. דורכגיין דאָרט ביינאַכט האָט מען גע־מוזט דורך שורות שיכורע סאָלדאַטן און ווילע יונגען און גאַסן־מיידלעך, און דער האנדל איז אַנגעגאַנגען ביו שפּעט אין דער נאַכט. אַ פאַר מאָל האָט מען דאָרט אויסגעהאַקט די שויבן ביי האַראַנטשיקן אין דער פארטער־שטוב. האָט מען געמוזט שלאָפן הינטער פארהאַקטע לאַדנס, און אַן ליכט, און רעדן האָט מען געמוזט זייער שטיל, אַז מען זאָל אויף דער גאַס גאַרנישט וויסן, אז אין דער שטוב זענען דאָ מענשן.

אַבער אַ שרייבער, וואָס האָט הינטער זיך א לעבן פון דרייסיק יאָר לעבן טאַקע — אַן שרייבעריי — האָט זייער אסך איבערלעבונגען אַנגעזאַמלט און עס איז דאָ וועגן וואָס צו שרייבן. די בעסטע ווערק פון אַלע שרייבער זענען די ווערק פון זייער יוגנט, פון יענער צייט, ווען זיי פלעגן דאָס לעבן אויפנע־מען עכט און אַן אַ שרייבערישן בליק. און אין דעם זין וואָלט איך געזאַגט, אַז האַראַנטשיקס יוגנט האָט זיך געצויגן דרייסיק יאָר . . . שפּעט ער טאַקע פון זייער א רייכן און אומפאַרפעלשטן קוואַל פון יידיש־פוילישן לעבן. וואָס איבערגעלעבטער זיינער א ראַמאַן איז, אַליץ עכטער און אַליץ בעסער. האַ־ראַנטשיק שרייבט צעצויגן און ברייט און פאַרלירט זיך אין ענדלאָזע דעטאַלן. און א שריפט האָט ער אויך אַזאַ, וואָס עס ציט זיך איין אות אין אנדערן אַריין, כאַטש ער שרייבט באַזונדערע אותיות, און איין שורה אין דער אנדערער, און א גאַנץ זייטל זעט אויס, אַזוי ווי אַ קופּע פאַרטרוקנטע צווייגן אַרום א בוים אין טיפן האַרבסט. נאָר כאַטש ער שרייבט צעצויגן און ברייט, און דערצו האָט ער אַזאַ מין שרעקלעכע האַנטשריפט, האָב איך מיך אַמאָל אַריינגעלעזן אין זיינעם א ראַמאַן, און טאַקע אין מאַנסקריפט, און עס האָט מיך געצויגן און געצויגן אַן אַן אויפהער. ווייל עס איז געוועזן ליריש און וואַרעם און איבערגעלעבט און בילדעריש און דער עיקר: עס האָט זיך גע־לעזן. גייט ער אַרויס פון זיין עלעמענט פון די יידישע באַלעבאַטישע און אַרבייטער־שטיבער פון דער צייט פון פאַר דער וועלט־מלחמה — הויבט ער אַן צו בלאַנזשען, נאָר בלייבט ער אין זיין עלעמענט און אויף זיינע פעלדער — איז ער ביי זיך אין דער שרייבעריש־קינסטלערישער היים זיי־

נער, אויפֿצוזאָגן איז ער איינער פֿון די בעסטע אויף דעם געביט פֿון דעם דאָזיקן לעבנס־שטייגער. אלץ איז עכט און גאנץ. מעור אחד. טראַדיציע פֿון דורות גייט אַריין אין בלוט. דאָס קען מען נישט אוועקמאַכן מיט דער האַנט.

האַראַנטשיקס פֿראַזע־אַנטדעקער איז געוועזן וויסענבערג און, אויב איך האָב נישט קיין טעות, האַראַנטשיקס פֿאַעזיע־אַנטדעקער איז הערשעלע. אים האָט ער דאָס צו פֿאַרדאַנקען דעם יריד־חורבן פֿון זיין קראַם. וויסענ־בערג האָט אים ווידער אָן אַנדערן חורבן אַמאָל אָנגעמאַכט מיט אַריינ־שרייבן אַ גאַנצן קאַפיטל אין זיינס אַ ראַמאַן. דאָס איז געוועזן דער באַרימ־טער „קאַפיטל 46“, וואָס איז אין זיין צייט געוועזן אַ שם־דבר אויף דער פּוילשער פֿאַדווירע פֿון אונזער ליטעראַטור. דאָס איז געוועזן אַ מין האַמאַ־ליטעראַרישע פֿאַרגוואַלטיקונג, וואָס איז אַ חד במינוּ . . און נאָר די שטאַרקע און פשוטע נאַטור פֿון האַראַנטשיקן האָט די פֿאַרגוואַלטיקונג מיט אלע אירע קאַנסעקווענצן געקענט איבערטראַגן. זינט דעמאָלט האָט ער שוין אַ האַלב טויז ראַמאַנען אָנגעשריבן און דאָס „קאַפיטל 46“ איז שוין לאַנג פֿאַרגעסן. אפילו „טלאַמאַצקיע 13“ דער פֿראַטאַטיפֿ פֿון קאַפיטל, וועט אויך באַלד פֿאַרגעסן זיין.

1938

מנחם מענדל הורוויץ

1881 אין ליבאוויטש, מאַהילעווער גוב. כמעט אַלע זיינע
יאָרן געלעבט אין וואַרשע. 1939 — דאָרט געבליבן.

צו הייסן הורוויץ און זיך פונדעסטוועגן ארויסצווען פון די הונדערטער טויזנטער הורוויצעס, וואָס דאָס יידישע פּאָלק פארמאָגט, איז נישט פון די גרינ-גע זאכן. פונקט אזוי איז ניט לייכט זיך ארויסצווען, הייסנדיק מנחם מענדל, צווישן די מיליאָנען מנחם מענדלס פון דעם יידישן פּאָלק. צו הייסן מנחם מענדל הורוויץ און זיך פאַרט ארויסצווען — דאָס האָט טאקע געקענט נאָר מנחם מענדל הורוויץ. אמת איז, אז אין „יידישן פּאָלק“ אויפצוואַגן, האָט ער זיך נישט שטאַרק ארויסגעווען, אָבער צווישן יידישן פּאָלק פון שרייבער און זשור-נאָליסטן האָט ער זיך בולט ארויסגעווען און מען האָט אים ליב געהאַט, נישט געקוקט אויף די זיבן און זיבעציק חסרונות זיינע.

ערשטנס איז ער געוועזן אן אייביקער בחור, און שוין נישט אין דעם סאַמע פּרילינג פון זיין בחורשאפט, און ער איז געוועזן א קאַפּריזונער און זייער א גרויסער קבצן און פון א קאַפּריזונעם גביר איז שוין אויך שווער אויס-צוהאלטן מכל שכן פון א קאַפּריזונעם קבצן. צווייטנס איז מנחם מענדל הור-וויץ געוועזן זייער א געבילדעטער אין אַלע וויסנשאפטן און ארומגעדרייט האָט ער זיך כל ימיו צווישן מענשן, וואָס נישט אַלע האָבן געטרונקען ווי געהעריק פון די טיפע קוואַלן פון וויסן, אַנדערע האָבן נאָר געלעקט אביסל. און אַ מענש, וואָס ווייסט אלץ אין אַזאַ מין געזעלשאפט איז אביסל אומבאַק-וועם. דריטנס איז מנחם מענדל הורוויץ אַלע זיינע טעג געוועזן שטאַק-היי-זעריק און גערעדט האָט ער הויך, דאָס הייסט ער האָט נישט גערעדט, ער האָט געזעגט מיט א גרויסער זעג — וואָס איז אַליין אויך געוועזן אלט, פאַרזשאווערט און הייזעריק. מען קען נישט זאָגן, אז דאָס איז נישט געגאַנגען אויף די נערוון. אדרבא, עס איז טאקע געגאַנגען אויף די נערוון ווי אַ פאַרזשאווערטע, הייזעריקע זעג. פערטנס איז מנחם מענדל הורוויץ געוועזן אַביסל אַפּגעלאָזן אין הילוך, זעלטן געראזירט, דערצו האָט ער געהאַט אַזעלכע ארויסגעזעצטע אויגן, וואָס א לאדע מינוט גיבן זיי א שפרונג ארויס אויף דיר און וועלן אָנהויבן צו גיין איבער דיר אַזוי ווי אַזעלכע באשעפּע-נישן, וואָס רופן זיך גאַנץ פשוט — אויגן . . . און זיי גייען נישט אויף פיס-לעך, נאָר זיי קוילערן זיך אַזוי, קוילערן זיך און קוילערן זיך. איז ביי ווי-פיל האלטן מיר? פיר. פינפטנס איז מנחם מענדל הורוויץ געוועזן כל ימיו א קאַרעקטאַר. און ער איז נישט גלאַט געוועזן א קאַרעקטאַר. ער איז געוועזן א קאַרעקטאַר, וואָס הלוואַי האָבן מיר א פאַר הונדערט אַזעלכע, וואָלט אונ-

זער גאַנצע יידישע ליטעראַטור אן אַנדער פנים געהאַט. ער איז געוועזן א געבוירענער קאַרעקטאָר. ער האָט ליב געהאַט צו כאַפן ביי א גרייז. משמעות, אז זיינע אויגן זענען געוועזן אזוי ארויסגעזעצט צוליב זיין שטענדיקער אַנ־שטרענגונג צו כאַפן גרייזן. עס איז אויסגעקומען, אַז מנחם מענדל הורוויץ איז א קאַרעקטאָר נאָך פון יענע צייטן אָן ווען דער דרוק איז אויסגעפינען געוואָרן. עס האָט פון אים געווייעט מיט יאָהאַן גוטענבערג, מיט אינקר־נאבלען, מיט ערשטע ביבלען, מיט אמסטערדאַם און פראַנקפורט און פלאַ־רענק, מיט אליהו בחור, יאָ, דער עיקר מיט אליהו בחור, וואָס איז אויך געוועזן אַזאַ מין בעל מדקדק ווי מנחם מענדל־בחור . . . זעקסטנס איז מנחם מענדל (מיר פלעגן אים רופן נאָר מיט די צוויי פארנעמען זיינע און אלע האָבן שוין געווסט וועמען מען מיינט, ווייל מנחם מענדל איז געוועזן דער מנחם מענדל הידוע) געוועזן א דיכטער, וואָס האָט געהאַט א היפש ביסל דיכטערישן טאלענט. און זיבעטנס האָט זיך מנחם מענדל ארומגעטראָגן מיט אן אייביקער דיכטערי־שער ווונד, ר'האַט אַ זאַמלונג פון זיינע שירים, וואָס איז געוועזן פארטיק צום דרוק מיט אסך צענדליקער יאָרן צוריק פארלוירן. און כאַטש א זכרון האָט ער געהאַט אן אייזערנעם און ער האָט דאָך לייכט געקענט די זאַמלונג רעקאָנ־סטראַירן, האָט ער עס אָבער קיינמאַל נישט געטון. דאָס איז געוועזן ביי אים עפּים א מין פערזענלעכע באַליידיקונג פון זיין מזל און ער האָט דאָס מזל שוין מער נישט אויסגעפּרוּווט. עפּים אזוי ווי איינער, וואָס עס שטאַרבט אים א כלה און כאַטש אפילו ווען עס שטאַרבט חלילה א ווייב, זאָגט ערגעץ די גמרא, איז עס אויך נישט מער ווי א קלאַפּ אין אַן עלנבויגן, שאַרף און קורץ, מכל שכן א כלה — פארשווערט ער זיך אָבער פאַרט קיינמאַל מער נישט חתונה צו האָבן — אזוי איז געוועזן מנחם מענדל מיט זיין פארלוירענעם כתב יד. ער האָט זיך פארשווירן אייביק צו טרויערן, ביי יעדער געלעגנהייט האָט ער דערמאַנט און אויסגעהייזעריקט פאר אַייד אן אַנדער ליד פון זיין פארלוירענער זאַמלונג, נאָר אויפגעשריבן האָט ער די זאַמלונג מער קיינמאַל נישט. איך וויל נישט זאָגן, אז צוליב דעם פעלן פון אַ זאַמלונג פון מנחם מענדל הורוויצעס לידער איז די יידישע ליריק געבליבן א פּאַריתומטע, עס וואַלט אָבער בעסער געוועזן, ווען אַזאַ זאַמלונג וואַלט יאָ געוועזן. די לידער זיינע — און אביסל זענען דאָך באַקאַנט געוועזן, און מנחם מענדל האָט אפילו מיט דער צייט געשריבן פּרישע אויך — זענען געוועזן זייער מעלאָדיש און האָבן געהאַט א האַנט און אַ פּוס און א זין און אויפריכטיק פּאַעטיש גע־פּיל.

מנחם מענדל האָט זייער ליב געהאַט צו לעזן לידער און ליב געהאַט זיך ארויסצושטעלן פאר א מבין פון א גוט ליד. נאָר איידער ער האָט ארויס־געזאָגט זיין פּאַעטישע מבינות האָט ער צוערשט געמוזט ארויסזאָגן זיין

מיינונג וועגן דער קארעקטור פון דעם ליד, שפעטער האָט ער אויסגערעכט די ליטערארישע קוריאָזן און ערשט שפעטער דעם פּאָעטישן ווערט. ער פלעגט כסדר ארבעטן אַלס קארעקטאָר אין צייטונגען. און ער האָט אַנגעטון גענוג צרות. נישט איינמאָל פלעגט ער אָפּשטעלען די ראטאציאָנס־מאַשין צוליב א גרייז, מעג די גאַנצע אויפלאַגע פארשפעטיקן די פּראָווינץ־באַנען, אבי קיין גרייז זאַל נישט זיין. די צייטונגען אָן א גרייז וועלן אַנקומען מאָרגן אויך, נאָר די צייטונגען מיט א גרייז וועלן בלייבן אן אייביקער שאַנדפּלעק. „אין אַנהויב איז געוועזן דאָס וואָרט“ זאָגט דער עוואַנגעליסט. „מיט א דרוק־פעלער, אָדער אַן א דרוק־פעלער“ פּרעגט דער עוואַנגעליסט פון א גוטער קארעקטור — מנחם מענדל . . . מען זאָגט, אז ער איז געשטאַנען ביז צו דער לעצטער רגע אויף זיין קארעקטאָר־פּאַסטן אין וואַרשע. אזוי לאַנג מען האָט — ביז היטלער איז געקומען אין 1939 — געדרוקט א יידיש וואָרט אין וואַרשע, אזוי לאַנג האָט עס מנחם מענדל קאַרי־גירט. הונדערטער גרייז־לאָזען יידישע און העברעיִשע ביכער בלייבן זיין שטומער מאָנומענט, שטום און נאָמענלאָז. אפשר וועט אמאָל אויך נאָכקומען א זאַמלונג פון זיינע לירישע שירים.

1942

פאלק היילפערין

1876 אין נעסוויזש — געווינט אין פיל שטעט פון אמאָ-ליקן רוסלאנד. 1921 זיך באזעצט אין ווילנע און אויס-געוואנדערט קיין ארץ ישראל ארום 1935.

מען מוז שוין זיין אַ קענער פון דער יידישער ליטעראַטור, אַז מען זאָל וויסן וועגן דער עקזיסטענץ פון פּאַלק היילפערין און שוין גאָר אַ גוטער קע-נער פון יידישע דערציילונגען און דראַמעס, אַז מען זאָל זיי האָבן געלעזן — און דאָך איז דאָס גאָר קיין ראיה נישט, אַז די ווערק זענען נישט קיין באדייטנדיקע.

מאָדע איז ער דורכגעגאַנגען דורך די סטעזשקעס און דורך די פּאַלאַצן פון דעם קעניגליכן גאַרטן פון דער יידישער ליטעראַטור. שוין לאנג האָב איך זיין נאָמען נישט געהערט און איך שטעל מיר נישט פאַר, אַז ער זאָל נאָך איצט — בשעת דאָס ווערט געשריבן אין מיטן 1942 — צו זיינע 66 זיין שטאַרק אַקטיוו. עפּיס אזוי ווי אַ משולח פון אַנ־סקיס „דיבוק“ איז ער דורכ-געגאַנגען, נישט שווייגנדיק און נישט רעדנדיק. און אַז ער האָט גערעדט אַסך איז עס נישט ער געוועזן, נאָר עס האָט עפּיס אַ דיבוק פון אים אליין אַרויסגערעדט, און אז ער האָט כמעט געשוויגן אַדער גערעדט זייער ווייניק, האָט מען זיך צו אים כמעט נישט צוגעהערט.

אַבער דו האָסט נאָר געדאַרפט אַ בליק טון אויף פּאַלק היילפערין און דו וואָלסט זיכער ביי זיך באשלאָסן, אַז צו עפּיס מער איז ער באשטימט, כאַטש דאָס, וואָס ער האָט געטון איז נישט ווייניק. ער איז געוועזן אַקטיוו אַלס פּעדאַגאָג און לערער און אַלעמאַל אין די וויכטיקסטע יידישע לערן-אַנשטאַלטן מיט דער יידישער לימודים-שפּראַך. לרוב איז ער געוועזן אַ לערער אין גימנאַזיעס, צו זיין וואָרט אין דער פּעדאַגאָגיק האָט מען זיך צו-געהערט. ער האָט אַרויסגעגעבן אומצאָליקע קינדער-ביכער און ערשט וווּ זענען זיינע גראמאַטיקעס און כרעסטאָגאַטיעס . . . אַבער דאָס איז נאָך נישט אַלץ. איצט קומען ערשט איבערזעצונגען פון קאַפיטאַלע ווערק אין פּראָזע, גאַנצע ליטעראַטור-געשיכטעס און איבערזעצונגען פון קלאַסיקער פון דער איראָפּעישער ליטעראַטור — פּרידריך שיללער. און איצט ערשט קומען אייגענע ווערק, עטלעכע בענד דערציילונגען און אַלע עפּיס אַזעלכע מאָדע — אי עס איז פּראָזע און אי עס איז נישט, אי דו פאַרשטייסט און אי דו פאַרשטייסט נישט, און צום סוף קומען ערשט די לרוב נישט-פאַר-עפנטלעכטע דראַמעס — און דאָ קומט דער שפּיץ-באַרג פון דער אינערלע-כער טראַגעדיע פון פּאַלק היילפערין. דאָס איז דער שפּיץ-באַרג פון וועלכן

עס איז אים ביז איצט באשערט געוועזן נאָר א קוק צו טון אין דעם גע-
חלומטן לאַנד זיינעם.

אז איך האָב מיך באקענט מיט אים דאָס ערשטע מאָל איז ער שוין גע-
וועזן נאָענט צו זיינע פופציק. דאָס איז געוועזן אין ווארשע. צוויי טעג פריער
האָט מיר פּרץ מאַרקיש מיט גרויס פּיעטעט באַוויזן א לאַנגען בריוו מיט
זייער ציכטיקע אותיות, קליינענקע, דריבניקע — פּאַרפילט, און מיט
גרויס פּיעטעט האָט ער מיר געזאָגט, אז דאָס איז א בריוו פון פּאַלק הייל-
פּערין און אז ער קומט צו פּאַרן און אז מען דאַרף מאַכן דעם אמת'ן טומל.
אויך איך — פון מיינע זינד זאָל עס מיר נישט אראָפּגעערעכנט ווערן אויף
יענער וועלט, ווייל איך וויל דערפאַר אָפּקומען — האָב דעמאָלט כמעט
נישט געוואוסט עפּיס גענויער וועגן פּאַלק היילפּערין. וואָס איך האָב יאָ גע-
דענקט, איז, אז ער איז דער מחבר פון לערנביכער פון דער העברעישער
שפּראַך פאר די יידישע שולעס, האָב איך אָבער נישט פּאַרשטאַנען מה רעש?
עפּיס האָב איך יאָ געוואוסט, אָ היילפּערין איז אויך א מחבר פון זייער ווייניק
פּאַפּולערע דערציילונגען. מאַרקיש האָט מיך געוואָלט לינטשן פאר מיינ
גראַביונגשיקייט, נישט אַזוי צוליב פּאַלקן וויפל מער צוליב דעם, וואָס
איך האָב נישט געוואוסט, אז מאַרקיש האָט אים מיט דאַנקבאַרקייט געוויד-
מעט אסך פון זיינע לידער און ער האָט געהאַט א גרונט דערצו. אין די יאָרן
פון מאַרקישעס גרינקייט, אַזוי אַרום 1918, האָט סאי פּאַלק היילפּערין און
סאי מאַרקיש געוויינט אין קאַטערינאַסלאַוו און דער עלטערער חבר האָט
דעם אָנהויבער ממש מיט זיין שטרענגער און גוטער האַנט אריינגעפירט אין
דער יידישער ליטעראַטור. און . . . זיין טראַגעדיע: ער איז געוועזן מער
פּעדאַגאָג, אויך אַלס שרייבער פון און אַרום ליטעראַטור, ווי דיכטער. פון
גרויסן טומל איבער גאַנץ ווארשע, וואָס מאַרקיש האָט געוואָלט מאַכן, האָט
זיך אויסגעלאָזט א חברישער צונויפקום און אויף אַט דעם צונויפקום האָט
פּאַלק גערעדט אסך מער וועגן מאַרקישן ווי פּאַרקערט. בשעת מעשה האָט
ער אלעמאָל שטרענג באַמערקט, אַז אַזוי דאַרף עס טאַקע זיין, אָבער אין
דער טיף פון דער נשמה האָט עס גערופּעט.

וואָס פאר א שטרענג און שיין פנים. א פנים פון א נביא. גרוי. שיטערע
האַר, ארטיסטיש לאַנגע, נישט ביז די אקסלען — נאַטירלעך. גרויסע
אויגן-גלעזער. הינטער די אויגן-גלעזער שטרענגע, גרויסע טונקלע, גרינ-
לעך — גרויע אויגן; דער שטערן אלעמאָל געמאַרשטשעט און גרויס. שטרענג.
דאָס מויל ברייט, לייַדנשאַפּטלעך, אויסדרוקספול שווייגנדיק. אלעמאָל איז
ער זייער מאַגער. מיטעלער וואָס. אלעמאָל טונקל און שטרענג אָנגעטון.
ביינערדיקע אָבער גוטע הענט: די שטימע שטיל, הייעריקלעך אַביסל. דורכ-

דרינגענדיק. דאָס מויל לאַזט נישט דורך קיין איין נישט וויכטיק וואָרט. א וויץ לחלוטין נישט. — איינמאַל האָב איך פאלקן באזוכט אין זיין אַרימלע-כער דירה אין ווילנע. אויסער א פאַר מאַגערע שטיקלעך מעבל און זייער אסך ביכער געדענק איך פון דער דירה גאַרנישט מער. — ער איז א גרוי-סער עניו, היילפערין, אָבער ווי עס טרעפט אָפט, נעמט זיך דאָס עניות פון אַ שטאַרקער דערשטיקטער גאוה. ער פלעגט מיט נאַטירלעכן ביטול רעדן וועגן דער שרייבערישער מאַסע. עס איז קלאַר געוועזן, אז אין טיפן האַרצן רעכנט ער זיך צו דער סאַמע מזרח-וואַנט. און אפשר איז דאָס סוף כל סוף זיין שולד טאקע געוועזן, וואָס מען האָט אים ביי דער מזרח-וואַנט נישט געזען. ער האָט זיין שטאַלץ געוואַרגן אין זיך און זיינע וויכטיקערע ווערק — א גרויסע היסטאָרישע דראַמע צ. א. — אין זיינע שופלאַדן.

איינמאַל איז אין אונזער שרייבער-פאריין קיין וואַרשע געקומען אן אויפרוף ארויסצוגעבן א גרויסע יובל-אויסגאַבע פון פאלק היילפעריןס ווערק. גאַנץ ווילנע איז געוועזן אונטערגעשריבן און א פאלקס-סובסקריפציע פאַר-געזען. מער ווי דאָס האָב איך וועגן דער „נאַציאָנאַלער אונטערנעמונג“ קיינמאַל נישט געהערט. שטאַט דעם איז מיט א פאַר יאָרן שפּעטער פאלק געוועזן אין וואַרשע, נאָך מאַגערער און נאָך שטרענגער, אלס שליח אבאָ-נעמענט-זאַמלער פון ייווא. איך האָב אים געזען. ער האָט גערעדט מיט ביטערניש וועגן אונזער גאַנצן האָב און גוטס און כלי קודש, ער האָט ממש געשאַלטן מיט כעס. זיינע אויגן האָבן געוואַרפן מיט פונקען, זיין הייזעריק-לעכע שטימע האָט שטיל געצישישעט הינטער די אויפגערעגטע ווערטער. בקרוב איז ער אַוועק פון ווילנע.

אין ארץ ישראל האָט זיין גרויסע הורדוס-דראַמע געפונען א תיקון, געהאט גרויסן דערפאַלג אין העברעישן טעאַטער.

קלמן חיים היישריק

ארום 1890 אין טורעק, פוילן, געדינט אין רוסישן און אין פוילישן מיליטער בשעת ערשטער וועלט-מלחמה, געוועזן אין געפאנגענשאפט ביי די דייטשן, קליינע רייזע קיין מערב אייראָפּע, געוויינט לרוב אין ווארשע. אנטלאָפּן 1939. 1942 געפינט ער זיך אין צענטראל-רוסלאנד.

אז א שרייבער וויל שילדערן א מענטש פון דער מאסע, אן „אומבאקאנטן סאָלדאט“ פון דער ארמיי פון דער מענטשהייט, איינעם פון די מיליאָנען נאָר מענלאַגע — שילדערט ער אַזאַ מענטש אַזוי ווי קלמן חיים היישריק, אַדער היישריק. דער נאָמען איז ווונדערלעך צו אים צוגעפאסט — היישריק, א מיליאַרדיקע, אומבאַשטימטע, אומאינדיווידועלע מאַסע, וואָס גייט ערגעץ, גייט, גייט, איז פאַרהאַנגען עפּיס צו עסן אויפן וועג — עסט מען, איז נישט פאַרהאַנגען עסט מען נישט, און אויב עס איז א לאַנגע צייט גאַרנישט פאַר-האַנגען, שטאַרבט מען אויס אין מיליאָנען, מיליאַרדן. — אָבער קלמן חיים היישריק, אונזער היישריק, האָט נישט געוואָרט ביז עמיץ וועט אים באַ-שרייבן, ער האָט זיך אליין באשריבן אין עטלעכע ריין אויטאָביאָגראַפישע ביכלעך, און ער שטרייכט כסדר אונטער אין זיינע אויטאָביאָגראַפישע דערציילונגען — מאַכע וועגן זיינע פיזישע ליידן און די אַנדערע וועגן זיינע גייסטיקע ליידן און איבערלעבונגען — אז ער שרייבט נישט קיין ביכלעך, ער איז נישט קיין קינסטלער, ער קען נאָר האַלטן אַ פען אין האַנט, שרייבט ער אַט אַזוי אומפאַלירט און אַזוי נישט געשליפּט ווי עס קומען די אַלע ווערטער אונטער זיין פען. דאָס בעסטע פון זיינע ביכלעך איז זיכער דאָס ביכל „אין פייער און בלוט“, ווו ער באשרייבט זיינע איבערלעבונגען פון דער ערשטער וועלט-מלחמה, רעוואָלוציע, שפעטער זיינע איבערלעבונגען אין באַפרייטן פוילן. עפּיס אַזוי ווי דער אומבאַקאַנטער סאָלדאַט, וואָס אַלע ווילן שטום מאַכן און האַלטן שטומערהייט אין קבר ווייל אַזוי פאַסט עס אים צום שענסטן, דעם אומבאַקאַנטן סאָלדאַט, וואָלט פּלוצלונג אויפגעשטאַנען פון זיין אומבאַקאַנטקייט און א זאָג געטון: — זייטס מיר נאָך נישט געזונט איך בין נאָך נישט געשטאַרבן. . . און דאָס איז טשיקאָווע ביז גאַר, וואָס אַזאַ מין אומבאַקאַנטער סאָלדאַט האָט צו זאָגן. האָט טאַקע היישריקס בוך געהאַט א היפּשן דערפאַלג.

און חוץ די אַלע מעלות איז דאָ נאָך איין מעלה אין היישריקן, ער איז ערלעך. ער איז ערלעך ערלעך — אַזויצוזאָגן. . . אמאָל זענען מיר אין ווארשע געזעסן אין דער געזעלשאפט פון משה נאָדיר און גערעדט וועגן דער

ערלעכקייט פון א געוויסן אַרבעטער־פירער. אַלע האָבן מסכים געוועזן, אז נישטאָ קיין פינטעלע אויף יענעמס ערלעכקייט. אויך נאָדיר האָט מסכים געוועזן. — דאָס איינציקע, האָט ער צוגעגעבן, וואָס אונטערשיידט דעם אַר־בעטער־פירער פון אַלע איבעריקע ערלעכע מענשן איז, וואָס אַלע די אי־בעריקע לעבן ערלעך און ער לעבט פון ערלעכקייט . . . און אין דעם דאָ־זיקן לעבן פון ערלעכקייט איז אויך פארהאנען קלאסן, מען קען ערלעך לעבן פון ערלעכקייט און אויך נישט. און אונזער קלמן חיים היישריק לעבט נישט פון זיין ערלעכקייט, כאָטש ער וואָלט עס גערן געוואָלט, און וואָלט ער עס דערגרייכט וואָלט ער זיכער זייער ערלעך געלעבט פון זיין ערלעכקייט. אוי ווי ערלעך ער איז . . . אמאָל מיינט מען אין זיין געזעלשאַפט, אז מען לעבט מיט הונדערט־טויזנט יאָר צוריק, אָדער אזויפיל פאָרויס, אָדער גאָר אויף דער לבנה.

איינמאָל האָט מיר היישריק געזאָגט, אַז ער וויל פאָרן קיין לאַנדאָן. און ער האָט מיר פונאנדערגעלייגט זיין פלאַן צו קומען ביז קיין בעלגיע און פון דאָרט „וועט ער זיך שוין אַריבערכאַפֿן“ קיין לאַנדאָן. דער עיקר איז די חברה זאָל אים העלפן צו קומען קיין בעלגיע. דער שרייבער־פאָרין איז ביי היישריקן געוועזן „א חברה“ פּרעג איך אים וויאזוי ער וועט זיך דאָס אַריבערכאַפֿן פון בעלגיע קיין לאַנדאָן, זאָגט ער „צו פּיס“ ווייס איך, אַז היישריק איז זייער א פּרומער און האָט קיינמאָל נישט געלעזן דעם ברית החדשה און ווייסט נישט, אַז מען קען גיין איבערן ים צו פּוס, פּרעג איך וויאזוי צו פּיס ? . . . עס האָט זיך אויסגעלאָזן, אז היישריק האָט נישט גע־ווסט, אַז ענגלאַנד איז אַן אינזל. און דאָס הערלעכסטע איז, אַז ער איז גאָר־נישט רויט געוואָרן פון זיין נישט וויסן, עס האָט אים נאָר געקרענקט, וואָס ער האָט געהאט א טעות. תּמימות — 101 פּראָצענט. אין יאָר 1934 האָב איך אים טאקע געטראָפֿן אין בעלגיע, אין אנטווערפן. ער איז דאָרט אין דער געדיכטער יידענשטאַט געשווומען ווי א פּיש אין וואַסער.

איינמאָל האָט זיך היישריק אריינגעכאַפּט צו מיר, ער פלעגט זיך אריינ־כאַפֿן. נישט אריינקומען. באו מים עד נפש . . . ער גייט אויס. ס'ווייב און די קינדער איז שוין אין דאָרף ביי יישובניקעס, און ער גייט אויס ממש. דינ־גען מיר אים א וועגעלע, לייגן אַרויף אויפן וועגעלע אלערליי פארלעגענע ביכער — און ס'איז געוועזן ברוך השם גענוג צווישן ברידער — און היי־ש־ריק לאָזט זיך איבער די גאַסן פון וואַרשע מיט דער סחורה. די פרייזן פון די ביכער אונטערן פרייז פון פאפיר־ווערט . . . און עס איז אַוועק א גאַנג. ער איז ממש אויפגעריכט געוואָרן, אין קעשענע האָט געקלונגען מיט קו־פּערנע גראַשנס, און ניקלנע מטבעות און אפילו א פאָר זילבערנע זלאַטעס,

און ווי לאנג די סחורה האָט געקלעקט האָט ער געשיינט. די פּאַליציאָנאַטן האָבן אים געיאָגט, אָבער ער פּלעגט זיך כּסדר אַרויסדרייען פּון די פּראָטאַקאָלן מיט דער לעגייטמאַציע פּון פּאַריז. א שרייבער און פּאַרקויפּט ביכער לעך אויף א וועגעלע. אפילו די פּוילישע פּאַליציאָנאַטן זענען גערירט געוועזן און געגלויבט. ווייל היישריקן נישט גלויבן איז געוועזן נישט מעגלעך. און ווונדערבאַר האָט ער זיך אַזוי דורכגעגלויבט און דורכגעעריכט און דורכגעראַטעוועט מיט אַסך יידישע שרייבער ביז קיין סאַמאַרקאַנד . . .

איינמאַל האָט זיך קאַנאַנאָוסקיס יינגל — זעקס יאָר דעמאַלט אַלט געוועזן — שטאַרק פּאַרגאַפּט אויף היישריקן, ממש נישט אָפּצורייסן. — פּרצל, וואָס האָסטו אין אים אַזוינס געזען? פּרעגט מען אים. — עס איז זייער א שיינער מענטש . . . האָט געענטפּערט דאָס נאָך אַלץ פּאַרווונדערטע קינד. און אַט אַזוי זעט אויס קלמן חיים היישריק: א מיטלווקסיקער, נישט־רע־גולערע, פּאַלקס־יידישע, אָבער נישט־סעמיטישע פּנים־שטריכן, א פנים, וואָס עס דאַכט זיך, אז עס איז צו קליין און עס פּאַלט אַרויס פּון עפּיס . . . דער אַיינדרוק אפּשר דערפּאַר ווייל זיין אַלט קאַפּעלוטשל איז אַלעמאַל צו גרויס אויף אים און ער טראָגט אים אויפן קאַפּ כּסדר ווייל ער איז פּרום. און ער רעדט אַלעמאַל זייער דערשראָקן, און די שיטערע, גרויסע עטלעכע ציין אין מויל שטאַרן אַרויס און מישן זיך אויס מיט דער קורצער, היימיש צוגעשוירענער, שוואַרצער, אַנגעיאזשעטער באַרד און וואַנסעס. און נאָר די אויגען זיינע שמיכלען כּסדר תּמימותדיק און גלויביק, אפילו ווען ער זאָגט צו א פּאַרמעגלעכן חבּר מיטן עכטפּוילישן אַקצענט: באַרגט מער אַ זלאָטע, ס'הינגערט מעך — —

ה ע ר ש ע ל ע

הערש דאָנילעוויטש, 1882 ליפּנע, 1908 רייזע קיין גענף, געווינט ארום ווארשע. געשטאָרבן אין ווארשעווער געטטאָ אין יאָר 1941.

אז איך בין נאָך געוועזן אין די יונגע „צן“ יאָרן האָב איך אַמאָל געזען א בילד פון הערשעלען — דעם פּאָלקסטימלעכן דיכטער, עס איז געוועזן א בילד פון א שיינעם יונגען מאן, מיט א שרינט אינמיטן קאָפּ, ממש א העלד פון א שבת נאָכמיטיקדיקן, שטעטעלשן וועלדל־שפּאציר. לויט דעם בילד האָב איך געמיינט, אז הערשעלע איז זייער א שלאַנקער און א הויכער. דער אמת איז דאָסאַל נישט אינמיטן וועג אפילו — ער איז אויף יענער זייט.

הערשעלע שרייבט זיינע לידער אין א קליין ביכעלע אַרײַן, מיט זייער א דריבנעם שריפט און טראָגט אלעמאָל אַלע זיינע ווערק אין א געשריבענער פאַרם מיט זיך. זיי זעען אויס ווי א מיניאַטור־ביבליאָטעק. זיי זענען אויך נומערירט לויט די בענדער. זיי גייען דאכט זיך ביז צען. אויב הערשעלע זאָל ווען עס איז געפינען א פּאַרלעגער אויף דער געזאַמלטער אויסגאַבע פון זיינע לידער, וועט ער קענען אויפן אַרט שליסן דעם קאָנטראַקט און איבער־געבן דעם פּאַרלעגער די ווערק. פאַר דעם אוואַנס וועט הערשעלע באלד איינ־קויפן אביסל סחורה פאַר זיין אייביק לידיקער קראָם אין אַ וואַרשעווער פאַר־שטעטל, וווּ ער וווינט מיט זיין פאַמיליע, זיין ווייב און זיינע קינדערלעך, וואָס ער האָט נאָך מער ליב ווי ער האָט ליב זיינע לידעלעך.

הערשעלע איז יאָרן־לאַנג געוועזן דאָס רעגײמענטס־קינד פון ווארשע־ווער ליטעראַטן־פאַרײַן. זיין חתונה — און ער האָט נישט חתונה געהאַט זייער יונג — איז געפּראָוועט געוואָרן אין לאַקאַל פון פאַרײַן, די איינציקע חתונה, וואָס איז דאָרט געפּראָוועט געוואָרן. נאָך דער זייער רושיקער חתונה זענען זייער באלד געקומען טעג פון פּרנסה־זאָרגן און הערשעלע האָט נאָך ביזן היינטיקן טאַג טענות צו זיינע חברים, האַלעמאַי זיי האָבן אים נישט פאַר־זאָרגט מיט א גוטער פּרנסה. אַז עמיץ באזוכט אים אין זיין פּערשטעטלשער דירה, ווייזט ער אים די קראָם און די אייביק לידיקע פּאַליצעס און זאַגט מיט גערעכטן פּאַרוורף.

— אזוי האָט עץ מעך פאַרוואָרגט און אָט האָט עץ . . . און ער ווייזט מיט זיין ספּראַצעוואַטער האַנט, מיט די קורצע אויסגעשאַרעוועטע פינגער אויף די לידיקע פּאַליצעס. דערביי אַבער באַמערקט מען, אז הערשעלע טראָגט אַ גאַלדענעם „עהע־רינג“ אויף א פינגער. ווייל הערשעלע איז אן אייראָפּעיער, ער איז אַמאָל געוועזן אין גענף, אז מען רעדט וועגן וועלד־רייזעס וועט הער־

שעלע איבערווארטן ביז עס וועט קומען די רייע אויף אים און ער וועט דער-
צייילן וועגן גענף מיט אַזאַ פּרישקייט אַזוי ווי דאָס וואָלט ערשט נעכטן געוועזן
— כאַטש עס זענען שוין דרייסיק יאָרן זינט דעמאָלט אוועק.

הערשעלע איז זייער אַן אַקוראַטנער און זיין מעסערל טראַגט ער לויט
א פּויליש-פּויערישן שטייגער אויף א קייטל. איינמאָל האָט זיך מאַרקיש ביי
אים געבאַרגט דאָס מעסערל און האָט עס על-פּי טעות אריינגעלייגט צו זיך
אין קעשענע. הערשעלע האָט נישט געוואָגט צו מאַנען דאָס מעסערל ביי אַזאַ
שטורמישן דיכטער ווי מאַרקיש, וואָס איז פּונקט דער היפּך צו זיין אייגענער
שטילקייט, און איז דעמאָלט א גאַנצן טאַג געוועזן צוגעבונדן נישט ווילנדיק,
מיט א קייטל צו מאַרקישן. מאַרקיש האָט זיך א פאַרמאָל אַנגעבייזערט אויף
דעם שטילן דיכטער, וואָס ער גייט אים כּסדר נאָך. אָבער הערשעלע האָט ווי זיין
שטייגער אַראַפּגעשולונגען די בייזע ווערטער און . . . ווייטער נאָכגעגאַנגען.
אַ ברירה האָט ער געהאַט ? צו פאַרנאַכט צו זענען ביידע דיכטער, וואָס זענען
מער ווי אַ קאָנטראַסט אין אַלע אופנים, אַראַפּ אויף דער גאַס. מאַרקיש האָט
גענומען שפּאַנען א צעפּייפטער און צעפּאַלעטער ווי זיין שטייגער. האָט זיך
הערשעלע מיט א וויינענדיקער שטימע גענומען בעטן:

— האָב רחמנות און לאָז מעך פאַרן צו מאַן וואָב . . .

ערשט דעמאָלט האָט מאַרקיש באַמערקט דעם גאַנצן טעות און האָט אָפּ-
געלאָזט דעם פּאַלקסטימלעכן דיכטער פּון קייטל, און אויך דאָס ליבע מעסערל
איז צוריקגעקומען אין זיין צוואַנציקיעריקער רו.

הערשעלע איז זייער א שטאַלצער. ער גיט אפילו פון צייט צו צייט א
פאַטש. ער איז נישט ווי אַנדערע דיכטער, וואָס דראַען אַלעמאָל מיט פעטש
און גיבן נישט. ער דראַעט נישט — נאָר גיט, כאַטש ער שטעלט אַיין צו בא-
קומען צען צוריק, ווייל ער איז נישט קיין אטלעט. הערשעלע האָט זייער
ליב אויפצוטערען אויף אַוונטן. דעמאָלט פאַרוואַנדלט ער זיך פּלוצלונג אין
א לייב. ער לעזט מיט אזא פאַטאַס און מיט אַזאַ אויפגעוויבענער שטימע, אַז
דאָס גאַנצע פּובליקום דערשרעקט זיך פשוט. אויך די קאַלעגן. ער גיט א
הילך ארויס:

— שבת אין וועלדעלע זענען געגאַנגען — אז פון וועלדעלע ווערט
אזש א וואלד און דער וואלד הויבט אָן ציטערן.

איך האָב אמאָל הערשעלען פון דער שווייץ צוגעשיקט א בוך אין וועלכן
עס זענען געוועזן א פאַר איבערזעצונגען פון זיינע לידער אויף דייטש. ער האָט
אויף אים קיין שום רושם נישט געמאַכט און ער האָט מיר נישט באדאַנקט פאַר

דער אויפמערקזאמקייט. עס איז דאָך בלויז א הונדערטסט-טייל פון דער אנער-
 קענונג, וואָס קומט אים. לויט זיין אומבויגזאמען מוסטערהאפטן גלויבן אין
 זיך. זאָל עס אים גרינג זיין. אַלע ווינשן אים גוטס. כאַטש זעלטן ווען טוט עפּיס
 ווער פאר אים. אָבער הערשעלע קען זיך זיין שטעטל באַשטיין — — וואַלט
 ער נאָר אביסל מער געלייזט אין זיין שטעטלשען קרעמל.

1938

עוזר ווארשאַווסקי

1898 אין א שטעטל ביי ווארשע. בשעת דער ערשטער וועלט מלחמה און שפעטער — ווארשע. פון 1923 אין מערב-אייראָפּע. בערלין, לאַנדאָן און צענדלינקער יאָרן אין פאריז. 1941 געבליבן — ביים דייטשן אַקופאַנט.

דער ערשטער נאָמען, וואָס האָט א קלונג געטון איבער אַלע אויפֿ- לעבנדיקע קאָנטינענטען און אינזלען פון דער ייִדישער וועלט־ליטעראַטור נאָך דעם שטילשטאַנד פון די יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה — איז געוועזן דער נאָמען עוזר וואַרשאַווסקי און דאָס ערשטע גרעסערע ווערק — דאָס ווערק זיינס „שמוגלאַרס“. עס איז געוועזן אינאַנצן א נייער נאָמען דעמאָלט און דער טרעגער זיינער קוים עטלעכע און צוואַנציק יאָרן אַלט. די רעאליסטן האָבן גענומען די זאך ווי זי איז — געוועזן א צייט פון שמוגל אין דער דייטשער אַקופאַציע פון פּוילן און מערב־רוסלאַנד, איז דאָס געקו־ מען צום אויסדרוק אין דער ליטעראַטור. אַזוי איז עס נאטירלעך. די אידע־ אַליסטן האָבן געדרייט מיט די איידלע נעזער. עס איז נישט נאָר געוועזן א צייט פון שמוגל, עס איז געוועזן א פּאָטעטישע צייט, עס איז אויך געוועזן א צייט פון גרויסע איבערקערענישן אין אייראָפּע, א צייט פון צוגרייטונג פון גרויסע רעוואָלוציעס, א צייט פון גרויסע איבערגאַנגען און גרויסע אַנונגען, און אַט קומט ארויס דאָס ייִדישע פּאָלק, דאָס פּאָלק מיט די זיבן פּנימער — און אַלע אויף אַלערליי אידעאַלען איינגעשטעלטע — און אַנטפלעקט זיך מיט דעם אַכטן פּנים, וואָס איז נישט דאָס איינגעטלעכע פּנים זיינס, אַנט־ פּלעקט זיך אַלס פּאָלק פון שמוגלאַרס, אָבער דאָס איז נישט געוועזן די שולד וואַרשאַווסקיס, דאָס איז גיכער געוועזן די שולד פון די, וואָס האָבן די זיבן פּנימער פאַרשוויגן, און נישט די שולד זיינע, די שולד פון דעם איינעם, וואָס האָט דאָס אַכטע פּנים אַנטפלעקט. ער איז א נאטוראליסטישער קינסטלער און ער האָט געטון זיין פּליכט. ער קען דאָך נישט טון די פּליכט פון אַנדערע.

איטשע מאיר ווייסענבערג האָט וואַרשאַווסקין אריינגעפירט אין דער ליטעראַטור. און ער איז אייביק מיט אים אַזוי שטאַלץ געוועזן, אַזוי ווי וואַרשאַווסקי וואָלט נישט געוועזן זיין צופּעליקע אַנטדעקונג, נאָר בלויז דער שליח, דער סעקרעטאַר, וואָס האָט זיין — ווייסענבערגס — ווערק אויפֿ־ געשריבן. ווייסענבערג האָט ליב געהאַט צו אַנטדעקן טאַלענטן, און ער האָט אויך געהאַט אַ טאַלענט צו אַנטדעקן טאַלענטן — און דער עיקר פּראָזע־טאַ־ לענטן — (אויך שמעון האַראַנטשיק איז געוועזן זיין אַנטדעקונג) אָבער ער

האַט אויך ליב געהאַט צו געדענקען דער וועלט. אז ער האָט פאר איר דעם, אָדער יענעם טאלענט אנטדעקט. ער האָט געהאלטן כסדר פאר די אויגן פון דער יידישער ליטעראטור די חשובות פאר זיינע אנטדעקטע טאַלענטן. און נישט ער האָט זיך איינמאַל פאר אַלעמאַל געלאָזט באַצאָלן די חשובות און נישט ער האָט זיי צוריק — ווי א דושענטעלמען — אריינגעלייגט אין קעשענע. נאָר כסדר לויב אים און דערמאָן אים און פאל אויף די קני פאר אים אלס דעם אנטדעקער פון דעם און דער אנטדעקער פון יענעם, ווען אפילו קאַלמבוס וואָלט כסדר אזוי געהאלטן פאר דער וועלט זיינע חשובות פאר דער אנטדעקונג פון אמעריקע, וואָלט מען אים אויך אין איין שיינעם טאַג געזאָגט: נאָ דיר צוריק אַמעריקע און נעם דיר צוריק דיין חשוב! — און אזוי ווי ער האָט זיינע חשובות געהאלטן פאר דער יידישער ליטעראטור כסדר אזוי האָט ער זיי נאָך מער געהאלטן פאר די אנטדעקטע גופא. צו זיי איז ער ממש געווען דעספּאַטיש. ער פלעגט קאַריגירן זייערע ווערק, קאַנַטראָלירן זייערע פריינטשאפטן, ארויפצווינגען זיינע פריינטשאפטן, זיינע סימפאטיעס, זיינע איבערצייגונגען, זיין מאַדנע אַרטאָגראַפיע פון זיין גע־בורט־שטאַט זשעליכאָוו. נאָך זיין גרויסן דערפאַלג איז וואַרשאַווסקי נאָך א קורצע צייט געבליבן אין ווארשע און אוועק קיין מערב־אײראָפּע. א ראַלע האָט דאָ אויך געשפילט עפּיס א דאָקומענטן־פּלאַנטער, צי אפשר א פּלאַנטער מיט מיליטער־צייגנישן, אָבער די הויפט־ראַלע האָט געשפילט ווייסענבערג. אַפּטמאַל פלעג איך אָבסערווירן באגעגענישן פון ווייסענבערג מיט וואַרשאַווסקי. וואַרשאַווסקי איז געווען א מאַגערער, א צארטער, א בלאַנ־דער, א ווייס־הויטיקער, אַ שטיל־רעדער און האָט פיינט געהאַט צו רעדן וועגן הויכע זאכן. פונקט דער היפך ווייסענבערג. אַז עוזר האָט דערזען וויי־סענבערגן פלעגט ער נאָך מאַגערער, צאַרטער, בלאַנדער, ווייסהויטיקער און נאָך שטילער ווערן. ער האָט זיך אזש גענומען מיניען אין פנים. עפּיס אזוי ווי א צארטער עילוי פאר זיין גראַביונגישן טאטן, וואָס מיינט, אז דער עילוי זיינער מוז כסדר זיצן איבער ספרים און דאָס בחורל ווייסט, אז מען קען קענען אָן דעם אויך. אז דער אנטדעקער פלעגט אריינקומען אין קלוב. פלעגט זיך דער אנטדעקטער אומקוקן אויף אַלע זייטן צי איז נישטאַ קיין מעגלעכקייט נאָך צו אנטלויפן. אָבער אין געשפרעכן מיט אנדערע פלעגט וואַרשאַווסקי רימען זיין רבין אין הימל אריין.

נאָך זיין ריזן־דערפאַלג מיט די „שמוגלאַרס“ האָט זיך וואַרשאַווסקי ליטעראַריש קיינמאַל מער נישט ריכטיק דערכאַפט. מען האָט דאָך דעמאַלט שיר די גאַנצע יידישע ליטעראטור נישט ארויפגעלייגט אויף זיינע שמאַלע פלייצעס. איינער האָט געצויגן קיין רעכטס, דער אנדערער קיין לינקס, און אַ פעסטער אייגענער וועג איז נישט געוועזן — און דאָס אײראָפּעיִשע באַ־

העמישע לעבן האָט געמאניעט און געצויגן — און ווער עס פלעגט קומען פון פאריז קיין וואַרשע — נאָך דעם יאָר 1924 — האָט געהאלטן פאר זיין חוב יעדן איינעם אויפן אויער צו דערציילן, אז מיט ווארשאווסקין איז עס נישט גאנץ גלאטיק; איינער האָט דערציילט וועגן זיינע איבערמעסיקע ראַמאַנטי-שע איבערלעבונגען מיט פראנצויזישע מיידלעך, אן אנדערער האָט פאר-זיכערט, אז דאָס איז דער ביטערער טראַפּן, א דריטער האָט געזאָגט, אַז ער נעמט צו בוכשטעבלעך דעם באַהעמישן פרינציפ פון גאַרנישט טון — און ווערק פון ווארשאווסקין זענען געקומען זייער זעלטן, ביז זיי האָבן זיך אינגאנצן אָפגעשטעלט. — עטלעכע מאָל האָב איך אים אין פאריז געטראַפּן, ער איז נאָך צארטער, בלייכער, שטילער געוואָרן — און אין דעם אפטן פארצווייפלטן מאַך מיט די דינע הענט איז שוין געוועזן אן אַנזאָג פון שטילן ציניזם. קיינמאָל אָבער נישט — אויסגעלאַשנקייט. איך פלעג מיך אלעמאָל געזעגענען מיט אים מיט דער איבערצייגונג, אז גוטע רעזשי קען אים אויפ-לעבן און גרויסע ווערק פון אים ארויסברענגען. דאָס מאַטעריאל איז דאָ אין אים, ער האָט אלע די יאָרן פון שווייגן אסך געלעזן, אסך געלערנט, אסך אַבסערווירט, נאָר איבערלעכע אַרגאניזאַציע האָט געפעלט און אויסערלע-כער סטימולאַנס.

1938

איטשע מאיר וויסענבערג

1881 זשעלעכאָוו, זינט 1904 אין ווארשע, קורצע רייזע
קיין אַמעריקע, געשטאַרבן סוף 1938.

פיר און דרייסיק יאָר, פון דעם יאָר 1904 ביזן יאָר 1938, האָט אין יידישן ווארשע עקזיסטירט א מאָדנע איין־מענשאַינסטיטוציע און איר נאָ־מען איז געוועזן איטשע מאיר וויסענבערג. אויף דעם, אָדער אויף יענעם אופן — אייביק איז עפּיס געוועזן צו טון מיט וויסענבערגן. דאָ האָט ער אַרויסגעגעבן א ניי בוך מיט דערציילונגען און מען האָט געדארפט נעמען שטעלונג דערצו, ווייל וויסענבערג האָט אלעמאָל געשריבן אנדערש, אויך דעמאָלט ווען ער האָט שוין כמעט נישט געקענט שרייבן קיין בעלעטריסטיק. און עסייען האָט ער דאָך קיינמאָל נישט געקענט שרייבן, כאָטש געשריבן האָט ער זיי אין א גרויסער מאסע. דאָ האָט וויסענבערג רעדאגירט א נייעם זשורנאַל, דאָ האָט ער אנטדעקט א נייעם טאלענט, דאָ האָט ער אריינגעשריבן א קאפיטל אין יענעם א בוך און עס איז דערפון געוואָרן א גאנצער קאָד. דאָ האָט ער ערגעץ געמאכט א סקאנדאַל. דאָ איז ער קראַנק געוואָרן און דאָס געוויסן פון אַלע זיינע הונדערט קעגנער, וואָס נישט זיי זענען געוועזן זיינע קעגנער, נאָר ער זייער קעגנער, האָט זיך גערירט און אַלע האָבן זיך אינטערעסירט מיט דער הילף פאר אים. דאָ האָט ער ביי עמיצן גענומען געלט און האָט אים נאָך דערצו אָנגעשאַלטן מיט טויטע קללות, און אינמיטן דערניצען איז ער גאָר געשטאַרבן, כאָטש א קאָנסטיטוציע האָט ער געהאַט פון א ריז. נישט לויטן אויסזען, נאָר אינעווייניק, פון דרויסן האָט ער אויס־געזען ביינערדיק און מאָגער און נישט גרויס געוואקסן. אָבער שוין אז ער האָט דיר געגעבן די האנט האָסטו געפילט אין דעם דרוק, אז וויסענבערג האָט א כוח פון אן איזערנער מאשין.

א מאַנגאָליש אויסזען האָט ער געהאַט און א ווינצעשמיסענע הויט, אַרויסשטאַרנדיקע קינבאַקן און קליינע אויגן און ער האָט אביסל געשטאַמלט, אַט אזוי ווי א פּויער שטאַמלט, רעדט וואָרט ביי וואָרט, א רענדל א וואָרט, ווייל מען דאַרף זיין פּאַרויכטיק מיט א וואָרט, מען דאַרף זיך צענמאַל באַ־רעכענען איידער מען זאָגט אַרויס אַ וואָרט, און אז ער האָט געזאָגט א וואָרט, וואָס איז אים אליין עפּיס נישט געפעלן געוואָרן, האָט ער עס באלד צוריק־געכאַפט, און אַז ער האָט געזאָגט אַ וואָרט, וואָס איז אים אליין שטאַרק גע־פעלן געוואָרן, האָט ער זיך צעלאַכט מיט א כיכיקענדיקן געלעכטער אין זיך אַרײַן. אן אוראַייניקל פון די דעסיאַטקעס פון דושינגיט־כאַן אפּשר . . .

וויסענבערג איז געוועזן א פּוילישער און ער האָט פון זיין פּויליש־

יידישקייט געמאכט א גאנצן צימעס, נאָר עס איז עפּיס א מאַדנער צימעס געוועזן, עפּיס א געזאלצענער און א געפעפערטער צימעס. קיינעם האָט ער נישט אינטערעסירט און ער האָט אים יעדן אָנגעוואָרפּן און געשטופּט אין מויל אריין. קיין פּויליש-יידישער שרייבער האָט נישט געהאט קיין ראַישישע יידיש-פּוילישע אינטערעסן אָדער געפּילן און העכסטנס האָט מען אמאָל גע-מאכט א וויץ וועגן א ליטוואַק, אָבער פּירן א הייליקע מלחמה פאר דער פּויליש-יידישקייט, דאָס איז קיינעם נישט איינגעפאלן חוץ ווייסענבערגן. יעדער פון די יידישע שרייבער רעדט זיך לרוב לויט דעם דיאַלעקט פון דעם לאַנד אָדער דער שטאָט וווּ ער איז געבוירן געוואָרן און יעדער בא-מיט זיך — אויף ווי ווייט מעגלעך — זיין דיאַלעקט אויסצוגלייכן מיט די איבעריקע דיאַלעקטן. אויף דעם אופן שאפט זיך אין יידיש א מין ליטע-ראַישישער דיאַלעקט. אָבער ווייסענבערג האָט נישט נאָר נישט געוואָלט פאַר-געסן זיין זשעליכאווער דיאַלעקט, נאָר ער האָט אים נאָך כסדר פארטיפּט מיט אויסגעטראַכטע ווערטער. שטאָט צו זאָגען „פאַרשלאַג“ האָט ער זיך געקענט פאַרגינען צו זאָגן „פּורשלוג“ און שטאָט „איך“ — „יעך“ און ער האָט נאָר אינסיסטירט, אז די גאַנצע וועלט זאָל אָננעמען זיין אַרטאָגראַ-פיע און אויך זיין אופן פון ארויסרעדן ווערטער. עפּיס האָט געבורזשעט אין אים און ער האָט נישט געוויסט גענוי — וואָס. נאָך פּרײַס חסידישער ראַ-מאַנטיק, נאָך אשײַס ערדישער ראַמאַנטיק, נאָך נאָמבערגס צעריסענע נשמות איז ער געקומען אין דער ליטעראַטור מיט אמתן נאַטוראַליזם, אמתן, ברוי-טאלן אינסטיגנט-נאַטוראַליזם. אַלס אן אַנטידאָטום איז דאָס גוט, אָבער פּלוז פון דעם קען קיין ליטעראַטור נישט לעבן. און אַגב איז טאַקע וויי-סענבערג אליין אויך געוועזן א שטיק מיסטיקער. איז ער ביי געוועזן נישט נאָר אויף דער וועלט ארום זיך, נאָר אויך אויף דער וועלט אין אים אליין. צופיל פּלאַנטערס האָט דאָס לעבן און די ליטעראַטור אויף אים ארויפגע-וואָרפּן און קיין אינטעלעקטועל שערל די אַלע פּלאַנטערס דורכצושערן איז נישט געוועזן. נו, האָט ער זיך אזוי 34 יאָר געפּלאַנטערט ביז דער טויט האָט שוין אַלע פּלאַנטערס אַרום אים אויפגעפּלאַנטערט. ווי בייז ער איז געוועזן צו מענשן — צום ערגסטן איז ער געוועזן צו זיך אליין . . .

גערעכטיקייט און אמת איז געוועזן דאָס צו וואָס ער האָט געשטרעבט, אָבער ער האָט געוואָלט, אז אלע אמתן זאָלן זיין זיין אייגנטום און ער אליין דער שופּט פון אלע גערעכטיקייטן. איז דער וועג געוועזן א שטייניקער און שווערער און ער איז קיינמאָל אין ערגעץ נישט דערגאַנגען. ער האָט גע-לעבט שטענדיק אין אַזאַ נויט, אַז ער איז אלעמאָל צו הונגעריק געוועזן צו דערזען און דערשפּירן זיינע אייגענע עוולות. היינט אין דער פּרי האָט ער געקענט אָפּזאָגן אָן אַנבאַט פון א צייטונג צו דרוקן זיינעם א ראַמאַן (און זיי

זענען פאמפלעטן געוועזן זיינע ראָמאנען און דערציילונגען אין דער לעצטער צייט — נישט קיין ליטעראטור) און דעמזעלכן נאָכמיטאָג האָט ער געקענט פון אן אַרים בחורל פון א פארוואַרפענער פּראָווינץ צונעמען די לעצטע פינף זלאַטעס פאר אַפּדרוקן אין זיין צייטשריפט „אינזער האַפענינג“ דעם יונגען מאַנס א דורכאויס גראַפאָמאניש לידל. און ער האָט בשום אופן די עוולה נישט געקענט זען. ערגעץ וווּ אין דער טיף פון זיין, כאַטש אזא פּראָסטער, דאָך אזא קאָמפּליצירטער נשמה האָט געשטעקט די איבערצייגונג פון עפּיס א מיסיע, וואָס ער האָט מיט לאַגישע, מענשלעכע ווערטער קיינמאָל נישט געקענט דעפינירן, אָבער עפּיס טיפּס איז אין אים געוועזן. אפשר דער עמוס פון אונזער יאָרהונדערט . . .

מען האָט דערציילט, אז אַ פּאַר טעג פארן טויט האָט ער צו זיך גע-
רופן איינעם פון זיינע איינגערעדטע שונאים אויף טויט און אויף לעבן און
האָט אים געבעטן אלעמען מודיע צו זיין, אז ער — וויסענבערג — בעט ביי
אַלעמען מחילה און איז אלעמען אלץ מוחל. ענדלעך, אויפן טויטן־בעט האָט
ער געפונען דאָס פּראָסטע קניפיקל אויף דורכצושניידן מיט איין שניט די
אַלע פּלאַנטערס פון זיין לעבן. — א בוך פון א פירהונדערט זייטן מייסטער־
האפטע דערציילונגען איז געבליבן נאָך אים (עס דארף צונופגעשטעלט
ווערן) און א נאָך נישט געשריבענער ראָמאן, א לעבנס־ראָמאן פון איינעם
פון די אינטערעסאנטסטע יידישע שרייבער, דעם דאן קישאַט פון דער יידי-
שער ליטעראטור.

1940

אברהם זאק

1891 א שטעטל ארום גראָדנע, סאַלדאט אין דער וועלט-
מלחמה 1914-1918. ווארשע. 1939 אנטלאָפן קיין טיף-
רוסלאנד.

גראָדנע איז א שיינע שטאָט, גאָר א שיינע, אן אמתע ראָמאנטישע שטאָט, ווי גאָט האָט געבאָטן. פארהאָנען דאָרט א טיך, א קלייניקייט דער נייעמאָן אַליין, און פארהאָנען דאָרט א באַרג און אויף דעם באַרג גייט א באַן און אונטן זעט מען קליינע שטיבעלעך און זומער זעט מען ווי מען לאָזט טראַט-וועט האַלץ אויפן טיך — און אין גראָדנע, דער שטאָט גופא זעט מען אלטע שטיבלעך און ארום די אלטע, געמויערטע שטיבלעך גערטנער מיט אַלטע בוימער, וואָס רוישן אין די הויכע קרוינען, און אַלטע קלויסטערס זענען דאָרט דאָ און צעקלינגען זיך אין די פארנאכטן און אלטע שילן וואָס צע-מנחהנען זיך אין די פארנאכטן און אברהם זאק שטאמט פון גראָדנע. גראָדנע האָט נאָך איין ראָמאנטישן פּאָעט געהאט, אָבער ער איז אין דער צייט פון דער וועלט-מלחמה געשטאָרבן. ער האָט געהייסן לייב ניידוס און איז געוועזן איינער פון די פיינסטע פּאָרמקינסטלער אין דער יידישער ליריק און איינער פון די ראָמאנטישסטע זיכטער אונזערע. אויף זיין קבר אין גראָדנע איז דאָ אַ ראָמאנטישע מצבה פון דעם ווארשעווער סקולפּטאָר אברהם אָסטשעגא און ביים שטעלן פון דער מצבה האָט געהאלטן א רעדע פּרץ מאַרקיז, דע-לעגירט פון ווארשעווער ליטעראַטור-פּאַריין. מאַרקיזשעס רעדע האָט בשעתו געמאכט א קאָלאסאַלן רושם. פּובליקום און דער טויטער פּאָעט זענען גע-וואָרן אויף א רגע איינס. פונקט ווי דער טויטער פּאָעט, אַזוי האָט אויך דאָס פּובליקום יענע רעדע פארשטאנען. . . אָבער שיינ איז די סצענע געוועזן, ווייל מאַרקיז איז נאָך שענער ווי גראָדנע.

מאָדנע נישט-פּאָעטישע נעמען האָבן די פּאָעטן פון גראָדנע: לייב ניידוס אברהם זאק. און דאָך זענען זיי אַזוי ליריש, אַזוי ראָמאנטיש און טאַקע פּאָעטיש. משפּט זיי לויט זייער דיכטונג נישט לויט זייערע נעמען.

אברהם זאק האָט זייער א ליריש פנים, פרויען באַמערקן אים, אָבער ער באַמערקט נישט די פרויען, און אז ער באַמערקט זיי, רעדט ער זייער וויי-ניק און פרויען האָבן אין זייער באַרעדעוודיקייט אלעמאָל ליב נאָך מער באַרעדעוודיקע מענער. לויט אלע זיינע קוואַליטעטן האָט אברהם זאק גע-דארפט זיין א קלאסישער הונגער-שטארבער-פּאָעט. אָבער ער איז עס נישט געוועזן, ווייל ער איז געוועזן א צייטונגס-האַנט אין ווארשעווער „מאַמענט“, אַ נאַכט-קאַרעקטאָר . . .

נאָך א האלבער שעה פארברענגען מיט זאקן האָט דער שמועס מיט אב־סאַלוטער זיכערקייט געמוזט קומען צו לייב ניידוסן. און איינמאָל צוגעקומען צו לייב ניידוסן איז שוין די טעמע פאר זאקן, זיין געשווירענעם פריינט, נישט מער געוועזן אויסצושעפן. סאי ניידוס און סאי זאק האָבן געשריבן אויף די אייביקע טעמעס פון ליבע און טרויער און דעם גוישן קאלענדער, דאָס הייסט די פיר צייטן פון יאָר, און דעם יידישן לוח — דאָס הייסט די פאָלקסטימלעכע יידישע צייטמאַטיוון. אָבער איך מוז צוגעבן, אז מיר איז ליבער זאק. ער איז פשוטער אין דער פאָרם און די גראַם־ליידינשאפט פאר־שלעפט אים נישט, ווי ניידוסן, ווי א רוח א מלמד און מען קען לייכטער זיין פאָעזיע פארשטיין און מיטלעבן.

זאק איז איינער פון די מחברים פון דער קליינער צאָל ביכער מיט מלחמה־זכרונות פון יידישע סאַלדאטן פון דער וועלט־מלחמה 1914-1918. ער האָט די מלחמה איבערגעלעבט אָן קונצן און אזוי עכט און אָן קונצן דאָס בוך „אונטער די פליגל פון טויט“ אויפגעשריבן.

זאקן האָבן אַלע ליב געהאַט אין דעם ליטעראַרישן בינשטאַק אויף טלאַ־מאַצקיע 13. ער איז אלע מאָל געוועזן אין דער פארוואלטונג, כאַטש נישט אויף די זיצונגען און נישט אויף פארוואלטונגען האָט ער ווען עס איז גע־עפנט א מויל צום רעדן. דערפאר אָבער פלעגט ער קומען זייער פינקטלעך אויף די זיצונגען, מיט'ן קלונג פון זייגער. אמאָל איז געוועזן זייער א שטור־מישע וואלפארזאמלונג אין ליטעראטן־פאריין. וועלטן פון יידישן וואָרט זע־נען געשטאַנען אויף א שטימע מער, אָדער א שטימע ווייניקער . . . ביים סקרטיניום, ביים ציילן די שטימען, איז דער עולם געוועזן אזוי אויפגע־רעגט, אזוי ווי די אייביקייט און דאָס מלכות פון יענער וועלט פון יעדן שרייבער באזונדער וואָלט דאָ געשטאַנען אין קאָן. און נעמען האָבן זיך גע־וואָרפן פון די פיינסטע, וואָס מיר האָבען יעמלט אין ווארשע פארמאָגט. אויך זאק האָט — ווי שטענדיק — קאנדידירט. אכט און ניינציק שטימען זענען אָפגעגעבן געוואָרן אויף די ניין פארוואלטונגס־מיטגלידער. קאנדי־דאָטן זענען געוועזן אפשר זעכציק, מען האָט געצויגן צו דרייסיק, צו פער־ציק שטימען. דער איינציקער, וואָס האָט באקומען דעם מאקסימום שטימען איז געוועזן אברהם זאק. ער האָט באקומען אלע אכט און ניינציק שטימען. דאָס איז געוועזן דער פרייז פאר זיין אבסאָלוטן שווייגן אויף אַלע זיצונגען און פארוואלטונגען. רעדן איז זילבער און שווייגן איז א זאק מיט גאָלד . . .

וואָס עלטער א יאָר, אַלץ דעסטילירטער און אומעטיקער און ממילא פאָעטיש טיפער זענען געוואָרן די לידער פון אברהם זאק.

משה זילבורג

1884 אין מאָלאָדעטשנע, 1910 נאָך צאַרישער תּפּיסה
לעמבערג, 1915 ווין, 1922 וואַרשע, 1939 אַנטלאָפּן קיין
ביאַליסטאָק, געבליבן אין 1941 אונטערן אָקופּאַנט.

משה זילבורג איז א טיפּישער „טרוקענער ליטוואַק“. א שפּיציקע נאָז,
אַ שפּיציקער קאָפּ, שפּיציקע ווערטער און דערצו א הוסטער מיט פּאַרנעם,
מיט פּרינציפּ.

זיין נאָמען איז צום ערשטן מאל אַרױפּגעשוומען אין דער יידישער
ליטעראַטור אין די „ליטעראַרישע מאָנאַטשריפטן“ אין יאָר 1908. די דאָ-
זיקע מאָנאַטשריפטן זענען דערשינען נאָר פיר מאָנאַטן, אָבער זענען פּאַר-
געדענקט געוואָרן אין אונזער ליטעראַטור אויף אייביק. זיי זענען דערשינען
אין יאָר פון דער טשערנאָוויצער שפּראַך-קאַנפּערענץ. זיי באלאנגען צו דער
יוגנט פון דער גאַלדענער תקופה אין אונזער ליטעראַטור און יוגנט גע-
דענקט זיך.

כמעט אַלע נעמען, וואָס זענען אַרױפּגעשוומען אין די „ליטעראַרישע
מאָנאַטשריפטן“ זענען שפּעטער אַרױפּגעשוומען אויף די גרויסע כוואַליעס
פון דער יידישער וועלט-ליטעראַטור. נאָר דער נאָמען פון משה זילבורג איז
געבליבן ביז צום היינטיקן טאָג אַן אַ זייט. משה זילבורג האָט צופיל פּאַר-
שטאַנען דעם ענין פון שרייבן, צופיל אפּשר אויך פאַרשטאַנען די גרעניצן
פון זיין טאַלענט, וואָס האָט אים געצווונגען צו שרייבן זאכן — דערציילונגען
— וואָס האָבן קיינמאל נישט געקענט געווינען קיין פּאַפּולאַריטעט.

צו קאַריערע געהערט אַמביציע, אַן אַמביציע איז קיין שום קאַריערע
נישט מעגלעך, און צו אַמביציע געהערן עלנבויגנס — און משה זילבורג
האַט געהאַט זייער א שאַרפע און א שפּיציקע אַמביציע, אָבער די עלנבויגנס
זיינע זענען געוועזן קיילעכדיק און בויגזאַם, ער האָט איינגטלעך בכלל
קיין עלנבויגנס נישט געהאַט.

אין יאָר 1920 האָט אין ווין עקזיסטירט א קליינע, אָבער זייער א ריי-
רעוודיקע גרופּע יידישע שרייבער. געוועזן דאָרט א. מ. פּוקס, משה זילבורג,
משה גראַס, מלך כּמעלניצקי, בער האַראָוויץ א. א. א יאָר צייט איז דעמאָלט
דאָרט דערשינען א דינע מאָנאַטשריפט מיט א שוואַרץ און שפּיציק קעפל
„קריטיק“. די מאָנאַטשריפט האָט רעדאַגירט משה זילבורג. דאָס איינציקע
יאָר אין זיין לעבן, וואָס איז געבליבן בולט. דעמאָלט האָט ער געפּראַוועט.
ער האָט דאָרט געשריבן א סעריע אַרטיקלען מיטן געוואגטן נאָמען „וואָס

איך האָב אייך צו זאָגן" — און ער האָט אריינגעזאָגט אויף טיש און אויף בענק. דאָס ברייטע יידישע לעבן איז זיך געגאנגען זיין וועג. האָט זיך ווייניק וואָס געקומערט וועגן דעם, וואָס משה זילבורג האָט אים געהאט צו זאָגן. נאָר אין דער יידישער ליטעראַטור האָט מען דאָס אריינזאָגן באַמערקט און זייער ערנסט זיך דערצו באַצויגן. דער אינהאַלט פון די אַרטיקלען איז גע- וועזן: יידישער אינהאַלט קען עקזיסטירן נאָר אין יידישע פאַרמען, און מאַך דערנע יידישע פאַרם איז אין דער ערשטער רייע די יידישע פּאָלקס-שפּראַך. אָבער דאָס הונגעריקע נאָך-מלחמה ווין האָט קיין פּלאַץ פאַר קיין יידיש לעבן אין יידיש נישט געהאַט, און אין פּוילן איז דעמאָלט געוועזן די גרויסע כּוואַליע פון יידיש-צופּלוס און מערערע יידישע שרייבער פון ווין האָבן זיך אַריבערגעטראָגן צו די גרויסע יידישע מאַסן אין פּוילן און בתּוכם אויך משה זילבורג.

דאָס ערשטע מאָל האָב איך זילבורגן באַגעגנט אין לעמבערג אין 1910. ער איז געוועזן שטאַרק באַפּריינדעט מיט דוד איינהאַרן, וואָס האָט דעמאָלט פאַרנומען דעם אויבן-אָן אין דער יידישער ליריק און זילבורג, וואָס איז מיט איינהאַרנען צוזאַמען געזעסן אין תּפּיסה אין איין קאַמער, איז זייער שטאַלץ געוועזן מיט דער פּריינטשאַפּט. צו אונזער דעמאָלטיקער לעמבערגער גרופּע האָט ער זיך באַצויגן מיט ביטול, נאָר פון איינעם האָט ער געהאַלטן ווי פון אַ „געשוויורענעם טאַלענט“, פון דוד קעניגסבערגן. אַרויסצוקריגן פון זיל- בורגן אַ קאַמפּלימענט איז געוועזן ווי אַרויסצורייסן אַ צאַן מיט אַ שטריקל. איז דאָס טאַקע געוועזן איינער פון די גליקלעכסטע טעג אין מיין זעלנער- לעבן, ווען משה זילבורג האָט מיר אין יאָר 1917 — נאָך מיין לידער-ביי- כּעלע „רואינענאַרז“ ליטוויש-קאַרג אַנגעפּינטלט אַ געדיכט אָפּן פּאַסט- קאַרטל מיט קאַמפּלימענטן, צוגעשיקט עס מיר אין דער קאַזאַרמע קיין אונ- גאַרן. דאָס קאַרטל האָט מיר באלד אריינגעבראַכט קאַנטראַ-קאַמפּלימענטן פון דעם ערשטן אפּיציר, וואָס איך האָב נאָך אַיבערלעזן עס באַגעגנט און נישט סאַלוטירט פון צערודערונג. איך געדענק נאָך אלע ביידע, סיי זיל- בורגס קאַמפּלימענטן און סיי דעם אונגאַרישן אַפּיצירס קאַנטראַ-קאַמפּלי- מענטן.

נאָך אַזעלען זיך אין וואַרשע האָט זיך זילבורג אָפּגעגעבן מיט זשור- נאַליסטישער פּאָך-אַרבעט, צוויי פּעיקע קינדער, א זון און א טאָכטער מגדל געווען און אלעמאָל ווייניקער און ווייניקער געהאַט טענות צו דער וועלט און צו זיך. א זאַמלונג פון זיינע אייגנאַרטיקע דערציילונגען האָט ער קיי- נ-מאָל נישט געוואָלט אַרויסגעבן. מיט א פּאַר יאָר צוריק האָט ער געוווּנען אַ הויפּט-טרעפּער פון 20.000 זלאָטעס אויף דער פּוילישער לאַטעריע . . .

וואָס, וואָס — אַבער גראַטעסקע און אַריגינעלע איינפאַלן האָט ער, אונזער
יידישער רבונג של עולם.

1937

בייניש זילבערשטיין

נעבן טארנע אין גאליציע, אין יאר 1902, דערצויגן אין קוטנע, זינט 1934 געווינט אין בעלגיע, געבליבן אונ-טערן אָקופאַנט אין יאר 1940.

וויפיל אומגליקן אין דער וועלט, אזויפיל האָט זיי בייניש זילבער-שטיין — דער יידישער דיכטער און פּראָזאַיקער — כאָטש איינמאָל אין לעבן פּאַרזוכט. אָט אַזוויי גאָט וואָלט אויף אים פּערזענלעך אַרױפּגעלייגט די גאַנצע תּוכּחה — נאָדיר און האַלט דיך מיט איר. דאָס האָט זיך אָנגע-הויבן שוין אין זיין פּריער קינדהייט, איך וואָלט אפּילו געזאָגט פּאַרן גע-בוירן ווערן, ווארום, אז א יונגערמאַן, וואָס וויל ווערן א יידישער דיכטער קלויבט זיך אויס אַזעלכע אַרימע טאַטע-מאַמע ווי בייניש זילבערשטיין איז דאָס אפּילו פאַר אַ יידישן דיכטער אביסל צופּיל. און דערצו איז ער נאָך געוועזן א גאַליציאַנער, וואָס האָט אין דער קינדהייט עמיגרירט — פון רעגן אונטער א ריננע אַרונטער. די גאַנצע וועלט האָט עמיגרירט אין יענע יאָרן קיין אַמעריקע פון גאַליציע, נאָר בייניש זילבערשטיינס טאַטע-מאַמע האָבן עמיגרירט פון דעם דלות פון אַרום טאַרנע אין גאַליציע צום אולטרא-דלות פון אַרום קוטנע אין קאַנגרעס-פּוילן . . . דאָס מוז מען קענען. קוים פון דער צאַרטער קינדהייט אַרויס ווערט בייניש איבערגעפּאַרן און עס צעברעכט אים א האנט און אַ פּוס. אויך דאָס מוז מען קענען, דאָס איז דאָך געוועזן אַרום 1910 און אַרום קוטנע האָט מען אין יענע יאָרן נאָך קיין אויטאָ נישט געזען, סיידן א דראַביניאַסטער וואָגן האָט עס געקענט זיין. און צו די צוועלף יאָר איז ער געוואָרן א שווער-אַרבעטער ביי דער דעמאָלטיגער דייטשער אָקופּאַציע-מאַכט. הקיצור וווּ א שווער אומגליק און וווּ א שווערע האַרעוואָניע — צו בייניש זילבערשטיינען. און אַזוי האָט ער זיך אַ קרענק-לעכער און אַ מאַגערער און אַ שוואַכער, מיט א דאַר, ביינערדיק פנים, מיט אַ גרעסערן אַנצוג ווי א סטראַשידלע און דערצו נאָך אייביק אַ נערוועזער און אַ דערשראַקענער פון עפּיס — באַוויזן אַרום 1920 אין וואַרשע איינצו-נעמען די יידישע ליטעראַטור. אָבער דעמאָלט האָט ער שוין פון דעם גוטן לעבן זיינעם זיך אָפּגעשפּאַרט א הויט-קראַנקהייט פאַר א צולאַג, מיני ליי-שאַיעס, אין דער פּאַרם פון ראַזע קראַנצן. נור אַזוויי עס איז דאָך בייניש זילבערשטיין געוועזן און די צרות האָבן זיך געטשעפּעט נאָר צו אים איז דאָס אַ נישט-אַנשטעקנדיקע קראַנקהייט געוועזן און נאָר ער האָט פון איר גע-האַט צו ליידן. דערצו איז ער נאָך דעמאָלט געוועזן זייער א לינקער און וואָס דאָס האָט באַטייט אין יענע יאָרן אין וואַרשע, קען נאָר וויסן דער, וואָס איז דעמאָלט דאָרט געוועזן. אלע מאַנטיק און דאַנערשטיק האָט מען אים

אַרעסטירט בשעת מען האָט געזוכט אַנדערע . . . נאָר געפינען האָט מען אַייביק אים. אלע האָבן געדרוקט לינקע לידער אין יענער צייט, אומפאַר- שטענדלעכע און לינקע. האָט זיך דער צענזאָר נישט געכאַפט און דורכגע- לאָזן און געלאָזט זיי לעבן א גוטען טאָג — די פּאַעטן, נאָר בייניש זילבער- שטיינס האָט ער אלעמאָל יאָ פאַרשטאַנען, און אָן אים האָט ער זיך נוקם געוועזן שוין פאַר אלעמען. און אויף בייניש זילבערשטיינען האָט דער רוי- טער בלייער פון דעם יידישן צענזאָר שטיינבאַק — דניאל שטיינבאַק האָט ער פאַטעטיש געהייסן — געווירקט ווי אַ שפּיז פון א קאַזאַק פון גאַנטעס צייטן אויף דערשראַקענע יידישע קינדער.

איינמאָל האָב איך געהאַלטן א רעדע אין א יוגנט-פאַריין. עס איז גע- וועזן א גאַנץ פשוטע ליטעראַרישע רוטיין-רעדע. נאָך דער רעדע — א דיס- קוסיע. הויבט זיך אויף א יונגער מאַן און אפּאַנירט מיט אזא טעמפּעראַמענט אַזוי ווי איך וואָלט געוואָלט מיט מיין רעדע צעשטערן די וועלט און ער האָט זיך באַצייטנס געכאַפט און וויל זי ראַטעווען. איך האָב מיך אזש דערשראַקן. נאָר אזוי איז שוין געוועזן דער טעמפּעראַמענט פון בייניש זילבערשטיינען. טאַלענט האָט ער, האָט אסך גוטע לידער געשריבן, נאָר האָט ער זיך מיט צוויי זאכן נישט געקענט קיין עצה געבן, מיט די איינפלוסן פון דער ארו- מיקער ליטעראַרישער וועלט און מיט זיינע אייגענע גרויסע איבערלעבונגען. מיר האָבן אַלע אַיינגעריסן וועלטן מיט אונזערע ווערטער וועגן אונזערע ליידין, אָבער בייניש זילבערשטיין האָט געוואָסט, אז — אויב ליידין, לאָזט מיך . . . נאָר אויפיל טאַלענט אויף צו שילדערן אַזעלכע ליידין האָט אים גאַט נישט געגעבן. דאָך האָט ער געפּריווט און געוואָגט און באַשריבן דעם גרעסטן טייל פון זיינע איבערלעבונגען אין לידער און אין פּראָזע, דאָרט האָט ער אויך באַשריבן זיינע שפּיטאַלי-איבערלעבונגען. אין זיינע פאַר- צווייפלטע פאַרזוכן איינצונעמען די וועלטן פון יידישן וואָרט פּלעגט ער זיך אָפט צוזאַמענעמען מיט אַנדערע יונגע שרייבער און ארויסגעבן זאַמ- לונגען, צייטשריפטן און אלמאַנאַכן מיט מאַדנע נעמען, און לרוב אין אויס- זען אַזעלכע מאַגערע און צער-פולע ווי זייער רעדאַקטאָר.

אז ער האָט גערעדט מיט איינעם — בייניש זילבערשטיין — האָט זיך דער שמועס באלד אָנגעהויבן מיט אן עוולה, וואָס אים איז געשען, פּלעגט מען אויסמיידן די שמועסן, אויסמיידן די געזעלשאַפט. פּלעגט בייניש נאָך מער ליידין. זעענדיק אים, קענענדיק אים אביסל נענטער, האָט מען געהאַט דעם איינדרוק, אז דער מענש איז אַריינגעבוירן געוואָרן אין א ליידנס-לאַ- בירינט און דעם פּאָדעם האָט אים באלד עמיץ צוגעגנבעט און ער ווייסט עס, ווייסט, אז ער קען שוין פון דעם לאַבירינט נישט אַרויס. — פּלוצלונג

האַט ער גאָר חתונה געהאַט מיט א ווארשעווער פאַלקס־שיינער, אן ארבע־טער־מיידל; האָט זי געהאט נאָענטע אין בעלגיע און עמיגרירט צו זיי מיט זייער שיינעם קינד און נאָך איבערמענשלעכע ליידן איז עס אויך ביינישן געלונגען ממש מיט די ציינער ארויסצורייסן א פאס ביי דער פוילישער רע־גירונג און א וויזע ביי דער בעלגישער און אָנהויבן א ניי לעבן. און אויך אין בעלגיע האָט זיך אָנגעהויבן א קייט פון אויסגאבן — אייגענע און קאַלעק־טיווע — און די נאָבל־פרעמיע איז נאָך אלץ ווייט געוועזן. — אָבער ער האָט עס פאַרט דערגרייכט — אין דער יידישער ליטעראטור איז ער דאָ און אין דער יידישער ליריק איז ער דאָ מיט לידער פון נויט און פון ליידן — אן איוב אין מיניאַטור.

1939

.י. זינגער

1893 אין בילגאראי, א שטעטל אין קאנגרעס-פוילן, 1917 ראטן-פארבאנד, 1921 ווארשע, 1934 ניו-יאָרק. רייזעס אין מערב-איייראָפּע, איבערן ראטן-פארבאנד און איבער אמע-ריקע, דעם 10טן פעברואר 1944—צום טראגישן שטוינען — און טיפן טרויער פון דער גאנצער יידישער וועלט פלוצלונג פארלאָזט אונז אויף אייביק.

נישט קיין „באָגעגעניש“ איז ישראל יהושע זינגער אין מיין לעבן, אויך נישט קיין פריינטשאפט בלויז — מער ווי דאָס, אָן איבערלעבונג. צופעליק זענען מיר ביידע געבוירן געוואָרן אין איין טאָג, צי 24 שעה פריער, אָדער שפעטער אין זעלבן יאָר, אָבער מיר זענען ביידע נישט קיין מיסטיקער און חוץ שפּאס מאכט אונז נישט מער דער געמיינזאמער געבורטס-טאָג. פאר מיר איז זינגער אן איבערלעבונג אין דער ערשטער רייע אלס גרויסער קינסטלער פון דער פּראָזע, נישט בלויז פון דער יידישער ליטעראטור, נאָר בכלל פון דער פּראָזע פון לעבן, פון דער וועלט. כאַטש איך האָב געלעזן וואָרט אין וואָרט אלץ, וואָס זינגער האָט פּאַרעפּנטלעכט אין דרוק און מאַנכ-מאָל אויך די מאַנסקריפּטן, ווייס איך, אז זינגער האָט אפילו קיין צענטחלק נישט געלעזן פון דעם, וואָס איך האָב געשריבן. און אזוי דארף עס זיין ווייל פּאַעזיע און בכלל פּאַעזיש שרייבן איז פאר זינגערן עלעמענטאַר פּרעמד. זיין שרייבן איז לרוב גרוי, אזוי ווי דאָס לעבן פון דער וועלט, וואָס קומט לרוב פאר אונטער וואַלקנדיקע הימלען אָדער בכלל אָן הימלען. זעלטן נאָר גיט הינטער זינגערס ווערטער אמאָל א שייַן אויף פּאַעזיע, אזוי ווי זײַ-גענשיין אויף די ראַנדן פון א פינסטערן וואַלקן אמאָל, אמאָל. פּאַרהאַנען א זון מיט פּאַעזיע אין זינגערס מהות, אָבער ער באווייזט זי נישט. ער מוז פריער פּאַרטיק ווערן מיט די וואַלקנס; אָבער איין שרייבערס לעבן איז נישט גענוג פּאַרטיק צו ווערן מיט אלע וואַלקנס פון דער וועלט און פון יידישן לעבן.

אז צו זינגערן וועלן אַנקומען אמאָל אַט די ווערטער וועט ער לאַכן — איז דעריבער גענוג מיט זיי, און אַט דעם געדאַנק טראַכט איך נישט איינ-מאָל בשעת מיין שרייבן, און דער געדאַנק: וואָס וואַלט זינגער געזאָגט? — קאַריגירט נישט איינמאָל דאָס וואָס איך שרייב. ווייל פונקט ווי אין זינגערן איז אפשר פּאַרהאַנען א דראַנג צו פּאַעזיע, אזוי איז אין מיר פּאַרהאַ-נען אן אומבאַצווינגבאַרער דראַנג צו פּראָזע. און ווייל זינגער איז איינער פון די סאַמע געציילטסטע גרויסע יידישע פּראָזע-קינסטלער, און ווייל יידי-

שע ליטעראטור איז מיין וועלט, און ווייל איך קען זינגערס לעבן און ווערק צום בעסטן פון אלע איבעריקע יידישע פראָזאיקער — איז ער פאר מיר א דויערנדיקע איבערלעבונג.

ווי גערן וואָלט איך וועלן א בוך שרייבן וועגן זינגערן, אָבער ווען איך שרייב די ווערטער זענען מיר ביידע שוין נישט צו ווייט פון די הונדערט יאָר אלט . . . און ווער ווייסט צי וועל איך אמאָל קענען וואר מאכן דעם פראָזע-חלום מיינעם.

אין 1920 האָב איך אין ווײן דאָס ערשטע מאָל געלעזן זינגערס א מאַ-
 נוסקריפט, געשיקט צו אונזער ווינער „קריטיק“, אין 1921 אים אין ווארשע
 באגעגענט און זינט דעמאלט דורכגעגאנגען אסך קאלטס און ווארימס אין
 אַט דער מערקווירדיקסטער פון מיין לעבנס פריינטשאפטן. ער איז א שטרענג-
 גער, אפשר אן אסקעטישער אפילו לויט זיין נאַטור, כאָטש ער שפייט קלעק
 אויף אסקעטן. א הויכער, א בלאַנדער, זייער א יידיש פנים, א שפיציקע
 גאַמבע אָן אַרויסגערוקטע; ווילן. דינע פנים-שטריכן, א דין מויל, דורכ-
 דרינגלעכע אויגן, אזעלכע וואָס בייטן זיך פון ברוינלאך צו בלויזלעך, א
 שפיציקער שאַרבן, די האַר האָט ער נאָך א טיפוס אין יענעם קריג פארלוירן,
 און אויערן קליינע און זיי שטעקן זייער הויך אין קאָפּ, אויפפאלנדיק הויך.
 זינגער איז פול מיט איבערשויםענדיקן הומאָר, ער זעט מאַמענטאָן פון
 אַלץ און פון אַלעמען אַרויס דאָס הומאַריסטישע און ער האָט א גוטן אימיטי-
 רונגס-טאַלענט, וואָס דאָס גייט אין דער פאַר מיט הומאָר, און אפשר זעט
 ער נישט אזוי דאָס הומאַריסטישע וויפיל מער דאָס לעכערלעכע אין אלץ
 און אַלעמען. און מיט אַט דעם הומאָר גייט ביי אים אין דער פאַר אַזאַ
 שטרענגער ערנסט, אז עס איז אַזש אומהיימלעך. א מין זוכן פון אמת און
 נאָר אמת, און אמת איז דאָך אויך גערעכטיקייט צו גלייכער צייט. זינגער
 האָט פיינט זיינע שונאים און עד שעמט זיך נישט עס צו זאָגן, ער האָט ליב
 זיינע פריינט, כאָטש ער האלט זיי אין איין קריטיקירן, ער איז אין אייביקן
 קאַנפליקט מיט אלץ און אלעמען (קאַנפליקט מיינט נישט מחלוקה און נישט
 קריג) ווייל ער איז אין אייביקן קאַנפליקט מיט זיך אליין, מיט די צוויי אב-
 סאַלוט פארשידענע כאַראַקטערן פון זיין טאַטן דעם טויבנמילדן רב, ביי ווע-
 מען אלע זענען גערעכט, און דער ווונדערבארער מאמען זיינער, דער איי-
 ביק נייגעריקער, אייביק זוכנדיקער. דריי ברידער זענען זיי און איין שוועס-
 טער. איין ברודער איז יצחק באַשעוויס, די שוועסטער אסתר קרייטמאן און
 דער יינגסטער ברודער איז געוועזן א פאנאטישער יונגער רב אין א פויליש
 שטעטל . . . וואָס פאר א געניאַלע קאַנטראַסטן. באשעוויס און קרייטמאן
 זענען שרייבער.

טויזנט און איינס עפיוזאדן-באגעגענישן מיט זינגערן וואָלט איך גע-
 קענט דערציילן, אָבער שטאַט זיי אַלע לאַמִיך דאָ דערציילן נאָר די טויזנט-
 ערשטע, אפשר א שליסל צום גאנצן זינגער, די באגעגעניש מיט זיין מאמען:
 דאכט זיך, אז עס איז געוועזן אין 1934: קומט אמאל אריין צו מיר אין ביוראָ
 פון שרייבער-פאריין א קליינעקע, ציכטיקע, קליינשטעטלידיק מיט א טיכל
 אויפן קאַפּ, אָנגעטוענע פרוי פון א יאָהר זעכציק. זי פרעגט אויף באשעוויסעס
 לעצטן אדרעס. זינגער איז שוין דעמאָלט געוועזן אין אמעריקע. מאָמענטאָן
 דערקען איך, אז דאָס איז זינגערס מוטער און די פרוי ווייסט אויך וועגן מיר
 און איז גערן צו פארברענגען א פערטל שעה און זיך אויסצופרעגן אויף
 אַלערליי. אויסערלעך איז זי ווי א פארקלענערטע קאַפּיע פון אירע קינדער-
 דאָס זעלבע ממש פנים. און זי איז פול מיט נייגעריקייט און זי וויל וויסן
 וועגן אלץ קורץ און שארף און דעם אמת. און בשעת איך רעד מיט איר
 שפאנט זי דערווייל דריבנע ארום איבער דער שטוב און נעמט אלץ אין האנט
 און פרעגט און פרעגט. קורץ און שארף און דעם אמת. — הענגט איבער
 מיין טיש, העט ביי דער סטעליע א מענדעלע-פאָרטעט מיט א דריבנער צו-
 שריפט דערויף, אזוי האָב איך עס אָנגעטראָפּן און אַלע זענען געוועזן זיכער,
 אז די צושריפט איז מענדעלעס אייגנהאנטיק כתב. וויל די פרוי זען פון
 דער נאָענט דאָס כתב: קריך איך אויפן טיש ארויף און נעם אראָפּ, אפשר
 נאָך צען יאָר, צום ערשטן מאל דאָס בילד, און עס שטעלט זיך ארויס, אז
 דאָס דריבנע כתב איז גאָר די צושריפט פון דעם צופעליקן נדבן פון דעם
 בילד. בלייב איך פארשעמט און די פרוי לאכט פון מיר און זאָגט: זעט
 איר שוין, אלץ דארף מען זען פון דער נאָענט. אזיסט רעדט מען זיך און
 יענעם איין גאַט ווייסט וואָס . . . א מיניאטור-עפיוזאד, דער טויזנט און ער-
 שטער, אָבער אזוי י. י. זינגעריש. — לעזט די וועלט זינגערס ראָמאנען,
 עפאסן פון יאָרהונדערטער יידיש לעבן; צעוואקסענע ביימער פון וואָרט-
 קונסט און זייער זאמען איז אין א קליין יידענקעלע, א קליינשטעטלידיקער
 רעבעצן . . . ווי ווונדערבאר אי די וועלט.

ה. ל. זשיטניצקי

1891 שעראדו, זינט 1918 אין ווארשע. 1939 געבליבן
אונטערן אַקופאַנט.

ה. ל. זשיטניצקי איז דורכאויס א פויליש-יידישער שרייבער. אַזוי איז זיין שפראך, אַזוי איז זיין אויסשפראך און אַזוי דאָס מיליע פון אלע זיינע דערציילונגען. ער איז נישט קיין נאַטוראליסט, ער איז א רעאליסט־ראַ-מאַנטיקער. שטייט שטארק אונטער דעם איינפלוס פון דער ראַמאַנטישער פוילישער ליטעראַטור. די סביבה און די שטימונג פון זיינע ווערק איז די סביבה און די שטימונג פון דער אונטערגייענדיקער פויליש-יידישער קליינ-בירגערלעכער היים, איידער די צייטן פון די גרויסע צעטרייסלונגען פון דער ערשטער וועלט־מלחמה.

אַ בלאַנדער און א מיטלווקסיקער איז זשיטניצקי, טראַגט די האַר פאַר-קעמט אין א גושיוקע אויפן שטערן אַרויף, טראַגט א צוויקער־בריל און קוקט כסדר אריבער איר. ווי דער רוב פויליש-יידישע אינטעליגענטן איז ער אַלעמאַל גרייט א שפּעט צו טון פון יעדן וועגן וועמען מען זאָל נישט רעדן — אָבער די באַמערקונגען קומען נישט ארויס צו שאַרף, ווייל זשיטניצקי האָט נישט קיין אַיינגעבוירענעם טאלענט פון הומאָר. הומאָר פעלט אים נישט נאָר אין לעבן, נאָר אויך אין די אלעמאַל זייער אומעטיקע דערציילונג-גען. נאָך דעם ווי ער האָט זיך אויסגעגרינט אין לידער — און לידער־אין־פּראָזע־פּראָבן, שרייבט ער נאָר דערציילונגען. דאָס ערשטע ביכל זיינס, וואָס האָט געשטעלט דעם טאָן פון זיין שרייבן, איז ארויס נאָך אין 1920, האָט געהייסן „נאָוועלן פון טויט“. דאָרט איז געוועזן א נאָוועלע מיטן נאָמען „די פּאַמיליע קאַסירער“ אַ פּאַמיליע, וואָס לעבט אונטער דעם כסדרדיקן שאַטן פון טויט. די דערציילונג האָט געמאַכט א רושם, האָט זיך לאנג פאַרגע-דענקט.

ווי אַלע טיפישע פויליש-יידישע אינטעליגענטן, וואָס האָבן מורא צו רעדן צופיל, כדי נישט ארויסצוזאָגן אַ נאַרישקייט, איז אויך זשיטניצקי א ווייניקרעדער. א רענדל א וואָרט. אז ער דארף עפּיס זאָגן, ערגעץ נעמען אַ וואָרט, גרייט ער זיך לאנג צו, שמייכלט לאנג אריין אין זיך, נעמט אראַפּ די צוויקער־ברילן, פּוצט זיי איבער, זעצט זיי צוריק אַרויף און סוף כל סוף האָט ער חרטה און זאָגט גאַרנישט. ער איז איינער פון די לאנגזאַמסטע צווישן דער חברה יידישע שרייבער אין פוילן. זיין לאנגזאַמקייט איז א שם דבר צווישן חברים. אָבער מיט דער גאַנצער לאנגזאַמקייט ארבעט ער אין דער רעדאקציע פון „היינט“ אלס נאַכט־רעדאַקטאָר. אין זיין רשות איז יענער טייל פון דער צייטונג, וואָס דארף בליץ־שנעל קנאַפּ פאַרטאָג פאַרטיק גע-

מאכט ווערן. ער דארף פון די סאמע לעצטע ידיעות אויסקלויבן די וויכטיק־טע, שנעל אנטשיידן מיט וואָס פאר אַ הויפּט־קאָפּ די צייטונג דארף אויף צו מאַרגנס דערשיינען, אז זי זאל זיך ניט פאַרשעמען פאר די קאָנקורענץ־צייטונגען. ווייזט אויס, אז מיט דער לאַנגזאַמקייט האָט זשיטניצקי נאָר גע־זאַמלט די גאַנצע ענערגיע פאר דער איינער פאַרטאַג־שעה אין וועלכער ער האָט דעם גאַנצן טעמפּאָ פון זיין וועזן אַזוי גרינטלעך פאַרברויכט, אז עס איז שוין גאַרנישט מער געבליבן פאר דעם קומענדיקן טאָג.

זשיטניצקי האָט זיין ליטעראַרישע קאַריערע אָנגעהויבן אין לאַדז, אין די צייטן פון נאָכמלחמהדיקן שטורם און דראַנג אין 1918. געפּריווט אַ צייט־לאַנג מיטפּליען מיט יענעם אוואַנגאַרד פון דער אומפאַרשטענדלעכקייט־תּקופּה אין אונזער ליטעראַטור, אונטער דער אָנפירונג פון משה בראַדערזאָ־נען, אָבער ער האָט זיך באלד אומגעקערט פון אוימזיכערן לופּט־וועג, איז אַראָפּ אין זיין נאַטירלעכער סביבה, האָט זיך פאַרמאַסטן צו געבן אַ תקופּה־עפּאס אין זיין גרויסן ראָמאַן „דעם זיידנס הייזל“ און פון דעם זיידנס הייזל איז ער שוין ביז איצט מער נישט אַרויס ליטעראַריש. ער האָט עט ביז איצט אפילו — אויב איך האָב נישט קיין טעות — אינאַנצן מיט וואַרט נאָך נישט רעקאָנסטרואַירט.

אין דער ליטעראַרישער סביבה צייכנט זיך זשיטניצקי אויס מיט חבּרישער דיסציפּלין און מיט זייער ווייניק — כּמעט גאַרנישט — אריינ־מישן זיך. ער האָט נישט קיין אמביציע צו זיין אַ רעדאַקטאָר, ער האָט נישט קיין אמביציע צו האָבן תּלמידים און ער האָט נישט קיין אמביציע צו באַקוֹר מען די נאָבל־פּרעמיע, אפילו נישט די נאָבעלע הונדערט־זלאַטע־פּרעמיע, וואָס עס האָט געטיילט די יידישע קהילה פון וואַרשע און שפּעטער דער פ. ע. נ. קלוב.

איך האָב מיך מיט זשיטניצקי אין פאַרלויה פון זעכצניעריקן, כּמעט טעגלעכן, קאָנטאַקט קיינמאַל נישט געקריגט. אז עס האָט זיך אים אמאָל אפּשר געגלויבט צו זאָגן מיר אַ פאַר שפּיציקע ווערטער, פּלעגט ער אַראָפּ־נעמען די ברילן און אַזוי לאַנג זיי פּוצן און פּוצן ביז ער האָט דעם גאַנצן כּעס אויסגעלאָזט צו די גלעזלעך, וואָס האָבן פאַר שרעק גענומען גלאַנצן מיט אַזאַ קלאַרקייט, אַז עס וואַלט פּשוט געוועזן אַ זינד איצט ערשט זיך צו קריגן.

רײזל זשיכלינסקי

1910 אין גאמבין, זינט 1935 אין ווארשע. ווארשיינלעך
אין 1939 אנטלאָפן קיין רוסלאנד.

אַרום 1928 — אָדער 1929 האָב איך אין דער רעדאקציע פון דער לי-
טערארישער ביילאגע פון דער „פּאָלקסצייטונג“ — מיטן נאָמען „פּאָלקס-
צייטונג פאר ליטעראטור“ באקומען א פּאָר לידער, געשריבענע מיט זייער
אן אומגעשיקטער האנט. יעדעס ליד — א צוויי דריי שורות. די לידער זענען
געוועזן געשיקט פון גאמבין און האָבן געטראָגן דעם נאָמען פון מחבר :
רייזל זשיכלינסקי. די לידער זענען געוועזן זייער צאַרט, זייער ראָמאנטיש,
זייער אומקלאָר, ווייניק מעלאָדיש און אבסאָלוט אומלאָגיש. איך האָב גע-
ענפערט דורך דער צייטונג, ציטירט פראגמענטן פון די לידער, שפעטער
געדרוקט עטלעכע פון זיי. ווי אלעמאָל אין אַזעלכע פאלן, האָט מיין פאנטא-
זיע מיר קאָנסטראירט די געשטאלט פון דער פּאָעטעסע; א מאָגער, אביסל
שוין פארזעסן מיידל.

א פּאָר חדשים נאָך דעם אָפּדרוקן די לידער איז צו מיר אמאָל אין לי-
טעראטן-פאריין געקומען א שווער, הויך, פּראָווינצער מיידל, א בלאַנדע, מיט
אַ גרויס פנים, אַנגעפעלצט אין א שווערן פּראָווינצער מאָנטל, מיט קאלאַשן
און מיט אסך שניי אויף זיי און יעדער שריט האָט אין מיין ציכטיק-פּעדאנ-
טיש אויפגערוימטער קאנצעלאַריע איבערגעלאָזט א קליינע קאלוושע. מיינע
ערשטע יוערטער מיט דעם אומבאקאנטן פּראָווינצער שווערן מיידל זענען
געוועזן וועגן די קאלאַשן. זי האָט זיי אויסגעטון, עס איז שוין געוועזן צו
שפעט, ווייל דער גאנצער שניי איז שוין געוועזן צעגאנגען, אָבער זי האָט
מיר די עוולה פון אזוי זי אויפצונעמען ביי איר ערשטן טריומפאלן אריינ-
פּאָר אין דער רעזידענץ פון דעם לאַנד און אין דעם זיבעטן הימל פון דעם
געדרוקטן יידישן וואָרט — קיינמאָל, דאכט זיך, נישט מוחל געוועזן. דאָס
איז געוועזן רייזל זשיכלינסקי. זי האָט געהאט אמביציע, אָט די רייזל זשיכ-
לינסקי. אז מען האָט איר געזאָגט עפּיס וועגן אירע לידער אזוינס, וואָס איר
איז נישט געפעלן געוואָרן, און זי האָט נישט געהאט גענוג אַרגומענטן לאַ-
גישע שאַרף אַפּצווענפערן. האָט זי געקענט א קנאק טון מיט דער טיר און
אוועקלויפן, אויך אינמיטן גאס פלעגט זי אנטלויפן, טאַמער איז איר איי-
נעמס באמערקונג וועגן אירע לידער נישט גענוג געפעלן געוואָרן, אָבער
פון דער שרייבעריי האָט זי קיינמאָל נישט געטראָכט צו אנטלויפן, אדרא-
די שוועריקייטן האָבן אין איר נאָר פארשטארקט דעם ווילן און די אמבי-
ציע צו דערגרייכן.

אינמאל האב איך רייזל זשיכלינסקי באקענט מיט א בארימטער יידי-שער פאָעטעסע פון פוילן. ביידע פרויען האָבן געשוויגן און האָבן א וואָרט צו זיך נישט אויסגעווענדט, כאָטש ביידע האָבן יעדעס וואָרט געלעזן, וואָס זיי האָבן ווען עס איז געשריבן. אז רייזל זשיכלינסקי איז נאָך דעם שווייגנדיקן באגעגעניש אַוועק, האָט מיר די באַקאַנטע פּאָעטעסע מיט טיפּער אויפּרעגונג געזאָגט, אַז זי האָט מורא פאַר אַט דער אַ רייזלען. דאָס איז א מענש, האָט מיר די דיכטערין געזאָגט, וואָס וועט אין איר קאַריעריזם גיין מיט דעם קאַפּ דורך ווענט, שפּאַנען איבער מתיים. אָבער דאָס איז געוועזן מער ווי פּאַנטאַס-טיש-איבערגעטריבן. א פּסיכאָלאָגיש אינטערעסאַנטער מאַמענט איז עס גע-וועזן און איך האָב אים פּאַרגעדענקט.

מיט יאַרן שפּעטער האָט מיר רייזל זשיכלינסקי אויסגעזאָגט פּאַרוואָס די קאַלאַשן-סצענע האָט אויף איר געמאַכט אזא טיפּן רושם. דאָס איז זי דער מאַלט געקומען צו מיר און האָט מיר געוואָלט באווייזן, אז זי קען אינגאַנצן אויף אויסנווייניק רעציטירן מיין בוך „פּרעהיסטאָרישע לאַנדשאַפטן“ און איך — נפּש אומפּאַעטישער, נפּש פון דער ערד — האָב גאָר אָנגעהויבן צו רעדן וועגן קאַלאַשן. און נאָך מיט יאַרן שפּעטער האָט זי מיך איבערצייגט, אַז זי האָט טאַקע דאָס בוך געקענט פון אויסנווייניק. נאָך מער האָט מיך די זאַך געוונדערט צוליב דעם ווייל רייזל זשיכלינסקי צאַרטע כמעט אַנ-ווערטערדיקע לידער האָבן לחלוטין קיין שום שייכות נישט צו יענעם בוך. זי שרייבט אינגאַנצן פון איר אייגענער נשמה ארויס און שאפט זיך אינגאַנצן איהר אייגענע פאַרם. כאָטש זי האָט שוין עטלעכע ביכער ארויסגעגעבן, כאָטש מאַנגער האָט צו איינעם פון זיי געשריבן א קדמה — איז רייזל זשיכ-לינסקי נאָך אלץ אין פּראַצעס פון ווערן און וואַקסן. אָבער מען זעט קלאַר די ריכטונג פון דעם ווערן און די קראַפט פון דעם וואַקסן.

אַמאָל האָב איך זי באזוכט אין איר היים אין גאַמבין. גאַמבין איז זייער א שיין און זייער א וואלדיק שטעטל אין פוילן, אגב באלאנגט עס צו דער סביבה פון די שלום אש-שטעטלעך. „ווער דעם דיכטער וויל פארשטיין, זאל אין זיין מדינה גיין“ — און איך האָב אין דער אוראלטער האַלצערנער שטוב, וווּ רייזל האָט איר קינדהייט און יוגנט פאַרברענגט, ערשט ריכטיק אַנ-געוויבן די דיכטערין צו פאַרשטיין. און אז אויך זי וועט אינגאַנצן קלאַר זיך אַליין פאַרשטיין, וועט אונזער ליריק נאָך אסך גוטע מיניאַטור-לידער, קליי-נע מייסטער-ווערק, פון איר באקומען.

דער טונקעלער

1881 אין באברויסק, לרוב געוויינט אין ווארשע, מערערע מאָל געוועזן אין אמעריקע, אסך גערייזט אין מערב אייראָפּע. 1941 זיך געראַטעוועט קיין אַמעריקע. יוסף טונקעל איז זיין אָפיציעלער נאָמען.

דער טונקעלער איז א דיקער און א לאַמער אויף א פוס, ער מאכט אזוי־פיל וויצן וועגן דעם און דערציילט אזויפיל אנעקדאָטן וועגן זיין לאַמקייט, אַז מען מעג עס אמאָל גאנץ ערנסט זאָגן אויך, עס איז דאָך א שטיק פון זיין פיזישער כאַראַקטעריסטיק און האָט אפשר געהאט געוויסע איינפלוסן אויף דער פאָרמירונג פון זיינע ספּעציעלע טאלענטן אויך. דער טונקעלער איז א פעיקער שרייבער בכלל און ווען נישט זיין ספּעציעלע שטעלונג . . . אין לעבן, אזויצוזאָגן, וואָלט ער נישט געוואָרן אפשר א הומאַריסט, נאָר א נאָ-וועליסט, ראַמאַניסט, דראַמאַטורג — פּאָעט גאָר, ווייסט אים דער גוטער יאָר. ווען נישט זיין קורצע ראיה (דאָסמאָל אויף . . . ביידע אויגן), זאָגט ער אַלעמאָל אליין, וואָלט ער גאָר געוואָרן א מאַלער.

און נאָך אזויפיל אפשר'ס לאַמיר שוין זאָגן א מילא — מיר מוזן שוין דעם טונקעלער אָננעמען אזוי ווי גאָט האָט אים אונז באשערט און אים אראַפֿ-געלאָזן אין זיין גרויסן וויינגארטן דווקא צווישן אונז יידישע שרייבער.

דער טונקעלער האָט א ברייט פנים און א בולבעדיקע נאָז, אפילו א פאָ-ריסענע אביסל, און וואָלט ער נישט געוועזן כסדר גלאַט־ראַזירט וואָלט ער זיכער געהאט א ברייטע און א רחבותדיקע, א קאצאפישע באָרד און וואָלט געוועזן דער דאָרפֿס־חכם, אויב — — וויפיל איז דער שיעור צו „אויבן“, מען דארף אביסל לויבן, ווייל אויף לויבן שטייט די וועלט־ליטעראַטור און אויך די יידישע ליטעראַטור.

נאָך איין „אויב“ און שוין: טונקעל וואָלט זיכער געוועזן איינער פון די סאַמע, סאַמע ערשטע הומאַריסטן־קינסטלער אין אונזער ליטעראַטור, אויב ער וואָלט נישט געהאט די אמביציע צו זיין איינער פון די פּאָפּול-ערשטע הומאַריסטן אונזערע. ער איז נישט קיין ציניקער, ער איז א קינסטל-לער, נאָר ער האָט רחמנות אויף זיך צופיל און רחמנות אויפן פּאָלק צופיל און עס דאכט זיך נישט איינמאָל, אז ער כאפט אביסל איבער די מאַס מיט פּאָפּולערקייט, אונזער טונקעלער.

טונקעל קען אַלע וויצן פון דער וועלט, נאָר אַפט מאַכט זיך עס, אַז

ער קומט צו זיינע פריינט און דערציילט זיי מיט זייער אסך געלעכטער עפּים אן אלטן ווייך, א גוטן טאקע, אָבער אן אָפּגעריבענעם ווי אַן אלטע קאָפּיקע פון יעקאטערינעס צייטן. ווי דאָס קומט? גאַנץ פשוט. די גאַנצע וועלט איז זיכער, אז טונקעל קען אַלע וויצן פון דער וועלט און יאָרן-לאנג וואגט מען אים אָפּט נישט צו דערציילן א פּאָפּולערן ווייך ווייל . . . ער האָט דאָך זיכער שוין געהערט. און אזוי קומט אָפּט ארויס א גאַנץ פּיינער ווייך מיט א ווייך, ווען דווקא דער טונקעלער דערציילט אים.

ער האָט אסך אין זיין לעבן געארבעט — דער טונקעלער — און שרייבן האָט ער אָנגעהויבן אין יאָר — אָבער וואָס זאָג איך „יאָר“ — אין ניין-צענטן יאָרהונדערט נאָך האָט ער אָנגעהויבן זיין שרייבערישע קאַריערע און א קערבל צו א קערבל ווערט א — באַנקביכל, און א קלוגער איז ער, האָט זיך אים נישט געגלוסט צו פטרן גלאט זיינע פּאַר גראַשן, האָט מען אים גע-מאכט א שם פון אַ קאַרגן און טונקעל האָט דווקא געהאט אסך נחת דערפון. ער האָט אלעמאַל געזאָגט, אז דער שם ברענגט אים אסך מער האָנאַראַר ווי זיין שרייבערישער שם . . . נאָר אז מען האָט געדאַרפט טאקע ערנסט א פּאַר גראַשן, און נישט נאָר א פּאַר, זענען זיי אלעמאַל שטיל און ערנסט און האַרציק געוועזן גרייט דווקא ביי דעם קאַרגן טונקעלער. און צו געבן זיין נאָמען אויף א חבּרישן אוונט — איז טונקעל אויך נישט קאַרג געוועזן און זיין נאָמען האָט דווקא געהאט א ליכטיקן קלאנג ביים עולם און האָט זיי צוגעצויגן, זיינע אָנהענגער, צו דער קאַסע ווי ליכט ציט צו די פּליגן אין אַוונט.

אומצאָליקע ביכלעך האָט ער אַרויסגעגעבן — דער טונקעלער — וואָס האָט מען אלץ נישט געקענט מאַכן מיט אים? צו אלץ האָט זיין שרייבן גע-טויגט, ווי די קאַרטאָפּליע צו יעדן מאַכל און צו יעדער צייט: רעציטירן, דע-קלאַמירן, גלאט לעזן, אויף אוונטן, אויף צוזאַמענקונפּטן, אויף טעאַטער-פּאַרשטעלונגען, אין פּוילן, אין גאַנץ אייראָפּע, אין אמעריקע און אין די דריי איבעריקע וועלט-טיילן, אין שלום-צייט, אין מלחמה-צייט און אפילו אין דער צייט פון רעוואָלוציעס, ביי ציוניסטן, ביי בונדיסטן, ביי קאָמוניסטן און אפילו ביי טעריטאָריאַליסטן האָט מען אים דרייסט געקענט עקספּלואַ-טירן, און האָט א פעלעטאַניסט פון א צייטונג ערגעץ אין א ווייטן לאַנד נישט געהאט וואָס צו שרייבן, האָט ער גאַנץ דרייסט געקענט אפּשרייבן א פעלע-טאָן פון דעם טונקעלער און זיך חתמנען. אז מען האָט דאָס דעם טונקעלער געוויזן האָט ער געזענפּערט מיט א פּסוק, אז הגונב מן הגנב — פּטור. אָבער דער טונקעלער איז דווקא אלעמאַל געוועזן אַריגינעל. הומאַר און וויצן זענען דאָך די נאָטירלעכע שפּראַך זיינע. רעדן אָן וויצן קומט אים אָן דווקא אַסך שווערער.

זעלטן ווען זאָגט דער טונקעלער עמיצן „איר“ און טאַמער הערט איר אים אימיצן „אירצן“ זאַלט איר שוין וויסן זיין, אז יענער איז א רשע אָן הומאָר און ממילא אָן חברשאפט.

כאַטש אן אינטימע זאך, דאָך א שיינע און אָן איידעלע, און אסך יאָרן זענען שוין אריבער, מעג מען דערציילן: אַמאָל האָט דער טונקעלער חתונה געהאַט מיט א וואַרשעווער פּאָלקס־שיינהייט און א פּערטל יאָרהונדערט יינגער פון אים. האָט אָבער דער לעבנס־חכם פארשטאנען, אז דאָס וועט זיך לאנג נישט האַלטן, האָט ער אין איין שיינעם טאַג איבערגעלאָזן דער יונגער די דירה און א האלב פארמעגן דערצו און איז מיט א הארציקן: זיי־געזונט און גליקלעך ! אוועק. ממש גליקלעך איז געוועזן די יונגע פרוי שוין נאָך איר צווייטער חתונה, אז דער טונקעלער האָט ביי איר געבעטן עפּיס א ביכל פון זיין ביבליאָטעק, אָדער עפּיס א נויטיקן קעגנשטאנד. און שוין און איידל פלעגן ביידע רעדן וועגן זיך — אויך נאָך טונקעלס צווייטער חתונה.

כאַטש מיר, די ווארשעווער „כאליאסטערעניקעס“ מיט מארקישן בראש, פלעגן דעם טונקעלער נישט איינצולאדן אנטוילצונעמען אין אונזערע שריפטן, און ער האָט — מיט פארשטענדניש — דאָך געליטן דערפון, פלעגן מיר אים ביי יעדער געלעגנהייט מאכן קאַמפּלימענטן, ווייל ער איז א דורכאויס לי־טעראַרישער און קינסטלערישער שרייבער — און א סעלעקציע פון זיינע הונדערט מאָל הונדערט אלערלייען אין אלערליי פאַרמען וועט בלייבן אין אוצר פון אונזער ליטעראטור אויף אייביק.

קאליא טעפער

קלמן טעפער, געב. אין אָדעס 1879, 1907 אַמעריקע,
1917 רוסלאַנד, פּוילן, 1922 אַוועק און געבליבן אין רוס-
לאַנד. רייזעס אין מערב איראָפּע.

ווער עס האָט אים נענטער געקענט, און קאליא טעפערן האָבן זייער אסך געקענט און זייער נאָענט געקענט, דער האָט אים באַצייכנט אַלס איינעם פון די אַריגינעלסטע גייסטער אין אונזער יידישן לעבן און איינעם פון די ווונדערבארסטע אידעאליסטן. ליידער בין איך געוועזן נאָר צווישן די אַסך, וואָס האָבע טעפערן געקענט, אָבער נישט צווישן די, וואָס האָבן אים נאָענט געקענט. און אפילו נאָך דעם ווי קאליא טעפער האָט זיך געשדמט אויף . . . פראוואַסלאָווע (ארום 1923) האָט קיינער אים נישט ביטער פאַרדאַמט און קיינער האָט אים נישט פון האַרץ אויסגעשלאָסן, אויב ער איז אין דעם האַרץ געוועזן אַיינגעשלאָסן.

קאליא טעפער האָט געליטן פון א מין גייסטיקער עלעפאַנטיאזיס, דער קרענק, אין וועלכער קערפער־טיילן ווערן איבערמאַסיק גרויס. אויף אַזאַ מין גייסטיגער עלעפאַנטיאזיס האָט טעפער געקרענקט. ער איז געוועזן צו אינטעליגענט, צו אידעאליסטיש, צו לאַגיש, צו קלוג, צו טאַלענטירט, א צו גוטער רעדנער, א צו גוטער שרייבער, אפילו א צו גוטער חבר איז ער גע־וועזן. לעבנדיק אַליין אין נויט האָט ער איטשע מאיר וויסענבערגן אַמאָל אַוועקגעגעבן עטלעכע הונדערט דאָלאַר און קיינמאָל מער קיין שפּיץ פון דעם געלט נישט געזען צוריק. ביידע האָבן געהאַט מאַדנע געלעכטערס, וויסענ־בערג און טעפער, וויסענבערג האָט געלאַכט מיט אַן אינערלעכן הוסט אַזאַ און טעפער האָט געלאַכט דריבנע און שאַרף, איז אַז זיי פלעגן זיך טרעפן נאָך זייער מאַדנער טראַנזאַקציע פלעגן זיי אַזוי א מינוט לאַכן איינער צום אַנדערן און . . . וויסענבערג פלעגט נאָך זיין ביזן אויף טעפערן נאָך דעם. טעפער האָט קיין שום בייזקייט נישט געפילט.

טעפערן האָט גאַרנישט געפעלט חוץ אַמביציע. וואָלט ער געהאַט שטאַר־קע אַמביציע וואָלט ער נאָטירלעך קיין קאליא טעפער נישט געוועזן, עס וואָלט אויך אין דער יידישער ליטעראַטור געפעלט דער אַריגינעלער מחבר פון דעם ביכל „זיגנאַנען“, וואָס האָט זיך אונטערגעשריבן מיטן פּסעוּדאָנים הערצאַג דאַברוצאַ, ער וואָלט אָבער יאָ געווען אַפּשער א גרויסער פירער ביי די ציוניסטן, אַפּשער א גרויסער פירער ביי יידישע סאַציאַליסטן, אַנאַרכיסטן, אַפּשער גאַר א גרויסער פירער סתם אין דער יידישער ליטעראַטור, אַדער

קולטור-באַוועגונג. אויף דעם סאַמע ערשטן טרעפל צו דעם דאָזיקן טרעפּן וועג, וואָס פירט אַרויף אין די קאַריערעס אַרײַן, איז ער דאָך געשטאַנען פעסט ווי קײן אנדערער. ער איז געוועזן אַ באַצויבערנדיקער רעדנער, כאָטש ער האָט נישט געהאַט קײן באַצויבערנדיקע שטימע, ווייט נישט. אפשר איז אים געשטאַנען אין וועג דאָס, וואָס ער איז א קליינער אין וווקס. נײַן, אדרבא, דאָס שטאַרקט דאָך גאָר די אמביציע — וועלטמשל: נאַפּאַלעאָן . . . און אַט שטייט ער א מאַגערער און אן איינגעבויגענער פאר מײנע אויגן; א שטערן — ביז אַרויף — מיט אַסך, אסך קנייטשעלעך, דרייווינקלדיקע ברעמען, אלעמאַל אויפגעהויבענע, גרויסע ברילן, אַן אַראָפּגעלאָזענע לענג-לעכע נאָז, און כאָטש די פּערזענלעכקייט אַליין איז פאַרביק ביז גאָר און אַלע כאַראַקטעריזירן אים אַזוי, אַליין איז ער מוײזש גרוי און היפּשלעך אַפּ-געלאָזן.

וואָס טעפּער האָט געוואָלט ווייסט קײנער נישט, אויך ער נישט. וואָר-שיינלעך האָט ער אייביק געוואָלט רעוואָלטירן, קעגן דעם גאַנצן אַרום אים און אפילו קעגן דעם גאַנצן אין אים. אפשר איז ער א ציניקער לויטן רײנסטן באַגריף פון דער גריכישער פּילאָזאָפּישער שולע פון די קיניקער. וואָס זײער ציל איז געוועזן צו זײן אַזוי אומבאדערפטיק ווי אַ הונט פון גאַס. מען זאָגט, אז קאַליא טעפּער איז געוועזן די טרייבקראַפט פון דער ליטעראַרישער גרופּע „די יונגע“ אין אמעריקע. ער דער גאַט און זישא לאַנדוי זײן ערשטער אַפּאָסטאָל. אודאי האָט די גרופּע „יונגע“ איבערגעלאָזן טיפע שפורן אין דער יידישער ליטעראַטור. קען זײן, אז דאָס איז דער בלייבנדיקער, כאָטש אויך אומזיכטבאַרער אויפטו פון קאַליא טעפּער. מעגלעך, אז דאָס איז אסך און גענוג, אפילו פאר אזא אולטרא-טאַלענטירטן מענש ווי קאַליא טעפּער.

קאַליא טעפּער איז אייביק געוועזן אין עמיצן פאַרליבט און אַז פאַר-ליבט איז ביז איבער די אויערן, אין די קינדער פון זײן געליבטער, אין איר מאן, אין יעדן וואָרט און קאַפּרײז אירן. אַט איז ער פאַרליבט אין דער שײנער, חנעוודיקער, עכט-רוסיש-קורסיטיש-קאַקעטישער מרים רײזען, דער פרוי פון זלמן רײזען — איז ער שוין פאַרליבט אין דער גאַנצער שטוב. אז מען גײט אַוועק אין אַונט אין קינא בלייבט ער מיט די קינדער, ער וואָשט די טעפלעך אין קיך, ער דערלאנגט צום טיש ווען געסט קומען, ער גײט אַיינקויפן טאַמער פעלט עפּיס אין שטוב, און ער רופט אַלעמען אויפן רוסישן שטייגער מיטן ערשטן נאַמען און מיט דער „אַטשעסטווא“ און אַזוי גיך זלמן רײזען איז דאָ אין שטוב האלט ער אים אין אײן רופן „זאַלמאַן קאַלמאַנאַ-וויטש“ און נאָך אַמאַל, און נאָך אַמאַל.

קאַליא רעדט, ער רעדט וועגן קונסט, מען הערט מיט אַפענע מײלער, עס

איז א ליטעראַרישער אוונט, ער פארטונקלט אַלע איבעריגע רעדנערס און פאַרלעזערס, אינמיטן פּאַלט אים איין צו ציטירן עמעסאַנען; האָט ער אָבער נאָר אַ ענגליש בוך ביי זיך און דאָס פּובליקום פּאַרשטייט נישט, זאָגט ער, אז ער וועט זיך אַן עצה געבן, יידיש גייט דאָך פּון רעכטס צו לינקס, וועט ער איבערקערן דאָס ביכל און עס וועט זיין יידיש און ער טוט עס טאקע און ער הויבט אָן צו לעזן ווי אַ וואסער און מיט אַ פּראכטפולן סטיל עמעסאַנען אויף יידיש פון דעם איבערגעקערטן ענגלישן טעקסט . . . א טאַפּלט קונץ־שטיק. קאַליא טעפּער האָט עס ליב און ער לאכט דריבנע און אסך פון זיין אייגענעם קונץ־שטיק. — נאָך דעם אָוונט — ווילנע 1921 — גיסט ווי פון עמעס, פּרי־פּרילינג, און עס איז נאָך זייער קאַלט. טעפּער באגלייט מיך צום האַטעל, ער וויל נאָר גיין צופּוס. ער וועט נישט דורכלאָזן אַזאַ ווונדערבארן רעגן־שפּאַציר. איגנאַרירן מיר דעם רעגן, צו פּאַרלירן האָבן מיר שוין גאַר־נישט, מיר זענען שוין דורכגעווייקט ביז'ן לעצטן פּאַדעם און דורך דער הויט גייט דער רעגן סאַי־ווי נישט דורך. דאָס טויער פון האַטעל איז פּאַרמאכט, שוין דריי פּאַרטאַג, אָבער קאַליא לאָזט מיך נאָך נישט אַנקלינגען, ער דאַרף מיר נאָך זאָגן אַסך, אַסך זאכּן. א האלב טויטן דערלויבט ער מיר ענדלעך אַנצוקלינגען און אַליין גייט ער — יוגנטלעך ווי נאָך קיינמאַל נישט — אוועק. — וואָס איז קאַליא טעפּער? אפּשר א העלד פון א נאָך נישט געשרי־בענעם ראַמאַן אויף א פּרשט דרכים פון דורות. און אפּשר א מעמענטאַ, אז הכל הבל הבל הבלים, הכל הבל.

י. י. טרונק

1887 אין א דאָרף ביי ליוויטש, יאָרן-לאַנג אין מערב איי-ראַפּע געלעבט, נאָך דער וועלט-מלחמה אין לאַדזש, יאָרן פאר דער צווייטער וועלט-מלחמה אין ווארשע, רייזעס אין שפּאַניע, צפון-אפריקע, איסלאַנד, פיל מערב אייראָפּעיִשע רייזעס, אין יאָר 1941 איבער סיביר, יאפּאַן — געקומען קיין אמעריקע.

א דיקער איז ער, י. י. טרונק, אדלעריש פארשפיצטע געזיכטצוגן, און ביי דער גאנצער פארשפיצטקייט, זייער גוטמוטיקע. מען דערקענט באלד, אז ער שטאמט אי פון רבנישן ייחוס און אי פון געלט-ייחוס. נאָר ער קער זיך מיט דעם גאנצן ייחוס נישט אָן, ער מאכט זיך דערפון א פיסנבענקעלע. ער באלאנגט אָבער נישט צו די קעמפּערישע און רעוואָלטירנדיקע נאטורן, וואָס זאָלן אוועק פון דער היים מיט א טראַסק פון דער טיר און אָנהויבן לעבן א ניי לעבן, אינגאנצן ניי, אָנהויבן א נייעם דור. דערצו איז טרונק צופיל עסטעט און ער ווייטט, אז אין אונזער טרויעריקער צייט קומט ייחוס, דער עיקר דער געלט-ייחוס צונאָך און דער עיקר ביי א יונגען מאן מיט אזא וויסנס-דורשט ווי ביי טרונקן, נוצט טאקע טרונק אויס דעם ייחוס זיינעם און בלייבט אן אייביקער סטודענט. און אז עס ענדיקן זיך די שולעס מיט די פאקולטעטן, הויבט טרונק אָן צו לערנען פאר זיך — אויפצוזאָגן. ער איז פול מיט לאטיינישע פסוקים און גריכישע פסוקים און פסוקים פון תנ"ך און ווערטלעך פון דער גמרא און דערצו רעדט ער גיך, פארשלינגט אביסל די ווערטער, הויבט אָן צו רעדן מיט א גריכישן פסוק און פארענדיקט אים פלוצלונג אויף גמרא-לשון. ער ווייסט סיסטעמאטיש, אָבער ער ברענגט אַרויס זיין וויסן כאַאָטיש — אַט אזוי וואָלט איך עס פאַרמולירט.

דאָס איז געוועזן אין די גוטע עטלעכע יאָרן אין ווארשע — מיסתמא פון די יאָרן 1928 ביז עטלעכע און דרייסיק — פלעגט זיך טרונק, וואָס האָט געווינט אין ריין-פוילישן געגנט אויף דער באַגאַטעלא-גאס, יעדן טאָג אין דער פרי ארויסלאָזן אויף א שפּאַציר אויף דער מאַרשאַלקאָוסקע גאס און אויף די דערבייאיקע געסלעך, ווו עס זענען געוועזן די קראַמען פון די יידי-שע ביכער-אנטיקווארן, די קליינזינגערס. ווינטער האָט ער זיך אָנגעטון „פּאַ וועלעקאַפּאַנסקו“ מיט א פיינעם פעלץ און א ברייט, פוטערן היטל, און פיינע פוטערלעדערנע הענטשקעס און א דין שטעקעלע אין האַנט, און א ברייט-בייגעוודיקער איז ער — האָט מען אים אין די קראַמען אָנגענומען פאר אן עקסצענטרישן שלאכציק, א קונסט-ליבהאָבער און אַזוי אים באהאנדלט.

אַבער טרונק האָט פיינט געהאט צו באַהאַלטן זיין יידישקייט און אָפט האָט ער די חונפים שטארק אנטוישט מיט אָנהויבן פלוצלונג צו רעדן יידיש צו זײ.

צי דאָס איז געוועזן א בילבול, צי נישט, דאָס ווייס איך נישט, נאָר אין אונזערע קרייזן האָט מען געשאצט טרונקן פאר א קיילעכדיקן מיליאָנער אין פוילישע זלאָטעס, זיינע ירושה־הייזער זענען געשטאנען אין לאַדזש און די ירושה איז געגאנגען דורות צוריק, ווייל טרונק איז געווען אן אייניקל בן אייניקל. מיר האָבן טרונקן עקספּלאָאָטירט וויפיל עס האָט זיך געלאָזט, די קבצנים בני קבצנים האָבן עס געטון שטיל און פאַרזיכטיק, דורך די הינטער־טירן, די מער דרייסטע מיט א קלאפּ אין פלייצע. און טרונק האָט קיינמאָל נישט אָפּגעזאָגט. שטילערהייט האָט ער געשאַלטן דעם מאַדנעם צושטאנד זיינעם — נישט אהין און נישט אהער — נאָר א קלאפּ צו טון מיט דער טיר פון די ייחוס־דורות האָט ער נישט געקענט. טרונק פלעגט — ווי אסך יידי־שע שרייבער — אליין ארויסגעבן זיינע ביכער און באלד האָט ער צעטיילט די גאנצע אויפלאגעס צו די קאַרעקטאָרן און סתם ווער עס האָט געבעטן. דער חשבון האָט אים נישט אינטערעסירט. אמאָל, אז טרונק האָט נאָך גע־ווינט אין לאַדזש, און אין ווארשע האָט געבושעוועט די „כאַליאָסטרע“ מיט מאַרקישן בראש, און אין לאַדזש האָבן זיך געמערט די שרייבער — נו ווי זאָגט מען עס מיט א באַנאָלן משל? — ווי די שוואַמען נאָך א רעגן, און האָבן געדראָט צו פארוואַרפן ווארשע מיט די היטלען . . . און איינגעמען די פעס־טונג פון דער „כאַליאָסטרע“, איז טרונק אמאָל אריינגעקומען מיט זיין פעלץ און זיין פוטערן היטל און זיין דין שטעקעלע אין האנט אין ליטעראַטור־פאריין. באלד איז צוגעלאָפן מאַרקיש, א קלאפּ געטון אין פלייצע און קאַ־מאַנדירט: טרונק, דו מוזט מיר שוין זאָגן וויפיל יידישע שרייבער עס זענען דאָ אין לאַדזש, אָבער שוין! טרונק האָט גענומען רעדן זייער גיך און מיט שרעק: קאַמאַנדיר, צענטוריאָן, גענוי קען איך דיר נישט זאָגן וויפיל אין איצטיקן מאַמענט, נאָר מיט פיר שעה צוריק, אז איך בין מיטן באַן אוועק־געפאַרן פון לאַדזש, זענען דאָרט געוועזן דריי און אכציק יידישע שרייבער, וויפיל עס זענען דאָ איצט — ווייס איך נישט — קאַמאַנדיר.

טרונק איז פול געוועזן מיט פיינעם הומאַר, האָט ליב געהאט פיינעם הומאַר און נאָך מער ווי הומאַר האָט ער ליב געהאט אן אינטערעסאַנטן גע־שפרעך אין ווייסן טאָג אריין, און ער האָט געקענט פירן טיש — ווייל זיין וויסן איז אַן א דנאָ ממש, דאָס וויסן פון אן אייביקן סטודענט.

וואָס טרונק איז אין דער ליטעראַטור איז שווער צו דעפינירן, ער איז א קריטיקער, האָט געשריבן גרויסע מאַנאָגראַפיעס, ער איז אן עסאַיסט, ער

איז א נאָוועליסט, מיט דעם זשאנר איז ער דורך פּרין אריינגעפירט געוואָרן אין אונזער ליטעראטור, ער איז א רייזע־שרייבער, וואָס האָט אסך מער גע־זען ווי געשריבן וועגן דעם; ער איז א פּאָעט פון צארטע לידער — און „ניעט זלאַ בעז דאברא׳׳, האָט זיין פליכטלינגס־וועג געדארפט פירן דורך יאפּאָן און געבן אים די מעגלעכקייט צו שרייבן לידער אין יאפּאנישן זשאנר פון דער ערשטער האנט אַזויצוזאָגן.

דאָס איז געוועזן אין יאָר 1934. איך בין געזעסן אין טרונקס דירה אויף דעם זעקסטן שטאָק אויף דער באַגאַטעלאַ און עס איז אונז געוועזן אומעטיק, ווי נאָר אומעטיק עס האָט געקענט זיין אין דעם לאַנד, וואָס האָט געוואוסט, אַז היטלער וועט עס סוף סוף באפאלן. טרונק, דער קונסט־פריינט האָט מיך געוואָלט מהנה זיין מיט א פיינעם, אייראָפּעישן, קלאסישן מוזיק־פּראָגראַם פון זיין נייעם טויזנט־זלאַטעס־ראדיא. ער האָט עס אויפגעדרייט און . . . עס האָט פון ראדיא א ביל געטון ווי אַ וואָלף פון א פינסטערן וואלד ארויס — היטלער. א שעה זענען מיר געזעסן צוגעשמידט צו דער פינסטערער רעדע, טרונק איז בלויז און בלויז געוואָרן און אזש געציטערט. אז דאָס בילן האָט אויפגעהערט, האָב איך מיך אויפגעהויבן און ממש געשריגן: טרונק, צון אלדי רוחות, פארנעם ויפיל עס לאָזט זיך פון דיין לעגענדארן מיליאָן, פארנעם דיין ווייב און דיין שיינע טאַכטער און לויף ווו די אויגן וועלן טראַגען !

טרונק האָט גערעדט גיך און כאַפעדיק ווי אלעמאַל און אַפטימיסטיש ווי אלעמאַל: און איך זאָג דיר, אז אַהער וועט ער נישט קומען. ווי אַלע אַפ־טימיסטן פון אייראָפּע האָט אויך טרונק נישט רעכט געהאט.

1942

ברוך טשעבוזקי

געבוירן אַרומ 1895 אין פוילן — געשטאַרבן אין 1941 אין ווארשעווער געטטא — דאָס גאַנצע לעבן אָפּגעפּינסטערט אין שטעטלעך אַרומ ווארשע און אין ווארשע גופא אין די לעצטע צען יאָרן.

אין זיין פנים איז געוועזן די בלאסקייט פון בלעטער פון אויסגעוואקסענע קארטאפּלעס ערגעץ פון א קעלער אַרויס און די מאַגערקייט פון אַ סקעלעט פון א מאַגערן מענש. ער האָט נישט געהאַט קיין הויט, נאָר עפּיס א מראה פון א הויט, גענוג, אַז מען זאל נישט קענען דורכזען דורך איר ווי דורך א גאַזע, דערצו איז ער געוועזן אביסל פאַראליזירט פון א דורכגעגאַנגענער שלאַפּקענעק און האָט, נאַטירלעך, געשטאַמלט. דאָס איז געוועזן ברוך טשע-בוצקי — א יידישער שרייבער פון פוילן, וואָס האָט מיט שווערער נויט און מי, אין זיין פּערציקסטן לעבנס-יאָר זיך דערשלאָגן צו א שאַטן פון אביסל אנערקענונג און האָט אין יאָר 1938 ארויסגעגעבן דאָס ערשטע ביכל זיינס, א ביכל פון 118 זייטן מיט 8 דערציילונגען און עס טאקע אַנגערופן „שאַטנס“. קיין גרויסער שרייבער איז טאקע טשעבוצקי נישט געוועזן, נאָר דאָס ביסל אַנערקענונג פאר דעם ביסל, וואָס ער האָט פאַרמאַגט איז אים אַנגעקומען מיטן טויט.

לויט דער פּראָפּעסיע איז ער געוועזן א מין מלמד-לערער, וואָס האָט געלערנט אביסל יידיש שרייבן און לעזן אין יידישע היימען, וואָס זענען נאָך אַרימער געוועזן ווי זיין היים איז — כאַטש טעאָרעטיש איז אַזאַ זאך נישט מעגלעך, איז עס אַבער פּראַקטיש יאָ מעגלעך געוועזן אין ווארשע. אַלץ איז מעגלעך אין די יידישע גאַסן פון ווארשע. מען קען נישט זאָגן, אז טשעבוצקי איז געוועזן א פּליגלמאַן-טיפּ, ער איז גע-וועזן בלויז א געשטאַרבּענער שאַטן פון א געשטאַרבּענעם פּליגלמאַן . . . און דער דיבוק פון שרייבעריי האָט אין אים געשטעקט מיט א זעלטענער קראַפט. אמאָל זעט מען ווי א גרויסע שפּין באַפּאַלט א שאַטן-שוואַכע פּליג, וואָס האָט זיך צופּעליק אין נעץ פאַרפּלאַנטערט, אַט פּונקט אַזוי ווי דאָס וואַלט א גרויסע פּערד-פּליג געוועזן, אַזוי האָט געמוטשעט טשעבוצקי דער טייוול פון שרייבן, געשריבן האָט ער דווקא זייער קאַרעקט, מיט א פּיינער אַרטאָגראַפּיע און א גלאַטיקן סטיל זיינע דערציילונגען. לויטן אויסזען פון זיינע מאַנסקריפּטן איז ער געוועזן איינער פון די בעסטע שרייבער אין ווארשע. אז מען האָט אויף אים א קוק געטון אין א רעדאַקציע, האָט מען באלד געזאָגט — ניין! און אַפּילו בעטן, אז מען זאל דאָך ריכטיק לעזן איז

אים אָנגעקומען שווער — ער האָט דאָך געשטאַמלט. פלעגט ער מוזן אונ-
טערשיקן זיינע מאַנסקריפטן דורך אנדערע, אז מען זאָל דעם בעל דבר
נישט אָנקוקן. דאָס האָט געהאַלפֿן און מען האָט דאָך, פון צייט צו צייט זיי-
נע מאַנסקריפטן געדרוקט. מער דערפֿאַלג האָט ער שוין געהאַט אין אויס-
לאַנד. אָנגעקומען אַ מאַנסקריפט מיט אַ גאַנץ פֿיינעם נאַמען — ברוך טשע-
בוצקי — און עס האָט זיך גאַנץ גוט געלעזן און אַ זעצער בענשט פֿאַר אַזאַ
מאַנסקריפט, נו האָט מען געדרוקט. אַפֿילו אין ניו-יאָרקער „פֿאַרווערטס“
האַט מען מערערע פֿון זיינע דערציילונגען געדרוקט. מען האָט געדאַרפט
זען די גראַטעסקע סצענע, ווען טשעבוצקי איז אַמאָל, אַ פֿרייַדנשטראַלנדי-
קער אַרייַנגעקומען צו מיר, אָנצוזאָגן מיר און צו ווייזן מיר זיינע אַ דערצי-
לונג אין „פֿאַרווערטס“. זיין געוויינטלעך געשטאַמל האָט זיך פֿאַרוואַנדלט
אין אַ לאַלאַ פֿון אַ קליין קינד און זיין פֿנים האָט געהאַט אַ קאַנוולסיע פֿון
געלעכטער, נאָר קיין ביסל ראַזע פֿאַרב איז בשום אופֿן אין זיין פֿנים נישט
אַרויסגעקומען. ער האָט, ווייזט אויס, בכלל קיין בלוט אין זיינע אַדערן נישט
געהאַט. וויאזוי ער האָט דורכגעהאַלטן די באַמבאַרדירונג פֿון וואַרשע און
וויאזוי ער האָט נאָך זוכה געוועזן צו דערלעבן דאָס געטטאָ איז שוין אַ סוד
פֿון גאָט. — טשעבוצקי איז געוועזן אַ טאַטע פֿון דריי קינדער און געוויינט
האַט ער אין אַ קעלער־דירה, וואָס איז געוועזן אַ קאַמבינאַציע פֿון אַ קאַר-
טאַפֿל־קעלער און אַ קבר. אַמאָל איז אַ קינד ביי אים קראַנק געוואָרן, האָבן
מיר אים געשיקט אַ היימישן דאַקטאָר, די פֿרוי פֿון דעם דר. יוסף קרוק.
די פֿרוי האָט אלע אירע יאָרן געהיילט אַרימע קראַנקע קינדער, נאָר אז
זי איז געקומען פֿון טשעבוצקי און אונז דערציילט וויאזוי ער לעבט מיט
זיין משפּחה — האָט זי געוויינט.

טשעבוצקי האָט געהאַט אַ מאַדנע ענלעכקייט צו מאַהאַטמאַ. גאַנדי מיט
איין חילוק נאָר, וואָס דער מאַהאַטמאַ זעט נאָך אַלץ אויס ווי אַ ריז אַנטקעגן
אים. און טשעבוצקי איז אלעמאָל זייער שטאַלץ געוועזן מיט דער ענלעכ-
קייט זיינער . . . ער האָט מיט פֿאַרגנוג געשמייכלט, אַז מען האָט אים גע-
רופֿן : גאַנדי — אַמאָל האָבן מיר פֿאַר אים — איציק מאַנגער און מיין וויי-
ניקייט — איינגעאַרדנט אַ ליטעראַרישן אַוונט און דעם אַוונט אָנגערופֿן „אָן
אַוונט פֿאַר אַוונער ייִדישן גאַנדי“ — דער עולם האָט עפֿיס נישט פֿאַר-
שטאַנען און אַפֿילו מיט דער הילף פֿון אַזאַ סענסאַציאָנעלער רעקלאַמע זיך
ווייניק אָפֿגערופֿן. און דער דערפֿאַלג פֿון אַוונט אזי געוועזן אַזוי מאַגער ווי
אַוונער ייִדישער גאַנדי. און אז מיר האָבן אים דערלאַנגט די אַפּוטיקאַ האָבן
מיר שטאַט דעם דערוואַרטן פֿאַרווורף באַקומען אַ גרויסן דאַנק, ער האָט
אויף דעם זיך אויך נישט געריכט.

אַז איך שרייב אַט די ווערטער איז שוין ברוך טשעבוצקי אויף יענער

וועלט, דאָרט איז ער א יחסן געוויס, ווייל חוץ דער ליידנשאפט פון שרייבן האָט ער דאָך קיין אנדערע ליידנשאפטן אויף דער וועלט נישט געקענט, און ער איז שוין דאָרט שטארקער פון אונז אַלעמען און אפילו פון די, וואָס האָבן אים דעם לעצטען טויט-קלאַפּ געגעבן, זיכער לעזט ער דאָרט גענוי נאָך די נעקראָלאָגן, וואָס זענען נאָך אים אויף דער זינדיקער וועלט דער-שינען. דאָרט שטאַמלט ער שוין נישט מער און איז שוין נישט הונגעריק און איז שוין נישט מאַגער ווייל א נשמה האָט ער דאָך געהאַט ווי אַלע מענשן, דאָרט איז ער שוין אויסגעגלייכט מיט אַלעמען, מסתמא וועט ער דאָרט אַביסל פאַריבל האָבן אויף דעם טונקעלער, וואָס שרייבנדיק א נאָכרוף נאָך אים האָט ער זיך ניט גענומען די מי נאַכצוקוקן גענוי ווי ער האָט גע-הייסן און שטאַט א נאָכרוף נאָך ברוך טשעבוצקי האָט ער געדרוקט אין „פאָרווערטס“ א נאָכרוף נאָך „טשיבונסקי“, און מיט מיין נאָכרוף וועט ער זיכער אויך נישט צופרידן זיין — בעט איך אים שוין לכתחילה מחילה, און טשעבוצקי איז געקומען אין אונזער ליטעראַרישן גן עדן בין איך שוין דאָרט לאַנג געוועזן און האָב אים אויפגענומען ווי איך האָב געקענט; אַז איך וועל קומען אויף יענער וועלט, וועט שוין טשעבוצקי דאָרט האָבן גע-וועזן א שטיקל צייט, וועט ער מיך מיסתמא אויך נישט שלעכט אויפנעמען.

1941

ב. י א ו ש ז אָן

פסעאודונים פון משה בונם יוסטמאן, געב. ווארשע 1889, רייזעס קיין ארץ ישראל, געשטאָרבן אין תל אביב, פעב-וואר 1942, ווו זיך געראטעוועט נאָך 1939.

אינער פון די פאָפולערסטע יידישע זשורנאליסטן פון אַלע צייטן — נאַטירלעך מיין איך יידישע זשורנאליסטן אין יידיש, וואָרום יידישע זשור-נאַליסטן אין אלערליי שפראַכן, דאָס וואָלט אונז צו ווייט אַוועקגעפירט — איז געוועזן ב. יאָשוזאָן. ער איז געוועזן אַזוי דערפאַלגרייך און אַזוי פראָדוקטיוו, אז ער האָט שטענדיק און גלייכצייטיק געמוזט נוצן דריי פסעודאָנימן — חוץ זיין אייגענעם נאָמען. ב. יאָשוזאָן איז געוועזן פאר מער בעלעטריסטישע זאַכן, איטשעלע — איז געוועזן א פסעודאָנים פאר די גאַנץ פאָפולערע פאַ-ליטישע בריוו, וואָס זענען איינגטלעך געוועזן דער יסוד פון זיין ממש מורא-דיקער פאָפולאריטעט, און לאַרנעטע — איז געוועזן אַזוי זיך א זייטיק פסעו-דאָנימל פאר קלענערע זאכעלעך. אויף וויפיל איך געדענק האָט ער דעם ריכ-טיקן נאָמען זיינעם פאר שרייבערישע צוועקן ווייניק באַנוצט.

יאָשוזאָן איז געוועזן יאָרן-לאַנג און אפשר שטענדיק דער בעסט-בא-צאָלטער יידישער זשורנאליסט אין ווארשע. א פארמעגן פון זיבן הונדערט זלאָטעס פלעגט ער ארויסנעמען פון דער רעדאקציע - קאָסע יעדע וואָך. יונגע שרייבער, שרייבער-אפליקאנטן, פלעגן טענהן, אז בלויז דאָס וואָס יאָשוזאָן צאָלט אָפ יעדן חודש אלס מיטגליד פון פראָפעסיאָנעלן פאריין פון די יידישע זשורנאליסטן וואָלט שוין פאר זיי גענוג געוועזן אויף צו לעבן. יאָשוזאָן האָט געהאט אביסל א סוחרישן — הגם ווייט נישט קיין ברור-טאַלן, צוגאַנג צו זיין פראָפעסיע פון שרייבן. פונקט ווי א גוטער סוחר, וואָס האָט מזל און דערפאַלג וועט זיך נישט שטארק איבערנעמען און באַרימען מיט זיין דערפאַלג, אַזוי האָט זיך אויך יוסטמאן נישט איבערגענומען און זיך נישט באַרימט און קיינמאַל נישט גערעדט דערפון. וועגן זיין דערפאַלג פלעגט ער רעדן אויסשליסלעך מיט זיין רעדאקטאָר און מיט זיין ארויסגע-בער. ער פלעגט מאַכן א חשבון, אז אַזוי און אַזויפיל איז זיין שרייבן ווערט און אז עס איז ווערט איז דאָך נישט שייך. און דער רעדאקטאָר האָט געווסט און האָט געצאָלט. דער שרייבער, דער זשורנאליסט איז טאַקע ווערט גע-וועזן, אלע האָבן געווסט, אָבער דער לעזער איז עס נישט ווערט געוועזן . . . און אמאָל איז געשען א דערשטוינלעכער פאַקט. דאָס איז געוועזן אין יאָר 1925. איטשעלע (מיר רעדן איצט וועגן איטשעלעס שרייבן, וועלן מיר אים אַזוי רופן האָט דעמאָלט געארבעט אין „מאָמענט“ און דער מאָמענט, האָט מען

געווסט, האלט זיך אויף איטשעלען און נאָר אַ דאָנק אים האָט ער א פיל גרעסערן טיראזש ווי דער „היינט“. און איטשעלע האָט שטילער הייט אזוי לאנג געפאָדערט פון די ארויסגעבער ביו ער האָט געפאָדערט דירעקטע שותפות אין דער צייטונג און דערמיט איבערגעריסן דאָס שטריקל. אין איין שיינעם פריי־טאָג — פריי־טאָג איז געוועזן דער טאָג פון זיינע פאָליטישע בריוו—איז ער אריבער פון מאַמענט אין היינט. גאנץ ווארשע איז געגאנגען כאַדאַראָם; איין קלייניקייט. קיין גרעסערע סענסאציע איז גאַרנישט מעגלעך געוועזן. אין די זשורנאליסטישע קרייזן איז מען געוועזן זיכער, אז דער מאַמענט וועט ממש אומפאלן, יעדנפאלס וועט זיין טיראזש פאלן ווי א שטיין פאלט פון א הויך אראָפּ. און אין היינט וועט דער טיראזש טון א שאַס ארויף. אָבער נישט ביים מאַטיע פון יידישן פובליקום. עס האָט זיך א וואקל געטון מיט א פאַר־הונדערט עקזעמפלאַרן און ביי דעם איז עס געבליבן. פאר אלעמען אן אנטווישונג. פאר די ארויסגעבער פון מאַמענט א טריומף, פאר די ארויסגעבער פון היינט א נישט גוט געשעפט, נאָר פאר איטשעלען — יאוש, נאָך א קוואל פון יאוש פאר יאושזאָנען.

אַ בלאַנדער איז ער געוועזן מיט בלוי־גרויע אויגן — יאושזאָן, א דין, בלאַנד בערדל, צוגעשוירן ביו אומזיכטבארקייט ארום יונגען פנים און גע־קליידט האָט ער זיך אזוי ווי א ווארשעווער חסיד, וואָס האָט אַקאַרשט אויס־געטון דאָס שווארצע דענקע־היטעלע מיט דער לאנגער געהאקטער קאַפּאַ־טע. אמאָל פלעגט ער דאָס טראָגן, אפילו שוין זייענדיק א בארימטער זשור־נאַליסט. (דעמאָלט האָט ער אויך געשריבן דערציילונגען, בעלעטריסטישע פלעטטאַנען, קאָמעדיעס אפילו).

נישט געקוקט דערויף, וואָס ער האָט זיך אָפּט געדרייט אין דעם ליטע־ראַטן פאַריין, האָט ער אָבער מיט דער אויסגעשפּראַכענער ליטעראַטור קיין שייכות נישט געהאט. און מיט אונזער כאַליאַסטערע אודאי און אידיאי נישט — אפילו קיין נעגאטיוון שייכות האָט ער מיט אונז נישט געהאט. נאָר ווי איבעראשט זענען מיר געוועזן צו זען ביי אים אונזערע אויסגאבעס, וואָס ער פלעגט זייער רעגולער קויפן פאר געלט און לעזן מיט התמדה. חושד געוועזן האָבן מיר, אז דאָס קויפט ער כדי צו קענען אָפּלאַכן פון אונז ביי דער ערש־טער געלעגנהייט. ארויסגעוויזן האָט זיך, אַז ער האָט דאָס אלץ געלעזן ווייל דאָס האָט אים אינטערעסירט ווי א דערשיינונג אין יידישן לעבן און אַלץ, וואָס יידיש האָט ער גענומען זייער ערנסט. א זשורנאליסט מיט געוויסן, א זשורנאליסט מיט געדאנקען, מיט געפילן, מיט איבערלעבונגען. און דער עיקר א זשורנאליסט מיט אסך טאלענט, מיט זייער א גוטער, פליסיקער שפראך, א גוטער בעל מסביר און עס האָט זיך אלעמאָל געגלוסט צו לעזן.

נישט אלץ קען מען דאך לעזן, נאָר האָסטו גענומען א צייטונג אין האנט און עס איז דאָרט געוועזן יאושזאָנס אן ארטיקל, און האָסט נאָר איבערגעלייענט דאָס ערשטע וואָרט דאָרט, האָט זיך עס שוין צוגעקלעפט צו דיר און האָסט געמוזט איבערלעזן ביזן לעצטן וואָרט.

דאָס איז געוועזן בשעת איינער פון די אומצאָליקע, רעשיקע, פילדער־דיקע זשורנאליסטיש־פאָליטישע מחלוקתן יאושזאָנס, די גאס האָט מיט זיי געשטורעמט. באזונדערס האָט ער זיך אויסגעצייכנט אין זיינע מחלוקתן מיטן בונד (אליין א מזרחי געוועזן). קומט אמאָל יאושזאָן אריין, געוועזן א אר־מעטיק־גרויער ווארשעווער הערבסט־טאָג. זיצט ער ביים פענסטער, דריקט דעם הויכן לומדישן שטערן צו דער שויב, באמקעט מיט די פינגער אין פענסטער־פאראפעט און ברומט א ניגונדל. און עס פארפירט זיך א שמועס וועגן יידישע עיקר־זאכן, קיום־פראָבלעמען, מיילן־ווייט אָוועק פון דער דאיקייט און איצטיקייט און יאושזאָן רעדט מיט אסך הארץ, מיט אסך אי־בערלעבונג, און זייער אסך . . . טאָלעראַנץ. — חברים, וואָס האָבן מיט אים פארבראכט נאָרן אנטלויפן פון ווארשע, 1939, דערציילן, אז ער פלעגט מיט יאוש טענהן, אז ווי די מלחמה זאָל זיך נישט ענדיקן — שרייבן וועט ער מער נישט. טאקע א יאושזאָן . . .

1942

ק ל מ ן ל י ס

1903 אין א וואַלינער שטעטל, 1928 זיך באזעצט אין ווארשע, 1939 — טראגישע ידיעות וועגן אים. ער האָט דעמאָלט געווינט אין אַטוואַצק.

אַ פּאָר יאָר נאָך די גרויסע טומלען, נאָך די גרויסע אמעריקאנישע באזוכן, ווען סאי אין ווארשע אַליין און סאי אויף דער גאַנצער יידישער ליטעראטור-וועלט האָט מען שוין געוואסט, אַז פון ווארשע וועט שוין די דערלייזונג מער נישט קומען, פּרץ וועט שוין מער נישט אויפשטיין תחית המתים, לייוויק וועט זיך נישט באַזעצן אויף שטענדיק אין ווארשע, די פּוילישע רעגירונג וועט ניט געבן קיין קולטורעלע אויטאָנאָמיע, די יידישע שולעס וועלן שוין אזוי וועגעטירן, קיין יידישע גימנאזיע אין ווארשע וועט נישט זיין און קיין אוניווערזיטעט אין יידיש אין ווילנע — און עס האָט זיך שוין בכלל אָנגעהויבן ארויסצווען דער שאַטן פון יעדער זאך און דער שאַטן האָט זיך אַלעמאָל מער און מער אויסגעצויגן . . . א פּאָר יאָר נאָך די גרויסע טומלען איז אַראַפּגעקומען קיין ווארשע — ארום 1928 — קלמן ליס.

ער איז געקומען מיט ברען. נישט קיין הויכער, דערפאר אָבער זייער אַ קרעפטיקער, מיט אַ טונקל־בלאָנדער טשופּרינע גלאטע האָר, וואָס פאלן אים כסדר שקאַזיש אין די גרויסע, צעשמייכלטע אויגן, מיט חן־גריבלעך אין פנים און מיט אַ זייער הויכן טאַן אין רעדן און אין טון. און אזוי ווי ער שטאַמלט אביסעל — העלפט ער זיך מיט דעם, וואָס ער שרייט זיך אליין איבער . . .

ער איז געקומען פון וואַלין מיט אַ סטאזש. אז מען האָט דערזען זיינע לי-דער, געשריבן אויף זייער גרויסע בויגנס פּאפּיר, מגילות ממש, מיט גרויסע אותיות, וואָס שרייבן זיך אליין איבער, אויב דאָס קען געשען, און אז מען האָט זיי געלעזן און געזען, אז זיי זענען ריטמיש און לאַגיש און מען האָט אים געזאָגט אַן ברען, פּאָוואַליע און געלאסן, אז מען קען איינס פון זיי אויס-קלויבן און דרוקן — האָט ער זיך לפנים מיט דעם גאַרנישט איבערגענומען, מחמת ער איז געקומען קיין ווארשע שוין מיט אַ סטאזש. ער האָט שוין געדרוקט לידער אין „וואַלינער לעבן“, אָדער „וואַלינער שליאַכן“ צי „פינ-סקער בלאַטעס“ — — מען האָט אין פּאַריסענעם ווארשע קיינמאָל נישט געדענקט וויאָזוי די צייטונגס-שוועמלעך פון דער פּראַווינץ האָבן זיך דאָרט גערופן . . . און קלמן ליס האָט זיך נישט געלאָזט שפּייען אין זיין וואַלי-נער, פּויעריש־געזונטער קאַשע, ער האָט גלייך פּונאָדערגעוויקלט די „וואַ-לינער שליאַכן“ און באַוויזן שוואַרץ אויף ווייס . . . נו מילא, אויב דרוקן

איז ביי אים גארנישט, וועט מען נישט דרוקן . . . אבער דאָ האָט זיך שוין לים דערשראָקן און באלד גענומען געבן רעשט פון זיין שטאַלץ. איז מען בע-סער געוואָרן און מען האָט יאָ געדרוקט. א, וואָס פאר אן אָפטימיזם אין די לידער איז געוועזן. און וואָס פאר אן אָפטימיזם אין גאנצן לים.

אינמאָל קומט ער אריין צו מיר און ער לאַדט מיך איין צו גיין מיט אים היינט אויף א גרויסן קאָנצערט. בילעטן טייערע. בין איך פארחידושט. קלמן לים אָבער קלערט עס אויף זייער פשוט. ער האָט א גרויסע, שיינע לעגיטימאַציע אלס מיטאַרבייטער פון זיינע „וואָלינער שליאכט“ און די דאָ-זיקע לעגיטימאַציע עפנט אים טיר און טויער. ליוורירטע טעאטער־דינערס בוקן זיך נאָך פאר אים בשעת זיי לאָזען אים אריין אין די זאלן. שוין א צייט ווי ער נעמט כסדר מיידלעך אויף קאָנצערטן וויל ער מיך אויך אמאָל מיטנעמען . . . עפּיס האָט געשטראַלט פון אים אזויפיל אויפריכטיקייט און לעבעדיקייט און אמתדיקייט. אז אַפילו די ליוורירטע, אייביק בייזע און אומ-גלויביקע טיר־שטייערס האָט עס באוירקט . . .

די וואָכנטלעכע ביילאגע צו דער „פּאַלקסצייטונג“ — „פּאַלקסצייטונג פאר ליטעראַטור“, וואָס איך האָב רעדאגירט, האָט אמאָל אויף א גרויסער, בונדישער פארזאמלונג דורכגעפירט אן עפנטליכע אנקעטע צווישן אירע לעזער וועגן דעם בעסטן ליד פון יאָר. אויך א ליד פון קלמן לים איז פאָר-געלעזן געוואָרן. אָבער ווי א זאך מאכט זיך, דאָס לאנגאטעמדיקע ליד האָט נישט אויסגענומען ביים עולם. לים האָט אָבער געקעמפט פאר זיין אנער-קענונג. גענומען א וואָרט, פארטידיקט זיין גייסטיק קינד ווי אַ טיגער, דער זאל האָט זיך צעטיילט אין צוויי פּאַרטייען, די לים־פּאַרטיי איז געבליבן אין א קליינער מינדערהייט. די פארזאמלונג איז שיר נישט אויפגעריסן געוואָרן. ער האָט געגלויבט אין זיין ליד מיט פאנאטישן ברען.

אז מיר זענען אינמאָל געוואָרן געוואָרן, אז לים נעמט איבער די אַנפיר-רונג פון דער יידישער אנשטאלט פאר דעפעקטיווע קינדער אין אַטוואַצק — האָבן מיר געשפּאַסט און נישט געגלויבט. מיר האָבן געזאָגט, אז דאָס איז א טעות: ער איז דאָרט אויפגענומען געוואָרן ווי אַ פּאַציענט . . . דאָס איז נאָר געוועזן דערפאר ווייל אין זיין אייביקן ברען פאר זיין צעפלאַכטן, פויע-ריש, וואָלינער, ברייטשליאכיק ליד האָט אונז לים פארגעסן צו זאָגן, אז ער האָט אסך וועלטליכע בילדונג, אז ער איז א געענדיקטער פעדאגאָג און אפילו אַ ספּעציאַל־פעדאגאָג — און ער האָט מוסטערהאפט אָנגעפירט מיט דעם אַנשטאלט צוזאַמען מיט זיין העכער פון אים און אביסל עלטער פון אים חנעוודיק און רויט־האַריק ווייב. א בת הרב איז זי געוועזן און צו ליסן איז זי געקומען נאָך דעם ווי זי האָט אויפגעקניפט א פריערדיקע טראגישע פאר-

בינדונג מיט דעם פֿאַלקלאַריסט שמואל רובינשטיין. איך האָב אמאָל ליסן באזוכט אין אַט דעם אנשטאלט. די דעפעקטיווע קינדער האָבן אים אזוי פאר- כאפט אצינד אזוי ווי אמאָל זיינע לידער. כאָטש די לידער האָט ער נאטיר- לעך נישט אויפגעגעבן, פארקערט ער האָט איצט געארבעט איבער פוש- קין־איבערזעצונגען, איבער א גרויסער פּאַעמע „דאָס ליד פון פעטער באט- ראק“ און איבער קינדער־לידער. און די טראגישע קינדער האָבן אים נאָכ- געפאָלגט ווי די שעפעלעך א גוטן פאסטעך. זייערע אויגן האָבן געהאַנגען אָן זיינע ליפן און געוואָרט אויף זיינע באַפעלן אזוי ווי פארכשופטע. און פונקט ווי די קינדער אין זייער דירעקטאָר, אזוי איז ליס געוועזן פארליבט אין זיינע משונהדיקע קינדער — ער האָט מיר מיט אזא ענטוויאזם דעם גאַנצן טאַג, וואָס איך האָב דאָרט פארבראכט, דערציילט וועגן זיי, אז ווען איך בין פון דאָרט ארויס אין שפעטער נאכט האָט זיך מיר געוואָלט עפּיס א שפּרונג טון, א געשריי טון — ווי א דעפעקטיוו קינד . . . ווארשע איז גע- פאלן, סעפטעמבער 1939, דער נאָמען פון קלמן ליס פלוצלונג אין די הויפּט- קעפלעך פון אַלע יידישע צייטונגען. א דייטשע לופט־באָמבע האָט צע- שטערט דעם מאָדנעם אנשטאלט מיט לערער און קינדער. זאָל דאָס מעגליך זיין, אז דאָס איז געוועזן דער פאקטישער סוף פון זיין טרוימפאלן קומען קיין ווארשע ?

1944

יחיאל לערער

אַרום 1900 אין א שטעטל נעבן ווארשע. 1939 געבליבן
אין ווארשע. 1943 — טראגישע ידיעות וועגן אים.

אין איין שיינעם טאג ערגעץ אין די צוואַנציקער יאָרן איז איטשע מאיר ווייסענבערג אריינגעקומען אין שרייבער-קלוב מיט א שפּאַגל-נייער ברכה און גלייכצייטיק מיט א שפּאַגל-נייער קללה אויף זיינע ווינצעהאַק-טע ליפּן. די אביסל קאלמיקישע אויגן האָבן געשפּריצט מיט אומבאַרע-ניצטער ליבע צו עפּיס און אומבאַגרעניצטן כּעס אויף עפּיס. כּעס אויף דער גאַנצער יידישער ליטעראַטשאַפּט פּאַרוואָס זי באַגראַבט זיך נישט מאַ-מענטאַן לעבעדיקערהייט. פּאַרוואָס זי פּאַרברענט נישט מאַמענטאַן אַלע אירע ווערק — אויס אכטונג צום נייעם ליטעראַרישן שטערן, וואָס איז אויפ-געגאַנגען אין איינעם פון די נייע נומערן פון „אינזער האַפּענינג“. דער נייער שטערן, וואָס וועט בקרוב ווי אַ מיין סופּער-נאַוואַ (דאָס איז נישט וויי-סענבערגס א וואָרט ווייל ער האָט פון דער אַסטראָנאָמיע נישט געהאַלטן — געהאַלטן אפילו די טעאָריע, אז די ערד דרייט זיך אַרום דער זון איז א שווינדל פון די אינטעליגענטן בכלל און די ליטוואַקעס בפרט) איבערשיינען אלע שטערן אויפן ליטעראַרישן הימל, האָט דאָסמאַל געהייסן יחיאַל לערער. דאָס גרויסע ווערק פון דעם נייעם דיכטער האָט געהייסן „שאול און דוד“. עס איז געוועזן א פּאַעמע. ווייסענבערג האָט אונטערגעטראָגן דעם און יע-נעם א פּאַר שורות פון דעם נייעם ווערק און נאָך איידער דער אַדער יענער האָט צייט געהאַט אפילו די שורות צו לעזן איז ווייסענבערג שוין גלייך גע-וועזן גרייט דורס צו זיין מיט א קניפיקל. עפּיס האָט אין דעם לערערן נאָך מער געוויקט אויף אים ווי אין די אַנדערע ווערק פון זיינע אנטדעקונגען. אָבער דאָס ווערק האָט קיין גרויסן רושם נישט געמאַכט. דער יונגער מאַן, וואָס האָט זיך נאָך דעמאַלט פּערזענליך נישט באַוויזן, האָט זיך עפּיס גאַר-נישט געקענט מסתמא קיין עצה געבן — פון איין זייט זאָגט מען אים, אז נישט האָט ער געשריבן וועגן שאולן, נאָר ער איז אַליין ממש דער שאול. דער ערשטער קעניג פון יידישן ליד . . . פון דער אַנדערער זייט א פּאַר לעפליכע רעצענזיעס, געשריבן מער אויס מורא פאר ווייסענבערגן ווי פון אינערליכער איבערצייגונג. א רעטעניש. דער שווייגנדיקער יונגער מאַן איז נאָך שווייגנדיקער געוואָרן. צוריקגעפּאַרן אין זיין שטעטל, צו זיינע זאָרגן, צו זיין משפּחה, צו זיין נויט. דאָ און דאָרט האָט מען אים שוין גע-האַט געזען. אונטער-מיטל וווקס, א העל-בלאַנדער, א קאַפּ קוטשעראַווע האָר, בלאַנד און קוטשעראַווע, וואסערדיק-בלויע אויגן און זייער יידישע, און בכלל א פנים פון א טיפּיטשנעם העלבלאַנדן ישיבה-בחור. די פּאַליטיק.

וואָס ווייסענבערג האָט מיט אים געפירט איז איהם ווייניק וואָס אָנגעגאנגען. ער האָט קיין פליג אויף דער וואנט נישט געטשעפעט און נישט געוואַלט טשעפען. ער האָט געוואַלט שרייבן, דרוקן זיינע ווערק, נישט מישן זיך אין גאַרנישט און דער עיקר האָבן אביסל פרנסה, כאַטש א קליין ביסל פרנסה. אַז ער פלעגט זיך אַמאָל צוזעצן צו חברים פלעגט ער זיצן פון דער זייט אַביסל, נישט אַרויסרעדן א וואָרט, נאָר קוקן מיט די אביסל שפיציקע אויגן, וואָס זייער בליק האָט זיך נישט געפאסט צו זייער גרויסקייט און בלויקייט, קוקן און טראכטן וועגן ווייב און קינד אין דער היים. וואָרום טאַמער איז מען נאָר צוגעגאנגען צו אים און א רעד געטון א וואָרט האָט זיך דער שמועס באלד געדרייט ארום פרנסה, עפּיס א שטילע עסנדיקע נויט איז אלע מאָל געוועזן ארום יחיאל לערערן ווי עס געראַט אַמאָל א שטילע, עסנדיקע קעלט, וואָס נעמט דורך די ביינער, ער האָט געשטאַמט פון ייחוס. די נויט אין דער היים האָט געוואָרפן קיין וואַרשע און וואַרשע האָט צוריקגעוואָרפן אין שטעטל אַריין. און ווייסענבערג האָט געקערט וועלטן און געשאַלטן די וועלט. אָבער דאָס קומט נישט צו קיין פרנסה.

דער יונגער דיכטער האָט דאָך זיין וועג געפונען אין דער ליטעראַטור, אויפגעשריבן „מײן היים“ זיין אידיליע פון דער נויט פון א קליינשטעטל-דיקער אַראָפּגעקומענער משפּחה — אויב אידיליע און נויט זענען א פאַר . . . דאָס ווערק, פריער אין פראַמענטן געדרוקט, האָט אויסגענומען. שלום אַש אַליין באַגריסט מיט התלהבות דעם דיכטער און שיר נישט מיט די זעלבע ווערטער ווי אַמאָל ווייסענבערג . . .

און פון די אלע גליקן באשליסט יחיאל לערער צו ווערן א חלוץ און אויסצוואַנדערן קיין ארץ ישראל. ער פארשרייבט זיך אויף א חלוצים-פאַרמע און ער גרייט זיך אין וועג אַריין; כל זמן מען האָט געהאַט צו טון מיט דער היימישער אַרגאניזאציע גייט עס נאָך. מען איז אפילו שטאַלץ, וואָס אַ באַקאַנטער דיכטער ווערט א חלוץ. לערער איז איבערגליקלעך. פון צייט צו צייט קומט ער אַריין אין שטאַט . . . אין זיינע בלויע אויגן — א שמייכל. זיין בלייכע הויט פון א צו שטאַרק בלאַנדן איז רויטלעך פון דער זון אָפּגע-ברענט. נאָר איינמאָל פארטרויט ער מיר שטילערהייט א סוד. מען הויבט אים אָן צו מאַכן שוועריקייטן — ער איז שוין לויט די יאָרן צו אַלט אַריינ-צוגיין אין דער קוואַטע פון די חלוצים. פון די, וואָס דארפן טאקע פארן, קריגן וויזעס און פאַרן. וואָרום נאָר דאָס קען דאָך זיין די לעצטע רעטונג.

און נאָך א חודש גייט אוועק, נאָך א חודש, און איינמאָל קומט ער אַריין אין א גרויסער פארצווייפונג — כוחות ארבעטן קעגן אים. מען וויל אים מיט אַלע מיטלען אַרויסשטופן פון דער קבוצה — א יינגערן פון אים אַריינ-

שטעלן אויף זיין אָרט. דיכטער אַהין, דיכטער אַהער — ער איז פֿאַרט שוין צו אַלט און געזעץ איז געזעץ. דאכט זיך, אָז די גרעניץ איז געוועזן 33 און לערער איז שוין דעמאָלט עלטער געוועזן. און ווידער איז זיין בליק פֿאַר-שפיצט און פֿאַרצווייפֿלט און ווידער קיין שפור פֿון קיין שמייכל. די הענט, די בלייכע, די חסידישע, וואָס האָבן זיך שוין אביסל דערכאַפט אויף די פעלדער זענען שוין ווידער פֿאַרבראַכן אין אויסגאַנגלאָזן צער. איינמאַל זאָגט ער מיר: — מיט וויפֿיל צער און דורך וויפֿיל שלאָפֿלאָזע נעכט איך האָב געשטרעבט צו מיין ביסל ליטעראַרישן שם — אפֿילו אַ רגע נישט געטראכט וואָלט איך עס אָפֿגעגעבן איצט פֿאַר אַ וויזע מיט אַ פֿאַס, מיט אַן אויסזיכט אויף אַ שטיקל ברויט, זאָל שוין נישט זיין קיין אַרץ ישראל, זאָל שוין זיין הינטער די הרי חושך . . . אָבער אפֿילו הינטער די הרי חושך האָט ער קיין פֿאַס און קיין וויזע נישט באַקומען און ער איז געבליבן אין וואַרשע. איינמאַל קומט ער אַריין מיט אַ גליקלעכן פֿלאַן: פֿאַלשעווען די יאָרן אויפֿן פֿאַס . . . אָבער דאָס פֿנים איז דערביי פֿון צער נאָך צען יאָר עלטער ווי די אמתע יאָרן.

קאדיע מאַלאַדאָווסקי

געבוירן אין קארטוו-בערעזע, געוויינט אין אָדעס, קיעוו, ווארשע, פאריז, זינט 1935 אין ניו-יאָרק.

דר. מוקדוני איז זייער א פאַטעטישער מענש, לויבט-הויבט ער איינעם — איז מיט גרויס פאטאס, און רייסט ער אַראָפּ — להבדיל — איז אויך מיט גרויס פאטאס. קאדיע מאלאדאוווסקי האָט מזל ביי אים און ער האָט איר גע-געבן דעם צונאַמען פון דער פרעזידענטין פון אמעריקע „די ערשטע לידי פון דער יידישער ליטעראַטור“. דזשענטלמענער ווי מיר זענען, מיר יידישע שרייבער, האָבן מיר דאָס אָנגענומען באהבה, וויאזוי די אנדערע לידי-דיכ-טערינס האָבן רעאגירט — ווייס איך נישט. קאדיע אַליין האָט זיכער זייער שטאַרק געלאַכט, ווי איר שטייגער איז, און — ווי דער שטייגער פון זינדיקע מענשן — דעם קאָמפלימענט גענומען אביסל ערנסט. אָבער נישט דאָס בין איך אויסן.

עפּיס קען איך מיך בשום אופן נישט דערמאַנען וויאזוי קאדיע האָט זיך פאַיאָועט אויפן ליטעראַרישן הימל אין ווארשע אין די צייטען פון דער „כאַליאַסטערע“. עפּיס פּלוצלונג איז זי דאָ געוועזן, אויסגעקאַכט מיט אַלע-מען נאָך פון די קיעווער און די אָדעסער צייטן, און וווּ מען זעט זי — לאכט זי, האַלט זי אין איין לאַכן, און וווּ מען רעדט וועגן איר, רעדט מען זייער באַזאָרגט, ווייל קאדיע איז נישט געזונט אויף די לונגען און דאָרף האָבן כאַטש אַ יאָר אַטוואַצק מיט די טרוקענע זאמדן און די שמעקעדיקע סאַסנע-ביימער. און סוף כל סוף האָט זי דאָרט פאַרבראכט א צייטלאנג, והא ראייה — איהר סעריע לידער פון דאָרט, וואָס האָט געמאַכט אזא טיפן רושם. קאדיע איז געקומען קיין ווארשע באלד מיט א ליטעראַרישן סטאַזש פון אסך אַנערקענונג פון דעם סאַמע אנערקענטסטן אין דער יידישער ליטעראַטור — דוד בערגעלסאָן. און בערגעלסאָן און קונסט — סינאָנים.

איך ווייס נישט צי קאדיע איז אַ קראַסאָוויצע, זי איז אָבער זייער אַ חנעוודיקע, אַ טונקל-חנעוודיקע, מיט א פּריטשאַסקע, אַ שריינט אין מיטן קאַפּ, און אַנטון טוט זי זיך אָן זייער פשוט, אויף אזויפיל אויף וויפיל עס סטאַיעט, און עס סטאַיעט אויף א חנעוודער, פּויערישער קראיקע אַמאַל אין בעסטן פּאַל, אָדער אויף א נייעם דריי פון דעם זעלבן הוט. נאָר דאָס אַלץ ווערט באַשיינט פון דער שפּילעוודיקער ממזרישקייט פון די גוטמוטיקע אויגן, וואָס זענען אלעמאַל גרייט צו לאַכן ווען זיי זעען אַ מענש און זענען אַזוי פול מיט טרערן אין קאדיעס לידער. א נחת ממש איז געוועזן צו זען אַ באַגעגעניש פון קאדיען מיט י. י. זינגערן. זינגערן איז אלעמאַל פול מיט

הומאָר און מיט ווייץ און קאָדיע איז דאָס דאנקבאַרסטע פּובליקום זיינס. איי-
דער זינגער זאָגט נאָך אַרויס דעם כאַפּ פּון אַ ווייץ — לאַכט שוין קאָדיע
און לאַאאַכט און מיר אלע לאַכן מיט און מיר ווייסן אפילו נישט פאַרוואָס.
דאָס אַלץ איז געוועזן אין די גוטע, וואַרשעווער קאַליאַסטערע-יאָרן.

קאָדיע איז אַ געבילדעטע, און כאַטש מיר ווייסן עס, איבעראַשט עס אונז
אלעמאַל אויפּסניי, אסך אלגעמיינע בילדונג, און נישט ווייניקער יידישע און
לשון-קודש ווי אַ פאַרצייטישע בת הרב. זי ווערט אַ לערערין אין וואַרשעווער
יידישע שולן, וווינט אין דער מיטן פון דער דושיקע-גאַס אין דער טיפעניש
פון איינעם פון די דאָרטיקע ווונדערלעכע הויפּן אין אַ פינסטערלעכן צימער
צוזאַמען מיט איר ברודער, אַן עלעקטראַטעכניקער. אַמאַל איז זי שפּעט אין
אַונט אהיימגעקומען, זעט זי אַ יידישן גנב ביי זיך אין שטוב און אַט פּאַקט
ער שוין צוזאַמען די גאַנצע אַרימקייט. אַבער קאָדיע פאַרלירט זיך נישט און
נעמט זיך לעצן דעם גנב ווי דעם לעצטן. איר אַזוינער און אַזוינער, אַן אַרי-
מע לערערין, אַ יידישע, וואָס לערנט מיט אַרימע יידישע קינדער, ווילט איר
באגנבענען? און וואַרשעווער יידישע גנבים האָבן געהאַט כשרע יידישע
הערצער און שיינע טראַדיציע. דער גנב — נעבעך — האָט נישט געוואוסט
ווי זיך אַהינצוטון. אַן אַיניזינקעניש האָט ער זיך געוואונשן. און — אזוי גייט
די מעשה, און מיר האָבן קיינמאַל נישט געוואָלט דערגיין, צי דאָס איז טאַקע
אַמת, וויל די מעשה איז צו שוין — אויף צו מאַרגנס האָט ער געבראַכט
אַ גנביש פּעקל, אַ מתנה פאַר דער פּאַלקס-לערערין. קאָדיע איז קוים פּטור
געוואָרן פון דעם ברייטהאַרציקן נדבן מיט זיין גנבישער מתנה.

קאָדיעס מאַן איז דער שרייבער, געשיכטע-פאַרשער שמחה לעוו. און
די אַרימקייט האָט זיי געצוונגען צו יאָרן-לאַנגער צעשיידקייט. לעוו האָט
שטודירט אין פאַריז. האָט מען ביי אונז דערציילט וועגן אַ פינפער-זלאָטע,
וואָס גייט כסדר אין די בריוו פון דעם פאַר-פּאַלק אהין און צוריק. איינמאַל
שרייבט קאָדיע, אַז עס גייט איר בעסער, מען צאָלט פינקטלעכער אין דער
„צישאַ“ און זי האָט פאַרשפּאַרט אַ פאַר גילדן און אַט זענען זיי, און אין
אַ חודש אַרום שרייבט שמחה, אַז ער האָט איצט מער אַרבעט — ער האָט
זיך אויסגעהאַלטן בשעתן שטודירן פון זעצעריי — און ער קען פאַרשפּאַרן
אַ פאַר פּראַנק. און אין אַ פאַר חדשים אַרום איז דאָס פינפערל ווידער גע-
גאַנגען צוריק קיין פאַריז. און מיט ליבשאַפט האָבן מיר די אַלע אַנעקדאָטן
צוגעטראַכט וויל מיר האָבן זיי ביידע ליב געהאַט קאָדיען און שמחה.

קאָדיע האָט געהאַט אַ פּאַטער אין וואַרשע, ער איז שפּעטער אַוועק
קיין אַמעריקע, איז ער זייער ענלעך געוועזן צו זיין טאַכטער, און אַז ער
האַט זיך אַמאַל פּריילעך פאַרגעשטעלט פאַר מיר, און זיינע אויגן האָבן גע-

שמייכלט אזוי ווי קאדיעס און ער האט מיר געזאגט „מאלאדאָווסקי“ בין איך אזש פארווונדערט געוואָרן, אז אַ מאַן קען אויך הייסן מאלאדאָווסקי — אזוי פרויאיש האט מיר צוליב קאדיען געקלונגען אַט דער נאָמען.

און אַט איז 1939 — נאָך שבעה מדורי גיהנם פון וויזע-מאָטערנישן — האָט זיך קאדיע ענדלעך באזעצט אין ניו-יאָרק — און איך באגעגן זי דאָ צום ערשטן מאל. יא, און נישט דיזעלבע קאדיע. זי ווינט אין א זוניקער שטוב אין אַן אַלטן הויז „דאון־טאון“ — און וואָזאָניקלעך זענען היימיש אָנגעשטעלט אין שטוב און חברים קומען דאָ אָהער פאַרברענגען א וואָר-שעווער, אָדער קיעווער שעה אין מיטן ניו-יאָרקער הו-האַ. און אווירא דניו-אַרק מאַכט איינעם ענערגיש. און קאדיע שרייבט א דערפאַלגרייכן ראָמאַן אין דער פאַרם פון א טאַג-בוך און דער ראָמאַן דערשלאָגט זיך סוף כל סוף אַפילו צום ראָדיאָ. און א רעדאקטריסע פון א צייטשריפט ווערט זי. איינע פון די ערשטע און אפשר די סאַמע ערשטע אין דער יידישער ליטעראַטור צו טראָגן רעדאקטאָרסקע הויזן. נאָר דאָס איז אַלץ נישט דער תוך, דאָס זענען זייטיקייטן. קאדיע איז א דיכטערין און אין אירע לידער וויינען אַלע יידישע מאַמעס פון די אמהות אָנגעהויבן. יעדע מיט איר באזונדערן מאמע-פרוישן-צער, און עס וויינען די מאַמעס פון די יידישע רעוואָלוציאָנערן, און די אַרימע מיידלעך, וואָס פאַרברענגען זייערע יונגע יאָרן אין תפיסה, אָדער זייערע ליבעס-ראַנדקעס ביי די זע-פענסטערלעך מיט די אַרימע „וואָלאָוקעס“ פאר זייערע חתנים. — נאָך אין ווארשע און שפעטער אין ניו-יאָרק האָב איך אַמאַל געזען ווי יונגע געזונטע מענער לויפן צו צו קאָ-דיען ווי זין — אירע תלמידים. און זי פרייט זיך מיט זיי ווי מיט זין. קאדיע האָט נישט קיין קינדער.

1943

א י צ י ק מ א נ ג ע ר

1900 אין יאס — אלערליי קרייך-און קווער-יאודעס אין אייראָפּע. זינט 1928 אין וואַרשע. 1938 פּאַריז. 1939 אַ מין בנימין-השלישי-רייזע קיין ארץ ישראל און געלאַנג-דעט . . . אין לאַנדאָן.

מאנגער האָט ליב צו דערציילן, אַז ער איז געבוירן געוואָרן אין בערלין און אז זיינע שטאַמפּעטער זענען געוועזן קאטוילישע בישאָפּן מיט דעם זעלבן נאָמען מאנגער. אמת איז נאָר, אַז עס איז דאָ א שטאַט מיטן נאָמען בערלין. און אויך בישאָפּן מיטן נאָמען מאנגער. צו וועלן זיין אַן . . . אייניקל פון אַ קאטוילישן בישאָף איז שוין אַליין פאַר זיך אַ קוריאָזיטעט . . .

איציק מאנגער — זיין נאָמען אָפיציעל איז איסידאָר העלפּער — איז ממש זינט דעם ערשטן טאָג ווען ער איז אַריין אין דער יידישער ליריק גע-וועזן דאָס „אנפאַן טערריבל“ פון אונזער ליטעראַטור. און אַריין איז ער דווקא באַלד מיט ביידע פיס און הגם מען האָט פיינט שאדנווינקלען, האָט מען אָבער אין פאל מאנגער באַלד געוואוסט, אַז די צרה איז לכתחילה אונ-זערע און מען וועט זיך שוין מיט איר מוזן האלטן, אַזויצוזאָגן. האָט מען טאַקע באַלד זיך גענומען צו דער ארבעט נישט חלילה אַרויסטרייבן מאנגערן פון דער ליטעראַטור, ווייל מען האָט באַלד געזען, אז דאָס איז אוממעגלעך, נאָר ארויסטרייבן דעם שאדן-ווינקל פון מאנגערן, נאָר ארויסגעוויזן האָט זיך, אז אַט דאָס צווייטע איז נישט ווייניקער אוממעגלעך ווי דאָס ערשטע . . .

און איך האָב מאנגערן דווקא ליב אַט אַזוי ווי ער איז. אז איך האָב אים דאָס ערשטע מאל דערזען, בין איך באלד עפּיס מאַדנע בייז געוואָרן אויף אים. מיר האָט זיך געדאַכט, אַז ער באַמיט זיך צו אימיתירן פּרץ מאַר-קישן אונזערן — פון די גוטע „כאַליאַסטרע“ צייטן — וואָס ער ווידער פון זיין זייט האָט זיך באַמיט צו אימיתירן יעסיענינען און מאַיקאָווסקין. אויך מאנגערן פונקט ווי מאַרקישן האָט גאָט באַשאַנקן מיט א פּעכשוואַרצער טשופּרינע, נאָר מאנגערס טשופּרינע איז שוואַרצער און געדיכטער, איך וואַלט אָפּילו געוואגט צו זאָגן, אַז די אמתע מאַרקיש-טשופּרינע האָט גאָר באַקומען מאנגער און מאַרקיש בלויז א בלאַסע קאַפּיע . . . און טוט מיר עפּיס. אַט אַזאַ אַפּיקורס בין איך, און נאָך א טאַג באַקאַנט זיין מיט מאנגערן האָב איך אים פונקט אַזוי ליב באַקומען ווי איך האָב אים אין די ערשטע פאַר מינוטן פיינט באַקומען. און די ליבשאַפּט איז געבליבן, כאַטש צרות האָט ער מיר — און איך בין אין דעם זינען נישט קיין בן יחיד, ברוך השם פאַרשאַפּט גענוג.

פונקט ווי מען העצט אין יעדער משפחה די „שוואַרצע שאַף“ דאָ פון רעכטס אויף לינקס און דאָ פון לינקס אויף רעכטס, אזוי האָט מען אויך אין אונזער שרייבערישער משפחה אין וואַרשע געהעצט מאַנגערן אויף אלע זייטן. אַלע מאַנטיק און דאָנערשטיק האָט מאַנגער באלאָנגט צו אַן אנדערן לאַגער און אַלעמאַל האָט אים דער, גראַד אין יענעם טאַג פריינטלעכער, לאַ-גער פרייגעהאלטן מיטן ביטערן טראַפּן, וואָס ער האָט נישט פיינט געהאַט. ער האָט די ליבשאַפט באַקומען בירושה פון זיין זיידען — האָט ער אונז דער-ציילט — מעגלעך אפילו, אַז פון עלטער-זיידן (נח'ן אָדער לוט'ן) און אויך פון דעם לאַנד פון וועלכן ער האָט געשטאַמט — בעסאַראַביע. קיין בייז נישט, איינער שרייבט בלויז מיט טינט, אַ צווייטער שרייבט מיט טינט און מיט בלוט און מאַנגער האָט געשריבן — און וויאזוי געשריבן דארף מען קיינעם נישט דערציילן, ווייל ער איז צופיל פאַפּולער — מיט דער הילף פון אַ דרייפאַכער מיקסטור: טינט, האַרץ-בלוט און י'ש. עס איז זיין זאַך און אונזערע זענען זיינע לידער.

דאָס איז פאַר מיר געוועזן די ליבסטע זאַך פאַר אַ פאַרלעזונג מאַנגערס אַרופצושטעלן אים אויף אַ שטול, אַרומצופּונן די שיך, אַרומצופּונן די מלבושים, שפּעטער פאַריכטן דעם שניפּס און אַרויסצולאָזן פאַר מענשן. און מאַנגער האָט גערעדט זייער אָפט זייער שיין, אימפּראָוויזירט פאַרביקע, דיכטערישע רעדעס — אַ נחת צו הערן. אַ דיכטער אין יעדן מילימעטער.

אַז מאַנגער האָט זיך שוין אָנגעטשעפּעט און אָנגעקריגט מיט יעדן, און אין זיינע טיפּע אויגן איז נאָך געבליבן אַביסל נישט-אויסגעשטורעמטער כּעס, פּלעגט ער אַריינקומען צו מיר, פּריוון מזל. אָבער דאָ האָט די קאַסע פון זיין כּעס (וואָס איז קיינמאַל קיין האַס נישט געווען צו קיינעם, נאָר גיכער האַס צו זיך אליין און צו דער וועלט בלויז וויי, אומענדלעכער דאָן-קישאַטי-שער וויי, עכטער וועלטשמערץ) געטראַפּן אויף אַ שטיין, איך האָב אים גע-זאָגט: דו ווילסט מיר אַוודאי זאָגן, אַז איך שרייב אָפּ מיינע לידער פון דיר, נאָר איך מאַך עס שלעכט? און דו ווילסט מיר אַוודאי זאָגן, אַז איך לעב פון דיין פּראַצע ? און דו ווילסט מיר אַוודאי זאָגן, אַז איך בין אַ פאַלשוויניק און דערצו אַ פאַרפאַלענע טאַלענטלאַזיקייט ? — א. א. וו. מאַנגער האָט אַלץ באַשטעטיקט. און איך האָב . . . אויך באַשטעטיקט: ס'איז אַלץ ריינסטער אמת — וואָס נאָך ווילסטו מיר זאָגן? — גאַרנישט מער, האָט מאַנגער גע-זאָגט, און זיין כּעס איז אַוועק און ער האָט מיר געלייענט פון אויסנווייניק זיינע נייסטע באלאָדן ווייל נישט נאָר זיינע אייגענע לידער קען ער אַלע פון אויסנווייניק, נאָר אויך אַ היפּש ביסל פון די גוטע לידער און באלאָדן פון דער וועלט-ליטעראַטור אין אַלערליי שפּראַכן. מאַנגער איז אַ לעבעדיקע ענ-

ציקלאָפּעדיע פון דער וועלט־דיכטונג, ער פארמאָגט בכלל איבעראשנדיק אַסך בילדונג. ווען האָט ער עס גאָר דערגרייכט, אַז פון דער פריסטער יוגנט אָן איז זיין לעבן געוועזן פול מיט אַוואַנטורעס, וואָס יעדע צווייטע פון זיי האָט אים שיר נישט זיין לעבן געקאָסט. און ער נעמט אלץ זייער ערנסט. רחל אויערבאך, מאנגערס ווונדערבארע פריינדין פון אסך יאָרן, האָט מיר אַמאָל מיט געוויין דערציילט, אז בשעת דער דורך מאנגערן „באלידיק־טער“ חבר דרייט זיך רויק איבער אויף דער צווייטער זייט אין פעסטן שלאָף דרייט זיך מאנגער ווי א פארלאָזענער פארווונדעטער א גאַנצע נאַכט אויף זיין געלעגער און דאָס געוויסן פייניקט אים פארוואָס ער האָט באלידיקט א יידישן דיכטער, א חבר, אַ מענש . . . מאנגער איז טאקע דאָס „אנפאן טער־ריבל“ אונזערס, צום מייסטן טעראַריזירט ער אָבער זיך אַליין. מאנגער איז אַ טאַטאַלער דיכטער־קינסטלער — נישט קיין עטיקער און נישט קיין אי־דעען־דיכטער. ער איז אפשר מער פאַרם ווי אינהאלט, אָבער די יידישע פאַרם־קונסט זיינע איז אַזוי טיף־יידיש, אַזוי טיף געטטאַ־יידיש, אַז זי דערגרייכט אַפט מיט פאַרם אַליין גרעסערע אידעען־טיפן ווי עס דערגרייכן אנדערע פראַפעסיאָנעלע אידעען־דיכטער. — אַן אַ סוף זענען מאנגער־אנעקדאָטן, אַ העלפט פון זיי האָב איך אַליין מיטגעמאַכט און די אַנדערע העלפט געהערט און זיי זענען אַלע ווערט פאַרשריבן צו ווערן — אָבער די רעמלעך פון „מיין לעקסיקאָן“ זענען צו קליין.

י ו א ל מ א ס ט ב ו י ם

1882 אין מעזריטש, דער עיקר געווינט אין ווארשע, אַ צייטלאנג אין לאַנדאָן, זינט 1932 אין ארץ ישראל, אין 1939 געוויילט אין וואַרשע, באצייטנס צוריק אנטלאָפן קיין ארץ ישראל.

י ו א ל מאַטבויים איז אין וואַרשע געוועזן אַ קליינע אינסטיטוציע פאר זיך. א קונסט־אינסטיטוציע. א מין פּאַוויליאָן געווידמעט צו אַלע מוזן. ער האָט אלץ געקענט צוביסלאַך, אָבער אין דער ערשטער רייע האָט ער פּראַקטיקירט דאָס שרייבן. און אין שרייבן גופא האָט ער פּראַקטיקירט אַלע געביטען — אפילו אַ ליד פּלעגט ער אויך אויפּשרייבן פון צייט צו צייט.

א מאַדנע אומרויקייט, אַ מין מוזיקאַלישע אומרויקייט פּלעגט מיט אים מיטגיין שטענדיק וווּ נאָר ער האָט זיך באַוויזן. אַן אומגעדולדיקייט, אַ מין מוזיקאַלישע אומגעדולדיקייט. נאָר דער, וואָס האָט געקענט מאַטבוימען וועט דאָס קענען פאַרשטיין וואָס דאָס הייסט מוזיקאַלישע אומרויקייט און אומגעדולדיקייט. דאָס איז אומדעפינירבאר. אַסך זאכן ארום יואל מאַסט־בוימען זענען געווען אומדעפינירבאר.

אַט למשל פּלעגט יואל מאַטבויים זייער אָפט אויפטרעטן אלס רעדנער, אָבער עס איז אוממעגלעך געוועזן צו דעפינירן וואָס דאָס איז אזוינס געוועזן. נישט שווער איז עס געוועזן אים צו הערן רעדן און זיך היצן פאַטעטיש און איראַניש שמייכלען, אויפהויבן און אראָפּלאָזן די שטימע ווי ביים אויס־שפּילן פון אַ סימפּאָניע, דערצו האָט מאַטבויים א טבע געהאַט אונטערצו־טענצלען ביים רעדן און נישט איינשטיין אויף אַן אָרט, אויסצוואַקסן אַלע־מאַל אויף אַן אנדערן אָרט פון דער בינע. דאָס אויסדרוקספּולע פנים, די געדיכט־באַברעמטע, פאַרשאַטנטע אויגן, די צעפּליגלטע אדלער־נאָז, דער שיינער שטערן, די צעפּלוגיגענע טשופּרינע שוואַרצע האָר, אַלץ האָט פּול־סירט מיט לעבן און באוועגונג ווען מאַטבויים האָט גערעדט, דערצו האָט די שטימע געדונערט און אַלץ איז געוועזן אַזוי אַנגעשטרענגט ווי עס גייט אים אין לעבן עפּיס מסביר צו זיין דעם ברייטן עולם, וואָס אים אליין איז עס נישט נאָר זייער און זייער קלאַר, נאָר ער מוז עס אומבאדינגט ברענגען צו דער ברייטער עפּנטלעכקייט. עס גייט אים אין לעבן, ממש אין לעבן, נאָר אז דו האַסט זיך צוגעהערט א האלבע שעה און זיך גוט פונאדערגעקליבן, איז דיר קלאַר געוואָרן, אז דאָ שטייט פאַר דיר א מאַדנער דיכטער, וואָס אימפּראַוויזירט און אַזוי ווי דער אָנהויב פון זיין אימפּראַוויזאַציע איז אים אליין נישט קלאַר געוועזן, אזוי איז אים אליין נאָך ווייניקער קלאַר דער

ענדציל פון זיין אימפּראַוויזאַציע . . . און פּלוצלונג האָט ער טאַקע אַ שאַס געטון מיט אַ פּאַר באַזונדערס בליציקע פּראַזען און האָט פאַרענדיקט. נאָר נישט געקוקט אויף דעם פּאַטאַס האָט ער זעלטן געקראָגן שטאַרקע אָפּ־לאַדיסמענטן, דער עולם האָט אים שוין געקענט און געוווּסט, אַז דאָס איז בלוזע פּאַרם, אויפריכטיקע פּאַרם, אָבער וואָס האָט דער עולם דען געקענט מאַכן דערמיט?

יואל מאַסטבוים האָט זיך אויפגעצויגן אין אַ גלאַז־הוטע און לעזנדיק זיינע ווערק. האָסטו אָפט געהאַט דעם איינדרוק ווי דער דיכטער וואָלט זיי אַרויסגעבלאַזן פון זיך מיט היץ. און דערצו האָט אין זיינע ווערק אַלץ עפּיס אזוי גלאַזיק שימערירט און דערצו איז עס בראַכיק געוועזן. פּראַכטפולע מעטאַפּערן — נאָר עפּיס אזוי ווי פון גלאַז . . . און קוריאַזן . . . ביי מאַסט־בויםען איז רעכט געוועזן אין אַ באַשרייבונג פון אַ שטוב צו זאָגן, אַז אין ווינקל שטוב אויף אַ ברעטל זיצט נאַפּאַלעאַנס ביוסטל און רייט אויף אַ פּערדל, אָדער אין אַ ליד אין פּראַזע, אַז שלאַנגען רייטן שטיקער און פּרעסן — אַט אזוי ווי שלאַנגען וואָלטן געפּרעסן ווי טיגערן, בשעת שלאַנגען שלינגען גען בלוז. און דאָך האָבן מאַסטבוים ראַמאַנען מאַדנע וועלטן פאַר איינעם געעפּנט, מאַדנע געשטאַלטן געוויזן, מאַדנע סיטואַציעס דערציילט און אַלץ פון יידישן לעבן אין פּוילן, און אַלץ אַנדערש ווי אלע אַנדערע שרייבער. מאַסטבוים האָט אסך מיטגעקעמפט מיט די פּוילישע סאָציאַליסטן אין די ערשטע יאָרן פון דעם יאָרהונדערט, און דאָס לעבן, און דער עיקר די יידיש־פּוילישע סאָציאַליסטישע חבּרשאַפּט איז אים נאָענט און אייגן געוועזן.

מאַסטבוים איז געוועזן איינער פון די ליידנשאַפטלעכסטע מעלאַמאַנען אין פּוילן, פּלעגט זיין אַן אומזיסטער גאַסט אויף אַלע קאַנצערטן, ווייל די די־רעקטאָרן האָבן ליב געהאַט זיין הייס־הונגער נאָך מוזיק, צוליב איינצלנע אַזעלכע מאַסטבוים פּלעגן דאָך שפּילן די אַרקעסטערס און נישט צוליב די טויזנטער טויבע אויערן, וואָס פּילן אויס די אוידיטאָריעס. אויסצווינגען פון אויסנווייניק פון ערשטן ביזן לעצטן טאָג האַלב — און דרייפּערטלשעה־דיקע קלאַסישע סימפּאָניעס איז פאַר מאַסטבויםען געוועזן די לייכטסטע זאַך אין דער וועלט, אויב עס האָבן זיך נאָר געפונען צוהערער. און צוהער־רער פּלעגן זיך דווקא אָפט געפּינען ווייל מאַסטבוים האָט מיטגעריסן מיט זיין באַגייסטערונג. אַט שטייט ער, ארום אים אַ רעדל חברים, ער דיריגירט מיט ביידע הענט, ברומט און זינגט דעם ניגון, טענצלט אונטער און די גרויסע פאַרשאַטנטע אויגן שיסן ממש מיט גליק.

אַ מאַדנע צעשוּיבערטע האַנטשריפּט האָט ער, יואל מאַסטבוים, און אַז ער שרייבט עפּיס אָן, האָט ער אַ טבע צוויימאַל איבערצוגיין מיט דער פּע־

דער די צעשוּיבערטקייטן און עס באקומט זיך ווי ער וואָלט געשריבן מיט אַ פעדער, וואָס האָט א טאַפּל־שפיץ — לעזן קען מען שוין קוים, קוים. דער־צו שרייבט מאסטבוים זייער פלינק און גיך און איז גרייט צו שרייבן אויף יעדער טעמע און פארלאָזט זיך אויף זיין אינטואיציע און זיין פאַנטאַזיע. אַמאָל האָט ער געשריבן א ראָמאַן, סענסאַציאָנעלן ראָמאַן „נחומקעס וואנ־דערונגען“ — האָט ער דעם העלד ארומגעפירט איבער גאַר דער וועלט, גענומען אים אפילו קיין אַרגענטינע. ער האָט אָבער דערצו קיין שום סטור־דיעס נישט געמאַכט. נאָר פארלאָזט זיך אויף דער פאַנטאַזיע און אפראַק־סימאַטיווע שאַצונגען.

מאַסטבוים האָט קיין סטאַבילע באַשעפטיגונג נישט געהאַט, פלעגט שרייבן פארן „מאַמענט“, אָבער אין רעדאַקציע נישט געמוזט זיצען, זיין פרוי האָט געארבעט ביי שניידעריי, די קינדער דערוואקסן, נו פלעגט ער פאַרפאַלן ווערן אויף וואַכן אויף דער פוילישער פראַווינק. זיין דערפאַלג־רייכסטע טעמע איז געוועזן „משפט איבער דער יידישער פרוי“ און ער פלעגט דעם משפט אַליין דורכפירן, אַליין געוועזן דער פאַרזיצער, פראַק־ראָר, פארטיידיקער, אַליין ארויסגערופן עדות און אויב די פראַווינצער ווייבלעך און מיידלעך האָבן מורא געהאַט ארויפגיין אויף דער בינע און זאָגן עדות, האָט עס מאַסטבוים אַליין געטון, שפעטער האָט ער אַליין ארויסגע־טראָגן דעם געזעלשאפטלעכן משפט . . . א פארביקע און נאָך מער א קלאנגפולע פערזענלעכקייט. און איינער פון די אַריגינעלסטע, כאַטש סטיל־צעשוּיבערטסטע פויליש־יידישע ראָמאַניסטן.

פּרױז מאַרקיש

1895 — פּאַלאָנאַיע, וואָלין. 1921-1928 פּוילן. רייזעס אין דער לענג און ברייט פון אייראָפּע, אין דער לענג און ברייט פון אייראָפּעישן און אַזיאַטישן ראַטן-פּאַרבאַנד. זינט 1928 — מאַסקווע.

ער איז טיף דורכגעזאפט מיט רוסישער שפראך און קולטור, מעג מען באַנוצן א פאַר רוסישע ווערטער רעדנדיק וועגן אים. פּרױז מאַרקיש איז דער קראסאוועץ פון דער יידישער ליטעראַטששאפט און דערצו: אויב גישט — צווישן די פּאַעטן, אין דער פּראָזע איבערשטורמט אים שלום אש — די סאַ-מע שטורמישסטע געשטאַלט: צוויי יאָר נאָך זיין דערשיינען אין דער יידישער ליטעראַטור אין דעמאָלטיקן יונגען ראַטן-פּאַרבאַנד האָט מען אים שוין טויט-געגלויבט און אין טרויער וועגן זיין דיכטונג גערעדט ווי וועגן נבואה. צוליב איר שטורמישקייט און אומפארשטענדליכקייט און מיטרייסן-דיקן פּאַטאַס און עטאַס. מעשה מרכבה. אז ער איז אין זיין דראַנג קיין מערב געקומען אין 1921 איבער ווילנע קיין ווארשע האָט זלמן רייזען אים מיט געגעבן אַן ארטיקל-ווויזטיקאַרטע: דער יונגער נביא. האָבן די אלטע נבי-אים פון ווארשע א טרייסל געטון די בערד און אַטאַקירט דעם אריינדרינג-לינג. בראשם רב הלל צייטלין. אין דער אמתן איז אַט דער אייביק יונגער געוועזן דער ערשטער, וואָס האָט מאַרקישן ריכטיק אָפּגעשאצט אין זיין יידיש-הייסן הארץ כאַטש גערעדט און געשריבן האָט ער אנדערש. ער האָט אים באלד געשטעלט אויף איין פּלאַטפּאָרמע מיט זיך אליין אלס קעג-נער. . . . דאָס איז מדרגה. און די יונגע כאַליאַסטרע האָט אָנגעשפיצט די יונגע חוצפהדיקע בערד — בראשם מיין ווייניקייט — און געקעמפט מיט פייער און שווערט פאר מאַרקישן. איך האָב אפילו א קאמף-שריפט ארויס-געגעבן „פּראָ פּרױז מאַרקיש״. — לעגיאָן זענען די אנעקדאָטן פון יענער צייט, טייל פון זיי זענען צעוואָרפן איבער די פּאַרטערען פון דעם דאָזיקן „לעקסיקאָן“. קוים האָט זיך מאַרקיש באַוויזן האָט ער אָנגעהויבן צו בליצן מיט ביכער און דינע 20-30 זייטיקע פּאַליאַנטן אונטער די ווילדסטע נע-מען: ראַדיא, קופּע, סתם, פוסט און פּאַס. מאַנכע האָט ער אליין ארויסגע-געבן. זיין פּאַרלעגערישער פּסעוּדאָנים איז געוועזן „אַמבאַסאַדאָר“. ער האָט ליב געהאַט דריי גאַרנדיקע ווערטער. ער האָט ליב געהאַט מען זאָל זיך אומקוקן אויף אים אין דער ליטעראַטור און אפילו אויף דער גאַס. אַט גייט ער: הויך, שלאַנק, די פעכשוואַרצע, גלאַטיקע לאַקן, גערינגלטע, אַבער גישט געקרויזטע, חוצפהדיק אַרויף, אַרויף. אבשלום. און ווי יענער רויבט ער די הערצער פון אַלע פּאַרבייגייער אין ירושלים דפוילן. זיינע גרויסע.

שיינע, די שענסטע ביי יידישע פּאָעטן, אויגן שיסן מיט פרייד און מיט פיערע. זיין פנים איז קלאסיש געשניצט. קלאסישע פּראָפּאָרן. נאָר די גאַמבע צו שטאַרק, צו קרעפטיק, כאַטש די ליפּן — קלאסיש-צאַרטע דיכטערליפּן, ווי היינע האָט זיי געזען ביי יהודה הלוי אין זיין פּאַנטאַזיע. און די אויגן מיט נייען בלוי אמאָל, גריין אן אנדערש מאָל. און ער גייט ריטמיש, קוקט אריבער איבער אַלעמענס קעפּ, און ער רעדט ריטמיש אָפּגעהאַקט און הויך, אלע-מאָל העכער ווי אלע אַנדערע. און ער לאכט הויך און היליך, און ער טיילט אויס קלעפּ אין אלעמענס פלייצעס, און אז ער זעט קינדער כאפּט ער זיי אויף די הענט און צו פרויען איז ער דווקא נישט אַזאַ דאָן זשאָן ווי זיי וואָלטן געגאָרט. אין דער טיף פון דער נשמה איז ער א צוריקגעהאלטן יינגל. ער לעבט זיך אויס אין ווערטער, אין זשעסטן. — — און עס האָט א פלייץ געטון איבער גאַנץ פּוילן א וואָרט: מאַרקיש. שטעט און שטעטלעך האָבן זיך אַ לאַז געטון קיין וואַרשע מיט בריוו און שלוחים: גיט אונז מאַרקישן. ווו געענכטיקט נישט געטאַגט איז ער מיט זיין דינעם, שלאנקען מאנטעלע אויסגעוואקסן אומעטום אין דער לענג און ברייט און פוילן און געשטורעמט. פאַרגאַפּטע איז מען געזעסן און אויפגעלעבט געוואָרן ווייל עס איז פּרילינג דעמאָלט געוועזן אין דער וועלט. און ווי גרעזלעך פון דער ערד אַרויס, וואָס הויבן די קעפּ צו דער זון און ווייסן און פאַרשטייען גאַרנישט, אזוי האָבן די יונגע-לייט און מיידלעך נישט געוויסט, וואָס דאָ קומט פאַר, און אויך מאַרקיש האָט נישט געוויסט גענוי וואָס ער רעדט — — ווייל עס איז גע-וועזן פּרילינג, פּרילינג. כאַטש דאָס בלוט פון פאַגראַמען און שלאכטן און הונגער און פעסט האָבן געטריפט און געציטערט אין יעדער שורה זיינער, איז אָבער געוועזן פּרילינג, פּרילינג. — — מאַרקיש איז נישט קיין מענש פון קאָנטראַסטן. דער איינציקער קאָנטראַסט אַרום אים אין די כאַליאַסטער-יאָרן אין וואַרשע איז געוועזן זיין בעסטער פּריינט י. י. זינגער . . . ווי ס'לעבן האָבן זיי זיך ליב געהאַט, כאַטש זייערע ווערק זענען זיך באלד פון אַנהויב אזוי פּונאָדערגעגאַנגען ווי די צוויי ווינקל-ליניעס פון א דריי-עק . . . און אז מאַרקיש האָט זיך באַוויזן אין זינגערס שטוב איז געוואָרן יום טוב און די צוויי קליינע יינגלעך זענען באלד געזעסן אויף מאַרקישעס אַקסלען און ער באלד מיט זיי אויף דער פּאָדלאָגע, און זייער טאַטע, זינ-גער, האָט פּונקט אזוי געלאכט ווי זיי ווייל די צוויי פּריינט האָבן געהאַט מיליאָנען דערינערונגען פון זייערע קיעווער יאָרן. — — די זין און טעכטער פון איינער פון די רייכסטע משפּחות אין וואַרשע, שטאַבזיב, זענען געוועזן גוט-פּריינט מיט אונז. מאַרקיש, דער היימלאָזער, האָט דאָרט כמעט גע-ווינט. עסטושע און פעסקע, די צוויי טעכטער, אַלעמאָל ביידע צוזאַמען פון זיין רעכטער און לינקער זייט. נאַכט-אַיין, נאַכט-אויס פלעגן מיר זיך אין

יענער שטוב באַגעגענען. און מאַרקיש האָט ליב געהאַט דעם ביטערן טראָפּן. אָבער טרינקען האָט ער נישט געקענט. ער פלעגט בוכשטעבליך שיכור ווערן ביז משוגעת בלויז ביים אנבליק פון א פלעשל. האָט עס נאָך געמעגט זיין פאַרקאַרקעוועט אפילו. מיר האָבן אמאָל אזא עקספערימענט דורכגעפירט, איינגערעדט מאַרקישן, אז ער האָט שוין געטרונקען און ער איז שיכור געוואָרן ווי לוט.

מאַרקישן האָט עס לאנג נישט געהאַלטן אין וואַרשע. ער איז דאָ פאַרט פּרעמד געוועזן. אלע מאָל גיט ער זיך א כאַפּ ארויס קיין מערבֿ-אײראָפּע. דער דראַנג קיין מערב איז גרויס, אָבער נאָך גרעסער איז געוועזן זיין דראַנג אהיים קיין מזרח. ווי אָפּט ער געפינט זיך נאָענט פון דער סאָויעטישער גרעניץ גיט ער זיך אַ כאַפּ אַריבער איבער דער גרינער לאַנקע אָדער איבערן שניי־סטעפּ אַהיים. עפּיס האָט ער געהאַט אַזעלכע וועגן דאָס צו טון. גרעניצן האָבן בכלל פאַר אים נישט פאַרגעשטעלט קיין צו גרויסע שווע־ריקייטן. און פּלוצלונג האָט ער זיך אמאָל אַרומגעקוקט: — וואָס טו איך דאָ? וואָס טו איך דאָ? אַלץ איז אים פּלוצלונג אזוי פּרעמד און טונקל געוואָרן. די שוועסטערן שטאַבזיב האָבן שטיל געוויינט און אונז אַלעמען האָט אַרומגע־כאַפט א טרויער. עפּיס האָט זיך געענדיקט, עפּיס וואָס איז געוועזן צו שוין, אַז עס זאָל לענגער געדויערן. אין איין שיינעם טאָג נישט אים — ער האָט זיך באַזעצט אין מאַסקווע. און אויב שטורם קען ווערן סאָליד איז מאַר־קיש געוואָרן סאָליד. זענען געקומען בוך נאָך בוך, בריוו זייער זעלטן. מאַר־קיש האָט צו יענער צייט אין מאַסקווע געהאַט א גרויסן אַנטאַגאָניסט: בער־געלסאָן. בערגעלסאָן פלעגט דערציילן אַ וואָרט וועגן מאַרקישן, אַ וואָרט מיט אַ משל: מאַרקיש איז ווי יענער שיינער וואַנטזייגער, וואָס זייגער פיר פאַרטאָג אַמאָל, ווען מען וויל זייער שטאַרק וויסן וויפיל עס איז אין דער נאַכט גיט ער זיך א צעקלונג. און ער קלינגט און קלינגט און קלינגט אויס דרייצן . . . עס איז אמת, אז ביז ער האָט געקלונגען פיר איז ער געוועזן גאַנץ גערעכט, נאָר ווייל ער האָט געקלונגען דרייצן — פאַרשטייט מען שוין גאַר, גאַר נישט . . .

מיט אַיזערנעם ווילן האָט זיך איצט מאַרקיש אין מאַסקווע פאַרגענומען פטור צו ווערן פון די ניין איבעריקע קלונגען זיינע . . . אָבער דאָס וואָלט שוין געוועזן ליטעראַרישע קריטיק און איך שרייב דאָ וועגן פּערזענליכע איבערלעבונגען.

די ערשטע טעג יאַנואַר 1935. מיינע וועלטרייזעס פירן מיך איבער דער לענג פון ראַטן־פאַרבאַנד און איך שטיי א טאַג־צוויי אין מאַסקווע. מאַרקיש־שעס אַדרעס קען איך פון אויסנווייניק. נאַשטשאַקניסקי פּערעאולאַק נומער

אזוי און אזוי. קארעספאנדירט האָבן מיר נישט שוין יאָרן. צי ער איז אין מאַסקווע גראַד — האָב איך נישט געוווסט. איך האָב איינגעשטעלט. צו-געפאַרן צום הויז און א קלונג געטון אין דער טיר. מיט מיר איז געוועזן אַ באַגלייטערין פון „אינטוריסט“. מאַרקיש שטייט אין דער טיר. מיר נעמען זיך אַרום. אַנדערש האָט נישט געקענט זיין. מיר זענען ביידע פארשיכורט א רגע פון דער ווידערבאָגעגעניש. מאַרקיש ניכטערט זיך אויס דער ערש-טער און איך הער ווי ער פרעגט ביי מיין באַגלייטערין: — א בומאַגי יעוואָ וו פאַראַדקיע? — זענען זיינע פאַפירן אין אַרדנונג? — דער חידוש איז געוועזן צו שטאַרק צו זען מיך פּלוצלונג אין מאַסקווע און אויך איך בין באלד ניכטער געוואָרן און איך האָב מאַמענטאַן קיין טענה נישט געהאט פאַר דער פּראַגע. און איך האָב געענפערט, אַז יאָ און גלייך קלאַר געמאַכט דעם גאַנצן ענין פון דעם צופאַל פון מיין פארווילן אין מאַסקווע.

טויזנט און איינס פראגן, טויזנט און צוויי דערינערונגען. אַלץ אַרום די כאַליאסטרע-יאָרן.

אויפן רויטן פּלאַץ האָבן מיר זיך צעזענגט. מאַרקיש האָט ערגעץ דרינ-גענדיק געמוזט אַוועקגיין. איך בין געבליבן אַליין אויפן רויטן פּלאַץ נאָך א באַגעגעניש מיט איינעם פון מיינע בעסטע יוגנט-פריינט און כאַטש דער פּראַסט איז געווען גרויס בין איך געשטאַנען א גוטע וויילע און נאָכגעקוקט דעם אַוועקגייענדיקן. אויך ער האָט זיך עטליכע מאַל אומגעקוקט און גע-וונקען פון דער ווייט.

פון אַלע עקן וועלט פּאַלג איך נאָך זיינע רייד, זיינע ווערק, זיינע אויפ-טוען און ווייס אַלץ, אַלץ וועגן אים. ווייסט ער אויך וועגן מיר? וויל ער וויסן?

ל י י ב מ ל א ך

27טן נאָוועמבער 1894 אין זוואַלין, ביי ראדעם, 1922 ארײַ-
גענטיגע, רייזעס אין דרום און צפון־אַמעריקע, אייראָפּע,
נאַענטן מזרח — געשטאַרבן 6טן יוני 1936 אין פאריז.

א בלאַנדער און א פשוטדיקער און א קרעפקער און מיט א פאַנקע־
פנים א ברייטס איז ער געוועזן, לייב מלאך, איינער פון די מיליאָנען יידישע
עקעמפלאַרן, וואָס שרייען, אָז עס איז נישטאָ קיין ראַסעס אויף דער וועלט
בכלל און קיין יידישע ראַסע איז אַוודאי און אַוודאי נישטאָ. כאַטש ער איז
געוועזן א דערפאַלגרייכער שרייבער, און דערפאַלגרייך אויף פיל געביטן
דווקא (פאַעט, דערציילער, ראַמאַניסט, דראַמאַטורג, רייזע־שילדערער, ליי־
טעראַרישער עסאיסט) האָט זיך אלעמאַל אין זיין פּערזענלעך אויפטרעטן
געפילט עפּיס אַזאָ מין פּויערישע פאַרזיכטיקייט נישט אַרויסצוזאָגן אן איי־
בעריק וואָרט און נישט אַרויסצוזאָגן א וואָרט נישט אויפן ריכטיקן פּלאַץ
און אין דער ריכטיקער צייט. אַוודאי איז ער געוועזן אן אויטאָדידאקט אפילו
אין יידישע לימודים. דאָס וואָס ער איז אין דער יוגנט געוועזן א בעלפּער
האַט אים דאָך נאָך נישט געמאַכט פאַר א תלמיד חכם אויטאָמאַטיש. מלאך
האַט אָבער געהאַט א סך דערפאַרונגס־וויסן, ער האָט געזען און געקענט די
וועלט, הגם ער פלעגט זי אויפנעמען מן הצד, ווידעראמאַל ווי א פּויער, וואָס
ווייל גוט פאַרשטיין זיין פּידווירע און אַזוי ווי די וועלט — נאָך אַלע זאַכן —
באַשטייט דאָך פון מיילאַנען פּידווירעס, וועט ער שוין פאַרשטיין אַזויארום
די גאַנצע וועלט.

מלאך איז געוועזן פּראַטעזשירט דורך הערש דוד נאָמבערג און נאָמ־
בערג איז געוועזן צעקריגט מיט דער „כאַליאַסטרעײַ“, דאָס הייסט צעקריגט
איז ער נישט געוועזן, נאָר ער האָט נישט פאַרטראָגן דעם כאַליאַסטרע־טומל
און ממילא — ווער נישט מיט אונז, דער איז קעגן אונז . . . עס זענען דאָך
געוועזן אַגרעסיווע יאַרן און אַן אַגרעסיווע כאַליאַסטרע. און דאָס וואָס מלאך
איז געוועזן פּראַטעזשירט דורך נאָמבערגן האָט אים שוין טריף געמאַכט אין
די אויגן פון דער כאַליאַסטרע. חוץ דעם איז ער געוועזן צו סאַליד, צו וויי־
ניק פאַרם־זוכעריש. ער איז געגאַנגען אויף אויסגעטראַטענע וועגן און ער
האַט צופיל דאַנקבאַרקייט געפילט צו נאָמבערגן, אז ער זאָל אים פאַרלאָזן.
אַגב האָט ער מיט זיין פשוטן שכל פאַרשטאַנען, אז מען דאַרף נישט אַרויס־
לאָזן דעם זיכערן פּויגל פון דער נאָמבערג־פּריינטשאפט פון די הענט
צוליב דעם אומזיכערן בלויען פּויגל פון דער מאַרקי־פּריינטשאפט, וואָס

איז אפילו אויפן דאך נישט זיכער געשטאנען, נאָר געשוועבט ערגעץ וויי-טער, העכער.

אגב איז מלאך גאָר גיך אַוועק קיין ארגענטינע און דאָרט האָט ער א רודער געטון א וועלט. אינמיטן דערינען איז ער דאָרט געוואָרן א קעמפער קעגן די טמאים, ממש געמאכט א שטיק יידישע געשיכטע, געהאַלפן אויס-רויכערן און אויסברענען א נאציאָנאלע מכה. דאָס איז געשען צוליב א צו-פאל פון אן אָפגעזאָגטער מלאך-פיעטע פון לעבן פון די טמאים. און מעגלעך, אז דאָס איז גאָר קיין צופאל נישט געוועזן, מעגלעך, אז זינט זיין—מלאכס—ביטערער קינדהייט און פינסטערער יוגנט האָט אין אים געבורושעט עפּיס א גרויסער כעס אן אויפברויז פון גערעכטיקייט — איז ער דאָ ארום אַרויס.

וועגן מלאכס קנאפן יידישן וויסן האָט קורסירט אן אנעקדאָט, אַז אזוי ווי זיין אמתער נאָמען איז געווען זאלצמאַן, האָט ער זיך ביים אָנהויב פון זיין שרייבן געוואָלט געבן א פאַר-העברעישטן פסעודאָנים און האָט זיין נאָ-מען זאָליק-מאַן איבערגעזעצט אויף „מלח“, נאָר אזוי ווי ער איז נישט גאנץ שווה בשווה געוועזן מיטן אויסלייג איז ביי אים ארויסגעקומען „מלאך“. אין דער אמתן אָבער האָט מלאכס מאמע פון ערשטן מאן טאקע געהייסן מלאך און דאָס איז גאָר קיין פסעודאָנים נישט געוועזן.

מלאך איז געוועזן א וועלט-וואַנדערער און איך אויך, נו פלעגן מיר זיך אָפט גאנץ אומגעריכט אנשטויסן א נאָז אָן א נאָז — אזוי האָבן מיר זיך איינמאַל געטראָפן אין א טראמוואי אין אנטווערפן — ער אראָפגייענדיק, איך ארויפגייענדיק.

כאָטש מלאך איז אויף אלע געביטן פון זיין שרייבן געוועזן זייער סאָ-ליד האָט זיך אָבער עפּיס נישט געגלוסט צו לעזן זיינע זאכן — ער איז דאָך נישט געוועזן קיין באנייער פון פאַרמען און נישט קיין שטרומער מיט גע-דאנקען. און צווישן חברים-שרייבער האָט מען א טבע צו לעזן א חבר נאָר דאָן אָויב ער זאָגט אויף אן אנדערן אופן אנדערע זאכן, אָדער אויב עס איז עפּיס א סקאנדאל פארבונדן מיט דער זאך און מען מוז לעזן. און גיי ריכט דיך, אז מלאך וועט אויפ'ן שווערסטן געביט פון אונזער ליטעראטור, אויפן געביט פון ראָמאן זיין אַ דערפינדער ממש. איז טאקע זיין ריזן-דיקער ראָמאן „דן דאַמינגאס קרייצוועג“ געלעגן אויף מיין טיש א יאָר מיט א מיטוואָך ביז איך האָב אים אין איין שיינער וואַך איבערגעלעזן און ממש פארכאפט געוואָרן פון אַט דער ברייטער ליוונט פון יידישן לעבן, וואָס איז דאָס ערשטע מאָל אזוי פארנעמיק געשילדערט געוואָרן. נישט נאָר איז עס דער בעסטער ראָמאן פון דרום-אַמעריקאנישן לעבן אין יידיש, נאָר איינער פון די גוטע ראָמאנען פון דעם ווינקל פון דער וועלט בכלל.

גראד בין איך געוועזן אין אויסטראליע ווען עס איז אָנגעקומען די ידיעה וועגן לייב מלאכס טויט און געשטאַרבן איז ער פונקט אַרום די טעג פון מאַקסיס גאַרקיס טויט און אויב עס איז שווער צו לעבן אין שאַטן פון גרויסע ביימער איז נישט ווייניקער שווער צו שטארבן אין אַזאַ גרויסן שאַטן — איז טאקע מלאכס טויט אביסל פארטונקלט געוואָרן . . . אויב א טויט קען נאָך צו אַלע זיינע פינסטערנישן פארטונקלט ווערן אויך . . . גע- לייגט האָט מען מלאכן אויף א פאריזער בית עולם און אזוי גיך מען האָט אים אַוועקגעלייגט האָט זיך אָנגעהויבן אן אקציע, אַז מען זאָל דאָס קבר, וואָס איז „געדונגען“ געוואָרן אויף פינף יאָר — ווייטערדינגען אויף נאָך 45 — ביז אונזער דור וועט זיין אויסגעשטאַרבן און ממילא וועט שוין דעמאָלט נישט זיין קיין שאַנד, אויב מען וועט זיך וואַרפן מיט די ביינער פון דעם יידישן וואַנדער-שרייבער, לייב מלאך. מלאך האָט ליב געהאַט צו שרייבן טשיקאָווע רעפּאָרטאזשן און ער וואָלט זיך מחיה געוועזן ווען ער וואָלט געקענט אויפ- שרייבן א רעפּאָרטאזש וועגן דירה-געלט פאר זיין יונגען געביין, דערצו איז עס באלאדע אויך, און באלאדן איז אויך זיין געביט, און שיר נישט א ראָמאַן אויך, נאָר דעם ראָמאַן פון זיין לעבן האָט ער געשריבן דורך אלע זיינע ווערק.

1942

מ. נ א ט י ש

זיין ריכטיקער נאָמען איז געוועזן מיכאל שוטאַן. 1907
 אין סוועניאַן. יאָרן אין ווילנע, ווארשע, אין אַלערליי פּוילישע
 שטעטלעך. געשטאַרבן אין ווילנע אין יאָר 1937.

געשטאַמט האָט ער פון דורות האַרעפּאַשניקעס, סטאַלאַרעס, מולאַרעס.
 זיין טאַטע א סטאַלאַר און מולאַר. נאָר געלעבט און געשטאַרבן איז ער
 אַזוי ווי אַן אינטעליגענט פון דור דורות. פון איין זייט האָט מ. נאטיש גע-
 שריבן לידער וועגן האַרעפּאַשניקעס, וועגן דאַרף, וועגן געזונטער נאַטור
 און אז עס האָבן זיך ארום 1925 אָנגעהויבן צו באווייזן אין די רעדאַקציעס
 זיינע מאַנסקריפטן איז געוועזן ממש א נחת צוליב אסך טעמים. פון דער
 אנדערער זייט זענען אָבער זיינע לידער באַגלייט געוועזן מיט בריוו, וואָס
 האָבן שוין גאָר קיין נחת נישט פאַרשאפט. אין די רעדאַקציעס איז מען צו-
 געוויינט געוועזן צו קריגן מאַנסקריפטן פאַרקלעקטע מיט טינטן אלערליי,
 אַמאָל אויך מיט בלאַסן בלייער געשריבן. אינמיטן כתב יד א רעדל פון א
 גלעזל קאווע, דערצו די ארטאָגראַפיע; א געמיש פון תחינה און פאַגעטישן,
 סאָויעטיש-יידישן אויסלייג און דערצו סתם גרייזן, און ערשט דער אינ-
 האַלט פון די „לידער“. נישט זעלטן האָט פאַסירט, אז די „שרייבערס“ זע-
 נען אזוי נאַאיוו געווען, אז זיי האָבען לידער פון באַרימטע פּאַעטן געבעטן
 אַריינשטעלן אין בלאַט. זיי האָבן געמיינט, אז אַלע לידער זענען פּאַלקס-
 לידער און שוועבן אין דער לופטן און אַזוי ווי זיי האָבן צופעליק געקענט א
 ליד פון רייזענען, אָדער פרוגן אויסנווייניק, האָבן זיי עס אַריינגעשיקט אונ-
 טער זייער נאָמען. נישט קיין פלאַגיאַט חלילה, נאָר זיי האָבן געמיינט, אז
 דאָס איז דער וועג אויף וועלכן לידער דאַרפן קומען אין דער עפנטליכקייט.
 דאָס איז געוועזן דער כלל אין די בערג מאַנסקריפטן, וואָס פלעגן אַנקומען
 אין די יידישע רעדאַקציעס אין פוילן אין די צען-צוועלף יאָרן פון גרויסן לי-
 טעראַרישן אויפברויז ארום 1918—1930. און אַט קומען לידער — איך רעד
 דאָ וועגן דער „פּאַלקסצייטונג פאַר ליטעראַטור“, דער וואָכנטלעכער ליטע-
 ראַרישער ביילאַגע פון דער „פּאַלקסצייטונג“, וואָס איך האָב א רייע פון
 יאָרן רעדאַגירט — וואָס שוין אויסערליך זענען זיי ממש א נחת. דער נאָמען
 פון שרייבער קענטיק א פסעוּדאָנים: מ. נאטיש. די שריפט א למדנישע, דער
 אויסלייג א פערפעקטער, דער יידיש א היינטיקער און מאַדערנער און די
 לידער פול מיט האַרעפּאַשנעם גלויבן, און דער ריטם א כוואַליענדיקער,
 און דער אינהאַלט אן אויסגעהאלטענער און דער עיקר — טאַלענט איז אויך
 דאָ. און — נישט לאנג געוואַרט דרוקט מען אַ ליד. אַ ליד וועגן א דאַרפישן

אָוונט. אַן אַנגעלאָדענע שורה פון יענעם ליד איז געבליבן אין זכרון דורך יאַרן און יאַרן. — דער אָוונט האָט וואַלקנס, ווי שווערע פארבונדענע זעק צעלייגט אויפן הימל . . . און אַט הויבן אָן צו קומען בריוו פון דעם יונגען דיכטער. און זיי זענען אין א שארפער סתירה צו די לידער. בריוו פון א קראַנקען, לייַדנדיקן, איינזאַמען, פאַרצווייפלטן יינגל. ער איז אן אַבסאָלווענט פון דער יידישער גימנאַזיע אין סוועניאַן. דער סוד פון זיין פערפעקטער יידישער גראַמאַטיק איז שוין קלאַר. ער איז איינער פון די ערשטע, לעבע־דיקע באַווייזן, וואָס עס קען אויפטון א גאַנצע, קאַמפּלעטע יידיש־וועלטלעכע דערציאונג און טאַקע אין יידיש. ער איז די ערשטע שוואַלב פון א נייעם דור אין דער יידישער ליטעראַטור. אַבער ער קען זיך קיין אַרט נישט געפֿי־נען. דער דראַנג צו בילדונג איז גרויס ווי ביי אַלע אייניקלעך פון האַרע־פּאַשניקעס, וואָס דורות בענקשאפט נאָך די שוואַרצע פינטלעך איז דאָ אין זיי. אַבער אין פּוילן איז מען נאָך ענדיקן א יידישע גימנאַזיע געשטאַנען פאר א וואַנט און אין אויסלאַנד האָט דער טאַטע, דער מוליער נישט געקענט שיקן און אַליין איז מען קראַנק. ווּונדן אין מאַגן. און אַט איז דער יונגער, ראדי־קאַלער דיכטער אין וואַרשע. א גרין־בלאַס פנים, צערעפעט פון א שטענ־דיקן אויסשלאַג פון דער מאַגן־קרענק. און — נישט האַבנדיק קיין אויס־וועג — פארשרייבט זיך דער ראדיקאַלער ריכטער אין דער ראבינער־שולע. זאָל כאַטש זיין אין א קאַפּל — אבי בילדונג. מיט דער צייט וועט מען עס אויסנוצן. נאָך לאַנג בלייבט ער נישט אין וואַרשע. ער קריגט א שטעלע אין א יידישער שולע. און עס קומען בריוו אויף בריוו. עפּיס איילט ער זיך. איילט זיך מער פון אַלע אנדערע דיכטער. אן אינטואַיציע טרייבט. ער שרייבט לאַנגע בריוו און פרעגט עצות. עצות אויף עצות. אַט פרעגט ער צי זאָל ער אין זיין צושטאַנד זיך פארבינדן מיט א מיידל אויף שטענדיק. און איידער מען אוספּעיעט צו ענפּערן איז שוין דאָ אַן אַנדערער בריוו, וואָס דערציילט, אז דאָס פארבינדן זיך איז שוין א געשעענע זאַך, ער האָט שוין חתונה געהאַט און איצט פרעגט ער צי מעג אזא יונגער מענש ווי ער — אַן א מאַטעריעלן אַנשפּאַר אין לעבן און דערצו א קרענקלעכער, וואָס זשפּעט קוים פון איין אַפּעראַציע צו דער אַנדערער ברענגען א קינד אויף דער וועלט. ענטפּערט מען מיט ליבשאפט און זייער פאַרויכטיק: — ניין, נאַטיש, אַוודאי נישט. און מען שרייבט אינטים אַזוי ווי צו א יינגערן ברודער. נאָך איידער וואָס ווען קומט אַן א צווייטער בריוו און אין בריוו דערציילט זיך, אַז אין א פאַר חדשים אַרום וועט אַט דער יינגל נאַטיש, וואָס האָט ערשט פארלאָזט די שול־באַנק אין סוועניאַן זיין א טאַטע. און אַט פרעגט דער יונגער טאַטע און יונגער דיכטער זיין עלטערן קאַלעגע, צו וועמען ער באַציט זיך ווי צו א חברישן לערער, צי זאָל ער שוין ארויסגעבן א בוך פון זיינע

לידער, און אַט די בריוו — לאנגע און שווערמוטיקע און זייער אויספירלעכע, טעג נעמט עס ביז מען לעזט זיי דורך — קומען אָן ערגעץ אין אזיע. אָדער אויסטראַליע. ענטפערט מען, גיט מען עצות — און איידער די עצות האָבן נאָך געקענט אַנקומען צום אדרעסאַט איז שוין דערוויל אַנגע-קומען א בוך מיט לידער: „דער מוליער הערש“. און ווידער קומען אָן בריוו און עס איז שוין דאָ אין זיי אַזאַ פיבערדיקע נערוואַזיטעט און איילע-ניש, אז זיי זענען שוין נאכלעסיק, גרייזיק, קענטיק נישט איבערגעלעזן פאַרן אַוועקשיקן. די נערוואַזיטעט פון איינעם, וואָס וואָרט אויף א צוג מיט וועלכן ער דארף נאָך פאַרכאַפן אין טויטן-בעט אַ נאָענטן, אָדער כאַטש נישט פארשפּעטיקן צו דער לווייה . . . און אַט קומט נאָך א בוך און א חברישע אויפפאַדערונג: שרייבט א רעצענזיע, איילט זיך, גיך, גיך, איך דארף גיין צו דער דריטער אַפּעראַציע, אין מיר איז שוין קיין טראַפּן בלוט נישטאָ . . . דערמאָנט מען זיך די געזונטע פויערישע לידער פון אַט ערשט אַ — און מען שרייבט א קינסטלעך-האפּערדיקן בריוו, נאָר איידער דער בריוו האַט נאָך געקענט אַנקומען — א טעעלגראַמע: נאָך לאנגע, שווערע ליידן, אין בליענדיקן עלטער . . .

1943

ה ע ר ש ד ו ד נ אָ מ ב ע ר ג

אַמשינאָוו 1876 — זינט 1897 אין וואַרשע, רייזעס אין צפון און דרום־אַמעריקע, ארץ ישראל, ראטן־פאַרבאַנד און כמעט גאנץ אייראָפּע. געשטאַרבן 22טן נאָוועמבער 1927 אין וואַרשע.

קען זיין, אז ער איז גאַר קיין שרייבער נישט געוועזן — הערש דוד נאָמבערג — נאָר עפּיס אנדערש. וואָס ? — דאָס ווייס איך נישט. ער האָט פּיינט געהאַט דאָס שרייבעריי. אפילו א קליינער ארטיקל איז אים אָנגעקור־מען שווער מיטן טויט. אפילו אַן אַפּאַריזם איז אים שווער געוועזן אָנצור־שרייבן. צום ליבסטן וואָלט ער געלאָזט רינגעלעך רויך אין דער לופט אריין און צווישן איין רינגעלע און צווייטן געזאָגט עפּיס א חכמה, וואָס וואָלט אים פונקט איינגעפאלן. וואָלט דאָס עמיץ פארשריבן — איז גוט, און אויב נישט, איז אויך נישט קיין ביי. נאָמבערג האָט זיך וועגן דער אויסגאבע פון זיינע ווערק כמעט נישט געקיימערט. האָט מען ביי אים ארויסגעריסן א ביכל און עס אַליין צוזאמענגעשטעלט, איז גוט, און אויב נישט, איז אויך נישט קיין אומ־גליק. ער האָט ליב געהאַט דאָס לעבן, אָבער ער האָט צו גוט געוואוסט, אַז זיינע טעג זענען געציילטע. ער האָט זיך נישט צו שטארק געשראַקן פארן טויט, גיכער האָט ער זיך געשראַקן פאר קראַנק־זיין. אזוי ווי אין אלץ אין זיין לעבן האָט ער ליב געהאַט גיכע אנטשיידונגען, אזוי האָט ער אויך גע־וואָרט אויף א גיכער אנטשיידונג צווישן אים און דעם טויט. כאָטש ער איז כל ימיו געוועזן א לונגען־קראַנקער איז ער געוועזן דער טשעמפּיאָן צווישן די ציגאַרעטן־רויכערער צווישן די שרייבער, כאָטש ער האָט גע־דארפט אסך רוען — טאקע צוליב זיינע לונגען — איז ער געוועזן דער טשעמפּיאָן צווישן די נאכטוואַנדלער און — מען זאָגט אויך, אז דער טשעמ־פּיאָן־טענצער. אָבער דאָס לעצטע איז נישט אמת. ווייס איך וואָס — פון צייט צו צייט האָט ער אמאָל אונטערגעטאַנצט אביסל צו פאַרגעסן זיך אין בוכשטעבלעך זינען פון דעם וואָרט. אמת איז, אז א פאָר שעה פאר זיין טויט אין קוראַרט אַטוואַצק ביי וואַרשע האָט ער טאקע געטאַנצט. אָבער דאָס איז נאָר א צופאַל געוועזן.

כאָטש דער באַרימטסטער פון נאָמבערגס העלדן — פליגלאַמן — דער שם־דבר געוואָרענער פליגלאַמן — ווערט אלעמאָל געהאַלטן פאר דעם אויטאָרס אויטאָפּאָרטרעט, שטימט דאָס אָבער נישט, לויט מיין מיינונג. עס שטימט אָבער יאָ דער פּאָרטרעט פליגלאַמאַנס, אין אָנהויב פון דער נאָוועלע, בלויז דער פיזישער פּאָרטרעט, מיט נאָמבערגס אויסזען; א נידעריקער, מיט

א געבויענער פלייצע, מיט א קרומען, ברייטן שטערן, א בלאַנדער, בלויע, גרויסע, ארויסגעזעצטע אויגן, פארנעפלטע, מאכן דעם איינדרוק, אז ווען דו וועסט זיי נאָר איבערווישן וועלן זיי אָנהויבן גלאַנצן . . .

טויזנט און איינס נאָמבערג־אַנעקדאָטן זענען מיר באַקאנט. פינפהונדערט פון זיי זיכער אויטענטישע. הונדערט און איינס נאָמבערג־אַנעקדאָטן האָב איך אַליין מיטגעמאַכט, מיטגעזען און א פּאַר פון זיי וועל איך דאָ דערציילן. זיי זענען פול מיט אזא שיינער לעבנס־חכמה.

נאָמבערג האָט עפּיס געהאַט צו טון מיט די אויגן און אויך איך האָב געדארפֿט דורכמאַכן אַן אָפּעראַציע אויף אַן אויגן־דעקל. פרעג איך ביי אים אַן עצה צו וועלכן דאָקטאָר צו גיין. זאָגט ער: דר. דאווידזאָן. ענפער איך, אז איך וואָלט עס וועלן אויסמיידן ווייל איך ווייס, א ער נעמט נישט ביי קיין שרייבערס קיין געלט. זאָגט נאָמבערג מאַמענטאַן: אדרבא, מען דארף גיין נאָר צו דאָקטוירים, וואָס נעמען נישט קיין געלט. גלייכע אינטערעסן. ער וויל איר זאָלט גיך געזונט ווערן . . . און איר ווילט דאָך אויך דאָס זעלבע.

נאָמבערג האָט זייער פּיינט געהאַט טומל, אָבער געוויינט האָט ער פונקט א שריט פון ווינער וואַקסאל אין וואַרשע. צוגן, דראַשקעס, טראַמוואַיען, אוי־טאַמאַבילן האָבן כּסדר געהאַמערט אין די טירן, פענסטער און ווענט פון זיין צימער. (פון וואַרשע קיין בערלין איז געוועזן נאָר איבערנאַכט מיטן שנעל־צוג — אכט שעה) — נאָמבערג, פאַרוואָס וויינט איר אין אזא טומל, אז איר האָט אזוי פּיינט דעם טומל? — איך האָב טאַקע פּיינט טומל, אָבער איך האָב זייער ליב בערלינער קאַווע אין דער פּרי. אז עס ווערט מיר זייער סקוטשנע גיב איך מיר א גיי אַרויס, לייג מיך שלאָפֿן אין א שנעלצוג און אז איך שטיי אויף אין דער פּרי גיב איך באלד א גיי אריין אין אונזער שריי־בערישן בערלינער קאַפּע — טעם גן עדן. אָבער ווען איך וואָלט געוויינט ווייט פון וואַקסאל וואָלט איך דאָס קיינמאַל נישט אויסגעפירט. (עטלעכע מאָל — און א גראַשן אין קעשענע האָט ער אלעמאַל געהאַט — האָט נאָמ־בערג באַפּרידיקט זיין תּאוּוה נאָך בערלינער קאווע. פּלוצלונג פּלעגט ער פאַרשווונדן ווערן אויף א טאַג־צוויי קיין בערלין).

שוואַך ווי א פּליג אין אַסיען איז ער געוועזן, אָבער פון אונזער קלוב פּלעגט ער אַרויסגיין דער לעצטער אין פאַרטאַג. אמאַל בין איך אוועק דער פאַרלעצטער. קוק מיך אום פון הינטערן ראַג רימאַרסקיע און לעשנע־גאַס, וואָס נאָמבערג וועט טון, ער שטייט א וויילע, וווּ האָט ער דען צו ניין? קיין פאַמילע האָט ער נישט געהאַט, רופט צו א דראַשקע, מאכט זיכער צי דער וויינט בלאָזט ריכטיק אין דער ריכטונג וווּ ער מיינט, זעצט זיך אריין און

הייסט דעם דראַשקאר פאַרן מיט דער ריכטונג פון ווינט . . . וואָזאָהיין?
גלאַט אַזוי. ווו דער ווינט בלאָזט. ער האָט נישט צו קיינעם און נישט ווו צו
פאַרן. אפילו מיט זיך אליין איז אים אויך פרעמד און סקוטשנע.

מער ווי א צענדלינק יאָרן איז נאָמבערג געוועזן דער פאַרזיצער פון
ידישן שרייבער-פאַריין אין ווארשע. זיין היים, זיין משפחה. צו גאַרנישט
אין לעבן האָט ער געהאט געדולד. צו די ענינים פון שרייבער-פאַריין,
אפילו צו די סאמע קלענסטע און נישטיקסטע — יא. נאָך דעם בארימטן
סטאַניסלאָו שטייגער-פראָצעס, דעם דרייפוס-פראָצעס פון מאָדערנעם פוילן,
האָט דער שרייבער-פאַריין איינגעאַרדנט א מאָנסטער-פאַרלעזונג אין ציריך
פון דעם הויפט-פארטיידיקער שטייגערס דר. לייב לאנדוי. די 4000 בילעטן
זענען אין איין טאָג אויספארקויפט געוואָרן. האָבן מיטגלידער גענומען
שרייען: סטייטש — פארוואָס קומט זיי נישט א פאַר אומזיסטע בילעטן. עס
איז ממש געוואָרן א רעוואָלוציע אין פאַריין. קומט אריין נאָמבערג, כאַפּ איך
מיך צו אים: ראטעוועט — איך האָב נאָך צען בילעטן און כאַטש הונדערט
רעפּלעקטאנטן. וואָס טוט מען? עס איז שלעכט. רופט מיך נאָמבערג אוועק
אין א זייט: ווער מאכט דעם גרעסטן גוואלט? חבר ק. — גיט אים באלד א
בילעט. — ווער איז דער צווייטער גרעסטער שרייער? — חבר ל. עס האָט
זיך ארויסגעוויזן, אז שרייערס זענען געוועזן נאָר דריי-פיר און די רעוואָלו-
ציע געשטילט. — סאַי אין די קלענסטע און סאַי אין די גרעסטע לעבנס-
שוועריקייטן פלעגט זיך נאָמבערג נישט פארלירן. א דריק געטון דאָס עלעק-
טרישע קנעפל פון זיין לעבנס-חכמה. אפילו אין טויט. כאַטש מיט א בלוט-
שטורץ געשטאַרבן האָט זיין פנים געשמייכלט נאָכן טויט . . .

יחזקאל משה ניימאן

1893 אין זשיכלין ביי ווארשע, צו איין יאָר אַריבער קיין לאָדזש, צו זעקס און צוואַנציק קיין ווארשע, רייזעס אין אייראָפּע און ארץ ישראל. אהין זיך געראטעוועט אין 1939.

דאָס איז געוועזן אין 1918 אין דעצעמבער און אפשר אין 1919, יעדנ־פאלס באלד נאָכן סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז אמאָל צו מיר אין ווין אריינגעקומען זייער א שיינער און זייער א שווארצחנעוודיקער יונגערמאן, מיט דינע, שווארצע וואַנציקלעך מיט אסך שמייכלען אויפן פנים, די ווייסע ציינער שמייכלען באזונדער און יעדעס שווארצ־שיינע אויג באזונדער, און דער גלאטער שטערן באזונדער און די נאָז באזונדער און די גאָמ־בע באזונדער און דאָס גאנצע פנים שמייכלט ערשט רעכט באזונדער. און דער יונגער־מאָן איז געוועזן זייער שיינ אַנגעטון, וועדליג ווי אויף יענע צייטן, און ער האָט געהאט שיינע מאַניערן און ער האָט זיך פאַרגעשטעלט מיט אַזאַ עכטן לאָדזשער יידיש־אַקצענט, וואָס איך האָב דעמאָלט דאָס ערשטע מאָל אין מײן לעבן געהערט:

— יעדן בין יעכעקול מאַישע נאַימאָן —

און מיך האָט ארומגעכאַפט זייער א גרויסע פרייד דעמאָלט. דעם נאָך מען יחזקאל משה ניימאן איך גוט געקענט פון לידער, וואָס איך האָב געלייענט אין רוסיש־פוילישע יידישע אויסגאַבעס, וואָס האָבן שוין דעמאָלט אַנגעהויבען אַנצוקומען קיין ווין. עס איז שוין דעמאָלט קלאָר געוועזן, אז עס גייט ווערן איין גרויס פוילן און דאָס, וואָס איז אמאָל צעטיילט געוועזן דורך אַפּמאכן פון די מלוכות עסטרייך, דייטשלאַנד און רוסלאַנד און איז געווען פוילן — וועט איצט, נאָך הונדערט און פופציק יאָר ווערן ווידער פארייניקט. און איצט איז דאָס ערשטע מאָל געקומען צו מיר א ברודער פון דער אמאָליקער יענער זייט גרעניץ און איך — דער גאליציאַנער — בין איצט זיין לאַנדסמאן און עס הויבט זיך אָן א נייע און א שיינע תקופה פון א גרויסער יידישער פארייניקונג און ממילא א שיינע תקופה פון יידישן שאפן.

האָט מיך טאַקע ארומגעכאַפט זייער א גרויסע פרייד. און מיר האָבן פארבראַכט אין גאָר דער בעסטער שטימונג מיט ניימאנען אזוי לאנג ער איז געבליבן אין ווין. אז אָט די גאנצע שמחה האָט געדאַרפט געדויערן נישט מער ווי צוויי צענדליק יאָר און, אז דאָס האָבן אין דער אמתן געדאַרפט

זיין יאָרן פון גוואדזשען דורך אייביקע צרות-צרות און אלערליי קליינע און גרויסע פארפאָלגונגען — דאָס האָט מען נאָך דעמאָלט נישט געוואָסט.

גאָר באלד בין איך געקומען קיין ווארשע און געוועזן א גאסט ביי ניי-מאנען, ער האָט דעמאָלט געווינט אין א צימער ביי אסתר רחל קאמינסקא. דער געניאלער יידישער אקטריסע, וואָס האָט געפירט א גרויסן שטאט און געהאט איר דירה אין א גוישן געגנט אין ווארשע.

ווי אַלע עכטע לאַדזשער איז אויך ניימאן א מענש מיט א פאנטאזיע און הומאָר און טאלענטן אסך און ווי אַלע עכטע לאַדזשער וואָלט ער וועלן וואָס גיכער זיך דערקאָפּען צום אוצר, וואָס איז ערגעץ ווו פאר אים. אויף דער וועלט צוגעגרייט. און ווי אַלע עכטע לאַדזשער, די וואָס האָבן געכאפט דאָס צוואַנג-ציקסטע יאָרהונדערט אויפן ניכטערנעם מאָגן, וויל ער דאָס מאכן זייער ציר-לעך-מאַנירלעך, נישט כאַפּנדיק. צוערשט לידער — און עס זענען געוועזן גאנץ פינע לידער — נאָר דורך לידער קען מען צום אוצר נישט דערגיין, האָט ניימאן איבערגעלאָזן די לידער זיינע, יעדנפאלס זיי נישט מער בא-טראַכט ווי זיין הויפּט-באשעפטיקונג אין דער ליטעראַטור. שפעטער פאָר-שונגען וועגן יידישער קונסט (ניימאן איז אלעמאָל זייער שטאַלץ מיט דעם, וואָס ער איז אמאָל געוועזן א קונסט-שלאַסער — כאַטש עס גלויבט זיך נישט, ווען מען קוקט אויף זיינע מיידלשע הענט — און וואָס ער שטאַמט פון א משפּחה יידישע קונסט-בעל-מלאכות), און עס זענען געוועזן טשיקאָווע פאָר-שונגען. נאָר וואָס קען מען דערגרייכן מיט דעם. שפעטער מאַדנע אזעלכע דראַמעס, פול מיט סטיל און סטיליזאַציע, נאָר דאָס טעאַטער נעמט עס נישט און אז עס נעמט דעם דירעקטאָר פון טעאַטער, נעמט עס נישט דאָס פּוב-ליקום. שפעטער יידישע בינע-קליינקונסט. רעזולטאַטן זענען דאָ, מאַנכע זאכן האָבען א היפּשן דערפאָלג, אָבער אנדערע האָבן מער דערפאָלג . . . ניימאן איז פּאַרחדוּשט, אָבער „ניקס צו מאַכן“, אזוי איז עס. שפעטער פּילם, יידישער פּילם, דאָ וועט ער זיין א פּיאַניער און א קאָלומבוס ממש. ער שטודירט גרונטיק דאָס געביט, ער פאַרשטייט עס, ער ווייסט וויאַזוי צו שווימען און ער ווייסט וויאַזוי צו רייטן אין דעם געביט, נאָר אזוי ווי אָפט ביי די גוטע טעאַרעטיקער, אז ער געפינט זיך אליין אין וואָסער און אליין אויפן רוקן פון פּערד — גייט עס נישט. יעדנפאלס גייט עס נישט אזוי ווי דער לאַדזשער טריימער שטעלט זיך עס פאָר. און די יאָרן גייען און אין די שוואַרצ-גלאַנציקע האָר כאַפּן זיך אריין זילבערנע פּעדים און דער ביזן האַלבן לעבן איינגעשפּאַרטער בחור איז שוין נישט מער קיין בחור, ער האָט חתונה מיט א מיידל פון גרויסן פּוילישן ייחוס, וואָס איז נאָך שענער פון אים. אין זיין הויז זענען דאָ אסך ביכער וועגן קונסט וואָס אינטערעסירן

אים. און אסך ביכער וועגן פילם און עס זאמלען זיך מאנוסקריפטן און ניי-מאָן ווערט אלעמאָל מער צוריקגעהאלטן מיט זיי. ער חלומט נאָך אלץ פון איינגעמען די וועלט מיט איין שאַס. לאַדזשעריש. א פאָר פון זיינע ארטיק-לען וועגן יידישער קונסט ווערן געדרוקט אין דעם פארנעמען יאהודישן זשורנאל „מענאָראַה“ אין אמעריקע און ניימאָן איז זייער שטאַלץ דערמיט. אין יעדן געשפרעך וואַרפט ער יעדע שעה כאַטש איינמאָל אריין דאָס וואָרט „מענאָראַה“ . . .

אַבער אין דער גאַנצער צייט ווען יחזקאל משה ניימאָן דער פּאָעט, דראַ-מאַטורג, קונסט-פּאַרשער, פילם-סצענאַר-שרייבער חלומט זייער אינטענסיוו וועגן פּלוצלונגע גליקן — איז זייער טעטיק און אקטיוו און זייער דערפּאָלג-רייך ביים פּובליקום דער זשורנאַליסט און פעלעטאַניסט פון דער וואַרשע-ווער זייער פאַרשפּרייטער טאַג-צייטונג „היינט“ א. פּויגל — דאָס איז דער זעלבער יחזקאל משה ניימאָן. אויף מער וויכטיקע ארטיקלען שרייבט ער זיך אונטער מיט זיין נאָמען: י. מ. ניימאָן. און עס איז א נחת צו לעזן זיינע סאַ-טירישע ארטיקלען, זיין הומאָר איז גוט און מען לאכט, און זיין שטעלונג האָט לאַגיק און עס איז גאָר אַן אנדערער מענש. אפּט אפילו א גאַנץ ניכ-טערנער, א פּראָזאַישער. — נאָר ביי אַלע די טאַלענטן איז ניימאָן אבסאָ-לוט אוממזויקאַליש, קען נישט זינגען אפילו די פּרימיטיווסטע מעלאָדיע און זיין שטימע איז אויך נישט צו גוט. אַבער ער האָט שטעל, אַט שטייט ער אויף דער טריבונע, פאַרבייסט די ליפּן און רעדט, און איידער ער זאָגט אַרויס דאָס וואָרט וואַרפט אַ בייזער חבר אריין אַ צווישן-רוף: אין זשורנאַל מענאָראַה . . . נאָר ניימאָן פאַרשייט אַ גוטן וויץ און צעלאכט זיך האַרציק.

1939

משה סטאווסקי

1883 אין אנטאָפּאל, גראַדנער, וואַרשע. זינט 1911 אין ארץ ישראל. ארום 1930 יאָרן געוויילט אין וואַרשע, ווילנע.

איך ווייס נישט צי משה סטאווסקי באלאנגט אין דער גרופע פון פויליש-יידישע שרייבער אין „מײן לעקסיקאָן“ — איך ווייס אפילו, אז ער באלאנגט נישט ווייט פון יפו דער שטאָט ביים ים, און טאקע ביים סאמע ברעג, האָט פיניטיווע יידיש-שרייבער און צווייטנס ווייל סטאווסקי איז ווי אן איבער-געפלאנצטער בוים, וואָס האָט זיך זייער שטארק און טיף אָנגענומען אין דער נייער ערד, אריינגעוואָקסן אין ארץ ישראל. ער איז דאָרט איינער פון די סאמע ערשטע תושבים פון דעם ערשטן דור נאָך די בילד. מען דער-ציילט אפילו א מעשהלע — און אפשר איז דאָס בלויז אן אַרענטאליש, אי-בערגעטריבן מעשהלע, פון דעם זשאנר פון די מעשיות פון באנד „אראבער דערציילן . . .“ פון משה סטאווסקי — אז ער איז געוועזן דער סאמע ערש-טער תושב פון תל אביב און אז תל אביב איז געגרינדעט געוואָרן אָט אזוי: נישט ווייט פון יפו דער שטאָט ביים ים, און טאקע ביים סאמע ברעג, האָט זיך אמאָל, אמאָל, יאָרן פאר דער ערשטער וועלט-מלחמה, באזעצט א ייד מיטן נאָמען משה סטאווסקי מיט זיין יידענע, פון דער היים ראָזע לעבענס-בוים — די שפעטערדיקע אַמעריקאנער יידישע דיכטערין אַננא מאַרגאָלין (נאָך איר צעגיין זיך מיט סטאווסקי) — און זיי האָבן זיך דאָרט ביים ברעג ים געבויט א געצעלט. און ארום און ארום איז געוועזן ים און הימל און זאמד און נאָר זיי ביידע. זענען זיי אָבער ביידע געוועזן אין די טיפענישן פון זייערע נשמות מער שרייבער ווי פויערן-פּיאַנערן, פלעגן זיי זיך דורכ-רעדן וועגן ליטערארישע פּראָבלעמען. צוערשט שטיל, דערנאָך העכער, דערנאָך נאָך העכער. ווייל שרייבער בענקען צו פּובליקום. און דאָ — אויב מען האָט געוואָלט דערהערט ווערן ערגעץ, האָט מען געמוזט דערהערט ווערן אין יפו. . . פלעגן זיי רעדן אזוי הויך, אז מען האָט זיי דערהערט אין יפו. זענען זיך צוזאמענגעלאָפן יידן, וואָס האָבן אויך געבענקט נאָך א יידיש וואָרט אינמיטן פון הימל, ים, זאמד, אַראָבער און פּרינציפיעלן העב-רעיש און זענען אזוי לאנג שטיין געבליבן און זיך צוגעהערט ביז זיי האָבן אויך געשטעלט דאָרט געצעלטן — און א געצעלט צו א געצעלט איז גע-וואָרן תל אביב. אָט אזוי האָט די יידישע ליטעראטור געגרינדעט תל אביב. . . און אפשר איז עס נאָר אן אַרענטאליש מעשהלע.

זינט איך געדענק מיך לעזן יידישע ליטעראטור געדענק איך דעם נאָמען משה סטאווסקי. אין די פארמלחמה-יאָרן פאר 1914 פלעגט מען זיין

נאָמען ארויסרעדן צוזאמען מיט די ערשטע נעמען פון דער יידישער ליטע-ראטור פון נאָך 1900. שפעטער איז ער ערגעץ פארפאלן געוואָרן אזוי ווי איינע פון זיינע שענסטע העלדינס „די געלע הון“, און אז איך האָב אים דאָס ערשטע מאל דערזען אין ווארשע, ערגעץ ארום 1930, האָט זיך מיר באלד דערמאָנט סטאווסקיס מעשה מיט דער הון, וואָס פלעגט פארפאלן ווערן אויף טעג, אויף וואָכן, א ווילדע הון, נאָר היות ווי אין שטוב האָט מען געגלויבט אין איר, זי ליב געהאט — איז זי איינמאָל פאר פסח צוריקגעקומען מיט א סטאדע פון פינף פערטל טוך געלינקע הינדעלעך. . . . נאָר סטאווסקי האָט קיין פינף פערטל טוך נייע דערציילונגען פון זיין אלטן, ערשט-קלאסיקן זשאנר מיט זיך נישט מיטגעבראכט אהיים. ער איז נאָר געקומען צו בא-זאָרן א נייע אויסגאבע פון עטליכע בענדער פון זיינע פריערדיקע ווערק, וואָס האָבן אים אויף שטענדיק געשאפן א פלאץ אין דער יידישער ליטע-ראטור.

און עפּיס א ביזליכער איז ער צוריקגעקומען אויף א צייט אין זיין אל-טער היים. די שעוועליורע נאָך אלץ די זעלבע, צעפלויגן אין אלע זייטן, דער עיקר ארויף. בכלל האָבן מיר אסך יידישע שרייבער מיט צעפלויענע שעוועליורעס, אזוי ווי פענער פון דיכטונג איבער די קעפּ. און נאָך אלץ דאָס זעלבע קאוואזיש-יידישע פנים ביי סטאווסקי, וואָס מען האָט אזוי גוט גע-קענט פון די שמאַלע ביכלעך זיינע פון אמאָל, אמאָל. נאָר די פאָן אויפן קאָפּ שוין צוויי-פארביק — ווייס און שוואַרץ, און דאָס פנים פול מיט קניישטן, געזונטע און זוניקע, פויערישע, ער איז דאָך צענדלינקער יאָרן געוועזן א קאָלאָניסט אין ארץ ישראל. און דאָס גאנצע וועזן פול מיט איינ-געשפארטן שווייגן און עס דערמאָנט דעם כאַראַקטער פון זיין קלאסישן העלד לבן האַרמי. . . . לבן האַרמי איז א פערדל, נאָר איך זאָג דאָ די ווערטער נישט מיט סאַרקאָז, ווייל ביי סטאווסקי זענען די שטוב-חיות אזוי מענש-ליך ווי ברידער און נישט ווי נידעריקערע באשעפענישן. געדענקט איר לבן האַרמי, דעם טראַגישן העלד, וואָס לאַזט זיך בשום אופן נישט קאווען און דאָס פאַרחתמעט זיין גורל. . . . נו, אזוי ווייט איז עס ביי סטאווסקי נישט געקומען, נאָר ער האָט עפּיס כאַראַקטערשטריכן פון לבן האַרמי. . . . עפּיס אן איינגעשפארטע טראַגיק; מיר נעמען אים אויף מיט ליבשאפט, נאָר ער האלט זיך עפּיס פון דער ווייטן. די יידישע ליטעראטור האָט דאָך א המשך, נאָר ער וויל נישט וויסן פון דעם. איידער ער איז געקומען קיין פוילן האָט רחל פייגענבערג געשריבן וועגן אים פון ארץ ישראל, אז ער איז דאָרט א דערפאָלגרייכער קאָלאָניסט, אז שטוב-חיות רינגלען אים ארום ווי לע-בעדיקע העלדן פון זיינע אַמאָליקע דערציילונגען און אז זיין חלום איז צו ארויסגעבן א פולע אויסגאבע פון זיינע יידישע ווערק. און אַט זעען מיר

וויאזוי עס פארווירקלעכט זיך א חלום . . . משה סטאווסקי און זיין פרוי זענען פול מיט אינטערעס, עפיס אזוי ווי דאָרפס-לייט אויף א שטעטלשען יריד. מען שרייבט און שרייבט איבער און זוכט אין אלטע צייטונגען, מען רעדט מיט פארלעגער, מען אָרגאניזירט אונטן און סטאווסקי וויל נישט רעדן וועגן גאַרנישט, נאָר לעזן די זאכן. עפיס איז ער דאָ אויף א פרעמד־געוואָרענער וועלט, עפיס קוקט ער אלעמאַל זייער ווייט צוריק, ביז קיין ארץ ישראל. ער האָט עפיס טענות, שטארקע טענות צום יינגערן דור, עפיס איז ער ביז פארוואָס די יידישע ליטעראטור איז ווייטער אוועק נאָך סטאוּ־סקין . . . ער און זיין פרוי האלטן אין איין לעזן, נאָר אז מען קוקט אריין זעט מען, אז דאָס זענען קארעקטורן פון סטאווסקיס ווערק וואָס דרוקן זיך איבער אין קלעצקין־פארלאג. איך קוק און פאר מיינע אויגן זע איך נאָך אלץ דאָס פנים, וואָס האָט זיך מיר אזוי איינגעקריצט פון אמאָל, אמאָל . . .

1944

זוסמאן סעגאלאָוויטש

1884 אין ביאליסטאָק, זינט 1905 לאַדזש, וועלט-מלחמה אין
רוסלאַנד, זינט 1920 אין וואַרשע, רייזעס אין מערב איי-
ראַפּע, 1939 אנטלאָפּן איבער ווילנע, מאַסקווע קיין ארץ
ישראל — 1940.

ער איז איינער פון די פּאָפּולערסטע, און וואַרשיינלעך דער פּאָפּולער-
סטער יידישער שרייבער אין פּוילן געוועזן אין די יאָרן פון 1920 ביז 1939,
זוסמאר, אָדער ז. סעגאלאָוויטש. מען האָט אים נישט געקענט אלס זוסמאן,
נאָר אלס זין, און אזוי ווי ער איז געוועזן אלעמאַל פארטון אין אומעטיקע
פּראָבלעמען, פּלעגט מען אים רופן זין אָדער נישט זין סעגאלאָוויטש.א. הוי-
כער און א שלאַנקער און נישט נאָר שיינ אָנגעטון, נאָר בפירוש צום שענסטן
פון אַלע יידישע שרייבער פון אלע צייטן און אלע לענדער. עס איז א ביל-
בול, וואָס מען האָט אויף אים אויסגעטראַכט, אז ער טוט אָן יעדן טאָג אַ
נייעם קראָואַט, דאָס האָט ער אָנגעטון יעדן טאָג א נייעם אנצוג און אזוי
ווי צו א נייעם אנצוג מוז מען האָבן א נייעם קראָואַט, ממילא האָט ער שוין
יעדן טאָג אַנעגטון א נייעם קראָואַט אויך. פּלעגט ער זיך אין דער פּרי בא-
ווייזן צום פּרישטיק אין פאריין אויף טלאָמאַצקיע, איז דאָס א גאַנצע קאַמ-
פּאָזיציע געוועזן, פון די זילבער-גרויע האָר ביי די שלייפּן, דער פארב פון
דער הויט — און ער איז געוועזן זייער טונקל-הויטיק — און דעם מאַנטל,
די קאלאַשן, די שיד, דעם אנצוג, דעם שניפּס — און צו דער קאַמפּאָזיציע
האָט סעגאלאָוויטש אלעמאַל צוגערעכנט אויך דאָס אויסזען פון הימל אין דעם
באַטרעפּנדיקן טאָג. אין אן אפּריל-טאָג, א קאַפּריזונעם אפּריל-טאָג פּלעגט ער
זיין אָנגעטון קאַפּריזונע, כדי אלעמאַל צו זיין אויסגעגלייכט מיט דעם קאַפּ-
ריזונעם אפּריל-הימל . . . סעגאלאָוויטש האָט זיך אלעמאַל מער געזאָרגט
וועגן די וואַלקנס, וועגן דער לבנה און וועגן דעם הימל ווי וועגן דעם גאָט,
וואָס אין זיי . . .

גאָט איז נישט געוועזן סעגאלאָוויטשעס עלעמענט, ער איז דערגאַנגען
בלויז ביז גאָט, ער האָט ליב געהאַט די ווערק פון גאָט, די מענשן-קינדער,
דער עיקר די פּרויען — פארשטייט זיך, די בלומען, די בערג, די טייכן, די
גאַנצע נאַטור. דעם אמת געזאָגט האָט סעגאלאָוויטש נישט ליב געהאַט שטאַרק
די ווילדע און אומגעצוימטע נאַטור, ער האָט מער ליב געהאַט די געצוימטע
נאַטור, דעם פּאַרק, דעם גאָרטן, דעם בלומענטאַפּ, די בלום די צוגעשפּיליע-
טע צום אָנצוג.

מען קען נישט זאָגן, אז סעגאלאָוויטש האָט זיך נישט געפּרייט מיט דעם

דערפאָלג פון זיינע ווערק, דער דערפאָלג פון זיינע ווערק איז געוועזן אזוי גרויס, אז ער האָט אפילו נאָכגעצויגן נאָך זיך א דערפאָלג פון זיינע לידער, כאָטש קיין פּאָעט האָט נישט קיין מאַטעריעלען דערפאָלג מיט לידער — סעגאלאָויטש האָט אים געהאט, א דאנק די שטארק, שטארק געלעזענע דער- ציילונגען און ראָמאנען זיינע. אָבער סעגאלאָויטשן האָט אליין אביסל גע- שראָקן דער דערפאָלג פון זיינע ביכער. סעגאלאָויטש איז צו סובטעל — נישט צו וויסן, א דאָ מיינט מען נישט די הגדה פון זיין פּראָזע-קונסט נאָר די קניידלעך פון זיינע טעמעס און לייכטן דערציילערישן אופן.

סעגאלאָויטש איז אמאָל — עס איז געוועזן אין יאָר 1924 — געקומען פון א שטעטל, פון אַ פּאַרלעזונג. טרעפט ער שלום אשן און פרוי אַש אויף דער גאס. פרעגט זיך אַש פונאנדער אויף דעם שטעטל, גראד איינס פון „זיינע“ שטעטלעך געוועזן, פרעגט אויף דער ביבליאָטעק און וואָס און ווע- מען מען לעזט. אין דער אמתן איז אויף דער ליסטע פון די געלעזענע מחברים געשטאנען אויפן ערשטן פּלאַץ, ווי געוויינטלעך, סעגאלאָויטש. אָבער ער האָט נישט געוואָלט דאָס זאָגן אשן. זאָגט ער אים, אז אש שטייט — נאטיר- לעך — אויף דעם ערשטן אָרט. פרעגט ווייטער אש, ווער עס שטייט אויפן צווייטן אָרט ? ענפערט סעגאלאָויטש, אז סעגאלאָויטש . . . ווערט אש אין כעס און אנטלויפט: קום מאַדויע, זאָגט ער דער פרוי אַש. — אז סעגאלאָויטש האָט אונז שפעטער די מעשה דערציילט האָט ער זיך געוונדערט: וואָס האָט ער געוואָלט, אש, ער זאָל שטיין אי אויפן ערשטן און אי אויפן צווייטן אָרט . . .

ער איז טאקע אן איינזאָמער מענש, סעגאלאָויטש, אָבער ער איז אביסל צו עפנטלעך איינזאם. נאָר צוריקגעשמועסט איז עס דאָך דאָס מזל פון דעם פּאָעט עפנטלעך צו ליידן און עפנטלעך צו איינזאָמען . . . אַזיסט וואָלט דאָך א פּאָעט טאקע איינזאם געוועזן, און ווער וויל דאָס ?

כאָטש סעגאלאָויטש האָט אויסגעצייכנטע לירישע לידער געהאט, ממש קליינע, געטאָקטע קונסט-ווערק, עפיגראמאטיש מאנכע, דיין-ליריש אנדע- רע, אמתדיק גוטע ליטעראטור, האָבן מיר אים דאָך קיינמאָל נישט איינגע- לאָדן אנטילצונעמען אין אונזערע כאַליאסטרעס-אויסגאבעס. און כאָטש סע- גאלאָויטש האָט געדארפט אויף א כפרה דאָס ביסל שם אומשטיינסגעזאָגט, וואָס מיר האָבן געקענט צוגעבן צו זיין ריזיקער פּאָפּולאריטעט — פארדראָסן אָבער האָט עס אים. עפיס מאכט מען אים צו פרי פאר א קלאסיקער . . . און זיינע ביכער האָבן זיך ביי די פּאַרלעגערס געבאקן איינס נאָך איינס און כסדר אין נייע אויפלאגעס. פלעגט ער פון צייט צו צייט צוגיין מיט זיין לולקע אין מויל צו אונזער טישל, ווו מיר פלעגן זיצן מיט די קעפ צונויפגעדריקט און

דיסקוטירן אונזערע ליטעראריש-קינסטלערישע און פארלעגערישע זאָרגן און פארלעגענע חובות ביי אלע דרוקערס פון ווארשע, וואָס פלעגן אונז די קעפּ אראַפּרייסן („מיר“ הייסט: מאַרקיש, גרינבערג, קאַציונע, זינגער, אויך איך), פלעגט ארויסנעמען אויף א ווילע די לולקע פון מויל און א וואָרף טון איין וואָרט „זיעצעטער“ — געהייסן האָט עס, אז די טעג איז דערשינען דער זיבעצעטער באַנד פון זיינע געזאמלטע ווערק . . .

ליטעראריש פלעגט מען זיך בייסן, אָבער א חבר איז סעגאלאָוויטש גע-וועזן איינער אין ווארשע. א ווונק און סעגאלאָוויטש האָט שוין געהאלטן גרייט די פאָר גראַשן ביי א חברישער הילפס-אַקציע. אנדערע פלעגן זאָגן, ביזע צינגער פלעגן זאָגן, אז דאָס נעמט זיך פון דער איינזאַמקייט, נישטאָ וועמען צו געבן, גיט מען די חברים.

אַפטמאָל איבערן טאָג און כמעט יעדן טאָג פלעגן פרויען אומבאקאנטע טעלעפאָנירן צו סעגאלאָוויטשן, זיי האָבן צופיל ערנסט גענומען זיין איינ-זאַמען זיפּץ און האָבן ביי דער געלעגנהייט אויך די אייגענע איינאַמקייט גע-וואָלט פארטרייבן. אויף אזעלכע טעלעפאָנען פלעגט סעגאלאָוויטש נישט ענ-פערן, נאָר ברומען עפיס אין טעלעפאָן-רייערל אריין, ברומען ווי אן איינ-זאַמער ווינטער-בער. פלעגן זיך די פרויען נאָך מער שרעקן פאר אים. שווער איז די קרוין פון א סעגאלאָוויטש-צאַרטן דיכטער אויפן קאַפּ פון א דערפאָלגרייכן ראַמאַניסט.

חיים סעמיאטיצקי

1908 אין א שטעטל ביי ביאליסטאָק. זינט 1929 אין וואַר-
שע. 1939 אַוועק אויף דער סאַוועטישער זייט פון פּוילן.
נאָך יוני 1941 קיין ידיעות וועגן אים.

אַרום 1927 — צווישן די הונדערטער לידער, וואָס פלעגן אַנקומען פון
דער פּראָווינק, איינס מער. איין־איינציקס. דער מחבר: חיים סעמיאטיצקי. אז
מען וועט איבערלעזן דאָס איינע — הייסן שיקן מער — וועט ער שיקן. א
דין קאַנווערטל, א דין בייגעלע פאַפיר, אַ בלאַסע טינט און דאָס ליד אויך
אַזוי דין. אַזוי דין, אַז מען מוז עס באַמערקן, אַזוי ווי אַ שעפּטש אין סאַמע
אויער אין מיטן א טומל. אַט איז דאָס ליד—סעמיאטיצקי האָט עס אריינגענו-
מען אין זיין ערשטן לידער־ביכל „אויסגעשטרעקטע הענט“ — אַט איז עס:

שפעט-הערבסטיקער פייזאזש

אויף פּוּכיקן שניי געבעט
ליגן געכט און שלאָפן שטיל,
קי אין שטאַלן דרימלען —
די אויגן זייערע זענען פול מיט לבנה,
וואָס שפּאַרט זיך אין שטאַל דורך א דינער שפּאַרונע.
זיי מעלה־גרהן און מעלה־גרהן און פּרעגן מרוקענדיק:
וואָס איז דאָס פּאַר א וועלט — וואָס — אַ?
פיש אין געקאַרבטן, טונקעלן וואַסער,
כאַפּן זיך שטיל אויף דער אויבערפלאַך אַרײַף
דערשלינגען א שטערן
און פאַרשווינדן מיט אים צוריק אין דער טיף.

האַט מען געדורקט אַט דאָס ליד און געבעטן נאָך שיקן. און עס זענען
געקומען נאָך לידער. גוטע לידער, אַבער אין קיין ליד איז די שטימונג נישט
געוועזן אַזוי טיף און אַזוי ניי די בילדער ווי אין דעם סאַמע ערשטן ליד.

עס האָט לאנג נישט געדויערט און נאָך די לידער איז נאָכגעקומען קיין
וואַרשע דער דיכטער אַליין. ער איז געקומען גלייך פון בית המדרש ארויס.
א קליין־וואָקסיקער, א פאַרשפּיצט פנים און נישט צו יידיש. ער קוקט אביסל
זייטיק ווען ער רעדט צו דיר. ער איז פול מיט אלטער תורה און נישט
ווינציקער מיט נייער יידישער ליטעראַטור. היינטיקע צייטן דאַרף זיך א
שיבה־בחור מער נישט אַזוי היטן מיט אַ טריף־פּסול ווי אַמאַל. דער ראש

ישיבה איז צופרידן מיט דעם, אז מען לערנט א ספר — זאָל עס אפילו זיין פארן קאסט פון שפעטער לעזן א ביכל. און כאָטש סעמיאטיצקי האָט שטאַרק אַריינגעקוקט אין די טריף-פסולן איז ער געבליבן פרום ביו אין דער טיפס-טער טיף פון זיין נשמה. צי האָט ער געדאוונט — ווייס איך נישט, וועגן תורה פלעגט ער רעדן גאַנצע טעג.

גאַר באלד האָט ער געפונען גאַענטע נשמות אין ווארשע. הלל צייטלין אליין האָט אים אויפגענומען מיט אָפענע אַרעמס, מיט גרויס באַגייסטערונג געשריבן וועגן סעמיאטיצקי לידער — און ווי זיין שטייגער אין אַזעלכע פאלן, ווייל ער האָט אין די יידישע דיכטער, די ווייל-לערנער געזען די אמתע פאַרזעצונג פון יידישן וואָרט — מיט אַזויפיל התלהבות, אז עס איז אזש עלול אַזאָ יונגען מענש אַרויפצוועצן אַזוי היך אין די וואָלקנס, אַ ער זאָל שוין נישט געפינען מער דעם וועג צו דער ערד און טאַמער יאָ — איז מיט א גאַנץ שטאַרקן זעץ . . . באלד איז סעמיאטיצקי געוועזן חבר מיט ישראל שטערנען. מנחה-צייט פלעגן זיי ביידע פאַרשווינדן אין א שכנישן שולעכל, שטערן מער צוליב דאוונען און סעמיאטיצקי מער צוליבן לערנען נאַכ'ן דאוונען.

געוועזן איז עס אין 1934. היטלער איז שוין פעסט געזעסן אין דייטש-לאנד און פונקט אַזוי פעסט דער אַנטיסעמיטיזם אין פּוילן. דער יידישער שרייבער-קלוב איז שוין גיכער ענליך געוועזן צו א ברענענדיק הויז און די מיטגלידער יעדער ביי אן אַנדער פּענסטער און יעדער טראכט וואָס גיכער א שפּרונג צו טון אַרויס און אַנטלויפן ערגעץ צו א גרעניץ. אָט אין יענער שטימונג האָב איך איינמאַל סעמיאטיצקי, וואָס האָט געטראָגן זיין נויט אָן פרעטענציעס, ער האָט זי דאָך אַליין גענומען אויף זיך, געפרעגט ווו ער וווינט, און אָן פרעטענציעס האָט ער מיר געזאָגט, אָ ער האָט זיך אָנגע-דונגען אין א קראָם אלס היטער. זייגער זעקס פאַרנאכט פאַרמאכט מען אים אין דער דאָזיגער קראָם — אזוי ווי א קאַץ, אָדער א הונט, האָט ער צוגע-געבן — און זייגער 9 אין דער פרי עפנט מען צוריק דעם לאָדן. שוין א האלב יאָר ווי ער „ווינט“ אזוי און דעריבער זעט מען אים לעצטנס קיינמאַל נישט אויף א ליטערארישן אָונט.

און איך האָב מיר געטראכט: גורל. און איך האָב מיר געטראכט: דיכ-טערישע אָנונג. און אין זינען איז אויפגעקומען דאָס ערשטע ליד, וואָס סעמ-יאטיצקי האָט געשיקט קיין וואָרשע: קי אין שטאַלן דרימלען — די אויגן זייערע זענען פול מיט לבנה — וואָס שפאַרט זיך אין שטאַל דורך א דינער שפאַרונע — — און איך האָב עס איצט פירגעזאָגט פאַר דעם דיכטער . . .

דיכטונג איז נבואה, עס העלפט גארנישט, פון דעם דינסטן ליד ביון דונער-דיקסטן הימן.

געוועזן סטיל אין סעמיאטיצקין. אויסגעהאלטנדייט, גאנצקייט. אין 1938 האט ער ארויסגעגעבן א צווייט ביכל „טראַפנס טוי“. געציילטע ווערטער זיינע רייד. געציילטע ווערטער א יעדעס ליד באזונדער. און געציילטע ליד-דער אין יעדן ביכל. און צוויי שמאלע ביכלעך בלויז האט ער אָנגעציילט אין די צען-צוועלף יאָר פון זיין קאַריערע.

איינמאָל האָט א גרופע יינגערע דיכטער געמאכט א גוואָלט, געוואָלט איינלייגן וועלטן, אז מען זאָל סעמיאטיצקין אויסלייזן פון זיין „פּאַסטן“ און דינגען אים א לייטישע דירה. ער האָט זיך אָפגעזאָגט, שטילערהייט האָט ער געקענט די וועלט: — בעסער שוין כסדר ביי דער ארבעט צו בלייבן איידער אויף איין חודש אויסגעלייזט ווערן. אויף מער וועט אייער ענערגיע סאָרווי נישט קלעקן . . . איצט וויסט איר שוין פארוואָס עס איז אזויפיל שטילקייט און אזויפיל נאכט אין סעמיאטיצקיס לידער?

1944

יעקב פאט

1890 אין ביאליסטאק, זינט 1922 אין ווארשע, זינט 1938 אין נוי־ארק, רייוועס: ארץ ישראל, ראטן־פארבאנד, פארייניקטע שטאטן און קאנאדע.

זיינע אומצאליקע פיינט, איך וויל חלילה נישט זאגן „שונאים“ ווייל צו דעם דערגייט עס נישט, חלילה, רופן אים יאנקעלע פאט. אַלע פעיקע יעקב'ס רופן די, וואָס זענען זיי מקנא — יאנקעלע. איך בין זיכער, אז אין זיין צייט האָט מען אויך אונזער פעיקן עלטערזיידן גערופן: יאנקעלע אבינו — איינע פון די הויפטכאראקטעריסטיקעס פון יעקב פאט איז זיין אויסער־געוויינטלעכע פעיקייט, זיין גוטע צופאסונגס־פעיקייט צו אַלערליי סיטואַציעס — כאָטש אלעמאָל האָט ער אן אויסגעהאלטענע ליניע. ער באלאנגט צום „בונד“, צענדלינקער, צענדלינקער יאָרן אַזוי, דאָך וויל מען גראד אים נישט מוחל זיין, וואָס ער האָט אין זיין יוגנט סימפאטיירט, אָדער געהערט צו נאָך אנדערע פארטייען. ווי זאָגט דער פּסוק: ווער עס איז פון אונז אָן זינד . . . און דאָס, וואָס זייענדיק היינט אזא שארפער יידישיסט האָט ער אמאָל געשריבן העברעיש. אָפט איז עס מיר אויסגעקומען פאטן אין פרי־וואָטע געשפרעכן צו פארטיידיקן קעגן זיינע נאָענטע פריינט, חברים. איך האָב עס פשוט נישט פאַרשטאַנען. סאידן קנאה. אָבער פאט האָט חלילה נישט אַיינגענומען קיין וועלטן, נישט פארנומען קיינמאָל ביי קיינעם קיין פאַז־ציעס, בכלל נישט געשטרעבט צו „מאַכט“, און אלץ, וואָס ער דערגרייכט, דערגרייכט ער מיט ארבעט און איבערגעבנקייט און דער עיקר מיט פע־קייט. א בארימטער יידישער שרייבער, וואָס שטייט נאָענט צום „בונד“, האָט אפילו געפירט אין זיין ארכיוו א ספעציעלע טעקע, ווו ער האָט פארצייכנט אלע סטיליסטישע אויסגליטשונגען פון פאטן. אויף איינעם דארף מען זיך דאָך אַנזעצן, נו איז דער גורל געפאלן אויף פאטן.

האָט יעקב פאט, וואָס איז בטבע זייער גוטמוטיק און טראָגט נישט נאָך קיין פערזענלעכע שנאה, שוין צוויימאָל גענומען נקמה פון זיינע פארפאַל־גער. טינטיקע נקמה. ער האָט צוויימאָל — איינמאָל ביים אמעריקאנער „טאַג“ און אן אנדערש מאָל ביי דער „צוקונפט“ (1942) — געוואונען די ערשטע פרייזן פאר דערציילונגען. און ביידע מאָל זענען אין דער „ירע“ געזעסן בארימטע שרייבער, וואָס וואָלטן אָן דער קאָנקורס־מאַסקע אויף פאטן קיין גוטס אלס נאָוועליסט נישט געזאָגט. באמת וועגן אָט די צוויי קאָנקורסן און יעקב פאטן אלס הויפטגעוויינער וואָלט זיך אַמאָל געלוינט צו שרייבן א פּסי־כאַלאָגישע סטודיע וועגן דער אַביעקטיווקייט פון דער ליטעראַטור־קריטיק.

און איך בין זיכער, אז ווען עס וואלט ווען עס איז פארגעקומען א קאנ-
 קורס אויפן געביט פון בעלעטריסטישן רעפארטאזש. אדער קינדער-ליטע-
 א קאנקורס אויף ארגאניזירן א געזעלשאפטלעכע קאמפאניע, אדער א קאנ-
 קורס אויפן געביט פון בעלעטריסטישן רעפארטאזש. אדער קינדער-ליטע-
 ראטור, וואלט פאט אויך גענומען די ערשטע פרעמיע. אבער אלץ — אונ-
 טער א צודעק פון אנאנימיטעט. ווייל ער איז זייער פעיק. ער ווייסט ווי צו
 רעדן צו מאסן, ער געווינט זיי, ער ווייסט אויך ווי צו געווינען קינדער. און
 לאַמיר דערציילן אן אַנעקדאָט: איינמאָל קומען מיר אריין אין א ווארשעווער
 יידישער שולע אין אַרימען געגנט. מיר האָבן דעמאָלט ביידע געארבעט
 אין דער צענטראַלער יידישער שולאַרגאַניזאַציע. אין יענער שולע זענען
 אין יענעם טאָג אלע לערער קראַנק געוועזן און די קינדער האָבן געווילדע-
 וועט ממש ווי אַ וואסערפאל, ניאַגאַראַ. און גיי שטעל אָפּ די ניאַגאַראַ. איך
 שריי צו פאטן אַן עצה, אז ער זאָל אהיימשיקן די קינדער. ער אָבער שרייט
 צוריק צו מיר, כאַטש אַ שריט פון מיר, קוים וואָס איך הער: וואָרט, איר
 וועט באלד עפּיס זען . . . און ער שלעפט אין רעקרעאַציע-זאָל אַריין א טיש
 און שטעלט זיך אויף דעם טיש און הויבט אַן מיט זיין שאַרפער שטימע, און
 אַז ער רעדט הויך און העכער קומט אים דאָס גאַנצע בלוט אין פנים אַריין
 און דאָס קיילעכדיקע פנים זיינס, מיט דער אביסל צו פלאַכער נאָז, ווערט
 רויט און אַנגעאַזערט, רויט און רויטער — און ער ציילט: איינס, צוויי, דריי,
 פיר — ער האלט אין איין ציילן און איך שטיי פון דער ווייטן און באוונדער.
 אז ער האָט אַנגעציילט ביז צוואַנציק זענען שוין אלע עטלעכע הונדערט
 קינדער געוועזן ארום אים און האָבן מיטגעציילט אין מעכטיקן כאַר. ער האָט
 געהאַט די קינדער אויף זיין זייט, און איצט האָט ער א קאַמאַדיר געטון:
 שטיל — און עס איז געוואָרן שטיל און ער האָט ווי נישט איז געפירט איין
 קלאס מיט אַלע קינדער.

פאר די אלע זאכן, און פאר זיין זייער קלאַר און פארשטענדלעך שרייבן,
 האָבן אים די מאסן ליב און דערפאר גיט א מורמל איינער און דער אנדערער
 פון די פיינשמעקער: דעמאָג — אָבער פאט איז ווייט פון דעמאָגאָגיע,
 ווייל ער האָט נישט קיין שום הערש-ווילן. ער האָט נאָר ליב צו ווערן אויס-
 געהערט. נישט געהערט, נאָר אויסגעהערט ווייל ער האלט זיך נישט פאר
 דעם גרויסן פירער און אידעאלאָג. ער איז צופרידן מיט זיין ראַל פון א גוטן
 לייטנאַנט אין דער באוועגונג, א גענעראַל גלוסט זיך אים נישט צו זיין קיינ-
 מאַל. דערפאר איז ער אזוי אָפט סעקרעטאַר און קיינמאָל נישט קיין
 פאַרזיצער פון אַקציעס, באַוועגונגען.

און אפשר איז דאָס דערפאר ווייל ער קאַנצענטרירט זיך נישט אויף

קיינעם פון די געביטן; בעלעטריסטיק, פעדאגאגיע, פארטיי־פירערשאפט. פארהאנען מענשן, וואָס קענען דאָס גאַנצע לעבן מיט זיך אליין נישט פארטיק ווערן וואָס אייגנטלעך זיי זענען. טיאָזשאַלאַיאַ שאַפּקאָ — שווער איז צו טראָגן צו פיל פעיקייטן.

פאט איז דער מענש פון אקציע, א באוועגונג, וואָס באזיצט אסך אזעל־כע פאטן איז א דערפאָלגרייכע באוועגונג. אזעלכע מענשן קוקן אלעמאָל פארויס און זייער זעלטן קוקן זיי זיך אום אויף צוריק. פאָט האָט נישט ליב קיין געשיכטע, אין בעסטן פאל די געשיכטע, וואָס באלאנגט נאָך צו דער איצטיקייט, וואָס איז נאָך ווארעם — אוויצוזאָגן. דערפאר האָט ער געשריבן זיינע אויסגעצייכנטע און לעבעדיקע פאָרטרעטן פון בונדישע פאָלקס־העלדן. נאָר געשיכטע אויף הונדערטער, טויזנטער יאָרן צוריק — עט.

און פאט איז אלעמאָל פארנומען ווי א קאָנדוקטאָר פון א פאָרנדיקן צוג פול מיט פאסאזשירן און כאָטש מיר האָבן צענדלינקער יאָרן געארבעט אין די זעלבע אינסטיטוציעס, ווען איז דען געוועזן א געלעגנהייט צו רעדן צו אים אויג אין אויג, מענש צו מענש? ביו — מיר האָבן אמאָל צופעליק גע־ווינט אין שיקאגאָ אין איין האָטעל און ביידע געקומען שפעט פון פארזאמל־לונגען, און ענדלעך זיך אביסל אויסגערעדט דאָס הארץ. און אז איך האָב אים געפרעגט: אפשר קענט איר מיר זאָגן וואָס פאר א פראָגראַם איר האָט פאר די אַמעריקאנער יונגע יידן אויף איבער צוואַנציק יאָר? האָט זיך פאָט מיד פארטראכט און ס'ערשטע מאָל האָב איך זיין פנים געזען בלאס, און ער האָט זייער ערנסט געבעטן; לאַמיר רעדן וועגן היינט. נעכטן און מאָרגן איז נישט מיין געביט.

יוסף פאפיערניקאָוו

1899 אין ווארשע. 1923 צום ערשטן מאל, 1933 צום צווייטן מאל אין ארץ ישראל. וויינט דאָרט.

דאָס איז א טיף־טראגישע יוגנט געוועזן — די יידישע יוגנט, די פופצן ביז פינף און צוואנציק־יעריקע יינגלעך און מיידלעך, פון פוילן באלד נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. צו מזרח צו ליגט דאָס געוואלטיקע רוסלאנד און שלאָגט זיך דורך דורך א דזשונגל פון לייד און פיין צו א ניי לעבן. אמת איז, אז די אלטע סאָציאליסטן אין פוילן זענען נישט צופרידן מיט די אנט־וויקלונגען אין ראטן־פארבאנד. אָבער די יוגנט האַנדלט נישט היסטאָריש־מאָטעריאליסטיש, די יוגנט טראכט אוואַנגארדיסטיש און אפשר אפילו אביסל אוואַנטוריסטיש אויך. וואָס טויגן די טעאָריעס, אז דאָס לעבן איז אזוי שיין און נאָר איינמאל איז מען יונג. די פוילישע יוגנט, די וואָס האָט אמאל גע־חלומט פון די „גלעזערנע הייזער“ אין ניי־יעם פוילן ווערט אריינגעצויגן אין די אויפבויע־פלענער פון דער יונגער מלוכה. זי ווערט אריינגעצויגן אין פראַקטישן היסטאָרישן מאַטעריאליזם — פיזיש. און די פוילישע יוגנט „לינקט“ זיך זייער ווייניק. די אוניווערזיטעטן שטייען אָפן, די הונדערטער נייע אמטן, דאָס מיליטער מיט די שלאַנקע שטיוועלעך און שטאלטנע מוני־דירען און הויכע דינפֿיסיקע פּערדלעך. אָבער פאַרזוכט — ווי געוועזן — איז די יידישע יוגנט, די אוניווערזיטעטן האַלב צו, די אמטן כמעט אינגאנצן פאַרשלאָסן פאַר איר. דאָס מיליטער איז אפן נאָר אויף דינען, אָבער נישט אויף מאַכן קאַריערע. און טאַטע־מאַמעס שטוב איז חושך און חושכער פון טאָג־צו־טאָג, אזוי אין דער אַרבעטער־שטוב און אזוי אויך אין דער באלע־באַטישער שטוב פון וועלכער דער שטייער־מאַנער שלעפט ארויס אלץ חוץ דעם בעט און דעם טיש. לינקט זי די יידישע יוגנט און אַריענטירט זיך אויף מזרח. א צווייטער טייל ווידער אריענטירט זיך אויף דרום־מזרח ווו עס ליגט ארץ ישראל. אזוי אין די ערשטע יאָרן באלד נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. דאָס געדויערט נישט צו לאַנג. אין ארץ ישראל איז קריזיס און ראַטן־פאַרבאנד פאַרשליסט זיך מיט זיבן שלעסער קעגן יעדער אימיגראַציע און דאָס קלינגוואָרט איז: ווילסט רעוואָלוציע? מאַך זי. אָט אזוי ווי מיר האָבן געטון. און אמעריקע איז געשלאָסן אויף זיבן און זיבעציק שלעסער. קומט אָן איבעראַרענטאַציע און דאָס בונדישע קלינגוואָרט איז פאַדערגרונט ווי־דער: בלייב אין לאַנד. האַרעווע און קעמף — זעסט דאָך, אז קיין אנדערער וועג איז נישטאָ. יאָ, דאָס איז א טיף־טראגישע יוגנט געוועזן, די יידישע יוגנט אין פוילן נאָך 1919.

און דער דיכטער יוסף פאפיערניקאָו איז מיט זיין גאנצן וועזן, זיין ליד און זיין לייב און לעבן כאראקטעריסטיש פאר אַט יענער צייט און יענער יוגנט.

עס צייט אים אי קיין מזרח און אי קיין דרום מזרח. ער גליט ממש מיט ליבשאפט צו ארץ ישראל און מיט נישט ווייניקער ליבשאפט צום ראטן־פארבאנד. דאָס ערשטע איז אין פוילן נישט געוועזן פארבאָטן, אדרבא וואדבא, נאָר מען האָט געוואָלט זען רעזולטאטן. דאָס צווייטע איז געוועזן פארבאָטן. פאפיערניקאָו אַריענטירט זיך מער אויף ארץ ישראל. אָבער דאָ קומט נאָך א טראגישע סתירה. ער איז א יידישיסט. יידישיסטן מיט לאַגיק האָבן קינמאַל נישט פיינט העברעיִש. אָבער שטארק, שטארק ליב האָבן יידיש און שטארק, שטארק ליב האָבן ארץ ישראל, איז א סתירה. וואָלט ער געוועזן א געזונטער און א שטארקער — פאפיערניקאָו — וואָלט אַט די אלע סתירות זיך אפשר אָפגעווישט פון זיך אליין. איז ער אָבער נישט. ער איז נישט הויך געוואקסן, ער ליידט פון די אויגן, ער איז א שטילער, ער שטאמט פון אן אַרימער שטוב, פון א שטוב ווו מען מוז דערדריקן אין זיך עוולות, אָבער קען מען דען עוולות אינגאנצן דערדריקן? קעמפט מען אָפט הינטער יענעם רוקן, און אין דער ליטעראטור גייט עס אויך נישט צו גוט פאפיערניקאָו. די איינציקע פארטיי אָן וועלכער ער קען זיך אנשפּאַרן צו־ליב זיינע אידעאָלאָגיעס איז די לינקע פּוּעלי ציון — און זי איז נישט די שטארקסטע אין לאנד און איר פרעסע נישט די שטארקסטע. ליידט מען אויך ליטעראריש. אָפט האָבן איך געהערט דעם דיכטער, וואָס איז אלעמאַל „שטילער ווי גראָו געוועזן“ רעדן מיט אזויפיל גאל וועגן מענשן, אין ווע־מעס אנוועזנהייט ער האָט געשוויגן, אז עס האָט זיך געדאכט, אז דאָס „שטי־לע גראָו“ הויבט אָן צו ברענען.

און אַט איז ער אוועקגעפאַרן קיין ארץ ישראל. עס איז פארווירקלעכט, עס איז דערגרייכט. די דיכטונג איז געוואָרן ווארהייט. און דאָ קומט נאָך א סתירה. די ארבעט פאלט שווער, די ארבעט די פיזישע ווערט פשוט אומ־מעגליך. אין ליד איז אלץ מעגליך. אין די צייטונגען הויבן זיך אָן צו באַ־ווייזן לידער מיט לויטער זון, א גאנץ ביכל לידער אפילו „אין זוניקן לאנד“, און אויף דער הילע א בילד פון אן ארבעטער מיט א ריסקאל, און פאלמעס און געצעלטן אין הינטערגרונט, און דאָס בילד פון דעם ארבעטער איז טא־קע ענליך צו דעם דיכטער אליין. זענען די קאָלעגן צופרידן — כאַטש דאָס גליק האָט נישט זיי געטראָפן, נאָר זייערן א ברודער. איז אויך גוט, און מען נעמט אָן דיכטונג פאר אבסאָלוטער ווארהייט און אז מען גיט א טראַכט: יוסף פאָפיערניקאָו — זעט מען פאר די אויגן א בילד פון א פאר־

ברוינטן פנים, די ברוינע האָר פאסן זיך גוט צום קאַליר פון דער ארץ ישראלדיקער ערד און די לידן פון די אויגן האָט שוין זיכער לאנג די זון פון דרום ארויסגעקושט און באלד וועלן זיכער קומען לידער פון היים און ווייב און קינד . . . אָבער שטאט דעם אלעמען קומט אין איין שיי-נעם טאָג פאפיערניקאָו אליין צוריק קיין ווארשע. און ער שרייבט אויף א ניי בוך לידער און ער רופט עס „רויט אויף שווארץ“ איז עס אין דער אמתן שווארץ אויף שווארץ — אויס זוניק, אויס לאנד, אויס. און ווידער הויבט זיך אָן דאָס זיצן אין שרייבער־קלוב און גראָבן איינגעשפארט מיט דער פען די בייגעלעך פאפיר שטאט מיט דעם ריסקאל די בייטן ערד. סיבות פון צוריקקומען זענען טאקע געוועזן ריין פערזענליכע, אָבער גיי דערצייל יעדן א לאנגע געשיכטע. איז טאקע אביסל אומהיימלעך מיט אזא סתירה אין הארצן פארצוליינען אויף עפנטליכע אוונטן צעזונגען־צעקלונגענע הא-רא-לידער בשעת מען וועט נאָך דער פאַרלעזונג זיך דארפן אומקערן אין א פולער, אָרעמער ווארשעווער שטוב ווו מען וווינט אין א בעט א געדונגענס, וואָס ביי טאָג דינגט עס א בעקער.

גייט אוועק א יאָר און נאָך א יאָר און פאפיערניקאָו פאַרט אוועק צום צווייטן מאָל קיין ארץ ישראל. אָבער די ערשטע פרייד איז שוין לאנג אוועק. עמיגרירן צום צווייטן מאָל אין א חלום־לאנד איז ווי א צווייטע חתונה מיט דער ערשטער געליבטער . . . עס איז א טראגישע יוגנט געוועזן און פא-פיערניקאָו איינער פון אירע רעפרעזענטאנטן.

1943

אברהם פטאשקין

ווארשיינלעך 1902 אין א שטעטל נעבן ווארשע. אלע זיינע יאָרן אין ווארשע. 1939 אנטלאָפן קיין ראטן-פאר-באנד. אין יאָר 1943 אין אן אוזבעקיסטאנישער שטאָט זיך גענומען דאָס לעבן.

פינף קליינע ביכלעך מיט קליינע לידער, יעדעס פון זיי אזויווי דאָס ערשטע ביכל פון אן אָנפאנגער, זענען געבליבן נאָך אברהם פטאשקין. מעג-ליך, אז עס זענען נאָך געבליבן מאנוסקריפטן אויך. אָט זענען די נעמען פון זיינע ביכלעך: און אזוי וועט נישט זיין. פון הארבסט ביז הארבסט. דייטשלאנד, דייטשלאנד. אויב איר ווילט איז דאָס. גליק, אורלויב אין טאט-רען.

שטיל איז ער אריינגעקומען אין דער ליטעראטור און נאָך שטילער איז ער אוועק. אויף זיין לעצטן ביכל איז דאָ א סימבאָלישע הילע, געצייכנט פון מענדל רייף, פון א יונגען קינסטלער, וואָס האָט קנאפ פאר'ן אויסברוך פון צווייטן וועלט-קריג פראכטפול און אַריגינעל באצירט די ביכלעך פון דעם ליטערארישן שארית הפליטה אין פוילן ערב דעם גרעסטן שטורם אין דער געשיכטע פון יידישן פאָלק אין יענעם לאנד. פאר דעם, וואָס לעזט די יידישע ליטעראטור מיט אויגן און מיט הארץ וועלן אָט די צייכענונגען, אין צוויי פארבן בלויז אלעמאַל, אָבער אזוי פארביק ווי זיי וואָלטן צען פארבן געהאט, בלייבן אין זכרון, זיך אידענטיפיצירן אין אויג מיט יענעם לעצטן, שטילן פעריאָד, שטיל ווי א זיפּץ — א לעצטער — פונקט ווי עס אידענ-טיפיצירט זיך אין אויג דער הערלעכער פלאמיקער פּרץ-פעריאָד פון יאָר 1910 מיט די געניאלע פּרץ-צייכענונגען פון דעם גרויסן מאלער ב. קראַט-קאָ. איז אויף דער הילע פון „אורלויב אין טאטרען“ האָט מענדל רייף גע-צייכנט א שפיץ-בארג א בלויזען מיט שניי באדעקט און אונטערן בארג עט-ליכע פארלויבענע סטעזשקעס און אויף אָט די סטעזשקעס פינף שפורן פון שריט אין שניי. וואָס האָט זיך דער קינסטלער געטראכט, ווען ער האָט די צייכענונג געמאכט? ווער ווייסט. היינט איז זי סימבאָל און אפילו די פינף שפורן גענוי אויסגעציילט — אברהם פטאשקין פינף דינע ביכלעך, אזוי דין ווי שפורן אין שניי, און אפשר אזוי פארגייענדיק אויך. פטאשקין לי-דער זענען עכאָס, ווידערקלאנגען פון די געפערליכע בארג-שטעגן פון דער יידישער ליריק, ער איז אויך געוועזן אין די בערג, נישט געשטויגן אויף די סאמע שפיצן, און אז אנדערע האָבן גערופן ערגעץ פון די קארק-ברעכע-רישע הייכן פלעגט ער ענפערן מיט ליבשאפט און זאָרג, מיטשטייגן דאָרט אויבן איז נישט געוועזן פאר זיינע כוחות. . .

אָט קומט ער אריין צו מיר. 1922. ווארשע, דזשיעלנע-גאס 80 צי 100. א שריט פון יידישן בית עולם, פון דער בארימטער אַקאַפּאָווע-גאס. דאָרט וווין איך אין א קליין שטיבל צווישן פוילישער אַרימקייט. טאָג און נאכט פלעגט מען זיך אין אַט די דירות שטעכן, שלאָגן, שעלטן. דער מאנגל אין דירות אין ווארשע האָט אין יענער צייט דערגרייכט די מאקסימום-טיף. איינמאָל אין א זונטיק נאָכמיטאָג בין איך אליין געוועזן מיט מיין טעכטערל אין שטוב. די פינפיעריקע האָט זיך שטיל געשפילט מיט אירע לאלקעס און איך האָב געשריבן, צוגערוקט צום איינציקן פענסטערל. פלוצלונג שרייט דאָס קינד ווי אין טויט-שרעק און קלאמערט זיך צו מיר. איך קוק מיך אום, אין דער טיר שטייט א יונגער מענש, זייער בלאס פון דעם, וואָס ער האָט דאָ אַנגעבראַיעט און שמיכלט זייער פארלעגן אויף זיין קיילעכדיק און שפיציק פנים, זייער פאַנקעדיק, מיט חן גריבלעך, וואָס זענען מער אומעטיק ווי לוסטיק און שוין דעמאָלט — מיט א גלאטן קאַפּ. און דער יונגער מאן קומט צו נענטער און ער נייגט זיך העפליך און ער רעדט פויליש מיט דעם בעסטן אקצענט און ער ציט מיטן מויל נאָך יעדע פאַר ווערטער און ער שטעלט זיך פאַר: אַבראַהאַם פטאַשקין. און זינט דעמאָלט זענען מיר געוואָרן פריינט. ער האָט אזוי ווייניק געפאַדערט. ער איז געוועזן א סטודענט, נאָר אז סטודענטעריי האָט עפּיס אין ערגעץ נישט געפירט איז ער געוואָרן א בוכהאלטער און שוין אזוי געבליבן ביזן סוף. יונגע דיכטער אין ווארשע פלעגן אלעמאָל אומהיימליך ווי א גרויסן, פאַרנדיקן הויקער טראָגן זייער נויט. פטאַשקין האָט — פארקערט — נאָך אמאָל ארויסגעאַלפן מיט א זלאָטע זיינעם א חבר, א דיכטער-אַספּיראַנט.

ווי פריינט איך בין געוועזן מיט פטאַשקיןען — זיין דיכטונג האָט מיך קיינמאָל צו שטארק נישט געווארימט און — מיר האָבן ביידע געליטן דער-פון. ווי לאנג איך האָב געווינט ביי דער אַקאַפּאָווע און ווי אַפט פטאַשקין פלעגט קומען צו מיר זענען מיר ארויס אויף א שפאַציר אויפן בית עולם, דעם איינציקן גאַרטן אין יענער געגנט, דעם איינציקן גאַרטן, וואָס איז שפּע-טער געבליבן אין ווארשעווער געטאָ. אַפט פלעגן מיר אפילו אין אוונט דאָרט ארויסגיין. פּרין-אהל איז נאָך דעמאָלט נישט געשטאַנען, אָבער מיר פלעגן דאָך אין דער פינסטער אויפזוכן דאָס קבר און איך פלעג פּרעדיקן און פטאַשקין האָרכן און ציען מיט די ליפן און לעזן פון אויסנווייניק נאָך א ליד און נאָך א ליד. אפשר איז ער שוין רייף געוואָרן. זיינע לידער האָבן געהאַט אלע מעלות, אפילו זיין האנטשריפט איז געוועזן זיכער ווי ס'כתב פון א פארצייטישן מחבר — איך האָב מיך אלעמאָל געוונדערט וויאָזוי דער פויליש-דערצויגענער האָט אַזאַ רבניש כתב — און נאָר איין זאך האָט אים געפעלט: אַריגינעלקייט.

דערפאר אָבער האָט אים נישט געעפלט אומעט. מעלאַנכאָליע, מרה שחורה. — וואָס האָט איהר זיך אזוי פארטראַכט ? — פלעגט מען אים כסדר מוזן מונטערן אין געזעלשאפט. און ער האָט א צי געטון מיט די ליפן, די שמייכללאָזע חן־גריבלעך האָבן א שפיל געטון אויף זיין פנים: — גאַרנישט, גאַרנישט. — אויף זיין שטילן אופן און אין זיינע שטילע לידער האָט ער רעאגירט אויף אליך, געדריקט דראַענדיקע פויסטן אין די קעשענעס פון זיינע לידער, גערופן צו בונט, רעוואָלוציע, געפאָדערט גערעכטיקייט און דער עיקר — אין דער לעצטער צייט — געדראַעט אין דער זייט פון די נאציס. האָט ער געוווסט, אז אפילו א ביליאָן אזעלכע דיכטער־דראַאָאונגען וואָלטן זיי נישט אָפגעשראַקן, וואָלטן אפילו איין נאצי אויף איין רגע נישט אָנגעשראַקן . . . נאָך אלע זאכן איז יעדער פון אונז אַזאַ אָדער אן אנדער מין פטאשקין געוועזן.

וונדערליך איז דער געזעצמעסיקער גאנג פון דער וועלט און אוועק־גאַנג פון מענשן. ווי דען אנדערש האָט אברהם פטאשקין געקענט אָט די וועלט פארלאָזן — אויב נישט דורך דער אומהיימליכער, ענגער שלייה פון זעלבסטמאָרד . . .

1944

דוד פליסקין

1888 אין א שטעטל פון ארום ווילנע. געלעבט און גע-
שניידערט אלע זיינע יארן אין צענדלינקער שטעט.
צווישן זיי: ווארשע, לאַנדאָן, פאריז. 1940 געבליבן אין
פאריז.

אן אמתער. כשרער האַרעפאשניק אלע זיינע יארן אַט א דער דוד
פליסקין. א שניידער פון דור-דורות. דער בעסטער סימן, אז דאָס איז טאקע
אַזוי איז, אז ער מאכט דערפון קיין שום וועזן ניט. אַזוי מאכט א פיש נישט
קיין וועזן פון וואסער. . . אדרבא, ער וואַלט געקענט אויך א לעב טון אויף
דער יבשה אביסל ווען גאָט וואַלט געלאָזט. אָבער די אמתע האַרעפאשניקעס
לאָזט גאָט קיינמאָל פון פאך נישט אַרויס.

צווישן די הונדערטער יידישע שרייבער מיט וועלכע עיר ואם בישראל
ווארשע האָט זיך געגרויסט זענען, בעוונותינו הרבים, נישט געוועזן קיין צו-
פיל עכטע האַרעפאשניקעס-פראַלעטאריער. אויף די פינגער פון די הענט
אויסצוציילן. כאָטש קיין בורשויען זענען מיר קיינער נישט געוועזן, נישט
קיין בורשוואוע פסיכאלאָגיע און אודאי נישט קיין אידעאלאָגיע, אפילו נישט
די מיטארבעטער פון די בירגערליכע צייטונגען. מיר זענען אלע געוועזן
סאַציאליסטן — ווער מער, ווער ווייניקער לינק. נאָר כאָטש מיר האָבן דעם
פראַלעטאַריש-סאַציאליסטישן מאַטיוו כסדר איינגעפעדימט אין די שפיצן
פון אונזערע פענעס — אן אמתן פאָדעם אין א נאָדל האָבן מיר זייער זעלטן
געפעדימט. דוד פליסקין — יא. דאָס גאנצע לעבן זיינס.

נאָך איינעם האָבן מיר געהאט, א באדייטנדיקן דיכטער, און אויך ער
איז געוועזן א געשווירענער פראַלעטאריער. יוסף קירמאן — א שטעקן-
מאכער. איז דאָס טאקע געוועזן גאנץ נאטירלעך, אז זיי האָבן זיך שטארק
געחברט ביידע. נאָר אז קירמאן, וואָס איז אויך געוועזן א גוט ביסל יאָרן
יינגער פון פליסקינען, האָט יאָ געהאט דערפאָלג און פליסקין — נישט (מיט
די לידער, נאטירלעך) איז עפּיס א שווארצע קאָך דורכגעלאָפן אויך אויף
דעם איינהייטלעכן פראַלעטארישן פראָנט. זענען אויך דאָרט אַלד אנטשטא-
לען צוויי קלאסן. אַז פליסקין — די ליידנדיקע גוטמוטיקייט אליין — זאָל
אויסרעדן א בייז וואָרט אויף א חבר איז געוועזן הפלא ופלא און פונקט אזוי
וונדערליך איז געוועזן, אז קירמאן זאָל זאָגן א בייז וואָרט אויף א חבר, נאָר
איינמאָל האָבן זיי מיך אין איין טאָג — איינער נאָכן אנדערן — באזוכט און
עס איז געשען. אַך, די לידער, די פארשאַלטענע לידער, קירמאן פלעגט
שרייבן אין סטיל פון אורי צבי גרינבערג און פליסקין האָט געשריבן יע-

מאָלט אין סטיל פון יוסף באַוושאַווער — האָט קיין אייניקייט נישט גע-
קענט זיין.

ער איז געוועזן א וואנדערנדיקער פראָלעטאריער — פליסקין. ווי עס
זינגט זיך אין בארימטן ליד פון מאָריס ראָזענפעלד: אמעריקע טרייבט אונז
קיין רוסלאנד צוריק. אים האָט בלויז לאַנדאָן אמאָל קיין רוסלאנד צוריק-
געטריבן. און יאָרן, יאָרן נאָכן ערשטן וועלט-קריג האָט ער געוווינט אין
ווארשע און טאקע אויף די זעלבע טרעפּ וואָס איך — א שריט פון דער סמאָ-
טשע-גאס. זיין קליינע דירה איז געוועזן א קליינע קאָמונע פון עטליכע
חברים, איין חבר מיט א שוועסטער אפילו, די אייביקע פריינדין פליסקינס.
קיין אַפּיזיציעלער פאמיליע-מענש איז ער נישט געוועזן, קיין קינדער נישט
געהאט. שפעטער האָט ער געהאט קינדער — לידער. איינער אין דער
קאָמונע איז געוועזן א קרענקליכער און חברים האָבן אים שטילערהייט
אויסגעהאלטן. אליין זיך געמאכט א קליינעם והיה באחרית הימים . . .

א נידעריקער אין וואָס, מיט א קיילעכדיק פנים, אן אויסגעפראַצעווע-
טער און מאַגערער, מיט זייער אסך קנייטשן אין פנים, ווי עס געראַט אמאָל
א קליין פויערל, נישט שוואַרץ און ניט בלאַנד, נישט קיין שיינער, אָבער
ווער דארף דאָס זיין א שיינער צו די צרות? און אז ער רעדט, רעדט ער
זייער האַרציק, באלד פון האַרץ צו האַרץ. און ער בעט ממש מען זאָל אים
אויסהערן דאָס נייסטע ליד. און אַט אזוי ווי מען קריכט אויף א צעבראַכע-
נעם, וואקלדיקן לייטער אמאָל פון א קעלער ארויס, אין וועלכן מען איז
פארקראַכן, אזוי איז פליסקין מיט מי אין אַט די לידער געקראַכן אויף די
מאָדערנע פּאַעזיע-לייטערס . . . ביז, ביז ער האָט געפונען זיין וועג ערגעץ
אין פאריז, צו זיינע פופציק ערשט. ער האָט גענומען שרייבן קינדערלידער
און קנאפ פאר דעם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט-מלחמה זענען איינס
נאָך איינס דערשינען צוויי קינדער-לידער-זאמלונגען זיינע און גוטע דערצו.
אויף דער הילע פון איינעם פון זיי („וואונדערלאנד“ רופט זיך עס) איז דאָ
א מלאכל מיט אן אלט פנימל און מיט פליגלען און עס פליט און שוועבט
אנטקעגן א בלויער פאווע, וואָס האָט פארבלאָנדזשעט צווישן שפיציקע בערג.
אַט אזוי איז פליסקין דורכגעפלויגן זיין לעבן אנטקעגן זיין מוזע.

איינמאָל האָט מיר מיין טאָכטער — זעקס-זיבן יאָר איז זי דעמאָלט אלט
געוועזן — געזאָגט, אז ווען זי גייט פון שול אהיים רופט מען זי אָפט אריין
אין דער שטוב פון מיין שכן פליסקין און דאָרט נעמט מען זי גאָר פיין אויף
און פליסקין לעזט פאר איר לידער און דערציילט איר אַזעלכע שיינע מע-
שיות, וואָס זי האָט נאָך קיינמאָל נישט געהערט. און פארוואָס לעז איך
איר קיינמאָל נישט מיינע לידער און דערצייל איר קיינמאָל נישט קיין מע-

שיות. ביי מיר האָט ער קיין צו גרויסן דערפאַלג מיט זיינע לידער פאַר דערוואַקסענע נישט געהאט — האָט ער זיך קאַמפּענסירט מיט דערפאַלג ביים יינגערן דור. און דאָס איז — ווייזט אויס — געוועזן זיין וועג.

ווי דער שטייגער פון עכטע פּראָלעטאריער, אז די שער־און־נאַדל האָבן צו לאנג גענומען זשאַווערן און אויך ביים טעש־ל־פּאָך איז שוין קיין אַרבעט נישט געוועזן, איז ער שטיל אוועק, ווי שטיל ער איז געקומען — און טאַקע מיט דער גאַנצער קליינער קאַמונע. מיט יאָרן שפּעטער האָב איך מיין וואַר־שעווער שכן באַזוכט אין פּאַריז. ווידער די זעלבע קאַמונע. נאָר אַלע זענען שוין עלטער, נאָך עלטער. און די פּאַריזער דירה איז נאָך קלענער, קוים זיך א ריר צו טון. און פּליסקין רעדט זיך אַויס דאָס האַרץ: — די קנייטשן ווערן מערער, יאָרן ווערן ווייניקער, דירות ווערן קלענער, שוין באלד אזוי קליין ווי א קברל . . . און ער דערציילט מיר אויספירלעך וועגן דער מאַ־טעריעלער לאַגע און גאַרנישט וועגן ליטעראַטור. נאָר אַט בין איך ערגעץ אין לאַטיין־אַמעריקע און די פּאַסט ברענגט מיר האַפּערדיקע, יוגנטלעכע ממש בריוו און ביכער דערצו, ביכער מיט קינדערלידער פון דוד פּליסקין. און איך ענפער אים מיט פּרייליכע, האַפּערדיקע בריוו און וווּ איך נעם א יידישע קינדערצייטונג אין די הענט: פּליסקין אומעטום. לידער פון זיין בוך: ווּנדערלאַנד . . . נו ביזטו נישט א ווּנדערוועלט — דו וועלט?

י ה ו ש ע פ ע ר ל ע

1888 אין ראדעם, פוילן, זינט פריער יוגנט געווינט אין ווארשע. 1939 אנטלאָפן קיין לעמבערג און ווארשיינלעך געבליבן ביי די נאציס נאָך יוני 1941.

נישט געקוקט דערויף, וואָס ער איז געוועזן איינער פון די געלעזנסטע יידישע דערציילער אין פוילן האָט זיך אים אָבער נישט געגלוסט איבערצור-לאָזן זיין פאָך פון א בוכהאלטער, יהושע פערלעך, און צו לאָזן זיך פריי שווי-מען אין דעם — פון פרנסה־שטאנדפונקט — זייער אומזיכערן טייך פון דער יידישער ליטעראטור. און, ווייזט אויס, אז ער האָט דעם בוכהאלטערישן פאך זיינעם נישט פיינט געהאט. אמאָל האָט ער געארבעט אין א באַנק אין וואר-שע, שפעטער איז ער געוואָרן דער הויפטבוכהאלטער אין א גרויסער מיל און ער איז דאָרט געבליבן ביז שיר נישט זיין פופציקסטן לעבנס־יאָר. ערשט ביים האלבן יאָרהונדערט פון זיין לעבן האָט ער זיך באשלאָסן איבערצולאָזן זיין פאך פון א בוכהאלטער. חברישע בייזע צינגער האָבן אונטערגעהאלטן די טעזע, אז פערלעך וועט נישט פריער אויפגעבן זיין מיל־פאָסטן איידער ער וועט נישט דערגרייכן צוויי פופציקערס, פופציק יאָר לעבן און פופציק טויזנט זלאָטעס אין באַנק, אזוי ווי אויך איך בין א בוכהאלטער פון פאָך פלעגן מיר נישט איינמאָל מיט פערלעך דיסקוטירן שווערע בוכהאלטערישע פראָבלע-מען, דער עיקר אין די בילאנץ־צייטן. פערלעךס באלעבאטיס האָבן געהאלטן, אָ דער איינציקער פערלעך אין זיינע חשבון־ביכער זענען זיינע ליטעראַרישע ביכער, זיינע דערציילונגען און ראָמאנען. די חברים האָבן געהאלטן פונקט קאָפּויער. און ער איז א גוטער דערציילער, פערלעך. זייער לאַנגזאם האָט ער זיך ארויסגעשיילט, צוערשט האָט ער געשריבן זייער ליריש, לידער אין פראַזע, די אומדאָנקבארסטע ליטעראַרישע פאָרם, שפעטער קליינע ראַ-מאַנטישע דערציילונגען, שפעטער רעאליסטישע געשיכטעס, שפעטער נאָ-טוראליסטישע שילדערונגען פון קליינבירגערלעכן לעבן — דאָ האָט ער אפשר דערגרייכט זיין קינסטלערישן זעניט, דער עיקר אין זיין ביכל „ניין א זייער אין דער פריי“ צום סוף האָט ער זיך פארמאָסטן אויף א גרויסן אוי-טאָביאָגראַפישן עפאָס, ער האָט געשטאמט פון זייער א קאָמפליצירטער משפּחה מיט „דיינע, מיינע און אונזערע קינדער“ און עס איז געוועזן א וועלט וועגן וואָס צו שרייבן. און ער האָט ליב געהאט צו שרייבן זייער ברוי-טאל, ווען עס איז געקומען צו עראַטישע שטעלעס, און אין יידיש איז מען נישט געווינט געוועזן דערצו, האָט זיך אָנגעהויבן א קאמף קעגן אים. און מען האָט געהאט א ביטער האַרץ אויף פערלעך, דווקא אויף אים, וואָס האָט

קיין פליג אויף דער וואנט נישט געטשעפעט. און געוועזן איז עס מער קנאה ווי שנאה. פערלע האָט יאָרן־לאנג געשריבן צייטונגס־ראַמאנען, וואָס ער האָט אונטערגעשריבן מיט א צייכן פון דריי שטערנדלעך ***. די ראַמאָנען פלעגן זיך ציען יאָרן און פלעגן ברענגען גוטע פרנסה, האָבן חברים, וואָס האָבן געליטן פון דלות, וואָס וואָלטן גערן אויך געשריבן שטערנדלעך־ראַמאָנען, אָבער נישט געהאט די פעיקייט דערצו, געהאט א בייז הארץ אויף פערלען און אים פאָרגעוואָרפן אלע אומגליקן פון דער יידישער ליטעראטור, אָט אזוי ווי אויף זיינע פלייצעס וואָלט זיך געהאלטן גאנץ סדום . . . פערלע לע האָט געשמייכלט אומשולדיק, געגלאנצט מיט זיינע בריילן, פארצויגן זיין אביסל צו שפיציקע נאָז און גערעדט זייער הויך מיט זיין אלעמאָל פריילע־כער שטימע און עכט־פוילישן דיאלעקט: — יאָך ווייס נישט, וואָס עץ ווילט פון מיר, יעדן האָב ענק קיינמאָל נישט געזאָגט, אז יעדן וויל זיין א משיח — אָבער סוף כל סוף זענען אים די „שטערנדלעך“ נמאס געוואָרן און ער האָט געשריבן נאָר ריין ליטערארישע ווערק.

ס'איז פריילעך געוועזן מיט פערלען, אלעמאָל אָן פרעטענסיס, אלע־מאָל אָהן א ברעקל פאָזע און אלעמאָל גרייט פאָרצולעזן אויף אן אונט, כאָטש ער האָט אבסאָלוט נישט געקענט לעזן. איינמאָל האָט ער געדארפט לעזן זיין נע א דערציילונג, וואָס הויבט זיך אָן מיט די ווערטער „אין שטוב האָט גע־הערשט א טויטע שטילקייט“, האָט ער זיך א זעץ געטון צום טישל און א פאָר ארויס געטון מיט א הויכן „וויא“, אז די ווענט האָבן אזש א ציטער גע־טון „אין שטוב האָט געהערשט א טויטע שטילקייט“ . . .

און דאָך איז טיפער גלויבן אין זיך א סימן פון דער מענשלעכער נאטור. איינמאָל האָב איך געדרוקט אן ארטיקל וועגן אייביקע און פאָרגענגלעכע ווערק, האָט מיר דער רוח אונטערגעטראָגן אונטער דער פענע א זאץ, וואָס האָט זייער געטראָפן מיין הארציקן פריינט פערלען. איך האָב געשריבן: אָט איז אן אקסיאָם, אז טאָלסטאָי איז א בעסערער פראָזאיקער ווי יהושע פערלע. — יאָרן לאנג האָט עס מיר פערלע נישט געקענט פארגעסן. — עס איז אפשר אמת, האָט ער געטענהט, אָבער האָסט דאָך געקענט נעמען הונדערט אַנדערע משלים, וואָס עפּיס דווקא פערלע? . . .

פערלע האָט געווינט דאָס צווייטע הויז פון מיר אויף דער נאָוואַליפּקי־גאס. כמעט טעגלעך פלעגן מיר צוזאמען אהיים גיין. מיט פערלען זיין פרוי שרה, א יידישע שיינהייט מיט לאנגע, לאנגע צעפּ. א טאָכטער פון א קברן, אמאָל געהערט צום דראמיטישן קרייז פון י. ל. פּרץ, און פּרץ איז געוועזן דער שדכן צווישן יהושע און שרה. זיי האָבן געלעבט נאָר גוט, געהאט איין זון, נאָר פון שרהס אויגן האָט אלעמאָל ארויסגעקוקט עפּיס מער ווי טרויער.

איינמאַל אין אן אוונט אין 1926 זענען מיר געגאנגען צוזאמען אהיים. שרה האָט עפּיס מאָדנע מיך אויסגעפרעגט וועגן זינדיקע סעקסועלע יוגנט-דער-פארונגען. צו מאַרגנס ארום מיטאַג איז די גאנצע ליטעראַרישע משפּחה אלאַרמירט געוואָרן, זיך צונויפגעלאָפּן ביי פּערלען אין שטוב, אויף דער ערד איז האַלב-טויט פון צער געלעגן פּערלע און אויף דער וואַנט אין א ווינקל איז געהאַנגען שרה, די האָר צעפלאַכטן; קיין וואָרט צו קיינעם נישט געלאָזן. אן אייביק רעטעניש. חדשים-לאַנג האָט פּערלע אין שמועסן מיט חברים מיט א טרערן-ציטערנדיקער שטימע געפרעגט איין פראַגע: פארוואָס, פארוואָס?

פּערלע האָט זיך נאָך דעם אומגליק סוף כל סוף דערכאַפּט, קיינמאַל מער מיט קיינעם זיך נישט פארבונדן, אינגאנצן זיך געווידמעט דער דערצי-אונג פון הויכן, שלאַנקען זון, געמאַכט פון אים א גוטן אינזשעניער און זיך פאַרמאַסטן אויף דעם סאַמע ברייטסטן עפּאַס פון פּראָסטן גוט-שבת ייד אין פּוילן. דאָס ערשטע פּילהונדערטזייטיקע בוך איז ארויס און די נאַציס זענען אריין אין פּוילן. פּערלע האָט געפונען קאַנטאַקט אין לעמבערג, געוואָרן דאָרט פאַרזיצער פון יידישן שרייבער פאַריין. מיט זיין אויפריכטיקייט האָט ער לייכט געפונען פּריינט, און מיט זיין פעיקייט האָט ער נישט שווער אומעטום זיך איינגעאַרדנט. אזוי אין לעבן און אזוי אין דער ליטעראַטור.

י. י. פראָפּוס

יצחק יעקב פראָפּוס — געבוירן אין מיטע, קורלאַנד, 1880, געווינט אין פעטערסבורג ביז 1907 און זינט דע-מאלט אין ווארשע — געבליבן אין געטאַ.

אין יעקב פּיכמאנס יידישער אנטאָלאָגיע, דער ערשטער און איינער פון די פּינסטע אין יידיש — וואָס רופט זיך „די יידישע מוזע“ און איז ארויס אַרום 1910 איז דאָ א ליד פון י. י. פראָפּוס, און אין דעם ליד א סטראָף: וואָס וויל ער, דער וואַלקן דאַרט איבער מיין שטיבל וואָס רויבט ער אוועק מיר דאָס ליכט ? און האָט ער א רעגן, וואָס צעגערט ער, ציט ער, וואָס טויג אים אזוי, וואָס ער קריכט? — די אנטאָלאָגיע האָט אויף מיר אין איר צייט געמאכט א גרויסן רושם און כמעט יעדעס ליד פון דאַרט — אויב נישט אינגאנצן, האָב איך כאַטש טיילווייס פארגעדענקט אויף אויסנווייניק. און אויך דאָס ליד פון י. י. פראָפּוס. יענער וואַלקען, וואָס קריכט אין דעם ליד האָט זיך צוגעטשעפעט צו מיר און האָט מיך שוין קיינמאל מער נישט אָפֿ-געלאָזן, ער קריכט מיר נאָך; אַ זלידנער וואַלקען — דאָס גאנצע לעבן . . . און אויך פראָפּוסן איז דאָס גאנצע לעבן זיינס נאָכגעקראַכן זיין אייגענער חלום צו ווערן א באַרימטער פּאַעט, א זלידנער חלום. פון זיין פריסטער יוגנט האָט פראָפּוס זיך מפרנס געוועזן פון יידישן וואָרט — נישט פון ליד, נאָר פון וואָרט. יאַרן, אפשר יאַרצענדלינקער, איז ער געוועזן א קאַרעקטאַר אין יידישע טאַג-צייטונגען און שפעטער א גוטע פאַר יאַרצענדלינק דער סעק־רעטאר פון דער רעדאַקציע „מאַמענט“. צבי פּרילוצקי, דער רעדאַקטאָר פון „מאַמענט“ האָט געהאט א שוואַכקייט צו דעמינוטיוון און זיין סעקרעטאר האָט ער נאַטירלעך גערופן „פראָפּוסל“ — האָט אים שוין — פארשטייט זיך — יעדער קאַלעגע גערופן פראָפּוסל. פראָפּוס האָט געהאט א שוואַכקייט צו ארכיוון און רעדאַקציע-ארכיוון זענען אלעמאַל זייער א שטשפּיטילנע זאַך. וועלכער יידישער שרייבער האָט דאָס נישט אמאָל פּרובירט אפּדרוקן עפּיס אין א צייטונג און עס איז אים גראד נישט געלונגען. איינער, וואָס פּלעגט כל ימיו שרייבן טרוקענע, פּאַליטישע ארטיקלען, האָט אמאָל געוואַלט גאָר אפּדרוקן אַ ליד און דווקא א ליבעס-ליד. און איינער, וואָס האָט אלעמאַל גע-שריבן לידער, האָט שטילערהייט אָנגעשריבן א סענסאַציאָנעלן ראַמאַן. און איינער האָט זיך אמאָל געוואַלט פארמעסטן אויף ליטעראַרישער קריטיק כאַטש ער איז גאָר א שרייבער פון שונד־ראַמאַנען. אַט די אלע עבירות־לעך האָט פראָפּוס גענוי ארכיווירט און רעגיסטרירט און פּלוצלונג אינמיטן דע-רינען און צווישן צוויי טויז עדות האָט ער דיר אין יאַר 1932 אָנגעבאַטן אָפֿ-

צוגעבן צוריק דיינעם א מאנסקריפט, וואָס דו האָסט געשיקט אין דער רע-
דאקציע אין יאָר 1912 אָדער 22 . . . דערביי האָט ער זייער אומשולדיק גע-
שמייכלט, אפילו אביסל בארימערש, וואָס ער איז אזא בריה. — האָט מען
טאקע אביסל מורא געהאט פאר פראָפּוסן. אגב — א סעקרעטאר פון א מעכ-
טיקער רעדאקציע איז געוועזן א מאכט אין ווארשע. און אז מען האָט פראָ-
פּוסן אין יאָר 1930 געפראוועט א פופציק־יעריקן יובל איז געוועזן א גרוי-
סער באנקעט און לויטער קארפּן־קעפּ אויף די שטולן אויסגעזעצט און אויף
די טעלערס אויסגעלייגט, דער ייד פון דער גאס האָט זיך געחידושט, פאר אים
איז פראָפּוס געוועזן א שרייבער, וואָס האָט אמאָל אין א יובל אָנגעשריבן
אן ארטיקל, לרוב א דערינערונג פון די אמאָליקע „פריינד־יאָרן אין
פעטערסבורג און אין ווארשע.

אַט איז ער אונזער פראָפּוס: אן אונטערמיטלווקסיקער און זייער א בא-
לעבאטיש, געפלעגט פנים, און געשוירענע וואַנסעס, אמאָל האָט ער גע-
טראָגן זייער לאנגע פוילישע וואַנסעס, און א בריל־צוויקער אויף דער בא-
לעבאטישער נאָז און אלעמאָל זייער סטאטעטשנע און וואושנע קוקנדיק, און
ער רעדט נישט קיין סך, נאָר אז ער זאָגט שוין עפּיס דארף מען זיך צוהערן.
און ער איז א בחור, אן אייביקער בחור, און די קעלנערס האָבן מורא פאר
אים און זעען אים גערן, ווייל ער שיקט זיי זיבן מאָל צוריק מיט יעדער זאך
אין קיך אַרײַן, אָבער ניט פריצישע טרינק־געלטער. ער איז אלעמאָל אַנ-
געטון טיפ־טאפּ, און צו יעדער צייט פון יאָר און פון מעת לעת דעם ריכ-
טיקן מאנטל און אז מען צערעדט זיך וועגן דער פּרײַ־תּקופּה אין ווארשע
איז: לאַזט מיך — און דו ווערסט דערשטוינט, אז דו ווערסט געוואָר, און
פראָפּוס האָט קיינמאָל קיין נישט אמת וואָרט נישט געזאָגט, אז פּרײַ־
האַט מיט פראָפּוסן געפירט לאַנג־דויערנדיקע קאַרעספּאַנדענצן און טאקע וועגן
די לידער און די דערציילונגען, וואָס פראָפּוס האָט געשריבן, די נישט־צע-
שויערטיקייט, זויבערטיקייט, היפשע בילדונג און טאקט פון דעם יונגען מענש,
וואָס איז נאָך דערצו געוועזן א קורלענדער, און א קורלענדער איז דאָך אין
אַמאָליקן רוסלאַנד געוועזן א האלבער דייטש, האָט אויף פּרײַ־ן געמאכט אן
איינדרוק, און דווקא פראָפּוסן האָבן מיר צו פארדאנקען, וואָס מיר קענען
היינט אזוי גרונטיק אריינקוקן אין די קליינע רעדלעך פון פּרײַ־עס געדאנ-
קען וועגן פאַרמען, אידעען, אינהאלטן פון ליטערארישע שאפונגען און מיר
ווערן אויך געוואָר וועגן די מעטאָדן וויאזוי ער פלעגט דערציען יונגע שריי-
בער. פּרײַ־ גילט דאָך ווי א דערציער פון א ליטערארישן דור, און פראָפּוסן
אי עס באשערט געוועזן די געהעריקע דאָקומענטן צו פּרעזערווירן, ארכי-
ווירן.

אויף דער לעשנע־גאס פלעגט ער ווינען לרוב — פראָפּוס. די לעשנע

איז געוועזן אויפן גרעניץ פון געדיכטסטן יידישן געגנט און די ווייניקער יידישע געגענטן. דאָרט האָט פּראָפּוס געווינט ביי יענעם אין א פיינער שטוב. און אָפּגעהיטן האָט מען אים דאָ ווי אן אוצר. טעלעפּאָנירט מען, איז נישט לייכט זיך צו דערשלאָגן, דאָ שלאָפט דער רעדאקטאָר, דאָ רוט ער, דאָ אר-בעט ער און וויל נישט ווערן געשטערט — — און די יאָרן זענען געגאנגען און דער וואַלקן אין הימל איז אלץ געקראַכן און דער זלידנער חלום פון צו ווערן א בארימטער פּאָעט איז נאָך אלץ נאָכגעגאנגען. פון צייט צו צייט האָט פּראָפּוס א סטראשע געטון די חברים, אז א לאדע טאָג וועט ער ארויס מיט אַ זאַמלונג פון זיינע אלע לידער, פּערל אין פּערל. אָבער ס'איז געבליבן ביים סטראשונאָק.

פון נאַלעווקע 38 (דער אדרעס פון מאַמענט) אויף לעשנע — צוויימאַל א טאָג אהין און צוויימאַל צוריק און לרוב אין א דראַשקע, אויפן ווארשע-ווער פריזישן שטייגער, און געדאכט האָט זיך, אז אזוי איז פארשריבן גע-וואָרן פאר י. י. פּראָפּוס אין ספר פּראַלניק ביז הונדערט און צוואנציק יאָר. — און אמאָל, ערגעץ אין ארגגענטינע, נאָכן דערשיינען פון א גייעם בוך מיינעם, באקום איך א בריוול פון פּראָפּוס; ער האָט א גרויסע זאַמלונג פון יידישער ליריק, ער וויל מיין בוך און טאקע מיט א צושריפט און פון בריוו ווייעט בענקשאפט, און צער, און איינזאַמקייט, און דער בארימטער וואַלקן איז שוין שווער און שווארץ און נידעריק און פאלט שוין ממש אויפן קאַפּ אראָפּ . . . מיט טרערן אין די אויגן, מיט א הארציקער צושריפט האָב איך געשיקט. גאָר באלד האָבן זיך די געטאַ-טויערן פארשלאָסן און פּראָפּוס איז געבליבן אינעווייניק.

נח פּרילוצקי

1882 אין בארדיטשעוו, קינדהייט אין קרעמענעץ, 1909
ווארשע, רייזעס אין אייראָפּע און אין אמעריקע—1921—
אַרום 1930 געווינט יאַרן אין פאריז — 1939 געוועזן אין
ווארשע, אריבער קיין ווילנע. זינט 1941 — אומבאקאנט ווו.

נח פּרילוצקי האָט די פּאָפּולאריטעט נישט פיינט געהאט און ער האָט
זי געהאט אין זיין לעבן אסך מאָל און אין דער פּולסטער מאָס. יאַרנלאנג
פלעגט זיין נאָמען נישט אַראָפּגיין טאָג נאָך טאָג פון די שפאלטן פון דער
יידישער פרעסע אין פּוילן. אין דער צייט פון וואלן — און אין פּוילן זענען
געוועזן וואלן אלע מאָנטיק און דאָנערשטיק — איז מיט דעם נאָמען נח
פּרילוצקי פאָרקלעבט געוועזן גאנץ ווארשע און אין די צייטונגען
פלעגט דעמאָלט דער נאָמען דערשיינען מיט רייזקע פּלאַקאט־אותיות:
נח פּרילוצקי. אַמאָל, אַמאָל איז נח פּרילוצקי אויך געוועזן א פּאָעט,
האָט ארויסגעגעבן א זאמלונג לידער — צו זיינע 27 יאָר — „פּאַרן מוזבח“.
ביז דעמאָלט האָט מען אזוי הייס וועגן דער ליבע אין יידיש נישט געשריבן
און אין אַט דער היץ איז, ווייט אויס, פּרילוצקיס גאנצע פּאָעטישע אמביציע
אויסגעברענט געוואָרן. די זאך האָט אים מער נישט אינטערעסירט. זינט
דעמאָלט האָט ער געהאַט צוויי ליידנשאפטן, וואָס האָבן געפּאָדערט עקס-
טרעמע מיטלען. פון איין זייט איז ער געוועזן א ליידנשאפטלעכער פּאָלי-
טיקער, דעבאַטאַנט, רעדנער, זיין פּאָליטישע אַריענטאַציע — עקסטרעמער
פּאַלקיזם, געוועזן דעפּוטאַט פון אלערליי מלוכה־אינסטאַנצן, איינשליסנדיק
דעם פּוילישן סעים, געפירט פאר דער אנערקענונג פון יידיש נישט בלויז
קאמפּן, נאָר ממש קרייץ־צוגן — פון דער אנדערער זייט אָבער איז פּרי-
לוצקי געוועזן א ליידנשאפטלעכער פּילאָלאָג און פּאַרשער פון דער יידישער
שפּראַך. ער האָט כל ימיו אין זיינע פּילאָלאָגישע ארבעטן זיך באנוצט מיט
זיין אייגענער אַרטאָגראַפיע, וואָס האָט געפּאָדערט פון לעזער די געדולד
פון א ארבעט־קלויבער, מכל שכן פון שרייבער. וויאזוי פּרילוצקי האָט
געקענט זיך אויפהויבן פון זיין געוואלטיקן שרייבטיש, וואָס איז געוועזן אזוי
גרויס און אַנגעפּאַקט און אַנגעשטעלט מיט אלערליי זאכן ווי אַ גרויסע קראָם,
פון זיין האַרשפּאַלטערישער פּאַלקלאַריסטישער ארבעט, אָדער פּילאָלאָגי-
שער פּאַרשונג און מאָמענטאַן גיין אויף א מיטינג און האלטן אין צוים מיט
אַלע מיטלען פון א רעדנער, וואָס מוז דאָך אַנקומען צו דעמאָנאָגיע פון צייט
צו צייט, א מאסע פון א פּאַר טויזנט פּראָסטע, האַרעפּאַשנע יידן — דאָס
וועט שוין בלייבן א סוד. אין סאַמע מיטן פון זיין פּאָליטישער טעטיקייט

פלעגן דערשיינען ביכער, וואָס האָבן אנטהאלטן זיינע קעמפּערישע רעדעס, דאָס איז נאטירלעך, אָבער אין דערזעלבער צייט פלעגן אויך דערשיינען זײַנע פּילאָלאָגישע זאמלונגען וואָס האָבן געפּאָדערט די וועלט־אָרום־זיך־נישט־זעענדיקע געדולד פון א מוראשקע. — פּרילוצקי פלעגט זיינע פּאָליטישע אַרטיקלען פּולע מיט ברענשטאָף ווי שאכטלען שוועבעלעך — איבער־שרייבן פיר און פינפּמאַל, איידער ער פלעגט זיי איבערגעבן צום דרוק. אַנ־דערע פּאָליטיקער — קוים, וואָס זיי באווייזן איינמאַל אויפצושרייבן זייערע אַרטיקלען און ער — שרייבט איבער און איבער. אויף יענע מאַנסקריפטן זע־נען פּאַרגעקומען קאמפּן צווישן דעם ליידנשאפטלעכן פּאָליטיקער און דעם נישט־ווייניקער ליידנשאפטלעכן ריטער פון דער יידישער שפּראַך אלס שפּראַך גופא. און יידיש קען פּרילוצקי ביז אין די טיפּסטע טיפּענישן און די ווייטסטע ווייטקייטן. ער קען אלע יידישן און אלע יידישע ווערטלעך און דריידל־ווערטלעך. אמאַל האָט מיך פּרילוצקי געפּרעגט וווּ איך בין געבוירן. האָב איך אים געזאָגט, אז אין ראדימנאָ, אַזוי איז דער פּוילישער נאָמען פון מײן שטעטל און אין פּוילן זענען געוועזן איבער צווייטויזנט שטעטלעך. דע־רויף האָט פּרילוצקי באלד געזאָגט: פארוואָס רופט איר עס עפּיס ראדימנאָ? אויף יידיש הייסט עס דאָך רעידים און מען רופט עס רעידיםער שטריק. (אונזער שטעטל איז פול מיט שטריק־דרייערס) איך האָב געשטוינט. און אַזוי האָט פּרילוצקי געקענט יעדען ניואנס, וואָס האָט נאָר וועלכן נישט איז שייכות צו וועלכן נישט איז יידישן דיאלעקט.

און ווי זיין נאָמען האָט זיך אָנגעזען אין ווארשע, אַזוי האָט זיך אָנגעזען זיין פיגור, א הויכער, א גיבורדיק אויסזען, אן אויסדרוקספול, כאַטש אביסל פליישיק פנים, א ברונעט נאָטירלעך, א קורצע אָבער זאָטע באָרד און פון צווישן די וואָנסעס און דער באָרד זעען זיך שטארק ארויס די פּולע, רויטע ליפּן און צווישן די ליפּן דער ברוינער, ציגאר. ער טראָגט נאָך אלץ א הוט מיט ברייטע קריסעס און אז ער גייט אויף דער גאס קוקן זיך אַלע אום און יידן שעפטשען „נח פּרילוצקי“ און עס גייט אָן א כסדרדיקע גריטעריי און אַלעמאַל גיט א בלישטש די טאַטאלע ליסינע פּרילוצקיס, ווען ער נעמט אַראָפּ דעם הוט.

און שונאים האָט ער, שונאים פון רעכטס און פון לינקס, צווישן יידן און נישט־יידן, צווישן חברים און סתם יידן, נאָר דער עיקר האָט ער שונאים צווישן די ציוניסטן, ער איז א שארפּער פּאָלעמיסט און ער האָט בשעת זיינע וואַל־קאמפּאניעס אַזוי אַריינגעזאָגט זיינע קעגנער, אז זיי האָבן אים קיינמאַל מער נישט מוחל געוועזן. זיין שטימע איז זייער מעטאליש און זייער זעלבסט־באווסט און אַזוי ווי ער איז אן אדוואַקאט פּאָלעמיזירט ער נישט בלויז, נאָר

ער באשולדיקט און ער האט אלעמאל דאקומענטארישע באווייזן. און עס שטערט נישט צו זיין רעדנערישן דערפאלג דער נערוועזער ציטער און דאס נערוועזע צוזאמענציען פון מויל און אקסל אלע מינוט ביים רעדן. ווארשע האט זיך צוגעוויינט דערצו. — מיט גרינבויםען, מיט דאקטאר יהושע גאט-ליבן — שונאים אויפן לעבן. איינמאל באגעגענען זיי זיך אין דער קאנצע-לאַריע פון שרייבער-פאריין. זיי זאגן זיך אריין דורך דער דריטער פערזאן „זאל ער“ — „וועט ער“ — און פלוצלונג הויבן אָן צו פארשווינדן די באש-ווער-שטיינדלעך און ציגארעטן-טעצלעך פון די טישן — גאטליב און פרי-לוצקי זענען ביידע ווייס ווי די שניי-מענשן און באַמבארדירן זיך קעגנזיי-טיק. זענען זיי אָבער ביידע אדוואַקאטן און ווארפן נישט די זאכן אין די קעפּ, נאָר אין די בייכער — און קיין בלוט איז נישט געפלאָסן. — א גביר און א יחסן פון דור דורות, דער זון פון אייגנטימער-רעדאקטאָר פון „מאָ-מענט“ צבי פּרילוצקי — האָט נח געהאט אן אינטערעסאנטע היים אין וואר-שע. זיין פרוי די אסך עלטערע פון אים דיכטערין פאולא ר. — קיין קינ-דער זענען נישט געוועזן. די ווענט פול מיט בילדער, אין אלע שטובן ביכער-אַלמערס און גלעזערנע שענקלעך מיט אלערליי יידישע אלטערטימלעכקייטן, פּרילוצקי פארדינט אסך, ער לעבט אָבער כסדר איבערן שטאנד און יעדער האָט טענות צו אים און חשבונות און יעדער מאַנט עפּיס ביי אים. ער אָבער גייט פאָרויס אין איין האנט די שווערט פון קעמפער און אין דער אנדערער די גענזענע פעדער פון דעם שטוב-געלערנטן און בענקל-קוועטשער . . . קורץ פאר דער דייטשער אינוואזיע פון ווילנע ווערט ער נאָך אוניווערזיטעט-פּראָפּעסאָר און . . . ווייטער ווער ווייסט?

יעקב פרעגער

1887 אין קאָברין, זינט 1913 אין אַטוואַצק ביי וואַרשע.
1939 געבליבן אונטער די נאציס.

פון אלע וואַרשעווער יידישע שרייבער — און כאַטש פּרעגער האָט גע-
וווינט אין א שטעטל ביי וואַרשע איז ער אַבער אלע מאָנטיק און דאָנערשטיק
געוועזן אין שטאָט און האָט זיך גערעכנט פאר א וואַרשעווער — איז יעקב
פּרעגער געוועזן דער סאמע דערפאָלגרייכסטער דראַמאטורג. און אז דו האָסט
אים געזען, און דער עיקר, אז דו האָסט מיט אים גערעדט, וואָלסטו גיכער
געראטן, אז ער איז — אויב א שרייבער — א וויסנשאַפטלעכער גריבלער
אויף אזא מין געביט. וואָס אינטערעסירט קיינעם נישט. אין בעסטן פאל א
פארפאסער פון א גראַמאַטיק . . . אזוי שטיל איז אלעמאָל פּרעגער געוועזן
— נידעריקער ווי דאָס וואסער און שטילער ווי דאָס גראָז.

פּרעגער אליין האָט קיין ציווילע באשעפטיקונג נישט געהאט, ער האָט
נאָר אַרויסגעהאַלפן אין דער אדמיניסטראַציע פון דעם דערפאָלגרייכן דענ-
טיסטישן קאבינעט, וואָס מאַדאם פּרעגער האָט געפירט. און דערפאָלגרייך
איז דער קאבינעט געוועזן. זומער האָבן זיך דאָרט קורירט די זומער-גרעסט
פון דעם ווונדערבארן סאַסנע-וואַלדיקן קוראַרט און ווינטער האָבן די יידישע
פארזאָרגערס פון די קורגעסט פאַריכט די ציינער, וואָס זיי פלעגן אויסברעכן
ביים רעדן פויליש מיט די פאַניעס און פאַניעקעס פון וואַרשע און ביים דינ-
גען-זיך מיט זיי און ביים שעלטן פון צייט צו צייט. — איר האָט זיך אפּשר
געוונדערט פאַרוואָס איך האָב באנוצט דאָס וואָרט „ציווילע“ באשעפטי-
קונג. נו, גאַנץ פשוט. יידישע שרייבער זענען סאָלדאטן פון א מין „סאלוויי-
שאַן“ אַרמיי, האָבן זיי דעריבער לרוב צוויי באשעפטיקונגען — אן אמטלעך-
מיליטערישע און א ציווילע.

ער איז א גוטמוטיקער אלעמאָל געוועזן — יעקב פּרעגער. אזא גרייטער
צו טון א טובה, נאָר קיין סך טובות האָט ער נישט געקענט טון. ער האָט
דאָך פאָרט נישט געווינט אין צענטער און ער האָט דאָך פאָרט נישט דיס-
פּאַנירט מיט די מיטלען פון דער משפּחה פּרעגער. אן אונטערמיטלהויכער
און אביסל א דיקלעכער — פון לאַנגען זיצן אויף איין אָרט און דערצו אין
א קוראַרט, זומער און ווינטער, יאָר-איין און יאָר-אויס, און א יידיש פנים
און אזוי אביסל נישט פּראַפּאַרציאָנעל, אזא פנים, וואָס כאַטש עס איז נישט
קלאַסיש-יידיש איז עס אַבער הונדערט פּראַצענט יידיש. און זייער שוואַרץ
דערצו און אלעמאָל האָט ער געהאט זייער אן אומשולדיק אויסזען און ער
איז טאקע אלעמאָל זייער אומשולדיק געוועזן.

אין קיין פאליטיק האט זיך פרעגער נישט געמישט. אפילו נישט אין דער פאליטיק פון אונזער שרייבערישער געזעלשאפט. טאמער האט מען אין א געזעלשאפט אָנגעהויבן צו רעדן פאליטיק, האט זיך פרעגער אָנגעשפארט אויפן טיש; א מויל מיט וואסער האט ער אלעמאל געהאט, ביים רעדן פאליטיק האט ער עס אינגאנצן פארשלאסן אויף א שלאס און האט זיך אזוי ווי אַוועקגעזעצט איבערווארטן — עד יעבר זעם. דער עיקר האט ער מורא געהאט פאר מארקישעס קולות, ער האט אים געקוקט גלייך אין מויל אריין, אין דעם דאָזיקן רעוואַלוציאָנערן מאשינגעווער און זיך כסדר געשראָקן פאר די סאלווען פון ווערטער, האט זיך ערגעץ אין דער נאָענט געפונען א שטיקל פאפיר, האט פרעגער ארויסגענומען א בליישטיפט און פון זכרון אויסגע- שריבן זיינע לעצטע פערזן און זיי גענומען פאריכטן. ער האט כסדר פא- ריכט זיינע פערזן, געשליפן און געשליפן — אַפּטמאַל האָבן זיך די פערזן זיינע אזש איבערגעבראַכן פון אויסגעשליפנקייט און דינקייט. — פרעגער האט זיך אפילו נישט געמישט אין דער פאליטיק פון זיין שטוב און מיט זיין זינדל סילוועסטער (דאכט זיך, אז אזוי האט ער געהייסן) האט ער גערעדט זייער ערנסט און גערעדט צו אים אן דעמינוטיוון, אזוי ווי מען רעדט צו אן עלטערן פון זיך . . .

איז דאָך דאכט זיך גוט, וואָס בעסער קען שוין נישט זיין.

איז מען אָבער פאַרט נישט געוועזן זיכער מיטן לעבן אין פרעגערס גע- זעלשאפט. דווקא אַט די שטילקייט איז געוועזן א שטילקייט פון די וואסערן, וואָס גראָבן טיף און איינמאַל אריינגעפאלן איז שוין שווער צוריק ארויס. פרעגער האט יאָרן-לאַנג, ניין, צענדלינקער יאָרן לאַנג, געשריבן און איבער- איבער-איבערגעשריבן איינע און די זעלבע דראמען. נסיון, שלמה המלך, שמחה פלאכטע — אויב איך האָב נישט קיין טעות איז דאָס אלץ, וואָס ער האט אויפגעשריבן — חוץ פאַעמעס. גיך-גיך גיט דיך פרעגער אזוי גאנץ פלוצלונג אמאל א פרעג: איר איר ווילט ווילט אפשר אפשר אויסהערן מיין מיין לעצטע בעארבעטונג פון נסיון? (ער האט געהאט א טבע צו זאָגן די זעלבע ווערטער צוויימאַל) און גיי זאָג אָפּ. און פרעגער האט אזא מין קרבן ארויפגעפירט אויף דער וועראנדע פון זיין האַלצערנעם הויז, אזוי ווי אלע היזער אין אַטוואַצק, און די דינסט האט דעמאָלט געהאלטן אין איין דער- לאנגען טיי מיט וואָרעניע און די שעהן זענען געפלווגן ווי די גלעזלעך טיי און די קיכלעך . . . איינס, צוויי, דריי, אכט, און ביים סוף ביזטו פארהיידשט געוועזן, וואָס עס גלוסט זיך דיר נישט מער נקמה נעמען, נאָר דו ווילסט דווקא לויבן. ווארום בשעת פרעגער האט זיך א כאפ געטון און גענומען לעזן, האָסטו דיר שטיל פאַרגענומען צו נעמען בלוטיקע נקמה ביים סוף . . .

דו האָסט אפילו ביים אָנהויב נישט געוואָלט קיין טיי מיט וואַרעניע אויס נקמה.

טעאטער איז פול מיט מיסטעריעס און סודות. און טעאטער-מענשן האָבן ליב סודות צו מאכן און נאָך מער זיי אויסצוזאָגן. אזוי האָט זיך דער ווונדער-באַרער רעזשיסער, דער ערשטער, וואָס האָט אויפגעפירט אנ-סקיס דיבוק, דוד הערמאן, יאָרן-לאנג ארומגעטראָגן מיט א סוד פאר גאנץ בראָד וועגן א דראמע, וואָס וועט וועלטן איבערקערן. און גאנץ בראָד האָט געוווסט, אז דאָס מיינט מען פרעגערס דראמעס.

די וועלט האָט זיך נישט איבערגעקערט. נאָר די הערצער פון די פרע-טענדענטן אויף דער דראמאטישער קרוין אין יידישן ווארשע האָבן זיך נעבעך יא איבערגעקערט אין די אינגעוויידן ווען דער שטילסטער און גאָט די נשמה שולדיקסטער יעקב פרעגער האָט געהאט א גרויסן דערפאלג מיט די אויפפירונגען פון זיינע ווערק און נישט נאָר אין ווארשע, נאָר אויך אי-בער דער גאנצער יידישער וועלט, און דער עיקר אין אמעריקע און טאקע ביי מאַריס שווארצן. נאָר פרעגער איז אזוי געוועזן אַנגעשראָקן און אזוי זיך איבערגענומען פון דוד הערמאנס קאָנספיראציע, אז אפילו דעמאָלט האָט ער נאָך אלץ נישט געוואָלט רעדן וועגן דעם טעאטער-דערפאלג זיינעם, עפיס אזוי ווי אַפצוהיטן פון אן עין הרע. און אין די דראַמען איז דווקא געוועזן לוסטיק און לעבעדיק און פאַלקסטימלעך, דער עיקר פאַלקסטימלעך, און אַקציע, אסך אַקציע, אינטריגע, דראמע.

שרה אייזענבערג. געבוירענע ליכטענפעלד. פון ערשטן מאָן: פּרײַז . . .

געבוירן ארום 1848, געשטאָרבן ארום 1931 אין א מושב
זקנים אין ווארשע.

פּרײַז האָט געהאט א שטארקע אמביציע — זי פלעגט אָבער קומען צו אים אין כוואליעס, פון צייט צו צייט. ער האָט געהאט אויסברוכן פון אמ־ביציע. אין אַזעלכע צייטן וואָלט ער „געגאנגען איבער מתים“, אבי צו דער־גרייכן זיין ציל — אין דער ערשטער צייט סתם צו ווערן א דיכטער ביי יידן און שפעטער צו ווערן דער ערשטער דיכטער ביי יידן. אָבער אזוי ווי די אמביציע פלעגט קומען צו אים נאָר פון צייט צו צייט איז ער געוועזן גוט פארטרעגלעך אין דער געזעלשאפט — נישט צו פארגלייכן מיט די 24 שעה אין מעת לעת אמביציעזע דיכטער, וואָס מען קען קיין מינוט אין זייערע פיר איילן נישט איינשטיין.

מיסתמא אין א מינוט פון אויסברוך פון אזא אמביציע־געפיל האָט פּרײַז חתונה געהאט מיט זיין ערשטער פרוי — צו זיינע 19 יאָר — אין יאָר 1870. מיט דער צווייטער האָט ער, נאָך'ן גט מיט דער ערשטער, חתונה גע־האַט אין יאָר 1878. ער האָט דאָס ערשטע מאָל חתונה געהאט מיטן שווער . . . דאָס איז געוועזן דער דעמאָלט בארימטער יידישער שרייבער און מאטע־מאַטיקער ג. י. ליכטענפעלד. צוזאמען מיט דעם שווער האָט דער איידים אין יאָר 1877 ארויסגעגעבן א באנד לידער — איז נאָך ביז היינט לרוב א רע־טעניש, ווו עס הויבט זיך אָן דעם אידימס מוזע און ווו עס ענדיקט זיך דעם שווערס מוזן־שוויגער . . . די לידער זענען געוועזן אין העברעיש. אין זעלבן יאָר, ווען פּרײַז האָט גייסטיק אויף אייביק חתונה געהאט מיט זיין שווער — האָט ער זיך מיט דעם שווערס טאַכטער אויף אייביק אָפגעגט. פון דער חתונה מיט שרה ליכטענפעלד זענען געבוירן געוואָרן צוויי זין. דער צווייטער זון (יעקב) איז אין צארטן קינדער־עלטער אוועק פון דער וועלט. לעבן געבליבן איז לוציאן — פּרײַז'ס זאָרגן־קינד ביז צום טויט פון פאָטער, וועלכן ער האָט נאָר עטליכע יאָר איבערגעלעבט. נאָך דעם גט מיט זיין ערשטער פרוי האָט פּרײַז דעם זון גענומען צו זיך און די פרוי האָט צום צווייטן מאָל חתונה געהאט מיט א סוחר מיטן נאָמען אייזענבערג. פון אים האָט זי אויך געהאט דריי קינדער — צוויי טעכטער און איין זון. און פון פּרײַז'ס לעבן איז זי פארשוונדן אינגאנצן. ליכטענפעלד איז געשטאָרבן אין יאָר 1887. אָבער עס ווייזט אויס, אז נאָכן גט מיט זיין טאַכטער איז אויך דער שווער ברוגו געוואָרן מיט זיין גייסטיקן — אויך אומגליקלעכן זיווג.

שרה איז אזוי גרונטיק פארשוונדן פון פּרײַס לעבן, אז פּופּצן יאָר פאר איר טויט זענען אלע געוועזן זיכער, אז זי איז טויט. מען האָט געוואוסט, אז זי האָט געלעבט ערגעץ אין סאַסנאַוויץ ביי איר טאָכטער און דאָרט „גאָט ווייסט ווען“ געשטאַרבן. אז שרה אייזענבערג איז נישט געשטאַרבן אין סאַסנאַוויץ, נאָר זי האָט זיך פשוט אויסגעצויגן קיין וואַרשע — פון דעם האָט קיינער קיין אנונג נישט געהאט.

אין איין שיינעם טאָג — איז געוועזן איז עס ארום 1930, קומט אריין צו מיר אן איינגעבויעגענע אוראלטע פרוי מיט א קאָפּטיכל און א שאל, זייער אַרים אָנגעטון און רעדט נאָר פּויליש — משמעות צוליב דרך ארץ פאר דער קאַנצעלאַריע פון ליטעראַטן-פאריין און איר סעקרעטאַר. און דער פּויליש ליש האָט א שטאַרק אקצענט און וויפּיל איך בעט די אלטע פרוי צו רעדן יידיש — עס העלפט נישט. משמעות א געווינהייט נאָך פון די צייטן פון „איזראַעליטאַ“, וואָס וויל די אלטע פרוי? זי וויל א טובה פון ליטעראַטן-פאריין. פארוואָס גראד פון ליטעראַטן-פאריין? ווייל זי האָט א שייכות צו דער ליטעראַטור און מען האָט איר געהייסן קומען אהער, אהער זיך צו ווענדן. וואָס פאר א שייכות? זי איז א „טאָכטער“ פון א יידישן שרייבער . . . איך קוק אויף דער אוראלטער פרוי און איך טראַכט מיר: שוין טאקע ענדלעך צייט געוועזן זיך צו דערמאָנען, אז מען איז א טאָכטער פון א שרייבער . . . וועמעס טאָכטער איז די אלטע פרוי? זי וועט מיר זאָגן, אָבער וואָס וועט אַרויסקומען, איך בין א יונגער מאַן, וועל איך נישט וויסן. אָבער פאַרט וועמעס טאָכטער איז די אלטע פרוי? — זי איז די טאָכטער פון איינעם אן אַמאָליקן שרייבער ליכטענפעלד — אָבער וואָס קען איך וויסן, עס איז שוין איבער פּערציק יאָר ווי ער איז געשטאַרבן. אז איך האָב דערהערט „טאָכטער פון ליכטענפעלד“ האָט עס מיט מיר אזש א וואָרף געטון. „די“ טאָכטער איז דאָך שוין פּופּצן יאָר טויט . . . פּרעג איך די „טאָכטער“ ווייטער: און אפשר האָט איר נאָך עפּיס א שייכות צו יידישער ליטע-ראַטור? יא, זי האָט נאָך א שייכות — זי איז אויך אַמאָל געוועזן א פרוי פון איינעם, א געוויסן פּרײַץ — — — איר פארלאנג איז געוועזן מען זאָל איר העלפן צו קריגן א פּלאַץ אין קהילהשן מושב זקנים, ווייל זי קומט נישט אויס מיט דער משפּחה. צום אויפנעם-געלט פון א פארהונדערט גילדן האָט זי צושטייער געגעבן א ניי-מאַשין, דאָס איינציקע גוטס, אירס. דאָס איבריגע האָט געגעבן דער פאריין.

העלענע (נחמה רחל) פּרץ — געב. רינגעלהיים

די צווייטע פרוי פון יצחק לייבוש פּרץ — געב. אין לענטשנע ארום 1860, חתונה געהאט 1878, געשט. ווארשע 1938.

די „ערשטע לעידי“ פון דער יידישער ליטעראטור זינט פּרץ אין פּרץ געוואָרן אין זיין קעניגרייך ווארשע ביז צו זיין טויט אין 1915 — און אויך נאָך פּרץ'ס טויט האָט העלענע פּרץ לאנגע יאָרן אָנגעהאלטן דעם שטאַט און די נאַבעלע ווערדע פון דער ערשטער לעידי פון דער יידישער ליטעראַ-טור. אין דעם פּרט אין זי געוועזן אן אוניקום אין אונזער ווארשעווער סביבה. נאָך פּרץ'ס טויט האָט זי ליקוידירט די צווייטע יידיש-וועלט-בארימטע — נאָך צגלאַנע איינס — פּרץ-דירה אויף אלעיע יעראזאלימסקיע 89, און האָט זיך אריינגעצויגן אין א דירה פון עטלעכע צימערן אויף לעשנא. דאָ האָט זי שוין געווינט ביז זי איז אוועק קיין ארץ ישראל — א פּאָר יאָר פארן טויט — אין א נאָך קלענערער דירה האָט זי געווינט נאָך איר צוריק-קומען פון ארץ ישראל ביון סוף. אנדערע פלעגן פּאָרן קיין ארץ ישראל צו שטארבן — העלענע פּרץ איז געקומען פון ארץ ישראל קיין ווארשע שטארבן. הינטער דעם גראנדיעזן פּרץ-אוהל איז פאר איר רעזערווירט געוואָרן א אָרט, איר אייגנטלעך אָרט אויפן בית עולם האָט פארנומען יעקב דינעזאָן, וואָס האָט זיך שוין אין יאָר 1919 געפּעדערט מיט זיין טויט. דאָס איז מצד דינעזאָנען געוועזן א גרויסע טאקטלאַזיקייט און העלענע פּרץ האָט אים דאָס קיינמאָל נישט מוחל געוועזן. נישט נאָר ביים לעבן האָט ער זיך אָנגעגעצט אויף איר און צוגענומען אין דער פּאָרם פון געשווירענער פריינטשאפט א שטיק פון פּרץ'ס ליבע צו איר, נאָר אויך נאָכן טויט האָט ער צוגענומען דעם אויבן אָן ביי איר. פאר איר שטיקל אָרט, כאַטש הינטערן פּרץ-אוהל, האָט זי געקעמפט מיט עקשנות און אז זי האָט צו קרוב אכציק יאָר דערפילט, אז דער סוף איז נאָענט איז זי — פינקטלעך ווי זי איז אלע-מאָל געוועזן — געקומען צו פארנעמען איר פלאץ אין דער ערד.

זי איז געוועזן א הויכע, העלענע פּרץ, האָט געהאט א סלאוויש, בלאַנד און בלווי-אויגיק און ווייניק אויסדרוקספול פנים. אירע גרויסע, בלויע אויגן, וואָס זי פלעגט, אויפהויבנדיק די ברעמען, זייער ברייט עפענען פלעגן איי-נעם שטענדיק דערמאָנען דעם גוט-באקאנטן עפּיזאָד פון פּרץ'ס ביאָגראַ-פיע — וויאזוי ער האָט זיך אין איר מיטן ערשטן בליק פארליבט. אָט אזעל-כע בלויע אויגן ווי העלענעס און אזעלכע שווארצע ברען-אויגן ווי לעאָנס (אזוי האָט העלענע פּרץ'ן גערופּן) האָבן געמוזט א שפּריץ טון מיט פונקען

פון ליבע און ליידנשאפט באלד ביים ערשטן צוזאמענשטויס. דאָס איז גאָר אנדערש נישט מעגלעך געוועזן. אויך די כאראקטערן זענען אזוי קעגנזעצ- לעך אנדערש געוועזן.

אין ווארשע, און דער עיקר אין די ליטערארישע קרייזן, איז עס נישט געוועזן קיין זעלטנקייט צו זען די פרוי פּרץ — און דאָך פלעגן זיך אלע ספּאַנטאן באלד אויפהויבן, אזוי גיך זי איז נאָר אריינגעקומען. זי האָט פארמאָגט א ים מיט טאָקט — אומאויסשעפּלעך ממש אין יעדער סיטואַציע. אז דער ווארשעווער ליטעראטן-פאריין האָט איר באשטימט א לעבנס-לענג- לעכע פענסיע פון פּופציק דאָלאַר א חודש. האָט זי דאָס זייער ווירדיק אָנ- גענומען, און אז דערזעלבער פאריין האָט, צוליב מאטעריעלע שוועריקייטן, און צוליב דעם, וואָס די פרוי פּרץ האָט נישט געלעבט אין נויט — זי האָט אויך געהאט א פענסיע פון דער קהילה — די „אייביקע פענסיע“ נאָך עט- לעכע יאָרן אָפּגעשטעלט — האָט דאָס די פרוי מיט א דאנק פאר ביז איצט זייער טאָקטיש אָנגענומען. פלעגט זי אריינקומען אין א טעאטער — האָט עס א מורמל געטון אין גאַנצן זאל — די פרוי פּרץ. כאָטש מען פלעגט זי זען ביי יעדער פּרעמיערע. און זי איז געגאַנגען גערן אומעטום, ווייל עס איז איר איינזאַם און אומעטיק געוועזן אין דער שטוב, וואָס איז געוועזן באהאַנגען מיט סימנים פון אמאָליקער גלאַריע און וווּ די ברענענדיקע אויגן פון איר לעצן האָבן געבלאקעוועט אלץ מער און מער פון טאָג צו טאָג אויף די אומ- צאָליקע פּרץ-בילדער אויף די ווענט.

איינמאָל — א קורצע צייט נאָך דעם מאָדנעם באזוך פון דער „טאָכטער פון ג. י. ליכטענפעלד“ — האָב איך באגעגנט פרוי העלענע פּרץ. זיכער איז עס א טאָקטלאַזיקייט פון מיין זייט געוועזן, אָבער דער דאָזיקער נאָר גיט איינעם אַזוי אָפט א שטופּ, אז איידער דו קוקסט זיך ארום ביזטו שוין אין אָפּגרונט, און אזוי איז עס געוועזן — איך האָב דער פרוי פּרץ דערציילט וועגן יענעם באזוך. קיין צו טיפן איינדרוק האָט דער ענין אויף איר נישט געמאַכט. כמעט אלע פון יענער פארגאַנגענער פּרץ-פארבינדונג, וואָס איז — אַגב — גאַנץ אויספירלעך באשריבן אין זיין בוך „מיינע זכרונות“, זענען שוין געוועזן טויט; דער איינציקער איבערלעבנדיקער איז געוועזן דאָס איי- ניקל יאַנעק און עס איז זייער אומווארשיינלעך געוועזן, אז גראד ער זאָל זיך אומקערן צו זיין אמתער באבען. קען אויך זיין, אז גראד די פרוי פּרץ האָט געוואוסט, אז די ערשטע פרוי לעבט נאָך, כאָטש מיר האָבן אלע גע- מיינט, אז זי איז שוין גאַט ווייסט ווי לאַנג טויט. טאָקטיש ווי אלע מאָל האָט זי מיט א בליק מיר געמאַכט א ביטערן פאַרווארף פאר רעדן וועגן דעם, טאָקטיש אלץ איבעריקע פארשוויגן, א זיפּך געטון, געזאָגט אין פראנצויזיש

דעם בארימטן שפרוך, וואָס איז גוט פאר אלע סיטואציעס „סע לא ווי“ — אזוי איז דאָס לעבן — און אריבער אויף אן אנדערער טעמע.

אן אנדערש מאָל — נאָך דער אויבן דערמאָנטער באַגעגעניש — איז פרוי פּרץ אריינגעקומען אין מיין ביוראָ בשעת עס איז גראָד ביי מיר גע- וועזן די פרוי טאָטשיא אַרצישעווסקא, וואָס אמאָל, אמאָל האָט זי עטליכע טעג לאַנג אויף פּלאַקאטן און אין טעאטער־אַנאָנסן געהייסן טאָני איזראַעל — וואָס אַט דעם נאָמען האָט איר פּרץ אליין געגעבן מיט אסך יוגנטלעכן ענטוואַזום, און מער נאָך, כאָטש ער איז שוין דעמאָלט כמעט זעכציק גע- וועזן און זי, אין בעסטן פאל, ווייניקער ווי צוואַנציק. יאָרן זענען פון דע- מאָלט אוועק אסך, אסך, פּרץ איז שוין געוועזן לאַנג צעמאָלן אויף שטויב אונטער די שווערע מילשטיינער פון דעם פּרץ־אוהל, פרוי העלענע האָט שוין שטארק געבענקט נאָך רו אין דער נאָענט פון אַט די שטיינער, פרוי טאָטשיא שוין לאַנג נישט אין דער ערשטער יוגנט. און דאָך האָב איר ממש מיט די אויגן געזען ווי די בליקן פון די צוויי פרויען בליקן נישט, נאָר שפיזלען שאַרף אהין און אהער. פרוי טאָטשיא האָט זיך וואָס גיכער געזעגנט און איז אוועק. פרוי פּרץ האָט זיך אוועקגעזעצט און א לאַנגע רגע געשוויגן. און אין יענער רגע האָט זי איר אייביקער טאַקט פאַרלאָזן. זי האָט זיך אַג- גערופן אויף פּויליש: — איך ווייס אליין נישט פאַרוואָס, אָבער איר האָב עפּיס דאָס דאָזיקע קליינע פּרויעלע מיט דעם דאָזיקן מיילעכל נישט שטאַרק ליב . . . איך האָב יאָ געוויסט פאַרוואָס און דאָסמאָל שטאַרק טאַקטיש האָב איר מיך אָנגערופן: — „סע לא ווי“ — אזוי איז דאָס לעבן — און גיך ארי- בער אויף אן אנדערער טעמע.

דורך דער פריינטשאפט מיט דער קאציונע־פאָמיליע איז אויך מיין פאָמיליע נאָענט באַפריינדעט געוועזן מיט פרוי פּרץ. אַפּט פּלעגן מיר זומערן צוזאַמען אין דער בארימטער ליטעראַרישער ווילע פון דעם דיכטער קאציונע, אין שווידער ביי אַטוואַצק. אין וואַרשע האָב איר געווינט אין א דאָך־דירה אויפן פּערטן שטאָק, מיט זייער שווערע טרעפּ. באַגעגן איר אמאָל אין א האַרבסט־ טאָג פרוי פּרץ אויף דער גאַס און זאָג איר, אז מיין טעכטערל איז עפּיס קראַנק. ווי איבעראַשט זענען מיר געוועזן, ווען שוין שפּעטלעך אין אונט האָט אָנגעקלאַפט אין אונזער טיר פרוי פּרץ אליין א קוק טון, וואָס דאָס קינד מאַכט. איר איינציקער זון, וואָס איז נישט געוועזן איר זון, איז שוין לאַנג טויט געוועזן, איר איינציק אייניקל, וואָס איז נישט געוועזן איר אייניקל, אָפּגעפּרעמדט און געשמדט — האָט זי זיך מיט ליבשאַפט אינטערעסירט מיט קינדער פון פריינט.

טאָטשיא ארצישעווסקא — א פריינדין פון י. ל. פּרץ

געוון פרוי פון מאלער קראטקא, גרינדערין פון טעא-
טערל „אזאזעל“, האָט געווינט ביו 1939 אין ווארשע.

עמד־שער און־איינדיק איז אונזער ליטעראטור, פראַסט און רויהענטיק
איז איר ארום, מיר האָבן (לרוב) אָדער א האַרעפאשנעם, מידן לעזער, אָדער
גאַרנישט. מיר האָבן נישט קיין סאלאַנען, העכסטנס פארויכערטע קאפע-
הייזער. און דאָך זענען געוועזן אויסנאמען. אָבער טאקע נישט מער ווי אויף
צו באשטעטיקן די רעגל.

אויך טאָטשיא ארצישעווסקא איז נישט די אויסנאמע, וואָס באשטע-
טיקט דעם כלל. זי איז בלויז שיר נישט געוואָרן די אויסנאמלעכע דאמע פון
יידישן ליטערארישן סאלאָן אין ווארשע, וואָס האָט געדארפט באשטעטיקן
דעם כלל, אז די יידישע ליטעראטור האָט זיך נישט געכאַוועט אין קיין סא-
לאַנען.

אז פּרץ איז געשטאַרבן, איז טאָטשיא ארצישעווסקא נאָך זייער יונג
געוועזן. דאָס איז אלץ, וואָס איך ווייס וועגן אירע יאָרן. זי איז א פּוילישע
יידישקע — געוויינטלעך, ווארום וועגן קיין שיקסע שרייב איך דאָך נישט
אין מיין לעקסיקאָן. איך באנוץ דאָס וואָרט „יידישקע“ בכוונדיק לויט שלום
אשעס פאריידישונג פון וואָרט „זשידאָוקא“. דאָס אשישע וואָרט פאסט זיך
צו טאָטשיען. זי שטאַמט פון גרויסן פּויליש־יידישן ייחוס. סאַמעט, זייד,
אַטלעס, בשמים־געגעלעך און זילבערנע כּוּסוֹת, פינקעלדיק מיט בורשטיין־
געלן וויין אין שייך פון שבת־ליכט. אפּאַטאַשו קען אריינרעכענען טאָטשיעס
ייחוס ביו אין פינפטן דור אריין. ווען איך וואָלט אויך געקענט וואָלט איך
נישט געשפּאַרט די מי און וואָלט דעם ייחוס דאָ אויפגעצייילט. זי איז א
קליינענקע און זייער א צאַרטינקע. קוים וואָס זי גייט און קוים וואָס זי רעדט.
אַזוי ווי א פּוילישע, וואָס איז אייביק ארויסגעוואָרפן פון דער נעסט. זי זעט
אויס אין לעבן ווי א קאָפּיע פון די אומצאָליקע בילדער און סקולפּטורן, וואָס
אומצאָליקע יידישע מאלער און סקולפּטאָרן האָבן פון איך געמאַכט. אז זי
רעדט, איז אין יעדן וואָרט אירן דאָ טויזנט טענות אלעמאי מען צווינגט
זי צו עפענען דאָס מויל און צו רעדן אין אזא קילער און רויער וועלט. איר
מויל איז קליין און אירע ליפּן אזעלכע מאָדנע פאַרשארצטע און איר נעזל
יידיש אראָפּגעלאָזט און אירע אויגן פייכט אָדער מיט טרערן, אָדער מיט
ערשט אויסגעלאכטן געלעכטער, אָדער מיט עפּיס אזא מין איראַניע. זי
גייט אָנגעטון זייער פּראָסט ווייל זי ווייסט, אז פּיינער געשמאַק איז אלעמאַל
זייער שטיל און איינגעהאַלטן און טאָטשיא ארצישעווסקא איז פול מיט טאַקע

און מיט געשמאק און פארשטייט, וואָס דאָס איז יידישע עסטעטיק. נאָר אלע-מאָל איז אין איר קליידונג פארהאנען עפיס א פרט, וואָס אזוי ווי ער וואָלט זיך צופעליק פארוואלגערט, פארגעסן געוואָרן אויף איר נאָך פון פופצענטן יידישן יאָרהונדערט אָן . . . אמאָל עפיס א טערקיש שאַלעכל, אמאָל אן אלט-איטאליעניש רינגל, אמאָל א צופעליק פון טעשל ארויסגעצויגן ביי-זאנטיניש פאטשילעכל, אמאָל א פאָר מאַדנע זילבערנע שנאָלן אויף די שיד. זי קען נישט קיין יידיש און דאָס יידיש, וואָס זי רעדט אמאָל איז נאָר א ווידערקלאנג פון דער קינדער-שטוב, פון די קינדער-יאָרן אין דער זייער יידישער שטוב. טאָטשיאָ קען נור אזויפיל יידישע ווערטער — און דאָס נור טיף פויליש-יידישע — וויפיל עס זענען גענוצט געוואָרן אין איר קינדהייט.

טאָטשיא איז עטלעכע מאָל געוועזן פארהייראט. איר ערשטער מאן איז געוועזן דער בארימטער יידישער אילוסטראטאָר קראטקאָ, וואָס זיינע שטארק צוגעפאסטע אילוסטראציעס קען מען זען אויף פרצעס ביכער פון דער לעצט-טער צייט פון זיין לעבן. אסך קענען זי דעריבער אלס טאָטשיא קראטקאָ. אָבער איך האָב זי געקענט פון דער צייט ווען זי איז געוועזן א פרוי פון א בלוזי איינ-פראַצענטיקן ייד אינזש. ארצישעווסקי. דעריבער רוף איך זי מיט דעם נאָמען. איך בין מער ווי זיכער, אז טאָטשיא איז געוועזן דער פראַטאָ-טיפ פון פרצעס חסידישע פרויען-געשטאלטן פון זיינע גרויסע דראמעס, דער עיקר פון דער „גאלדענער קייט“, אָט אזוי ווי נישט-ווילנדיק רעדן זיי, אָט אזוי ווי נישט ווילנדיק לעבן זיי. פול מיט יחוס, פול ווי א כוס, וואָס מען קען אים נישט רירן, וויל אויסט וועט זיך אויסגיטן דער טייערער יחוס-וויין אויף דער רויער ערד . . . פּרָך האָט אפילו געוואָלט, אז טאָטשיא זאָל זיין אן אקטריסע און זאָל טאקע פארקערפערן זיינע דראמען אויף דער בינע. ער האָט איר צוגעטראכט א פסעודאָנים „טאני איזראעל“, אָבער טאָטשיא איז נישט קיין אקטריסע. זי האָט ארום 1925, צען יאָרן נאָך פרצעס טויט, געגרינדעט דעם יידישן וואַריעטע-טעאטער „אזאזעל“ און מען מוז זאָגן, אז אָט די קוק-מיך-נישט-אַן און ריר-מיך-נישט-אַן-יידישקע האָט געהאט און האָט דעם פיינסטן געפיל פאר יידיש-חסידישן סטיל. אָבער צו פיין פאר אונזער עמך-קאָנסומענט פון יידישער ליטעראטור און טעאטער.

טאָטשיא האָט אויך אויפגעשריבן אויף יידיש מיט לאטיינישע אותיות א דראמע, וואָס איז אזוי צארט ווי געשריבן מיט דער פּוּך-זייט פון א פּע-דערל אויף שפינוועבס. די דראמע איז געווידמעט דעם ערשטן טעכטערל טאָטשיעס, וואָס איז קינדווייז געגאנגען פון דער וועלט. (זי האָט א צווייט טעכטערל, וואָס איז א ווונדערלעך-פערפֿעקטע קאָפּיע פון איר אליין). די

דראמע איז נישט געדרוקט געוואָרן און עס איז א שאַד. עכטע, פרצישע „נאָך קבורה״ מיסטיק איז אין איר. אויף שרייבערישן טאלענט פרעטענ-
דירט נישט טאָטשיא.

און דער סאלאָן? דער ליטערארישער סאלאָן אין טאָטשיאס דירה, וואָס איז פול מיט טאָטשיא-פּאַרטרעטן, ווי א גבירישע שול מיט לייבעלעך און הערשעלעך פון שפיץ-ארום-קודש ביז די שטענדערס, האָט זיך עפּיס נישט געקלעבט און סוף כל סוף נישט געוואָרן. טאָטשיא האָט קאטעגאָריש גע-
פּאַדערט „גאַלדענע-קייט״-שטימונגען און דאָס לעבן האָט כאַליאסטרעדיק געבלאָזן מיט רויע ווינטן. איז גאַרנישט דערפון געוואָרן.

דבורה פאָגעל

1902 געבוירן אין לעמבערג. גערייזט אין מערב־אײִ
ראַפּע און אין די סקאנדינאווישע לענדער. ווארשיינלעך
געבליבן אין לעמבערג אין יאָר 1941.

אז איך וועל זאָגן, אז דבורה פאָגעל, די דיכטערין, די פארפאסערין פון
צוויי, אָדער מער ביכלעך מיט זייער מאַדנע לידער, וואָס איינס פון זיי
הייסט מיט זייער א מאַדנעם נאָמען „טאַג־פּיגורן“ און דאָס אנדערע מיט
דעם נישט ווייניקער מאַדנעם נאָמען „מאַנעקינען“, איז די גרויסע האַפענונג
פון דער יידישער ליטעראַטור און פון גאנצן מאמעל־שון בכלל, וועט דאָס
קלינגען זיכער נאָך מער מאַדנע ווי דער טיטל „טאַג־פּיגורן“ אויף א ביכל
לידער פון א מיידל פון א יאָר עטלעכע און צוואנציק. (אזויפיל איז דבורה
פאָגעל דעמאָלט אלט געוועזן, ווען דאָס ביכל איז דערשינען). אָבער אז איך
וועל מיינע רייד אביסל באַגרינדן וועט דאָס שוין נישט קלינגען מער אזוי
מאַדנע.

דבורה פאָגעל איז א גאליציאנערין, א לעמבערגערין. זי איז די טאָכ־
טער פון א קליינבירגערלעכער, עכט־גאליצישער משפחה. איר מוטער איז
די פארוואלטערין פון דעם גרויסן לעמבערגער יידישן יתומים־הויז. אין
לעמבערג זענען פארהאנען יידישע היימען ווו מען רעדט שוין נישט קיין
יידיש זינט פיר דורות. איך בין נישט זיכער צי דבורה פאָגעלס היים איז
אַזאַ מין היים, ווו שוין פיר דורות רעדט מען נישט קיין יידיש, אָבער אז
צוויי דורות רעדט מען שוין דאָרט נישט קיין יידיש אין דעם בין איך זיכער.
דאָס גאליצישע יידנטום איז געוועזן טיף פארוואַרצלט אין עפּיס א מאַדנער
זיכערקייט פון דער פעלזנפעסטקייט פון דער עסטרייכישער מלוכה. האָט דאָך
ביסמארק אַליין געזאָגט, אז ווען עסטרייך וואָלט נישט עקזיסטירט וואָלט
מען עס געמוזט שאפן. און די גאליציאנער יידן האָבן געלעבט נישט נאָר
אין טאַג אריין, נאָר אין דער אייביקייט אריין. ביז עס זענען געקומען די זיג־
זאקן פון 1914, 1918, 1939, 1941 און עס האָט זיך קלאָר ארויסגעוויזן, אז
עסטרייך איז טאקע געוועזן א פעלז, נאָר דער פעלז איז געהאַנגען אין דער
לופט. נאָר בשעת פעלז איז נאָך געוועזן פעלז האָט עס געשמעקט אין יעדער
בירגערלעכער גאליצישער היים מיט זאפראן און מיט נעגעלעך און מיט
חלה און מיט ווין און ווין און מיט אויסגעאיידילטער קולטור און מיט ריין־
גייסטיק פוילישקייט — עס האָט געשמעקט ווי אין ראובן אייזלאנדס פאָעמע
„טארנאוו“. דבורה פאָגעלס פעטער, דער ברודער פון איר מוטער, איז דער
אין דער יידישער וועלט באַרימטער ראַבינער דר. מאַרקוס עהרענפּרייט, וואָס

איז געווען רב הכולל אין אסך אייראָפּעיִשע גרויסשטעט, און איז איצט — 1942 — רב הכולל אין שוועדן. איך האָב אמאָל באווכט די היים פון דבורה פּאָגעל אין לעמבערג. געוועזן א פּאָר שרייבערינס און שרייבער. מען האָט דערלאנגט צום טיש אלעמאָל נייע געבעקסן און איינגעמאכטסן, ראַ-פינירט און אויסגעאיידילט, און צו יעדן טרונק א נייער סערוויס, און צו יעדן געבעקסל א נייער קאָמפלעט זילבערנע לעפעלעך, און צו יעדער טאַרט א נייער קאָמפלעט קרישטאַלענע טעלערס און טעצלעך. די מאמע פון דבורה פּאָגעל האָט געקוואָלן און זיך ממש געבעטען מען זאָל ביי איר בעטן רע-צעפטן אויף די אלע גוטע זאכן. עכטע גאליצישע, לעמבערגער גבירישע טראדיציע, וואָס גייט צוריק העט ווייט ביז צו דער „גאַלדענער רויזע“. און די טאַכטער האָט אונטערהאלטן די געזעלשאפט מיט איר ריזיקן וויסן אויפן געביט פון אלערליי קונסט-טעאַריעס. זי אליין איז א דאַקטאָר פון דער פּילאָזאָפּיע, א שטאַלטנע, א מיטלוווקסיקע איז זי. דאָס פנים אביסל צו דאָרפיש רויטלעך, ברוינע האָר, אויגן ברוינע און אביסל ארויסשטארנדיקע און די שטימע זייער מעלאָדיש, צערטלעך, זייער גוטברידעריש, און יעדעס וואָרט, וואָס זי זאָגט ארויס האָט א פּאָדשעווקע פון כאַטש דריי איבערגעלעזענע ביי-כער. זי רעדט עטלעכע שפראכן, און יעדע שפראך אזוי נאטירלעך ווי מאמע-לשון, נאָר מאמע-לשון רעדט זי אזוי ווי מען רעדט א שפראך, וואָס מען האָט זיי זייער גרינטלעך אויסגעלערנט, וואָס מען קען יעדן ניוואנס אין דער שפראך און מען איז גרייט מיט ליבשאפט צו לערנען נאָך און נאָך.

נו, נאָך דעם אלעמען — איז נישט דבורה פּאָגעל די גרויסע האַפּענונג פון דער יידישער ליטעראטור און פון גאנצן מאמע-לשון בכלל? דאָס אלץ, וואָס איך האָב דאָ אויבן דערציילט, זענען וועגן וואָס פירן אוועק פון יידיש, נאָר ביי דבורה פּאָגעל האָבן די אלע וועגן געפירט דווקא צוריק צו יידיש... נו איז זי נישט קיין כישוף-מאַכעריין, אונזער שיינע מאמע-לשון? כסדר שפּילט זי נאָר א צנועה און אַט מאכט זי גאָר אונטערטעניג יונגע גאלי-צישע מיידלעך און אמאָל גאָר אנגליזירטע פּראָפּעסאָרן. — נאָר צו די לידער גופא פון דבורה פּאָגעל האָט דאָס נישט קיין שייכות. זי איז א קוביס-טין און קאָנסטרוקציאָניסטין און עקספרעסיאָניסטין און נאָך דריי איסטינס און ווען איך וואָלט דאָ געהאט פּלאץ וואָלט איך ציטירט א ליד, וואָס איך גלויב קוים, אז עמיץ וואָלט עס פארשטאנען, דער שרייבער פון די שורות פארשטייט עס יעדנפאלס נישט. דבורה פּאָגעל האָט אַפט געפלעגט מיטצור-ארבעטן אין ניו-יאָרקער „אין זיך“, אָבער דערפון זענען אירע לידער נישט געוואָרן מער פארשטענדלעך. איינס איז זיכער, זיי זענען אינטערעסאנט און אויף וויפּיל די דיכטעריין פאַרשטעלט זיי נישט מיט שווערע זשאלויעס

און פענסטער־לעדן שפארט זיך אלעמאל אדורך פון זיי דורך די שפארונעס עכט דיכטעריש געפיל און עכטער דיכטערישער טאלענט.

דבורה פאָגעל פלעגט אָפט קומען קיין ווארשע. אָפט איז מיר אויסגע־קומען צו פירן מיט איר לאנגע וויכוחים וועגן אירע קונסט־טעאָריעס. די טעאָריעס, דערלאנגט מיט דער מעלאָדישער, הויכאינטעליגענטער שטימע אין א פיינעם אקאָדעמישן יידיש האָב איך פארשטאנען, נאָר די לידער האָב איך ווייטער נישט פארשטאנען. און איך האָב עס אפן געזאָגט און ווי אן איינגעשפארטע מאָרטירערין פון איר אידעע האָט דר. דבורה פאָגעל זיך נישט באליידיקט, נאָר פונסניי אָנגעהויבן מיר אויפצוקלערן, אז די וועלט קען אויסגעלייזט ווערן נאָר דורך דעם קאָנסטרוקטיוון דעקאָראַטיוויזם . . .

אז דר. דבורה פאָגעל האָט חתונה געהאט מיט אן אינזשעניער איז איר בעריק צוצוגעבן. דאָס איז נאטירלעך. געמאכט האָט זיך עס, אז נאָך זייער חתונה האָבן באלד — זי און איר מאן — געדארפט אוועקפאָרן אין אויס־לאַנד. זי קיין פאריז, ער קיין שוועדן. מיר האָבן געשפאסט און געזאָגט, אז אַזוי זעט זיכער אויס א קאָנסטרוקטיוויסטיש־דעקאָראַטיוויסטישע האָניק־חודש־רייזע . . .

אָפט — און פון אלע עקן וועלט — פלעג איך קאָרעספּאָנדירן מיט דבורה פאָגעל — און אין אירע לעצטע בריוו, געדענק איך, האָט זי מיר גאַנץ פשוט און מיט גרויסער ליבשאפט געפלעגט דערציילן די חכמות פון איר קינד. בריוו הארציקע, ווי לידער, און די דאָזיקע לידער פון דבורה פאָגעל האָב איך פארשטאנען וואָרט אין וואָרט.

אלעקסאנדער פארבא

1888 אין קאלושין. ס'גאנצע לעבן געווינט לרוב אין ווארשע און געשטארבן אין ווארשעווער געטטא אין יאר 1940.

געהייסן האָט ער אין דער אמתן סענדער זושיע פארבער און אויב איר ווילט אזו אלעקסאנדער פארבא גארנישט קיין פסעודאנים, נאָר דער זעל-בער נאָמען אויסגעפרעסט און אויסגע-יום-טוב'ט. און אזוי פאָטעטיש ווי דער נאָמען זיינער איז געוועזן, אזוי פאָטעטיש איז אויך ער אלעמאָל גע-וועזן — א פארשייטער קבצן, ווי מאָמע-לשון רופט אָזעלכע פארשוניען. און א פנים האָט ער געהאט א הדרתדיק און א הדרת קול דערצו. ער האָט גע-האט א פנים פון א פארהלומטן רוסישן רעוואָלוציאָנער, אָדער עפּיס גאָר א העלד פון אוריאל אקאָסטאס צייטן. גרויסע, הערשן-אויגן, וואָס האָבן אייך דערמאָנט אָן שיר השירים — כאָטש דריי צאָל טיפער איז גאָר געוועזן א שווארצלעך בערדל. דער בארימטער טויב-שטומער פויליש-יידישער מאָ-לער מאוריצי מינקאָווסקי, וואָס איז געהרגעט געוואָרן אין ארגענטינע האָט אין איינעם פון זיינע גרויסע לייוונטן מיט דעם נאָמען „דעמאָנסטראציע“ גענומען אלעקסאנדער פארבאן פאר א מאָדעל פון דעם פאָנען-טרעגער . . . אָט אזוי האָט אויסגעזען אלעקסאנדער פארבא. דערצו פלעגט ער גיין גע-מאָסטן און מיט ווירדע און וועגן און מעסטן יעדעס וואָרט, האָט עס געמעגט זיין אפילו בלויז א באשטעלונג פון א גלעזל טיי ביי דער קעלנערין. צו דעם אָלעמען איז ער געוועזן א קאָרעקטאר און אז ער פלעגט רעדן, פלעגט ער ממש ארויסרעדן די קאָמעס און אלע איבעריקע שריפטצייכנס. ער האָט גערעדט אומגעפער אזוי: קעלנערין — קאָמא — זייט אזוי גוט — געדאנ-קען-שטריך — דערלאנגט מיר א גלעזל טיי — פינטל-קאָמא — אָבער גוט הייס — אויסרופצייכן.

ער איז געוועזן א קבצן אין זיבן פאלעס — דער דיכטער, נאָוועליסט, דראמאטורג, ראַמאניסט, ארטיקל-שרייבער — אלעקסאנדער פארבא. נאָר אָפילו פאר א קבצן, פלעגן מיר אָפט טענהן, האָט ער אויך עפּיס פארברויכט צופיל געלט. אז מען האָט זיך צערעדט, איז מען געוואָר געוואָרן ווו ער פטרט אזויפיל געלט, כאָטש ער פארגינט זיך נישט ממש די שיד צו פא-ריכטן. ער האָט ליב געהאט זיינע קינדער און געגעבן זיי די בעסטע דער-ציאונג און געטענהט כסדר, אז די קינדער זענען נישט שולדיק באשר אים האָט זיך פארגלוסט צו ווערן א פאָעט און נישט קיין סחר.

וויפיל ליטעראַרישע אמביציע פארבא זאָל נישט האָבן און ווי ער זאָל

זיך נישט ווארפן אויף אלע געביטן פון ליטערארישן שאפן — קיין צו גרוי-סע דערפאלגן זענען אים קיינמאל נישט באשערט געוועזן. ער האט אפילו אויפגעשריבן א דראמע פון לעבן פון דער אונטערוועלט „בעניע קענ-דזשיאר“, אָנגערעגט מיט דעם טויזנטפאכן דערפאלג פון אשם „מאָטקע גנב“, אָבער „מאָטקע גנב“ איז געגאנגען אויף דער בינע טאקע 1000 מאָל און „בעניע קענדזשיאר“ — טויזנט מאָל אָן די דריי נולן . . . כאָטש פאר-בא האָט פארויכערט, אז זיין בעניע איז א פרינץ אנטקעגן מאָטקען אין אלע באַציאונגען. פארבא פלעגט זיינע נידערלאגעס אָננעמען מיט ווירדע און ווייטער שפאנען אויף דעם דארנדיקן וועג, אזוי ווי א מוראשקע, וואָס פאר-לירט כסדר דאָס קערנדל און הויבט עס כסדר ווידער אויף.

איינמאל האָט פארבא זיך געוואָלט פארשרייבן פאר א מיטגליד אין יידישן פען-קלוב. אָבער צוליב עפיס א סיבה האָט מען אים נישט געוואָלט אָננעמען. לויט'ן מנהג אין פען-קלוב פלעגט מען נייע מיטגלידער אויפנעמען נאָר בשעת אלגעמיינע פארזאמלונגען און דורך א געהיימער אפשטימונג, וואָס האָט געדארפט ברענגען א צוויי-דריטל-מאָיאָריטעט פארן אפליקאנט. האָט זיך פארבא געוואָלט פאר דער פארזאמלונג פארזיכערן מיט די שטי-מען, איז ער געגאנגען פריער פון מיטגליד צו מיטגליד אהיים און דערלאנגט אָן אונטערגעשריבענע פעטיציע צו זיין גונסטן פון כמעט אלע מיטגלידער פון פען-קלוב. אָבער ביי דער געהיימער אפשטימונג האָט ער נאָר א דריטל שטימען באקומען. אנדערש זענען די מענשן געוועזן בשעת דער הדרת-פנימדיקער פארבאָ האָט צו זיי גערעדט פערזענלעך און אנדערש און קידער-ווידערדיק הינטער די אויגן, דאָס איז געוועזן דאָס טויזנט און ערשטע מאָל, וואָס דער אומדערמיטלעכער פארבא האָט זיך איבערצייגט אין דער זינ-דיקער אומאויפריכטיקייט פון דער וועלט.

פארבא האָט באלאנגט צו דער ווארשעווער ליטערארישער גווארדיע, וואָס האָט נאָך יונגערהייט מיטגעמאכט די גאָלדענע ימי-פרץ, כאָטש זיי אליין האָבן פון גאָלד נישט גענאָסן און צום גאָלד נישט צוגעטראָגן. אָבער שוין דאָס האָבן מיטגעמאכט די ימי-פרץ איז שוין געוועזן אן ענין, עפיס אזוי ווי אמאָל-אמאָל די אלטע פויערן אין די דערפער, וואָס פלעגן דערציילן, אז זיי האָבן געזען דאָס פארביימארשירן פון נאפאָלעאָנס סאָלדאטן אין יאָר 1812. אליין האָבן זיי נאָך נישט מיטמארשירט, אָבער זען מארשירן איז שוין אויך געוועזן א מדרגה.

פארבא פלעגט זיך אסך חברן מיט דער משפחה צייטלין, דער עיקר מיט רב הללן אליין און פרום איז ער אויך געוועזן אויף זיין שטייגער און אז ער האָט געדארפט און געמוזט ארויסגעבן א צייטשריפט, ווייל זאָגן האָט

זיך געוואָלט און וווּ איז נישט געוועזן, האָט ער אָט די צייטשריפט אָנגע-
 רופן פאטעטיש „מיין שטענדער“. אלץ פלעגט ער אין אָט דעם „שטענ-
 דער“ אליין אויפשרייבן, דאָרט האָט ער זיך מיט אסך ווירדע דורכגערעדט
 מיט אלע בעלי עוולה'ס פון דער וועלט. און עוולות האָט די וועלט פארבאן
 נישט געקארגט — ביז עס איז אים געשען די גרעסטע עוולה און מען האָט
 אים איינגעשלאָסן אין געטטאָ.

אז די גרויסע עקספרעסיאָניסטישע מלחמות זענען שוין אריבער און
 מאַרקיש — דער גענעראַל — איז אוועק קיין מאַסקווע, האָט זיך פארבאָ פון
 צייט צו צייט ארויסגעוואגט מיט זיינע שטילע, לירישע לידער און זיי זענען
 גאַרנישט אזוי שלעכט געוועזן. אָבער האָט מען אים געזאָגט א גוט וואָרט
 האָט זיך ווידער אין אים א וועק געטון די אלטע און אייביקע אמביציע און
 ווידער האָט אים א ברי געטון זיין אייביקע עוולה. איז שוין אמאָל אפילו בע-
 סער געוועזן פאר אים, אז מען האָט געשוויגן און נישט געזאָגט קיין גוט
 וואָרט. איצט האָט ער שוין וווּ צו זוכן די אמתע גערעכטיקייט — און ער
 וועט זי דאָרט זיכער געפינען — ער איז דאָך א גלויביקער געוועזן.

רחל פייגענבערג

געבוירן אין א שטעטל אין מינסקער גובערניע. נאך וווינען
און לערנען אין פיל שטעט פון אמאליקן רוסלאנד: 1919
רומעניע, 1925 ארץ ישראל. זינט דעמאלט צייטנווייז גע-
ווינט אין ווארשע, אין פאריז און לרוב אין ארץ ישראל.
בשעת צווייטן וועלט-קריג אין ארץ ישראל.

לויט עזרא קארמאנס אנטאָלאָגיע פון דער יידישער פרויען-דיכטונג
קומט אויס, אז די ערשטע יידישע שרייבערס זענען געוועזן שרייבערינס.
דער אמת איז ווארשיינלעך נישט אזוי גינציק צום שיינעם מין. אָבער אמת
איז זיכער, אז פרויען האָבן אין אלע צייטן גענומען אן אקטיוון אנטויל אין
שרייבן אין יידיש. דאָס שרייבן האָט אָבער נישט געטראָגן א פראָפעסיע-
נעלן כאַראַקטער. געוועזן פרויען-שרייבערינס אין די פּרין-זשורנאלן — דאָ
און דאָרט א דערציילונג, דאָ און דאָרט א ליד. ראַמאנטישע קונצשטיק.

אָבער רחל פייגענבערג האָט דורכגעקעמפט א וועג פאר דער פּראָ-
פעסיעאַנעלער שרייבערין פון צייטונגס-ארטיקלען און אויך ביכער. און אז
איך זאָג „דורכגעקעמפט“ מיין איך דאָס טאקע פשוטו כמשמעו, ווייל רחל
פייגענבערג איז א קעמפערשיע נאַטור. איר ביאָגראַפיע איז אינטערעסאַנט,
בזו גאָר אינטערעסאַנט, אז איר ווילט איז דאָס די ביאָגראַפיע פון דער יידי-
שער פרוי אין רוסלאַנד פון פאר דער ערשטער רוסישער רעוואָלוציע בזו
ווייט נאָך דער צווייטער רוסישער רעוואָלוציע. אסך קאלטס און וואַרעמס
האָט זי אין לעבן דורכגעמאַכט, אי דורכגעמאַכט א לעבן פון שווערסטער
נויט און אליין יאָרן-לאַנג געוועזן א האַרעפּאַשניצע און אי דורכגעמאַכט
א לעבן אין אל דאָס גוטס — אליין געוועזן אן אמתע גבירטע. און געוואַנט-
דערט נישט ווייניק, און פּאַגראַמען דורכגעמאַכט, ממש מיט די אויגן געזען,
און מיטגעמאַכט דעם אויפשווונג פון יידישן לעבן אין ארץ ישראל אין די
סאַמע וויכטיקסטע אויפבויע-יאָרן און זיבן מאָל געוועזן אין וואַרשע צוריק,
וואו אן אנדער מין יידיש לעבן האָט זיך געבויט אין זיגזאַק.

וואָלט רחל פייגענבערג געגאַנגען אויפן וועג, וואָס זי האָט אָנגעהויבן
אין איר פריער יוגנט, ווען זי האָט צו אירע נינצן יאָר פאַרעפנטלעכט אן
אויטאָביאָגראַפישן ראַמאַן, און כסדר אזוי באשריבן איר לעבן, וואָלט זי
זיכער אסך מער דערגרייכט אין דער ליטעראַטור. וואָס דאַרף מען זיך אָנ-
שטרענגען און שרייבן, אז דאָס לעבן אליין שרייבט אלעמאַל די בעסטע
ראַמאַנען. נישטאַז נאָך אויף דער וועלט א שרייבער, וואָס זאָל זיין פאַנטאַס-
טישער ווי דאָס לעבן אליין און שפאַנענדיקער ווי דאָס לעבן איז. אָבער רחל

פייגענבערג איז א קעמפערין און האָט פיינט צו גיין אויף דער ליניע פון לייכטן ווידערשטאנד, אויף דער ליניע פון שווערסטן ווידערשטאנד איז איר גרינגער, האָט זי זיך אלעמאַל אָנגעשטרענגט צו מאכן ראָמאנען און דער־ ציילונגען פון אַנדערע אָבסערווירטע לעבנס, כאָטש די דערפארונג אירע האָט זי געלערנט, אז דעם גרעסטן דערפאַלג האָבן געהאט דווקא די ביכער אירע, וואָס דאָס לעבן אליין האָט געשריבן — די „קינדער־יאָרן“ און דער „פּנקס פון א טויטער שטאָט“. אָבער דאָס באלאנגט צו ליטעראַטור־קריטיק.

זי האָט א פנים פון א רבעצן, שווארצע האָר, שווארצע יידישע אויגן, נאָ־ טירלעך. נאָר דאָס פנים מאכט אן איינדרוק, אז עס איז אביסל ברייטער ווי לענגער, עס איז אַזאַ דרום־רוסיש יידיש פנים, און אָנגעטון גייט זי אלע־מאַל זייער שטרענג. א שווארץ זידן, אָדער א טונקל־ברויך קלייד מיט עפּיס אַזאַ מאַדנע פעלערינקעלע און א ווייס שפיצן־קעלנערל דערצו, וואָס פאר־דעקט דעם גאַנצן האַל. צנועות איז א נאַציאָנאַלער יידישער שטריך און פייגענבערג איז זייער נאַציאָנאַל. דערצו טראָגט זי אויפן קאָפּ אזא מין קאָמ־בינאַציע פון א בערעט פון פראנקרייך אָדער שפּאַניע, אן אראבישן קאָפּ־טוך און א יידישער קופּקע, דערצו איז זי אלעמאַל גרייט מוסר צו זאָגן מיט א שטימע, וואָס איר אונטערטאן איז קרעכץ, יידישער קרעכץ אויף גלות השכינה. קיינער וואָלט זיך נישט געגלויבט, אז צווישן אירע ביכער האָט זי אויפגעשריבן א בוך מיטן נאָמען „הייראַט אויף צוויי יאָר“. און נישט נאָר אויפגעשריבן דאָס בוך, נאָר זי האָט אפילו פראָפּאגירט די אידעע אין אסך רעפּעראַטן. אָבער מען דארף דאָס ניט אויסטייטשן שלעכט, דאָס איז אלץ געטון געוואָרן דווקא צו פארשטאַרקן דאָס יידישע פּאַמיליע־לעבן.

די רעדאַקציעס האָבן גערן געדרוקט רחל פייגענבערגס ארטיקלען און דערציילונגען און ראָמאַנען, נאָר אז זי האָט זיך באוויזן אין ווארשע פול מיט קאַמפּלוסט פאר אירע רעכט פלעגן זיך די רעדאַקטאָרן דווקא איינ־שפּאַרן און עס איז איר שוין אלעמאַל ארויסגעקומען א רעה און א צע־קלאַפּטער קאָפּ פון דעם רייסן זיך אין אַפּענע טירן מיט אלע כוחות. נאָר אזוי איז שוין איר נאָטור. אזויפיל שטערונגען זענען איר געשטאַנען אין לעבן, אז טאַמער דערזעט זי פליגלען פון א ווינטמיל, מיינט זי באלד, אז דאָס זע־נען ארמעען גאַנצע . . .

רחל פייגענבערג איז נישט נאָר א קעמפערין פאר אירע רעכט און איר אמת, נאָר אויך פארן אמת סתם. איינמאַל האָט א יידישער ליטעראַטור־קריטיקער — דער ווונדערבארער ב. קארליניוס, א מענש מיט א נשמה פון א טויב, נאָר אלעמאַל זייער א מידער, ער איז געשטאַרבן פון אויסבלייכונג — אויפגעשריבן א באגייסטערטע רעצענזיע וועגן אירס א בוך. איז דאָך גוט.

אַבער דער צופאל וויל, אז פייגענבערג קומט אין קארליניוסעס היים אמאָל און זעט דאָרט אויפן טיש ליגן איר גערימט בוך מיט נאָר עטלעכע בלעט-לעך דאָ און דאָרט אויפגעשניטן . . . מער האָט נישט געפעלט. יאָ, זי איז אַן אבסאָלוטע אמת־קעמפערין. — נאָר אזוי ווי איך בין נישט געוועזן קיין ארויסגעבער פון צייטונגען, און אז איך האָב געשריבן וועגן פייגענ-בערגס ביכער, איז נאָך גרינטלעך איבערלעזן זיי, זענען מיר געוועזן שטי-לע, גוטע פריינט און אָפט האָט מיר פייגענבערג געפלעגט דערציילן וועגן איר לעבנס פריידן, דער עיקר פון איר פעיקן זון, און איר לעבנס טראגע-דיעס: צו זיי אין שטוב פלעגט אריינקומען א יידישער פראַוויזאָר און היימ-לערער, א שטילע, פלאטאַנישע פריינטשאפט פון אמאָליקע שטעטלעך צו פייגענבערגס מוטער . . . און די טאַכטער, 25 יאָר יינגער פון דעם ארטיס-טיש־אויסזעעניקן לערער און אינטעליגענט, האָט אים ליב באקומען. און דאָס לעבן האָט אזוי געפלאַנטערט, אז זי האָט סוף כל סוף טאקע מיט אים חתונה געהאט. אַבער יאָרן גייען פאר אלע מענשן גלייך פאַרויס (דאָס איז געוועזן אין יאָר 1934) און איצט רעכן, ראויטש, רעכן — און הייסע טרערן זענען געגאנגען פון אירע אויגן. — יאָ, ממש א גליקל פון האמעלן פון צוואנציקסטן יאָרהונדערט. און אפשר האָט זי ערגעץ שטילערהייט גע-שריבן טאָג נאָך טאָג איר לעבן, אזוי ווי די ריכטיקע גליקל פון האמעלן. עס וואָלט געוועזן א ביאָגראפיע פון א יידישער תקופה.

יעקב פֿיכמאַן

1881 אין בעליץ, בעסאראביע. זינט 1903 אין ווארשע און אין אַלערליי שטעט אין אַאמליקן רוסלאנד. 1912 דאָס ער־שטע מאָל אין ארץ ישראל. רייזעס אין מערב אייראָפּע. שטענדיג אין ארץ ישראל.

מאַטאָ:

ווייל דעם, וואָס פארמאַגט נאָר

אַ האַרץ גוט און פרום —

און אויגן וואָס קוקן

אויף קיינעם נישט קרום — —

(פֿיכמאַן)

דאָס וואָרט בעסאראביע האָט בלויז צוויי אלפֿן אין זיך, נאָר די בע־סאראביער זאָגן עס מיט דריי אלפֿן ארויס און אָט די דאָזיקע דריי אלפֿן זאָגן זיי ארויס מיט דריי קמצן, ווארום פון קיין פתחן ווייסן זיי נישט. זיי זאָגן אפילו אמאָל אויך: פתח שין — שא. אָבער עס קומט ארויס ווי: קמץ שין — שאָ. און יעקב פֿיכמאַן — דער העברעאישער און יידישער דיכטער, פעדאגאָג, אנטאלאָגיסט איז א בעסאראביער. און אז עס וועט אמאָל אין זיינע הענט אריינפאלן מיין לעקסיקאָן, און טאקע פון פוילן צווישן צוויי וועלטלחמות, וועט ער אין דער מחשבה מיך פרעגן אָט אזוי: — איז וואָזשע, ראויטש, אין דרינען אַ האָט איר מיך אויך אריינגענומען? ערשטנס בין איך דאָך לרוב א העברעישער דיכטער, צווייטנס בין איך דאָך אין יענע יאָרן נאָר פארבייגייענדיק געוועזן אין ווארשע און דריטנס בין איך דאָך א בע־סאראבער, אן ארץ ישראלדיקער — ווי קום איך צווישן פוילישע — אין דרינען אַ — ? — און איך וועל דערויף ענטפערן, אז איך ווייס דאָס אליך גאנץ גענוי און אז איך האָב אים דאָ אריינגענומען פשוט דערפאר עס זאָל מיר זיין היימליכער און הארציקער. ערשטנס — וועל איך ענטפערן — איז דאָ בלויז איין יידישע ליטעראטור, צווייטנס, אז איך וועל נעמען גענוי בודק זיין וועט ארויסקומען, אז מיר זענען אלע צונויפגעפאָרענע און אלע זענען מיר פרעמדע אויף אָט אַ דער א חתונה, און אפילו נישט קיין געבעטענע, נאָר אליין געקומענע. — וועט שוין פֿיכמאַן גאָרנישט מער האָבן אנטקעגן.

אין יאָר 1911 איז שמואל יעקב אימבער געוועזן אין ווארשע און ער האָט מיר — קיין לעמבערג — געבראכט א מתנה די ערשטע אנטאלאָגיע פון יידישע לידער „די יידישע מוזע“, צוזאמענגעשטעלט פון יעקב פֿיכ-

מאן און ז. רייזען. איך האָב די אנטאלאָגיע אין פארלויף פון איין נאכט אי-בערגעלייענט ווי א שפאנענדיקן ראָמאן. כאָטש מיר האָבן שוין היינט אַ טאלאָגיעס אסך — אזויפיל יידיש ליד וויפיל אין דער „יידישער מוזע׳ פּיכמאנס איז שוין מער אין ערגעץ נישט געוועזן. אָט אַ דער אַ פּיכמאן איז א ייד א שווערער אביסל, א לאנגזאמער, א טונקל-בלאנדער, מיט א טי-פּיטשנעם פנים פון א באַלעבאַטישן האלב-פּויער, האלב מעשטשאן פון א פערשטאַט ערגעץ. שוין נישט דאָרף און נאָך נישט שטאַט. און ער שמייכלט כּסדר אונטער. און עס איז נישט קיין שמייכל פון חניפּה, נאָר א שמייכל פון גוטמוטיקייט און אויפגערוימטקייט, א שמייכל פון אייביקער גאסטפריינט-לעכקייט. זיצט ער ביי א טיש — איז : קומט צו און זעצט זיך אויך צו. גייט ער אין גאס איז: קומט אויך מיט א פאַר שריט, לאָמיר הערן א גוט וואָרט . . . איך האָב אפילו דאָ נאָך געוואָלט זאָגן א וואָרט „פּשוטקייט“, נאָר איך וועל עס נישט זאָגן. איך האָב אמאָל געזען ווי פּיכמאן לעזט אין א צייטונג אן ארטיקל וועגן זיך, האָט דער שרייבער דאָרט אזויפילמאָל גענוצט דאָס וואָרט, אז פּיכמאן האָט זיך געווענדט צו מיר נאָכן איבערלייע-נען: — עס איז פּשט-פּשוט נישט אויסצוהאלטן פון אזויפיל פּשטות.

אזוי זיך פרייען ווי יעקב פּיכמאן פרייט זיך מיט א גוט ליד איז ממש איינציק. און אזוי אויפריכטיק ליב האָבען יידיש ווי ער האָט ליב, האָט — צווישן די העברעישע שרייבער — אפשר נאָר נאָך ביאליק אליין ליב גע-האט. און געדענקען דארף מען, אז דורות ממש, סאי אין ארץ ישראל און סאי אין גלות האָבן זיך אויפגעכאָועט אויף זיינע אומצאָליקע כרעסטאָמאטיעס. ער האָט אויך יידישע כרעסטאָמאטיעס צוזאמענגעשטעלט און הלואי וואָלט ער עס ווייטער געטון. ווייל זיין ליבשאפט צו ליטעראטור, צו ליד נעמט זיך פון טיף, טיף באנעמען עס, דורכדרינגען עס.

איינמאָל — און געמוזט האָט עס זיין אין יאָר 1927 — האָט עמיץ גע-וואָרפן א וואָרט, אז עס איז די העכסטע צייט צו שאפן אן אלוועלטליכן יידישן דיכטער-פארבאנד. כאָטש מיר האָבן שוין דעמאָלט געפלאנעוועט די גרינ-דונג פון יידישן פ. ע. נ. קלוב — דאָס האָט געדארפט זיין גאָר עפּיס אַנ-דערש. עפּיס א מין אָרדן. אן אינערליכע און נישט קיין אויסערליכע זאך. כדי ארומצורעדן דעם ענין זענען מיר זיך צונויפגעקומען ביי נחמן מיזילן אין שטוב. געוויינט האָט ער דעמאָלט אויף דער מיראַווסקע-גאס, סאמע מיטן אין דעם פערטל פון די האלעס. דער גאנג אהין צווישן בערג קרויט, ווענט מיט שטייגן פולע מיט עופות, שמעקעדיקע טאָלן גאנצע מיט עפּל. די פענסטער זענען געשטאנען אָפן, סוף זומער — און אין זיי די ריחות און דער טומל, כאָטש עס איז ערשט געוועזן חצות האָט זיך שוין געגרייט דער

מאָרגענדיקער מאַרק. גראָד איז אויסגעגאנגען די עלעקטרע און מיר זענען זאלבעזעקסט געזעסן ביי א ליכטל, קעפ צונויפגעדריקט: פיכמאן, זינגער, קאציונע, מיזיל, מאַרקיש און אײך. אויף פיכמאנס פנים האָט געשפילט א מאָדנע שאַטנדיקער שמייכל און ער האָט אין האלב־טונקל אויף א קול געחלומט — וועגן א פארטיפונג פון דער פּאַעזיע ביי יידן — וועגן א פאריי־ניקונג פון דער העברעישער מיט דער יידישער פּאַעזיע — וועגן א שטענ־דיקן וועלט־אויסטויש פון בריוו צווישן די יידישע פּאַעטן און שרייבער — וועגן א צייטשריפט נאָר פאר פאכלייט, וואָס זאָל נישט פארקויפט ווערן און נאָר פארשיקט ווערן צו יידישע דיכטער איבער גאָר דער וועלט — מיר האָבן אלע געהערט מיט א מאָדנער שטוינונג. מיר זענען געקומען מיט קאָנקרעטע פלענער יעדער, נאָר די אבסטראַקטע קאָנקרעטקייט פון פיכ־מאנס רייד האָט אונז אלעמען עפּיס ווי צעשרויפט די מחשבות. אײך געדענק נישט צי מיר זענען זיך כאַטש נאָך איינמאָל וועגן דעם זעלבן ענין צונויפ־געקומען. פיכמאן האָט אזוי קאָנקרעט פונאנדערגעוויקלט אָט די אלע אומ־קאָנקרעטקייטן און דאָס סאמע אומקאָנקרעטסטע איז געוועזן זיין אנוועזנ־הייט צווישן ממש מיליטאַנטע יידיש־שרייבער — אז פון דעם אלעמען איז נאָר געבליבן עפּיס א מין מאַראַגישע מראה פון זעקס צונויפגעדריקטע קעפ ביי א שײן פון א ליכט.

בשעת אײך שרייב די ווערטער איז 1944 איבער דער וועלט, איבער די כּוואַליעס פון אן אויסגעגאַסענעם שטראָם פון לײדן טראַגן זיך פון א ברעג אָפּגעריסענע כאַטעס, אנדערע נאָך גאַנץ, אנדערע שוין צעפאלן . . . וואָס האָט דאָס פאר א שייכות צו יעקב פיכמאן? אײך ווייס ניט. נאָר מיר דאַכט זיך, אז עס איז אזא שאַד, אזא שאַד, וואָס אָט אַ די צייטווייליקע אינסטיטוט־ציע אין דער יידישער ליטעראַטור מיטן נאָמען פיכמאן שווימט ערגעץ אוועק און לאַזט נישט איבער נאָך זיך כאַטש א האלבטויזנטזייטיקע זאַמ־לונג פון לידער, עסייען און א לייטישע ביאָגראַפיע — און די שטיבלעך אי־בערן פלייצנדיקן טײך טראַגן זיך ווייטער און ווייטער.

1944

ה ל ל צ י י ט ל י ן

1872 אין קארמע, מאַהילעווער גובערניע. געווינט אין צענדלינקער שטעט אין אמאַליקן רוסלאנד און פאר דער ערשטער מלחמה זיך באזעצט אין ווארשע. נישט גערייט אין אויסלאנד, געבליבן אין ווארשעווער געטטא אין יאָר 1940 און 1943 — טראגישע ידיעות וועגן אים.

הלל צייטלין איז איינער פון די סאמע פאַפולערסטע יידישע שרייבער. די חסידישע יידן פון ווארשע און פון די פיל הונדערטער פוילישע שטעט-לעך פלעגן אים רופן רב הלל. א געוויסע צייט פאר דער ערשטער וועלט-מלחמה איז צייטלינס א פאַרטערעט — נביאשער בליק, כוואליענדיקע באַרד, לאנגע האַר — געהאַנגען אין כמעט יעדער יידישער קולטור-אינסטיטוציע. לויטן פאַרטערעט איז אויסגעקומען, אז צייטלינס האַר זענען פעכשוואַרץ און די אויגן — שוואַרצע קוילן. אָבער ווי איבעראשט איז מען געוועזן, אז מען האָט אים פערזענלעך געזען, זיך צו איבערצייגן, אז זיין באַרד איז רויט און די אויגן בלוי-גריין. און בכלל איז ער מער צעטראַגענער חסיד ווי נביא לויטן אויסזען. אויך אלס רעדנער בארעכטיקט צייטלין נישט זיין נביאישן אויסזען פון די באווסטע בילדער. ער איז צו טעמפערמענטפול און די פאַרם גייט אים צו ווייניק אָן, אז ער זאָל קענען זיין א גוטער רעדנער. אז ער רעדט פארפלאַנטערן זיך ביי אים אין מויל און אין דער באַרד די ווער-טער מיט די געדאַנקען, די פריערדיקע, די איצטיקע און די שפעטערדיקע און שטופן זיך און שטויסן זיך ביי אים אויף דער צונג ווי די קינדער אין א פאַליש בשעת „אויסנעמעס“. חוץ די אלע שטויסענישן — שטויסן זיך אין הלל צייטלינס נשמה דער טאלענט — און טעמפערמענטפולער שרייבער מיט דעם נעאַר-רעליגיעזן מנהיג. חוץ דעם שטויסן זיך אין זיין נשמה א גרויסע עטיש-רעליגיעזע יידישע פערזענלעכקייט מיט א יידישן זשורנאַל-ליסט, וואָס קיין שום מענשלעכע קליינלעכקייט איז אים נישט פרעמד און פון אביסל כבוד זאָגט ער זיך אויך נישט אָפּ.

אין דער צייט פון דעם „כאליאסטרע“-גערודער אין ווארשע איז הלל צייטלין פלוצלונג אריינגעצויגן געוואָרן, אָדער ריכטיקער — האָט זיך אַליין אריינגעוואָרפן — אין דער מחלוקה. נישט אין אים איז עס אים גע-גאַנגען, עס איז אים געגאַנגען אין זיין זון, דעם פאַעט אהרן צייטלין, וואָס די כאליאסטרע האָט עפּיס נישט געוואָלט אנערקענען. איך ווייס אַליין נישט צוליב וואָס פאר א סיבות. אפשר גאַנץ פשוט צוליבן טאטן און זיין פרומ-קייט, וואָס דער זון האָט פאַרגעזעצט. די כאליאסטרע איז גאַטירלעך גע-

וועזן אפיקורסיש, חוצפהדיק־אפיקורסיש. צייטלין האָט דעמאָלט פארעפנט־ לעכט א סעריע ארטיקלען קעגן דעם ראש־הכאליאסטערע פרץ מארקיש און איך האָב אים דעמאָלט געענפערט מיט א גאנצער בראַשור „פרא פרץ מאַר־ קיש״. מיט קיין פייגנבלעטל פארן מויל האָב איך די בראַשור נישט געשריבן און אליין זי פיינט געקראַגן א טאָג נאָך איר דערשיינען. פארווונדערט און דערשטוינט, דערשיטערט אפילו בין איך געוועזן מיט א יאָר שפעטער, ווען מען האָט פאָרגעלייגט אז הלל צייטלין און איך זאָלן געמיינזאם רעדאגירן דעם ווארשעווער אלמאנאך און דער בארימטער שריפטשטעלער האָט די שותפות מאַמענטאָן אָנגענומען און איז באלד צו מיר צוגעגאנגען און מיך געפרעגט „ווען זאָלן מיר זיך באגעגענען חבר ראויטש, כדי ארומצורעדן פּרטים״. זעלטן ווען איז מיר א שותפותדיקע רעדאקציע־ארבעט אזוי לייכט צוגעגאנגען ווי אָט די ארבעט מיט הלל צייטלינען. זיין טיפע פארשטענדניש פאר קונסט, זיין ליבע צום עכטן טאלענט, זיין טאָלעראַנץ, דווקא זיין טאקע הלל־דיקע טאָלעראַנץ, האָבן מיך ממש אנטוואפנט. ער פלעגט די מאנוס־ קריפטן לעזן מיט א קרעכצנדיקן גמרא־ניגון, אפילו לידער פון לעסטערער און נאטוראליסטישע דערציילונגען וועגן פויערן פלעגט ער פאר זיך אויס־ ברומען מיט אזא ניגון און כסדר ביים לעזן פלעגן זיינע הענט טאפנדיק — ווייל די אויגן האָט ער כסדר געהאַלטן אין מאנוסקריפט — זוכן טינט און פעדער אריינצופירן קאָרעקטורן אין די כתבי יד. און מאַדנע הענט האָט ער געהאט, לאנגע פינגער מיט לאנגע נעגל — הענט פון בעלי מופתים, וואָס זענען צוגעוויינט צו לייגן זיך אויף קעפ און צו בענשן און צו געבן ענדלאָזע שלום עליכמס. אָפט פלעג איך קוקן אויף זיינע הענט און טראכטן וועגן די שטראַמען טינט, וואָס זיי האָבן שוין פארברויכט און טינטפארברויכנדיק דורכגעוואנדערט דורך ממש אלע טיפענישן פון אלע יידישע פראָבלעמען פון נעכטן, פון היינט און פון מאָרגן. זיין הויפליניע האָט הלל צייטלין קיינמאָל נישט געביטן אָבער זייטנשפרונגען האָט ער געפלעגט מאכן כמעט יעדע וואָך, אָפט פלעגט ער אזוי אומגעריכט מיטן גאנצן ברען זיינעם פאָר־ טידיקן זאכן, אויף וועלכע מען וואָלט זיך גאַרנישט געריכט. אין זיינע ענד־ לאָזע קאמפן איז אלעמאָל געוועזן אסך גייסטיקער ספאָרט, ער האָט נישט געקעמפט מיט בייזער בייזקייט, מיט טיפן האס אוודאי און אוודאי נישט, ער האָט נאָר געקעמפט מיט אומבאגרעניצטן טעמפּעראמענט; ברען — איז ריכ־ טיקר אין דעם פאל צו זאָגן.

א טיף אומגליק האָט הלל צייטלינען געטראָפן קורץ פאר דער צווייטער מלחמה — זיין איינציקע טאַכטער איז פלוצלונג אוועק פון דער וועלט — געבליבן איז ער ביי די צוויי זין זיינע, דעם עלטערן אהרן, דעם טיפן פאָעט, און דעם יונגערן אלחנן, דעם פעיקן זשורנאליסט. און ווי א בוים, וואָס האָט

זיינע זומערן און ווינטערן אָפּגעלעבט אונטער איין הימל און אין איין קלי-
 מאט קען שוין קיין צווייטן הימל נישט פארטראָגן פאר זיין קרוין און קיין
 צווייטע ערד נישט פאר זיינע וואַרצלען — מעג געשען וואָס עס וויל — אזוי
 איז אויך הלל צייטלין געבליבן אין געטטאָ אין ווארשע. מען זאָגט, אז ער
 איז מיט א כוונה געבליבן אין געטטאָ, פרומער, גלויביקער, גאַטפולער,
 בטחונדיקער ווי די אומצאָליקע אָפיציעלע רביס, וואָס האָבן זיך דווקא
 נישט אזוי שטארק אויף גאַט פארלאָזט בשעת הדחק ווי דער נישטאָפיציע-
 לער רבי רב הלל . . .

אין די צענדלינקער יאָרן וואָס איך קען הלל צייטלינען האָב איך אים
 קיינמאָל נישט געזען אין א לייכטערער שטימונג, קיינמאָל אים נישט גע-
 הערט אן אנעקדאָט דערציילן, סאידן א חסידישע מעשה, אָדער משל; איי-
 ביק איז ער אין עפּיס פארקאָכט, אייביק פארטון און פארזאָרגט אין גלות
 השכינה-ענינים, אָט אזוי ווי ער וואָלט זיך אין דעם פרט נישט געקענט פאר-
 לאָזן אויף קיינעם, אויף קיינעם, אָט אזוי ווי מען וואָלט אים אליין איבער-
 געענטפערט דעם סאמע דישעל פון דעם אייביקן יידישן גלות-וואגן.

1942

א אהרן צייטלין

1898 אין אַוואַראַזײטשי, 1907 וואַרשע, 1920-21 רײזעס:
ארץ ישראל, מערב-אײראָפּע, זײַנט 1939 אין נײַ יאָרֶק.
א יאָר — אין האַוואַנא, קובאַ.

אהרן צײטלין האָט אָנגעהויבן שרײַבן און אויך דרוקן נאָך פאַר בר
מצווה, אָבער אין רײזענס לעקסיקאָן האָט אים א דרוקפּעלער עלטער גע-
מאַכט מיט 9 יאָר, אָנגעגעבן זײַן געבורט-דאַטום: 1889. פון אײלעניש קומט
קײן גוטס נישט ארויס. אהרן איז א זון פון הלל צײטלין, אויפגעוואקסן אין
שאַטן פון ביכער און פון ספרים. ער איז אײנער פון די געבילדעטסטע יידי-
שע שרײַבער, זײנע קענטשאפטן אויף אלע ממש געביטן האָבן גאָר קײן גרע-
ניץ נישט. זײ גײען אים נאָך פיס-טריט נאָך אלע זײנע פּערז־פּיס, שלײכן
זיך אריין אין זײנע גראמען אפילו, דעם ריטם, דעם ארָאַמאַט פון זײנע לײ-
דער. חוץ דעם אלעמען איז ער נאָך א פּעיקער און פּראָפּעסיאָנעלער זשור-
נאַליסט אלע זײנע יאָרן. און אויך דאָס גײט אים נאָך אין זײנע לידער — —
און דאָך איז ער אײנער פון די עכטסטע און טיפּסטע דיכטער בײ אונז. אין
זײנע לידער איז דאָ איבערלעבונג, האַרץ, בלוט — כאַטש, יאָ כאַטש די
מײסטע לידער זײנע זענען קאַפּ-לידער. עס קלינגט זײער פּאַראַדאָקסאַל
אָבער עס איז זײער אמת. ער איז לײטער אקטואליטעט, לעזט דאָס לעצטע
בוך אלעמאַל, ערשט פון דרוק ארויס און דאָך לעבט ער ערגעץ אין מיטל-
עלטער לײט די יאָרן און אין צפּת לײט דער געאַגראַפיע. ער איז א גלױביג-
קער מענש, אן אמת גלױביקער, א מיסטיקער אָן אָנשטעל. בײ מיר איז
רעכט, אז ער גײט נישט דאוונען אין א שול, נאָר ער דאוונט אין יחידות.
דאוונען איז בײ אים קײן אָנשטעל נישט, און מיסטיק זענען בײ אים קײן
מיסטישע שטיק נישט — נאָר שטיקער פון זײן לעבן.

דערצו איז דאָס פנים זײנס שוין גאַרנישט קײן פנים פון א מיסטיקער.
אײנגאַנצן דער היפּך פון דעם אין א סנאַפּ האָר אײנגעטונקן פנים פון זײן
פּאַטער רב הלל. גלאט ראזירט, דריי פיר דינע האָר אויפן קאַפּ. אלץ גלאט
און גלאנציק אביסל, די אויגן, די גרינע, הינטער ברילן, רױטלעך פון אײ-
ביק לעזן און שרײַבן. מער טוט ער קײנמאַל גאַרנישט און צוואַנציק שעה
אין מעת לעת נאָר דאָס. דאָס פנים אויך אביסל רױטלעך. וואַלטן האָר דע-
רויף געוועזן, וואַלטען זײ געוועזן רױטלעך טונקל-ברױן. זײן שטימע מיט
א דינעם אונטערטאן, אזוי ווי, לאַמײך געמאַך, זעסט דאָך, אז איך לעז און
שרײַב, שטער נישט. אז א בײזער קריטיקער-שפּעטער האָט אויף אים אמאַל
געשריבן, אז ער איז א גראַפּאַמאַן, האָט ער געענטפּערט, אז אזוי איז עס

טאקע. דאָס איז זיין פאך. ער איז א גראפא, דאָס הייסט שרייבא־מאן. דאָס איז זיין מאניע. ער איז א פערפעקטער שרייבער. און ער שרייבט אלץ, אז מען האָט געדארפט פארפילן די וויצן־אפטיילונג פון דער דווקא שטארק שרייענדיקער רויטקעפלידיקער גאסן צייטונג „אונזער עקספרעס“ אין ווארשע, אין וועלכער ער האָט געארבעט, האָט ער דאָס אויך געקענט. אז ער שרייבט יידיש און העברעיִש איז איבעריק צוצוגעבן. ער וואָלט געקענט שרייבן נאָך אין א האלב טויז שפראכן ווייל ער קען זיי גוט.

אין יאָר 1921 האָט הלל צייטלין ארויסגעגעבן א וואָכן־צייטונג מיטן נאָם מען „דער בליץ“, מיט א האלבער וועלט האָט זיך דער אלטער קעמפער דאָרט געשמויטן מיט זיינע שארפע פען־הערנער. און ווי א יונג עקסל — 23 דעמאָלט — האָט אים מיט די יונגע הערנערלעך צוגעהאָלפן אהרן. פון יענעם בליץ האָט דאָס ארויסגעבליצט דער בליץ־קריג קעגן מאַרקישן און דער „כאליאסטערע“. און כאַטש עס איז קיין שטרויען פייער נישט געוועזן, נייערט גיכער א וואלד־שריפה, האָט עס זיך באלד געענדיקט. שוין אין יאָר 1924 האָט אהרן צייטלין מיטגעארבעט, אונטער מאַרקישעס מיט־רעדאקציע, אין די „ליטערארישע בלעטער“ מיט זיינע טיפע ארבעטן וועגן געטהע און וועגן אַלערליי טיף־ליטערארישע פראַבלעמען. די וועלט האָט זיך אזש געוואונדערט. אויף אהרן צייטלינס חתונה מיט דער ראסיש־יידיש־שיינער כלה זיי־נער פון גרויסן ייחוס, וואָס איז געפראוועט געוואָרן ביי זיין פאָטער אין הויז אויף שליסקע 60 זענען מיר אלע געוועזן און געהוליעט אין ווייסן טאָג אריין. צופעליק בין איך דעמאָלט אריין אין רב הללס קאבינעט, געזען דאָרט פון א באַרג צייטונגען ארויסקוקען א „בליץ“ מיטן קעפל אראָפהענגענדיק ווי א געשאַכטענע הון. קיין שנאה פלעגן די צייטלינס נישט נאָכטראָגן, כאַטש געקעמפט האָבן זיי מיט ברען.

יאָק בידאָ — טאָ דא זשידאָ — ווי נאָר מיר האָבן אין אלע אונזערע אויסגאבעס געדארפט האָבן אן ארבעט אויף זייער א שווערער טעמע, א יאַרצייט פון א וועלט־קלאַסיקער — איז באלד צו אהרן צייטלינען. נישט נאָר איז ער אלעמאָל גרייט געוועזן צו שרייבן אויף די שווערסטע טעמעס, נאָר ער איז בפירוש אלעמאָל אויך צוגעגרייט געוועזן דערצו.

ניו יאָרק, 1939. י. י. זינגער — אהרן צייטלין. מזרח און מערב. זינגער האָט פיינט מיסטיקער ווי שפינען, ער גלויבט זיי נישט, נאָר מיט אהרן־ען איז ער לב ונפש, ער גלויבט אים פשוט. דערציילט אן אנעקדאָט וועגן אים, ווי זיין שטייגער, אָבער ער האָט דרך ארץ פאר אים. ער גלויבט אים, אים איינעם צווישן די מיסטיקער גלויבט ער. און אהרן פארשטייט זינגערן, דעם נאַטוראליסט.

אהרן און איד וווינען אין יאָר 1939 עטליכע וואָכן אויף איין קאָרידאָר אין ניו יאָרקער בראָדוועי סענטראַל-האַטעל. דעמאָלט האָב איד געדרוקט מיין אנטראַפּאָמאָרפישע לידער-סעריע „פּראָסטע רייד מיט גאַט אין ניו-יאָרק“. זינגער האָט געלאַכט: דאָס מיינסטו דאָך — רייד מיט אהרן צייט-לין, דיין שכן . . . גערעדט האָב איד טאקע דעמאָלט מיט אהרן צייטלין אסך, אסך. עס איז געוועזן ערב קריג. זיין משפחה האָט ערשט נישט לאַנג געהאַט א שווער אומגליק געטראָפן, א יונגע שוועסטער איז פּלוצלונג אוועק פון דער וועלט. ער האָט געדאַרפט באשליסן וועגן בלייבען אין ניו יאָרק אויף שטענדיק און פאר אזא טיף-יידישן מענש איז דאָס געוועזן א שווער פּראָב-לעם. פול ווי א בעכער, פול מיטן אויג איז ער געוועזן מיט זאַרג וועגן זיין ווייב און צאַרט יינגל אין ווארשע. סוף, סוף זענען אלע זיינע נאַענסטע דאָרט געבליבן און ער אליין אין ניו יאָרק. נאָך פאַרשלאָסענער פארן ארום, נאָך אָפּענער אין זיינע טראַגישע, אור-טיפע, אָפּגרוניטיק-אויפריכטיקע לי-דער. אז איד האָב אים אין יאָר 1942 צוגעשיקט אן אָפּדרוק פון „מיין לעק-סיקאָן“ וועגן זיין פאָטער האָט ער מיר געשריבן, אז ער איז נישט מסכים מיט די קאָלירן פון מיין באשרייבונג. און ער האָט אליין מיט טיפער זון-ליבע געמאָלן אין בענקשאפט זיין גרויסן פאָטער. קאָריגירט מיינס און פאַר-ענדיקט אָט אזוי: די לעצטע יאָרן איז ער געוועזן אינגאַנצן ווייס. א וויסער לייבן-קאַפּ, וואָס האָט אומאויפהערליך תפילה געטון מיט בלויע אויגן . . . דער בריוו האָט א דערשיטערנדיק טיפן אינדרוק געמאַכט, טעג, וואָכן, ווי נאָר איד האָב באגעגענט א פריינט, האָב איד אים דערציילט וועגן אָט דעם בילד פון א זון, א הייליק-פאַרליבטן אין זיין פאָטער : א וויסער לייבן-קאַפּ, וואָס טוט אומאויפהערליך תפילה מיט בלויע אויגן . . .

אלחנן צייטלין

1900 אין האַמעל. רייזע — 1919-1920 — ארץ ישראל.
 קליינע רייזעס אין מערב אייראָפּע. זינט קינדהייט אין וואַר-
 שע. 1939 דאָרט געבליבן.

אלחנן צייטלין ווערט אריינגענומען אין ראמען פון דעם דאָזיקן לעקסיקאָן מיינעם — אין דעם טייל פון פּאָעטן, דערציילער, דראמאטורגן אין פּוילן — נישט אזוי צוליב זיינע לידער, וואָס ער האָט — אגב — געזאמלט אין א דין ביכעלע, נאָר מערער צוליב מזומן . . . עס איז נישט מער ווי רעכט, אז דער נאָמען צייטלין זאָל אין אַט דעם בוך דערשיינען דריימאַל צום וויג-ציקסטן. מיט אַט דעם נאָמען — צייטלין — האָט געקלונגען ווארשע יאָרן, יאָרצענדלינקער, זאלזשע דער נאָמען נאָכקלינגען אין בת קול פון דעם בוך. וואָס מער, אין דער אקטיווער צייטלין-משפּחה — וואָס שייך שעפּערשיקייט זעלבסטשטענדיקער — געהערט אלחנן ווי איינער צום מזומן. הלל צייטלין, רב הלל זיצט אויבן אָן — צו זיין רעכטער זייט אהרן — דער דיכטער און דראמאטורג, און צו דער לינקער זייט זיצט אלחנן. געוועזן יאָרן אין ווארשע ווען אַט דער מזומן פון דריי שרייבער האָט די גאנצע שטאַט באלאגערט מיט טינט און פּעדערס פון אלע זייטן. רב הלל אין „מאָמענט“ אהרן אין „היינט“ און אלחנן אין „אונזער עקספרעס“, און וואָלט נאָך א יינגערער צייטלין געוועזן — וואָלט ער זיכער געשריבן אין דער „נייער פּאָלקס-ציי-טונג“, ווארום וואָס יינגער די צייטלינס, אלץ מער האָבן זיי זיך געלינקט — אן אייניקל וואָלט שוין זיכער געארבעט אין „פריינט“ — דער גאנץ ליג-קער צייטונג.

זייער פאך פון געבוירן אָן איז געוועזן וואַרטעריי — אזויצוזאָגן. און אזוי ווי די פארצייטישע סנדלר'ס האָבן זיי געהאט די געדולד צו זיצן אויף די שוסטערבענקעלעך פון זייער פאך און קלאפן פון אין דער פרי ביז שפּעט אין אוונט, ווי די שטיפטקלעך — די אותיות, די יידישע אין די צייטונגען אריין גאָר אָן א שיעור. העמערל, העמערל קלאפ —

איר דארפט נאָר לעזן אלחנן צייטלינס דעריןערונג פון דער ליטערא-רישער שטוב פון זיין פּאָטער און איר וועט דערפילן דאָרט די אטמאָספּערע פון די קלאפּענדיקע העמערלעך בייטאָג און ביינאכט. ריכטיק האָט ער זיין בוך מיט דעריןערונגען גערופן „אין א ליטערארישער שטוב“.

אַבער ער איז פּאָרט עפּיס אנדערש פון זיין פּאָטער און דיכטער-ברו-דער. פונקט ווי מען האָט אהרנען פון געבוירן אָן ממש געגרייט פאר א דיכ-

טער־קאַרירערע, אזוי האָט מען אלחנ'ען געגרייט פאר א געזעלשאפטליכן פאך און ער איז טאקע אין דער ערשטער צייט געוועזן א סעקרעטאר אין אלערליי געזעלשאפטן. און עס האָט אים אפילו געצויגן צו פּאָליטיק אויך — פּאָליטיק ממש. און ער האָט פארנומען אן אקטיווע שטעלונג אין דער פּאָלקס־פארטיי. דאָס איז עפּיס א מאַדנע פארטיי געוועזן. לויט אלע כללים פון היס־טאַרישן מאַטעריאליזם און מאַטעריאליסטישער דיאלעקטיק האָט אָט די פארטיי געדארפט פארנעמען דעם אויבן אָן צווישן אלע יידישע פארטייען פון דער געאָגראַפישער עליפּסע פון באלטישן ביזן מיטללענדישן ים. וווּ עס האָבן פאר דעם צווייטן וועלט־קריג געווינט ארום 9 מיליאָנען יידן, נאָר עס איז אויך נישט געוועזן. און ער איז געוועזן דער פירער פון די לינקע עלע־מענטען אין דער דאָזיקער פּאָלקס־פארטיי — אלחנן. נאָר סוף כל סוף האָט זיך אויך אלחנן צוגעשלאָגן צו א שטענדיקן פען־וואַרשטאט און איז שוין ביי דעם געבליבן. און די איראַניע האָט געוואָלט, אז דאָס זאָל זיין די סאמע סענ־סאציאַנעלסטע צייטונג אין וואַרשעווער יידישן קוואַרטאַל, א צייטונג מיט א רוים, שרייענדיק קעפל „אונזער עקספּרעס“. אקעגן די סענ־סאצייעס פון דער דאָזיקער צייטונג האָבן די סענסאצייעס פון די ניר־יאַרקער יידישע צייטונגען אויסגעזען ווי ווייסע ליילעכער אנט־קעגן דעם רייך־טוך אין די אקסן־קאמפּן. שפעטער האָט זיך די צייטונג אביסל געסטאטקעוועט, אָבער אין אָנהויב האָט עס געמאַכט דעם אַינדרוק, אז זי האָט זיך פארמאָסטן מיט איין קלאַפּ אוועקצולייגן אלע אנדערע ציי־טונגען ביי יידן אין פּוילן. און אינמיטן דעם טומל, אינמיטן דער כאַפּטע פון רעפּאָרטערן, וואָס טאַמער האָט איינער אויסגעטראַכט א דרייגאַרנדיקן ליגנט, האָט זיין חבר באלד פארפאסט א זיבן־גאַרנדיקן און דער דריטער א וואַלקן־קראצער־ליגנט — האָט זיך ארומגעדרייט אלחנן צייטלין מיט זיין גאַנצן ייחוס און זיין גאַנצן סטאזש פון לערנען און קענען. א רויטלעך־בלאַנדער, א גוטמ־טיקער און דאָס גאַנצע וועזן האָט אקצענטירט זיין וועלטליכקייט. גענוג רע־ליגיע און מיסטיק אין דער צייטלין־משפּחה. ער פלעגט שרייבן וועגן טעאטער און וואַרשע איז אלעמאַל פול געוועזן מיט אקטיאָרן פון אלע יידישע לענדער. און אקטיאָרן האָבן ליב צו חנפענען, אקטריסעס אוודאי, און טאַמער פלעגט אלחנן אריינקומען אין קלוב — באלד א קראנץ פון אקטריסעס ארום אים — למען השם ער זאָל נישט פארגעסן א נאַטיץ, א רעצענזיע, גלאט א דערמאָן ביי א געלעגנהייט, א יובילעי.

נאָר שטילערהייט האָט ער גאָר געשריבן לידער און גוטע, איינדרוקס־פולע לידער. אז מיר האָבן אין יאָר 1926 געגרייט דאָס מאַנסטער־זאַמלבוך, די „וואַרשעווער שריפטן“ 1000 זייטן בעלעטריסטיק און ליטערארישן עסאי, צונויפגעשטעלט (אויב איך האָב נישט קיין טעות אין איינצעלנע נעמען) פון

הלל צייטלין, דר. יצחק שיפער, יהושע פערלע, ז. סעגאלאָוויטש און מיר — האָבן מיר אלחנ'ען נישט איינגעלאדן ווייל ער איז דאָך א זשורנאליסט. דער טאַטע האָט געשוויגן ביי דעם פסק דין בשעת אויסרעכענען די בעלעטריסטן צום איינלאדן, אָבער אויף צו מאַרגנס האָט אלחנן געבראכט אין א פארמאכטן קאַנווערט זיין בייטראַג — א סעריע פיינע, לירישע לידער. זאָל דאָ איינס ציטירט ווערן:

כ'האָב ליב דעם גרויען רעגן, דעם גרויען רעגן אויף אלטע דעכער.
 עס רייסט די בענקעניש צו וואַלקנס — אויב נישט נאָך העכער.
 ווי שטומע קינדער וויינען צווייגן — ביי קאלטע וועגן.
 און ס'טרערט אן אויפהער דאָס גוטע אויג — פון אלטן רעגן.

די יידישע „זשורנאליע“ אין ווארשע, פונקט ווי אויף דער גאַרער יידי־שער וועלט, האָט זיך כסדר ארומגעקריגט און מער האָט נישט געפעלט, נאָר דער מיטרעדאקטאָר פון דעם סענסאציאָנעלן „עקספרעס“ זאָל גאָר שרייבן לירישע לידער. אָבער צו דעם זענען די צייטלינס געוויינט געוועזן, דאָס האָט זיי נישט געשראָקן, האָט ער די לידער דווקא אין א ביכעלע ארויסגעגעבן. און כאַטש דער דריטער ביים טיש — צום מזומן דארף ער צוגערעכנט ווערן.

1943

י. ב. צ פ ו ר

1888 פאלעשטי, בעסאראביע. צו פיר יאָר אין פאריז. צו 24 זיך באזעצט אין ווארשע. רייזעס אין איראָפּע. ביים אויסברוך פון צווייטער וועלט־מלחמה געוועזן און גע־ בליבן אין בעלגיע.

א פארבלאָנזשעטער, אן אייביק פארבלאָנזשעטער אין דער יידישער לי־ טעראטור איז ער געוועזן. יצחק שטערמאן, וואָס האָט זיך געגעבן א פסעוּדאָ־ נים י. ב. צפּור. ווי איינער, וואָס איז אן אריסטאָקראט און וואָס פארבלאָנ־ זשעט אויף איבערנאכט אין א פויערישער קרעטשמע און וואָס מען קען אים מיט גאַרנישט צופרידנשטעלן, גישט מיטן שענסטן און בעסטן אפילו, וואָס מ'פארמאָגט, און רק ער ביזערט זיך און ביזערט — אזוי איז געוועזן לאנגע צייטן די באציאונג דר. צפּורס צו דער יידישער ליטעראטור. און ער איז גע־ וועזן א דאָקטאָר, ער איז דורך און דורך געוועזן א דאָקטאָר. אין פראנקרייך האָט ער דעם טיטל באקומען, ער איז געוועזן א דאָקטאָר פון דער פילאָזאָפֿי־ שער פאקולטעט. פון די שפּיץ פינגער פון די פּיס ביז צו דער שיינער, מיט זיבן לאנגע האָר פארקעמטער ליסינע פון זיין מיט וויסן אָנגעשטאַפּטן קאַפּ איז ער געוועזן א דאָקטאָר. ער פלעגט אפילו זיינע בעלעטריסטישע זאכן אויך אונטערשרייבן מיט דעם טיטל. ער האָט נאטירלעך געוויסט, אַז מען טוט עס גישט, ווארום אויב מען וואָלט עס געמעגט טון, וואָלט דאָך היינריך היינע זיך אויך אונטערגעשריבן מיט דעם טיטל דאָקטאָר, ער האָט עס אָבער פאַרט גע־ טון, ווייל ער איז אין כּעס געוועזן אויף דער יידישער ליטעראטור און עס האָט פון יעדן וואָרט זיינעם ארויסגעשריגן צו די גראָבע יונגען פון ווארשע: דרך ארץ פאר מיר און פאר מיין וויסן, און אויף צו להכעיס זיך אליין האָט ער זיך סקאַמפּאניעטעט דווקא מיט דעם סאמע נישט־דאָקטאָרישסטן פון די יידישע שרייבער — אנו, טרעפט מיט וועמען — מיט איטשע מאיר ווייסענ־ בערגן. ביידע האָבן זיי געהאט אַ ביטער־בייז הארץ אויף דער יידישער ליטע־ ראטור און אויף דער גאנצער איבעריקער וועלט. פארוואָס זיי האָבן געהאט אַ ביטער הארץ אויף דער איבעריקער וועלט ווייס איך נישט גענוי, מסתמא דערפאר ווייל זי האָט זיי גישט צוגעטראָגן קיין ווילעס און אייביקע לעבנס־לענגלעכע פענסיעס. נאָר אויף דער יידישער ליטעראטור זענען זיי ביז געוועזן צוליב עקסטרעם־פארשידענע טעמים. צפּור איז ביז געוועזן פאר־ וואָס די יידישע שרייבער זענען אזעלכע גראָבע יונגען און ווייסענבערג איז ביז געוועזן פונקט פארקערט, פארוואָס זיי זענען אזעלכע אויסגעוויקטע אינ־ טעליגענטן . . . זענען זיי ביידע, דר. צפּור און איטשע מאיר ווייסענבערג גע־

גאנגען אַ „שטיקל וועג צוזאמען“. וואָלט זיי געלונגען דאָס, וואָס זיי האָבן ביידע אין זינען געהאט וואָלט שוין לאַנג, לאַנג פאַר סעפטעמבער 1939 קיין שטיין אויף אַ שטיין אין וואַרשע נישט געבליבן. און איך שטעל מיר פאַר דאָס בילד וויאזוי זיי שטייען ביידע, די לעצטע אויף די רוינען פון וואַרשע און וויאזוי זיי קוקן זיך אָן — וויסענבערג מיט זיינע אויגן פון אַ קאלמיק שפּריצט מיט פייער און דר. צפּור מיט זיינע מילדע, גרויסע בלוילעכע אויגן פון אַ פּראַנצויזישן פּסיכאָלאָגיע — אַדער ליטעראַטור־פּראָפּעסאָר, וואָס גיסן זיך איצט אָן מיט כּעס און מיט צאָרן . . . דאָס „שטיקל וועג צוזאמען“ איז באַשטאַנען אין געמיינשאַפטלעך רעדאָגירן די „יידישע זאַמליכער“ און אַסך אַנדערע אַזעלכע ענלעכע אַרבעטן.

ווען צפּור וואָלט געהאַט האָר אויפן קאַפּ וואָלטן זיי געוועזן קופּער־ברוינלעך. נישט קיין צו הויכער איז ער געוועזן, אַ מילד געשניצט, כאַטש אויסדריקלעך פּנים — און ער איז אלעמאַל געוועזן זייער קאַרעקט, פּלעגט יענעם אָפּגעבן דעם גאַנצן כּבוד, וואָס יענעם האָט געהערט, אַט אזוי ווי די מיטגלידער אין ענגלישן פּאַרלאַמענט גיבן זיך אָפּ כּבוד — „דער חשובּער האַר מיינער איז אַן אויסוואַך און אַ פּאַרברעכער . . .“ — ווייל צפּור איז געוועזן אַן אייראָפּער.

מיסטעריעס פּלעגט ער שרייבן — צפּור — מיסטעריעס, וואָס עס איז זייער שווער געוועזן צו פּאַרשטיין און אויב מען האָט אַמאַל צפּורן אליין גע־בעטן, אַז ער זאָל אַזאַ מין מיסטעריע אויפקלערן, האָט ער דאָס געטון מיט אַזויפיל לאַגיק און געדולדיקייט און ציטאַטן, אַז דאָס אויסטייטשן אליין איז מיטן גאַנג פון די שעהן געוואָרן אַזאַ מין מיסטעריע, וואָס איז נאָך שווער־רער געוועזן צו פּאַרשטיין ווי די מיסטעריע אליין. אָבער, אַז ער האָט גע־וואָלט האָט ער געקענט שרייבן גאַנץ פּשוט אויך, אפילו ברוטאַל נאַטוראַ־ליסטיש ווי עס איז געשריבן זיין גאַנץ דערפּאָלגרייכע דראַמע פון שפּעטן מיטל־עלטער וועגן דעם „יוס פּרימע נאַקטיס“, דעם רעכט פון דער ערש־טער נאַכט פון די פּעאַדאַלע פּריצים איבער יונג־פּאַרהייראַטע פּויערן־מייד־לעך פון זייערע דערפּער.

דאָס איז געוועזן אַרום 1923טן יאָר, איך האָב דעמאַלט פּאַרטיק גע־מאַכט אַ מאַנוסקריפּט „פּרעהיסטאָרישע לאַנדשאַפּטן“ — אַ בוך לידער וועגן דער אַרוועלט מיט איר בתּולהדיקער נאַטור, ווילדער חיה־וועלט און אַר־מענשהייט. ווערזשע דען אויב נישט דר. כּפּור קען דאָס ווערק דורכקריטי־קירן וויסנשאַפטלעך — אין יעדן פון זיינע צען פינגער פּאַרמאַגט ער איינע פון די צען וויסנשאַפּטן, און זאָלאָגיע — איין קלייניקייט. האָב איך ביי אים געבעטן אַט די חבּרישע הילף. ער האָט געדולדיק אויסגעהערט, גע־

גלעט די זיבן האָר, פון צייט צו צייט געמאכט נאָטיצן און נאָכן לעזן האָט ער מיר אזוי צורעכט געמאכט פון וויסנשאפטלעכן שטאנדפונקט מיין גאנצע פאָסטרויקע. אז איך האָב שוין שיר נישט באשלאָסן דעם גאנצן מאנוסקריפט צו ווארפן אין פייער אריין. געוויינטלעך האָב איך דעם כתב יד שטאַט אין פייער אריין אריינגעוואָרפן אין דער דרוק מאשין אריין און נישט די וועלט און נישט איך בין אונטערגעגאנגען צוליב דעם. אז צפור האָט דערזען דאָס פארטיקע בוך האָט ער אזש א ציטער געטון ווי יענער בארימטער דאָקטאָר. וואָס דערזעט דעם לויט אלע רעגלען פון דער וויסנשאפט געשטאַרבענעם פאציענט פריש און געזונט אויף דער גאס.

צו דער ווארשעווער ליטערארישער כאליאסטריע-גרופע האָט צפור נישט באלאנגט. פארוואָס? עפּיס נישט. צופיל שריפטשטעלער — צו ווייניק דיכ-טער. חוץ דעם איז ער צופיל פארפלאַנטערט געוועזן מיט וויסענבערגן און דער איז ארויסגעטרעטן קעגן דער כאליאסטריע. מיד און פארביטערט מיט אָפגעבראַכענע אמביציע-שפיצן פלעגט צפור שוין א צענדלינג יאָר פאר דער צווייטער מלחמה סרוב שרייבן בלויז פאר זיין טישקעסטל, אָט אזוי ווי א טייך, וואָס פארלירט זיך אמאָל אין זאמד . . . נאָר די וויסנשאפט ווייסט (נישט אמת, דר. צפור?), אז זאמדפארלוירענע טייכן זענען שוין גאַרנישט פארלוירן און אמאָל וועט נאָך זיכער ארויסקומען א צפור-סעלעקציע פון פייער ווערק און אפשר גאַר א פאַר נאָך נישט געדרוקטע, אלעמאָל טשיקא-ווע, דראמעס צי ראָמאנען.

א פ ר י ם ק א ג א נ א ו ן ס ק י

1893 אין ווארשע, יאָרן פון ערשטן קריג אין רוסלאנד,
 1921 צוריק אין ווארשע, 1939 באוויזן צו ענטלויפן פון
 ווארשע, זיך אויפגעהאלטן אין ביאליסטאָק, 1942 אין
 אוזבעקיסטאן.

א מיטלזווקסיקער, מיט זייער מארקאנטע פנים-שטריכן, שווארצחנעוור-
 דיק, אָבער נישט לאלקעוואטע, גרויסע און קאָמפליצירטע, אויב מען קען
 אַזוי זאָגן, דורכדרינגענדיקע און שיינע אויגן, געדיכטע האַר, שווארצע,
 אָבער גלאטע, אז ער רעדט מיט א מענש, הערט ער זיך נישט צו וואָס יענער
 רעדט צו אים, נאָר ער שטודירט אים, ריכטיקער, ער נעמט אים ארום, ער
 מאַלט אים, ער באשרייבט אים און ער אימירט אים שטילערהייט, ער בא-
 האַנדלט אים ווי אַן אביעקט. ווארום אפרים קאגאנאָוסקי איז אזויפיל קינסט-
 לער אין אלץ, אז ער איז אז אביסל א ציניקער. ער קען זיך נישט העלפן.
 אין דער ערשטער רייע אינטערעסירט אים די וועלט, ער איז א געבוירע-
 נער קינסטלער און ער קען זיך נישט העלפן, אז ער זעט א מענש מוז ער אים
 קודם כל באטראכטן, מוז ער אים קודם כל אבסערווירן, אין דער ערשטער
 רייע אינטערעסירט אים די זאך און נישט די פערזענלעכקייט פון דעם בא-
 טרעפנדיקן קעגנשטאנד, אָדער קעגנמענש זיינעם. ער איז אין דער ערשטער
 רייע א זיגלעכער קינסטלער — קאגאנאָוסקי. כאַטש מאלעריי איז נאָר א
 צייט-פארטרייב ביי אים איז ער א בעסערער מאלער ווי א סך פון די אנער-
 קענטע פאך-מאלערס, וואָס דרייען זיך ארום אין אונזער ווארשע. (דאָס
 ווארשע פון 1920 ביז צום אויסברוך פון דער צווייטער מלחמה). ער איז א
 שרייבער, און א שרייבער פול מיט טאלענט ווי א מילגרוים מיט קערלעך.
 דערצו איז ער זייער מוזיקאליש כאַטש שפילן שפילט ער בלויז שקאַציש-
 סטאווקע-געסל-וויל-יונגיש אויף א מויל-הארמאָניקע. ער איז אָבער זייער
 מוזיקאליש. ער הערט זיינע העלדן רעדן, הערט יעדן איינעם באזונדער, אזוי
 ווי אן אבסאָלוט מוזיקאלישער מענש הערט פון אן אַרקעסטער ארויס יעדן
 אינסטרומענט, אזוי הערט קאגאנאָוסקי אין יעדער פון די דערציילונגען
 זיינע — און ער שרייבט און דערגרייכט מייסטערשאפט נאָר אין דער קליי-
 נער נאָוועלע — יעדן איינעם פון זיינע פארשוניגען באזונדער. ער הערט און
 ער לאַזט אייך זיי הערן אויך. ווארום — ווי א גרויסער פראָזע-קינסטלער
 לאַזט ער יעדן פון זיינע פארשוניגען רעדן מיט זיין לשון.

מיר האָבן אים גערופן (ווייל ער איז געוועזן אי דער ראַמאנטישסטער

און אי דערפֿאַלגרייכסטער צווישן אונז אלע) אונזער קאגאנאָווא' (קאזא-נאָווא מיט א גימל).

אין איין שיינעם טאָג באשליסט קאגאנאָווסקי צו האָבן א זון טאקע מיט זיין לעגיטימען ווייב. און זיי רופן זייער זון — פּרץ. ווייל קאגאנאָווסקי איז געוועזן פרצעס א ליבלינג. צו זיבעצן יאָר האָט פּרץ קאגאנאָווסקין שוין גע-דרוקט אין די בעסטע זאמליכער און זינט דעמאָלט איז שוין קאגאנאָווסקי געבליבן א פּראָפעסאָנעלער שרייבער, ריכטיקער געזאָגט — א פּראָפעסיאָ-נעלער באַהעמען. זיין שארפּזיניקייט און וויציקייט האָט גאָר קיין גלייכן נישט געהאט. נאָר טיפּערע שמועסן, פּילאָזאָפּישע שמועסן האָט ער פּיינט געהאט. לעבנס-פּילאָזאָפּיע — אָט דאָס האָט ער ליב געהאט און זיינע באַרישטע ווערטלעך און געשפּרעכן האָבן געשפּרודלט מיט דעם. און זיין פּרץ'ל, וואָס איז אויך פּיזיש געוועזן אויסן אויג דער פּאַטער, האָט זיך אויך געשניטן אויף אזא ווי אפּריים. איינמאָל מאָלט דאָס קינד, מסתּמא פּינפּיעריק דעמאָלט, א שטיבל און א קיכל און אויפן קיכל קאָכט זיך עפּיס. פּרעגט דער טאטע: וואָס קאָכט זיך דאָרט, פּרץ ? ענטפּערט דער זון: שפּינאַק. פּון וואנעט ווייס-טו דאָס? פּרעגט דער טאטע. דער זון כאפּט א גרינעם בליישטיפט, מאָלט צו צום קוימען א גרינעם רויך און גיט א זאָג צום טאטן מיט א קאגא-נאָווסקי'ש-ממזרישן בליק; גיב א קוק אויפן רויך וועסטו זען, וואָס עס קאָכט זיך דאָרט אין טעמפל . . . קאגאנאָווסקי האָט יאָרן-לאנג מיט שטאַלץ דער-ציילט אָט די מעשה, דער טאטע איז שטאַלץ געוועזן מיט זיין בנאָקל.

קאגאנאָווסקי פלעגט אונז אפּט דערציילן, אז פארן שלאָף טאָר ער נישט זען קיין מאַרקאנטע מענשן, קיין טיפּן, קיין מענשן, וואָס קריצן זיך איין אין זכרון. זיי גייען אים נאָך אין דער נאכט אריין, אין שלאָף אריין, זיי הויבן אָן פּלוצלונג פון אים ארויסצורעדן. ער מוז זיי אימיטירן. אינמיטן דער נאכט, אין דער פּינסטערניש, מוז ער כאָטש עטלעכע ווערטער ארויסזאָגן ווי יענע טיפּן, דאָס באַרויקט אים. קען ער ווידער איינשלאָפּן. ווי דיבוקים ווירקן די טיפּן-מענשן אויף דעם קינסטלער-דערציילער. און אז ער אימיטירט, טוט ער ווי א געניטער אימפּרעסיאָניסטישער מאַלער; א שטריך, א שמיר מיטן פענזל, א שאַטן — און די געשטאלט איז גאנץ. די פּאַרטרעטן-גאלעריע פון קאגאנאָווסקיס דערציילונגען איז אומענדלעך רייך. און אגב זענען דאָס נישט בלויז טיפּן און גאַרנישט מער. דאָס זענען מענשן — אַרימע, ליידנדיקע, ליידנשאפטלעכע מענשן. קאגאנאָווסקי האָט זיי ליב, און וואָס גערעכטער איינער צווישן זיי, אלץ מער האָט אים קאגאנאָווסקי, דער קינסטלער ליב.

אינס פון קאגאנאָווסקיס ביכלעך רופּט זיך „מיידלעך“. וועגן מיידלעך שרייבן איז זיין ליבסטע ליטעראַרישע אַרבעט. ער קען זיי, און זיי קענען

אים אויך און שאצן אים און האָבן אים ליב. שוין אביסל צופיל. איז ער אָפט פארביטערט. מיידלעך אייפערן איבער אים און ער לייטט דערפון. איינ-מאָל קומט ער צו מיר זייער אן אומעטיקער, א ביטער-אומעטיקער. — הערסט — ראויטש — זאָגט ער, אפילו אין דער טיפסטער טראגעדיע פון דער פרוי בלייבט אלץ נאָך דער מאן א גערעכטער. אָט למשל, וואָס קען שוין זיין מער טראגעדיע ווי די סיטואציע פון א מיידל, וואָס האָט זיך געסמט צוליב א מעדיצין-סטודענט און מען ברענגט פונקט אריין איר טויטן קערפער צום סעצירן און גלייכגילטיק נעמט זיך סעצירן זי טאקע דער זעלבער סטודענט צוליב וועלכן זי איז באגאנגען זעלבסט-מאָרד . . . נאָר אויך דעמאָלט האָב איך אלץ נאָך מער מיטלייד מיט דעם סטודענט ווי מיט דעם מיידל . . . נאָר זעלטן אָבער איז קאגאנאָוסקי אזוי גרויזאם געוועזן. זיין ראַמאנטישקייט איז אייביק יונג און פריש געוועזן אלעמאָל. און זיין וויץ אומדערשעפלעך. און קיינמאָל נישט ביליק, קיינמאָל נישט גראָב, קיינמאָל נישט לאַנגווייליק און איבערגעזורט. עס וואָלט א ווונדערבארער קינסטלערישער אפאָריזמען-באנד געוועזן. אָט דער קאגאנאָוסקי שבלע פּה, ווען עמיץ וואָלט דאָס אלץ אויפגעקליבן פון זכרון. און א ווונדערבארע, איידעלע צייכענונגען און אק-ווארעלן-מאפע, ווען עמיץ וואָלט אויפגעקליבן די בילדער, וואָס קאגאנאָוו-סקי האָט צעשאַנקען צווישן זיינע פריינט און פריינדינס. און ווונדערבאר איז געוועזן קאגאנאָוסקיס קעגנזייטיקע ליבע מיט א העלבלאַנדער טאָכטער פון סאכאטשאַווער רבינס הויף, די טובערקולאָזע האָט זי געטויט, מיט אפרימס באַמען אויף די ליפן האָט זי אויסגעהויכט איר לעצטן, קראנקען אַטעם.

נפתלי הערץ קאָן

ארום 1910 אין רומעניע, קליינע רייזעס אין מערב־איי־ראָפּע, 1933 וואַרשע, 1934 ראַטן־פּאַרבאַנד.

אז איך בין אין יאָר 1934, אין מאי, צוריקגעקומען קיין וואַרשע פון איינער פון מיינע גרויסע וועלט־רייזעס — באַשליסנדיק שוין ביים באַ־טרעטן די ערד פון מיין היימלאַנד מיט דעם רעכטן פּוס, און נאָך נישט האָבנדיק באַטרעטן זי מיט דעם לינקען, ביי דער ערשטער געלעגנהייט אוועק פון דאָרט אויף אייביק — האָב איך דאָרט גערטראָפן א ניי און טשי־קאווע פנים צווישן די חברישע פנימער אין אונזער קלוב. איך האָב באלד א פּרעג געטון איינעם פון די חברים: — ווער איז דער דאָזיקער בלאַנדער פּערדינאנד לאַססאַל? מען האָט זיך נישט געוונדערט וואָס איך רוף אים אזוי, וואַרום נפתלי הערץ קאָן'ס פנים איז געוועזן אזוי ענליך צום פנים פון פּערדינאנד לאַססאַל, אז אלע האָבן אים שוין סאי ווי אזוי גערופן. אפילו די לאַנגע וואַנצעס, די אַראָפהענגענדיקע פון ביידע זייטן ווי לאַססאַל האָט ער געהאַט. נאָר ער איז געוועזן אויפפאלנדיק בלאַנד און מיט בלויע אויגן. זיינע לידער האָבן איך שוין פון פריער געקענט פון די ליטעראַרישע צייט־שריפטן. דאָס זענען געוועזן מאַדנע לידער — ביז א העלפט אן ערך איז יעדעס פון זיי געוועזן זייער אַריגינעל און טיף, בילדעריש, דעקאדענטיש אביסל — די צווייטע העלפט פון ליד איז ערגעץ וווּ אוועקגעשוומען. באַ־זונדערס איז מיר געבליבן אין זכרון א שטאַרק ליד וועגן אן אלטן ייד, וואָס זיינע ליפן זענען ווי אלטע פאַרמעטן, זיינע ברעמען הענגען פון זיינע אויגן אַראָפּ ווי די פּראַנזן פון א פּרוכת און זיינע אויגן ברענען ווי צאַנקענדיקע גר תמידס אין א ווינקל פון בית המדרש.

האַבנדיק דאָס בילד פון לאַססאַל אין די אויגן — און לאַססאַל איז דאָך געוועזן איינער פון דער וועלטס גרעסטע אַראַטאָרן — בין איך ביים באַ־קענען זיך פּערזענליך מיט קאָנען אַנטוישט געוואָרן. קאָן האָט גאַנץ אָפּט געשטאַמלט, דער עיקר ביי אביסל אויפּרעגונג, און אויפּגערעגט איז ער געוועזן שטענדיק. ער איז געוועזן אן אַנטלאַפּענער פון רומעניע, אַנטלאַפּן אי פון מיליטער, אי פון תּפּיסה פאַר פּאַליטישע מעשים און די סיגוראַנצאַ האָט אים געזוכט מיט דער הילף פון דער פּוילישער דעפּענסיווע. און דאָ איז אין אים געוועזן א ברענענדיקער לעבנס־און שאַפּונגס־ווילן. און ער האָט כּסדר געטענהט, אז טאַמער וועט אים די סיגוראַנצאַ נאָך איינמאַל באַקומען אין אירע הענט — דאָסמאַל וועט ער שוין קיין לעבעדיקער נישט ארויס.

ממש ווי פיזישע טאַרטורן פלעגן ווירקן זיינע דערציילונגען ווי די סיגוראנ-
צא האָט אים געמאטערט.

אין די ערשטע טעג פון מײן באקאנטשאפט מיט קאַנען איז עס מיר
גאַרנישט איינגעפאלן, אז גראד ער וועט זיין דער מענש וועמען עס וועט
מיר באשערט זיין צו טון די וויכטיקסטע זאך, וואָס מען קען א מענשן טון —
ראטעווען פון טויט.

באלד איז ער געוואָרן אויך מײן זאָרגן־קינד, פונקט ווי ער איז שוין ביז
איצט געוועזן דאָס זאָרגן־קינד פון אלע איבעריקע חברים. דער עיקר אל-
טער קאציזנעס. ער פלעגט ביי אים כסדר נעכטיקן און די פאַליציי איז כסדר
געוועזן אויף זיינע שפורן. דערצו האָט ער זיך בשום אופן נישט געוואַלט
היטן, אפילו די כינעזישע וואַנצעס זיינע האָט ער בשום אופן נישט געוואַלט
אראַפּנעמען, מען זאָל אים כאַטש ווייניקער דערקענען, ער זאָל זיך ווייני-
קער ווארפן אין די אויגן. — זיין מיידל האָט ליב פונקט אזעלכע וואַנצעס
און ווי קען מען גאָר דערווארטן פון א פאַעט, אז ער זאָל גיכער צוליב טון
דער פאַליציי ווי זיין געליבטן מיידל. דערצו האָט נאָך קאָן געהאט מזל צו
דער פראַווינץ. מען פלעגט אים איינלאדן אויף פאַרלעזונגען און דערצו נישט
לעגאלע פאריינען, און גערעדט האָט ער מיט גרויסע קולות, ווי אלע מענשן,
וואָס שטאַמלען אביסל, און זייער פראַוואַצירנדיק. ער האָט ליב געהאט אפ-
לאַדיסמענטן, ווי לאססאל. אז קאציזנעס דירה איז אביסל צו „הייס“ גע-
וואָרן פלעגט ער נעכטיקן אין קלוב. גרוי און אלט פלעגט ער מיך מאַכן מיט
אַט דעם נעכטיקן. דאָס פּרעזידיום פון פאריין האָט מיר איינמאַל שטרענג
באפוילן: עס טאָר מער נישט געשען. עס איז פאַליטיש געפערליך און פשוט
נישט היגיעניש. און איינמאַל אין אן אוונט האָב איך אים מיטגעטיילט דעם
באפעל און עס איז מיר דעמאַלט זייער ביטער געוועזן אהיימצוגיין נעכטיקן
בשעת א חבר וועט שלאָפן אין גאס. שלאָפלאָז צוליב דער סיבה האָב איך
אַרום צוויי ביינאכט אַנגעקלונגען, געוואַלט בעטן די דינערשאפט, אז מען
זאָל קאַנען אריינלאָזן טאַמער וועט ער זיך יאווען. געענפערט ביים טעלעפאָן
האָט קאָן אליין . . . ער איז גאַרנישט אוועקגעגאנגען. אזוי דערפרייט מיט
אים האָב איך מיך קיינמאַל נישט. ערשט איצט האָב איך געקענט צוטון אן
אויג.

און עס איז געקומען וואָס עס איז געוועזן אומפארמיידלעך. מען האָט
אים ארעסטירט און געהאלטן ביים אַפשיקן קיין רומעניע מחמת די קלוגע
סיגוראנצא האָט אים געפאָדערט אלס. . . גנב. און די דעפענסיווע האָט גע-
גלויבט. נאטירלעך. און — ווי א פייער וואַלט אין מיר אריין, אלע ענער-
גיעס פון מײן לעבן האָבען זיך אַנגעצונדן צו דערגרייכן איינמאַל דאָס אומ-

מעגליכע. צו איבערצייגן די דעפענסיווע, אז ער איז א פּאָליטישער און מען דארף אים באהאנדלען ווי אזעלכן, דערצו האָב איך געדארפט פאר אים קריגן א וויזע אין דעם איינציקן לאַנד, וואָס האָט אים געקענט אויפנעמען— ראַטן־פארבאנד. פיר וואָכן האָט די געשיכטע געדויערט, הונדערטער מענשן, צענדלינקער אינסטיטוציעס זענען אויפגעטרייסלט געוואָרן, פּראָטעקציעס ביז העט ארויף און אז מען האָט מיר מיטגעטיילט, אז איך זאָל אים גיין זען ווייל ער זאָגט זיך אָפּ אָנצונעמען די וויזע, נאָך אלעמען, בין איך שיר נישט משוגע געוואָרן. אָט בין איך אין תּפּיסה, מען פירט אים ארויס, איך האלט זיין בלאַנדן קאַפּ אין די הענט און טרערן גייען מיר פון די אויגן, דער קאַפּ וועט ווייטער לעבן, און ער רוימט מיר איין, אז פאר מורא פאר פּראָוואַ־קאציע האָט ער זיך אין ערשטן מאָמענט אָפּגעזאָגט. איצט אָבער זעט ער, אז עס איז ריכטיק און ער פּאַרט — נאטירלעך, נאָר ער האָט א באדינג. ער וויל מיטנעמען זיין מיידל. נישט באלד, נור סוף כל סוף האָט ער אויך דאָס אויסגעפירט — אזוי זענען זיי, די פּאַעטן. א פּאָליציאנט האָט אים באַ־גלייט ביז דער גרעניץ. ווי די פּרידליכסטע דריי מענשן פון דער וועלט זענען מיר געגאנגען, קאָן, דער פּאָליציאנט און איך צו דער באַן אין ווארשע, געטרונקען קאווע אין באַן־בופעט. קאָן האָט מיר נאָך באוויזן צו דערציילן וויפיל שטורכעס דערזעלבער פּאָליציאנט האָט אים געגעבן, ווען זיין סטאטוס איז נאָך געוועזן אן אנדערער. דריי טעג שפּעטער האָב איך באקומען אן אנזיכטסקארטל מיט א גרויס סטאלין־בילד פון יענער זייט גרעניץ. קאָן האָט מיך געגריסט און געדאנקט.

אַלטער קאצינע

געבוירן 1885 אין ווילנע, לרוב געלעבט אין ווארשע, ריזע קיין ארץ ישראל און נאָענטן מזרח. 1939 אנטלאָפן קיין לעמבערג. 1942 — טראגישע ידיעות וועגן אים.

אן אויסגעשפראַכענער סאנאוויניקער לויטן כאראקטער איז ער גע- וועזן — און אפשר איז — אַלטער קאצינע. דווקא א סאנאוויניקער, כאַטש אן אמתער וועגעטאריער אפשר פערציק יאָרן לאנג. א רויטלעך פנים, מער בורעק — ווי בלוט־רויטקייט, מחמת ער איז געוועזן א וועגעטאריער, א פאָר גרויסע ברילן, א היפשער שטערן, לענגלעכע האַר, אָבער שוין שיטער- לעך, נישט קיין צו הויכער, נישט קיין קליינער, א פּעסט־געבויטער, נישט קיין בייכיקער, דער טאטע א מוליער, דער זיידע א קאָוואל און ער אליין האָט ווייכע הענט, אָבער פּעסטע. האָט ליב מיט זיי צו קלאפן אין טיש, האָט בכלל זיך ליב צו בייזערן, כאַטש ער מיינט עס נישט מיט שנאה, עס איז א וועגעג- טארישער כּעס. ער איז א מנגן, אָבער א שטימע האָט ער א דרום־מאָנגאָלי- שע, אויב איך מאַך נישט קיין טעות, אביסל א שריינדיקע. ער האָט ליב צו זינגען, נאָר ער זינגט נישט ווייל עס פאסט עפּיס נישט, ער קען דער- ציילן א וויץ, אָבער ער דערציילט זעלטן ווייל עס שיקט זיך עפּיס נישט. ער איז פול מיט סתירות אונזער אַלטער קאצינע. ער האָט א געטריי ווייב, חנה הייסט זי, זי איז מיט אונז אלעמען אויף דו, זי איז צו אונז אלעמען א שוועס- טער, נאָר אן אייביקע געליבטע איז זי פאר קאצינען. ריכטיקער קאצינע פאר איר אן אייביקער געליבטער, זי איז אים געטריי ביז קנעכטשאפט. אן קאצינע וויל צו זיינע און אירע עטלעכע און פערציק ווערן א טאטע פון א קינד, האָט זי אים א פּרעכטיק מיידעלע ממש איינשטעלנדיק דאָס לעבן און זיי גיבן איר א פאַטעטיש־ביבלישן נאָמען שולמית. און אפשר איז עס גאָר א נאָמען נאָך גאַלדפאדענס שולמית ווייל קאצינע האָט מער ליב געהאט דאָס יידישע טעאטער ווי די ביבל.

אוי וויפיל סתירות אין דעם אַלטער קאצינע אונזערן, אָדער קאציניק ווי מיר פלעגן אים רופן. ער איז א לינקער און א רויטער און איז א באויצער פון א גוט־פּראָספּערינדיקן פאַטאָגראפישן אטעליע, ער איז פון פאך א פאַטאָגראף, און אויך א באויצער פון א גרויסער ווילע אין שווידער, נישט ווייט פון ווארשע. אלע יאָר וווינען ביי אים אויף דאטשע צענדליקער שריי- בער און — ווי עס מאכט זיך — איינער באצאָלט און דער אנדערער נישט, דאָס דירה־געלט, נאָר אלע זענען ביז אויף קאצינען פארוואָס מען דארף דאָרט בכלל צאָלן דירה־געלט. ער שרייבט מיסטישע דראמעס, מיסטיש-

סימבאלישע און עס ווייזט זיך גאָר ארויס, אז ער קען גאנץ פיין שרייבן ריין רעאליסטישע אקטן ווי אין זיין דערפאָלגרייכסטן שטיק „דוכוס“. ער שרייבט ראָמאנען און ער איז גאָר בעסער אין דער קליינער דערציילונג און — פאר-קערט. ער שרייבט באלאדעס און עס דאכט זיך אָפט, אז בעסער וואָלט ער געוועזן אין קליינעם, לירישן ליד. ער שרייבט שארפע ארטיקלען, שארפע און לאַגישע, ער פאָלעמיזירט זייער שארף און אָפט; דאכט זיך, אז עפיס וויל ער מאכן דעם איינדרוק, אז ער ווייסט נישט וואָס ער רעדט און אפשר ווייסט ער טאקע נישט. מאכסט אים א קאָמפלימענט און ער לייגט ארויס אויף דיר זיינע גרויסע בלוי-גרויע אויגאנעס, פארדרייפאכט דורך די ברילן און פרעגט דיך גאָר: האָ? וואָס? האָ? וואָס זאָגסטו? אזוי ווי ער וואָלט דיך נישט געהערט.

ער איז א גוטער נאָר ער מאכט זיך פאר א שלעכטן, ער איז א שלעכ-טער און ער מאכט זיך פאר א גוטן, ער איז א שרייבער און ער מאכט זיך פאר א פאָטאָגראַף, ער איז א פאָטאָגראַף און ער מאכט זיך פאר א שרייבער. ער איז גאסטפריינטלעך אין זיינע דירות, ווילעס, אטעליעס און ער מאכט זיך פאר א מרוק, ער איז א מרוק און ער שמעלצט זיך מיט גאסטפריינט-לעכקייט.

ער האלט אין איין עקספערימענטירן, ער עקספערימענטירט צום סוף מיט פשטות, עפיס אזוי ווי א פאנטאסטישער לעקעד-בעקער וואָלט פלוצ-לונג גענומען און אויסגעבאקן א ראזעווע ברויט און עס ארויסגעשטעלט אין פענסטער ווי די גרעסטע ראריטעט. אזוי באקט קאציונע ביים סוף אָפּ זיינע פאָעמעס און באלאדעס און זיי זענען זייער גוט, זייער רעציטאטאָריש, זייער יידיש, זייער באווסטזיניק פּרָזיש און ער גיט עס צו אין דער הקדמה.

אז אלע זענען אוועק פון ווארשע, ווו קאציונע האָט דורכגעמאכט די פּרָז-תּקופה און — אויב נישט נאָך העכער . . . אליין געחלומט — ווו ער האָט דורכגעמאכט אזויפיל קאלטס און ווארימס, אזויפיל ביטערס און זיס'ס, איז ער געבליבן אויף זיין פאָסטן ווי דער לעצטער מאָהיקאנער און אפילו נאָך ארויסגעגעבן אליין א צייטשריפט מיטן נאָמען „מיין רעדנדיקער פילם“. אפילו די אבסטראקטע קרוין פון ווארשע האָט זיך ערגעץ ווו אָפּגעטראָגן, אוועק ווי די שכינה אין גלות און ווי נח'ס לעצטע טויב זיך ערגעץ אָפּגע-שטעלט און מען ווייסט נישט ווו, און קאציונע איז געבליבן און געווארט אויף משיח'ן און אָויף א באנייאונג פון דער פּרָז-תּקופה. ביז היטלערס חילות האָבן אים פון ווארשע ארויסגערויכערט מיט פייער פון באַמבעס און ער איז אוועק קיין לעמבערג און דאָרט . . . ווער ווייסט, הלואי זאָל עס ליגן זיין ווי שוין אסך אזעלכע ידיעות.

קאציזנע איז א וועגעטאריער און איך אויך. און וועגעטאריער ווייסן זייערע כאראקטערן. זיי זענען זייער איינגעשפארט, פאלן אָפּט אין כעס, אָבער דער כעס געדויערט ביי זיי א רגע, א כעס פון א שטרויען שוועבעלע. אָפּט פלעגן מיר מיטארבעטן מיט קאציזנען אין אלערליי רעדאקציעס און אין אַלערליי ליטערארישע גרופירונגען, פען־קלובן, ליטעראטן־פאריינען און ווו דען נישט. קאציזנע האָט זייער ליב געהאט דורכצוזעצן זיינע מיינונגען און האָט זייער ליב געהאט, אז איך האָב אים אָפּאַנירט. טאַמער אָבער בין איך אנטשוויגן געוואָרן האָט ער שוין געוואוסט, אז די קלאַג איז פארטיק, אז איך וועל שווייגן און מכלומרשט זאָגן יאָ און טון וועל איך אומגעפרעגט וואָס איז וועל וועלן. פאר מיינע קולות האָט קאציזנע נישט מורא געהאט, אדרבא דאָס האָט אים אינספירירט צו נאָך גרעסערע קולות, נאָר פאר מײן שווייגן האָט ער געציטערט. דער פארביקסטער, שימערירנדיקער פאָדים אין דעם קעניגס־קלייד פון יידישן גלות, וואָס רופט זיך פּרָץ־תּקופּה פון דער יידישער ליטעראטור. און זיי האָבן אים שטארק ליב געהאט, די דריי מלכים פון יענער תקופּה — פּרָץ, אַנ־טִקִי, דינעזאָן. און ער האָט זיי געטריי־חבריש געדינט אלע דרייען, שוין אפילו צענדלינקער יאָרן נאָך אלע דרייענס טויט.

1942

יצחק קאצענעלסאָן

1886 אין קאַרעלין, בײַ נאַוואַרעדאָק, רײזעס אין ארץ ישראל און אמעריקע, א לעבן אָפּגעלעבט אלס דירעקטאָר פון א העברעישער שולע אין לאַדזש — 1941 קראנק אין ווארשעווער געטטאָ.

א קליינער און א דיקער, מיט קליינע געזיכטצוגן, א פעסטער און גע- פאקטער און א פולער מיט לעבן, א פלאם-פייער, גרויסע, ארויסרופנדיקע אויגן, איז פול מיט געסטיקולאציע און מאכט כסדר מינעס מיטן פנים, דער עיקר אָבער מיט די אויגן. ער מאכט כסדר גוטע וויצן און מאכט זיי כסדר אליין קאליע מיט דעם, וואָס ער לאכט אליין צופיל איבער זיינע אייגענע וויצן, א גרויס, שטיפעריש קינד, וואָס ווייסט נישט פון קיין צער און וויל נישט, אז מען זאל אין זיין אנוועזנהייט רעדן פון צער, און עפּיס קען איך מיך נישט דערמאָנען די פארב פון זיינע געקרייזלטע האָר, איך ווייס שוין פארוואָס — ווייל ער האָט א גאונישן שטערן און דערצו א ליסינע און דער שטערן דאָמינירט אזוי דאָס פנים זיינס, אז ער מאכט פארגעסן די פארב פון די האָר און די פארב פון די אויגן, קיין ברונעט איז ער נישט, קיין בלאַנדין אָודאי נישט, איך רעד וועגן יצחק קאצענעלסאָן — דעם העברעישן דיכ- טער, וואָס עס ארט אים נישט, אז מען האלט אים בעיקר פאר א יידישן דיכטער.

אז מען זעט קאצענעלסאָנען דאָס ערשטע מאָל און מען דערמאָנט זיך, אז ער איז דער מחבר פון דער עלעגיע „די זון פארגייט אין פלאמען“ — איינעם פון די פּאָפּולערסטע און טרויעריקסטע זינג-לידער פון א גאנצן דור — קען מען דאָס עפּיס גאָרנישט פארשטיין וויאזוי דאָס פּאַרט זיך, אז דער מחבר זאל זיין אזוי לעבנס-לוסטיק און אזוי אייביק פריילעך און דאָס ליד זיינס זאל זיין אזוי פארצווייפלט און אזוי פעסימיסטיש און אזוי אומ- ענדלעך טרויעריק — שיר נישט דער טרויער פון אייער אייגענער יוגנט, וואָס האָט איבערגעלאָזן אן אייביקן אומעטיקן שיין אויף אייער גאנץ לעבן.

איך האָב קאצענעלסאָנען דאָס ערשטע מאָל געטראָפּן אין פּוילן אין יאָר 1920, עס איז געוועזן אין לאַדזש, אין קאצענעלסאָנס שטאָט. ער איז דעמאָלט אלט געוועזן ארום די 35, נאָר פּאָפּולער איז ער געוועזן שוין כמעט אזוי לאנג, ווייל ער האָט זייער פרי אָנגעהויבן צו שרייבן לידער, אז איך האָב אים געטראָפּן און די ערשטע איבעראשונג אלמאי ער איז נישט קיין הויכער איז אריבער און איך האָב אים געוואָלט באהאנדלען מיט כבוד ווי עס פאסט, אז מען באגעגנט אן עלטערן און געשעצטן קאָלעגע, האָט ער באלד אָנגע-

שלאָגן אזא מין טאָן אין זיין געשפרעך מיט מיר, אז כאָטש נעם און זאָג אים באלד „דו“. ער איז פול געוועזן מיט הארציקייט און אייביקער פריי-לעכער בחורישקייט. אגב האָט ער טאקע גאנץ שפעט חתונה געהאט — אויב איך האָמ נישט קיין טעות ערשט צו זיינע פערציק יאָר. און דאן האָט ער זיך ארומגעטראָגן מיט די בילדער פון זיין פאמיליע און זיי כסדר גערימט אין הימל אריין ווי שייך און ווי קלוג זיינע „נחתן“ זענען.

איז אייך ווייניק די עלעגיעס און די טרויערלידער, האָט נאָך קאצענעל-סאָן געשריבן שווערע פילאָזאָפישע פאָעמעס און דראמעס, וואָס עס איז שווער געוועזן צו פארשטיין — און ווינציקער ווי מיט א נביא האָבן זיך די שפעטערדיקע העלדן פון זיינע דראמעס נישט אָנגעהויבן. אין די אין דער יוגנט געשריבענע קאָמעדיעס זיינע האָט ער געהאט ווייניקער פאטעטישע געשטאלטן.

לאָדו האָט געהאט אן ארמעע פון יונגע שרייבער נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה און זיי האָבן זיך ארומגעדרייט ווי די ווילדע, פארלוירענע קאָזעס איבער די פעלדער פון דער יידישער ליטעראטור און עס איז נאָר נא-טירלעך געוועזן, אז קאצענעלסאָן, דער טאלאנטפולער און פון אלעמען גע-אכטעטער סעניאָר זייערער זאָל אויך זייער רבי זיין, אָבער ווייס-איך-וואָס, קאצענעלסאָן האָט זיך רק אויסגעטון דאָס רעקל און זיך געשפילט אין כא-פערלעך צוזאמען מיט זיי, די וואָס ער האָט געדארפט פירן. פון צייט צו צייט האָט ער יאָ רעדאגירט א זשורנאל, אָדער א זאמל-בוך. וואָס קאצע-נעלסאָנען האָט אזוי געצויגן כסדר צו לאָדו צוריק נאָך אלע זיינע רייזעס — ווייסט מסתמא צום בעסטן ער אליין און טרויערט זיכער צום טיפסטן איבער דעם, ליגנדיק שווער קראנק איצט אין ווארשעווער געטאָ, ווען אָט די ווער-טער ווערן אין סוף 1941 געשריבן. ער האָט דאָך אזוי לייכט זיך געקענט אַריינפאסן אי אין אמעריקע און אי אין ארץ ישראל, וואָס ער האָט באזוכט.

אז מען האָט געוואָלט נוצן אן ארגומענט, אז מען קען קענען גרונטיק העברעיִש אָן א ישיבה און אָן דער קענטשאפט פון תלמוד, האָט מען ציטירט קאצענעלסאָנען. כאָטש ער האָט געשטאמט פון א טיפן רבנישן ייחוס ביז אין אלף השישי אריין אויף צוריקוועגס איז ער נישט דערצויגן געוואָרן אין טראדיציאָנעלן שטייגער. צופאל. קאצענעלסאָנס פאָטער איז אויך געוועזן א שרייבער און האָט דווקא ליב געהאט צו פארפירן א טיפן שמועס מיט א גאסט א יידישן שרייבער, אָבער קאצענעלסאָן האָט געהאלטען, אז דער אל-טער נודיעט און אזוי גיך דער פאָטער האָט אָנגעהויבן צו באארבעטן א גאסט, האָט יצחק גענומען ווינקען פון אלע זייטן מיט זיינע ממזרישע אויגן און אָפצוציען די אויפמערקזאמקייט פון דעם „קרוב“, ביז דער פאָטער האָט

געזען, אז דער גאסט דרייט זיך עפּיס ווי ער וואָלט געזעסן אויף שפּילקעס און האָט אָפּגעלאָזט.

צעשוויבערט ווי דאָס ביסל האָר, דאָס קוטשעראווע אויף זיין קאָפּ, צע-
שויבערט ווי זיין דינאמישער אופן לעבן, אזוי איז אויך צעשוויבערט גע-
בליבן דאָס ווערק זיינס. אויף העברעיש זענען דערשינען גרעסערע זאמ-
לונגען, נאָר אויף יידיש איז קיין גרעסערע — און דער עיקר געאַרדנעטע —
זאמלונג פון זיינע אומצאָליקע לידער ניט ארויס און אין דער יידישער לי-
טעראטור איז עס אזוי ווי אונזערע חכמים פון פרק האָבן געזאָגט: אם אין
אני לי — מי לי. און קאצענעלסאָן האָט פאר זיינע לידער נישט געזאָרגט
אַליין, יעדנפאלס נישט די יידישע לידער זיינע. — נאָר אָט, אינמיטן די
דערינערונגען פון קאצענעלסאָן פון ארום 1920 דערמאָן איך מיך, אז ארום
1934 האָב איך אמאָל באגעגענט דעם דיכטער אין ווארשע און שטיל איז ער
געוועזן ווי א שטורם, וואָס האָט אויסגעשטורמט און אומעטיק ווי זיינע איי-
גענע עלעגיעס . . . קאצענעלסאָן, וואָס איז געשען? — גאַרנישט, עס איז
אומעטיק און איך בין קראַנק . . . און ווידער עפּיס א וויץ און א קאסקאדע
מיט געלעכטער, נאָר דאָסמאָל שוין קורץ ווי א הארבסטיקער זון-שטראל.
— קאצענעלסאָן, דאָס זענט איר? — איך ווייס נישט, מיר דאכט זיך, אז
נישט . . . מער האָב איך אים נישט געזען, קיינמאָל מיט אים נישט קאָ-
רעספּאַנדירט, און ער האָט ווייניק געלאָזט הערן פון זיך אין דער יידישער
ליטעראטור.

1941

ע ז ר א ק אָ ר מ אָ נ

1888 אין קיעוו, 1921 ווארשע, 1923 בערלין 1924 אמע-
ריקע, ווינט אין דעטראַיט.

עזרא קארמאָן איז א געבוירענער אנטאָלאָגיסט, אין א לייטישער — אין זינען פון אַראַניזאציע און מאטעריעלע מעגלעכקייטן — ליטעראטור וואָלט אזא עזרא קארמאָן שוין געהאט ביו איצט ארויסגעגעבן כאָטש א טון אנטאָלאָג-גיעס. ביי אונז האָט ער ארויסגעגעבן נאָר איין אנטאָלאָגיע פון באדייטונג. די אנדערע קלענערע זענען נישט פון בלייבנדיקן ווערט. דאָס ווערק פון עזרא קארמאָן איז זיין גרויסע אנטאָלאָגיע „יידישע דיכטערינס“. אמת איז אז א גרויסער טייל פון די לידער פון דער זאמלונג איז נישט נאָר ניט ווערט געדרוקט צו זיין אין אן אנטאָלאָגיע, נאָר אפילו נישט ווערט ליטאָגראַפירט צו ווערן אין א שול-זשורנאל, אָבער דאָס איז שוין נישט קארמאנס שולד. אן אנטאָלאָגיסט דארף נישט אויסקלויבן גוטע לידער, אויב זיי זענען נישטאָ, ער דארף אויסקלויבן בלויז די בעסטע לידער. און דאָס האָט קארמאָן געטון. און ער איז א גרויסער מבין און א גרויסער ליבהאַבער פון לידער. ער לעבט מיט דעם. ער לעזט לידער פאָרואַליע — ליד ביי ליד — סטראַף ביי סטראַף, ער ווערט נישט מיטגעריסן. ער רעדט נישט אויס קיין ביין אויף שלעכטע דיכטער ער הויבט נישט אין הימל אריין קיין גוטע. ער האָט נאָר הנאה פון גוטע לידער. און איך וואָלט אפילו געזאָגט, אז דער עיקר אינטערעסירט אים די פארם, ריכטיקער דאָס פארמאלע אין א ליד. אזוי דארף זיין טאקע דער וועג פון אנטאָלאָגיסטן. זיי זענען ווי די וויין-פראַג-בירערס אין א גרויסן וויין-קעלער. וויי וואָלט געוועזן צום טרינק-פובלי-קום און צום אייגנטימער פון וויין-קעלער ווען זיין וויין-פארוזכער וואָלט געוועזן אליין א שיכור, אָדער גאָר אן אבסטינענט . . .

זאָל איך זאָגן, אז קארמאָן זעט אויס ווי אן אנטאָלאָגיסט? איז וויאזוי זשע דארף אזא אויסזען? קארמאָן רויכערט זייער אסך און ער האָט אייביק אויפן פנים אזא מין גרימאסע ווי ער וואָלט זיך אויף עפּיס געקרימט. אפשר קומט דאָס פון אזויפיל לידער-לעזן, וואָס אסך געפעלן אים נישט. עפּיס אזא מין גרימאסע האָט ער כסדר אויפן פנים. עפּיס אזוי ווי: — — עט.

קארמאָן איז א גוטער בוכהאלטער און דאָס איז זיין פאך צענדלינקער, צענדלינקער יאָרן פון זיין לעבן. און ער איז א מוראדיקער פעדאנט. אָבער ער באלעסטיקט דערמיט נישט קיין מענשן. ער איז זייער א שטילער און זייער צוגעלאָזן צו גוטע פריינט. אז מען קומט צו אים אין שטוב און מען הויבט אָן צו בלעטערן אין די פיל זויבער צוזאמענגעשטעלטע און גוט סאָר-

טירטע לידערוואמלונגען פון זיין ביבליאָטעק און מען שטעלט דערנאָך צוֹ ריק היינע צו יעסיענין און געטהע צו שעקספיר און לייזויק צו פושקין ווערט קארמאן זייער שטיל און זייער אומעטיק. מילא זיין ביבליאָטעק וועט ער שוין צוריקברענגען אין אָרדנונג, אז די געסט וועלן אוועק. דאָס איז נישט געפערלעך. ער וועט עס נישט טאָן בשעת דער גאסט איז דאָ. אָבער גלאט ווי קען דאָס א יידישער דיכטער אזוי צוזאמענשטעלן? לידער זענען דאָך דער אויסדרוק פון אָרדנונג אין דער וועלט פון אומאָרדנונג און כאָס — איז וויאזויזשע קען מען זיך אזוי באגיין מיט לידער?

קארמאן איז געוועזן דער ערשטער צונויפשטעלער פון אן אנטאלאָגיע פון דער צעשויבערטער, ווילדעווענדיקער יידישער דיכטונג נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה אין ראטן־פארבאנד. דאָס בוך רופט זיך „ברענענ־דיקע בריקן“. אלץ איז דאָרט בריק אין דעם דאָזיקן בוך און יעדע בריק ברענט דאָרט טאקע. און א כאָס איז אין יענע לידער — טאקע ווי אין א וועלט פון ברענענדיקע בריקן און 1001 וועלטן, וואָס מען לאָזט הינטער זיך אָן א גוטען טאָג צו זאָגן . . . און פּרָץ מאַרקיש איז אין יענע ברענענדיקע בריקן — וואָס זענען ארויס ארום 1920 — געוועזן דער אונטערצינדער גור־מער איינס . . . און איינמאָל האָבן מיר פארבראכט ביי קארמאנען אין שטוב אין ווארשע. קארמאן איז יעמאָלט געוועזן דער הויפטבוכהאלטער פון דער ווארשעווער קולטור־ליגע. און צוזאמענשטעלן א בילאנס פון דעם דאָזיקן סאָלידן געשעפט מיט די פאלנדיקע וואלוטעס, וואָס זענען טאקע געפאלן ווי ברענענדיקע בריקן, איז אליין און פאר זיך געוועזן א קונצשטיק נאָך גרעסער ווי צוזאמענצושטעלן דריי פרויען־אנטאלאָגיעס. הקיצור, מיר זענען ביי קארמאנען אין שטוב, און זיין פרוי אניע איז נאָך שטילער ווי קארמאן אליין, און מאַרקיש רודערט אין שטוב און די געפלאַכ־טענע ארימע עטאזשערקעס מיט ביכער פאלן הינטער אים און קארמאן האלט אין איין לאכן מיט יאשטשערקעס. עס איז געוועזן אן אמתע באגעגע־ניש פון א דיכטער מיט זיין אנטאלאָגיסט, דער דיכטערישער טאַנטעגלעכ־קייט מיט דער אייביקייט . . . און די אייביקייט האָט געליטן שטארק.

אז קארמאנס הויפטווערק איז ארויס האָב איך וועגן דעם בוך געשריבן א באגייסטערטע רעצענזיע, אָבער קארמאן איז צוליב עפּיס א סיבה ברוגז געוואָרן מיט מיר. און כאָטש מיר האָבן שוין שפעטער גוטע עטלעכע מאָל פארבראכט, און אפילו געוויינט האָב איך ביי אים אין שטוב אין דעטראַיט א פאָר וואָכן, אין זיין שטוב, וואָס איז פול מיט די געקליבנסטע לידער־ביכער אין עטליכע שפראכן, אן אנטאלאָגיע אין ווענט אזויצוזאָגן, האָט ער מיר קיינמאָל נישט געקענט אויפקלערן די סיבה פון זיין ברוגז פאר מיין רע־

צענזיע. אמת, אז איך האָב אין יענער רעצענזיע אביסל איראַניזירט די דיכטערינס. קען זיין, אז ער האָט געהאט פאריבל אויף דער נישט דזשענטל־מענישער טאט מיינער.

וונדערבאר זענען קארמאנס מאנוסקריפטן. זיינע בריוו זענען גע־שריבן אויף דער מאשינקע אזוי ווי געדרוקט. ער האָט עפּיס אזא סיסטעם צו פארענדיקן די שורות אויך ביים סוף גלייך, אזוי ווי אין א געדרוקט ביכל. אויך אין דעטראַיט איז ער זיך מפרנס פון בוכהאלטעריי. ער ארבעט אין א מושב זקנים. און אז ער קומט אהיים פון דער אומגעבונג פון שטארבן און פארגענגלעכקייט און וועלן און האָפּנונגסלאַזיקייט פארטיפט ער זיך באלד אין דער וועלט פון לעבן און אייביקייט און בליען און אייביקער האַפּערדיקייט — אין דער וועלט פון לידער ביי יידן און ער חלומט פון א גרויסער אנטאַלאָגיע, דער אנטאַלאָגיע, וואָס זאָל פונקט אזוי זויבער און פעדאנטיש און מיט טיפער פארשטענדניש פארן ליד זיין ארויסגעגעבן ווי די אנטאַלאָגיע פון פרויען־דיכטערינס. פון צייט צו צייט שרייבט ער אויך אייגענע פארם־גוטע לידער און לעבט איבער פרעמדע דיכטונגען, איבער־זעצנדיק זיי. און הלואי זאָל אמאָל פארווירקלעכט ווערן זיין גרויסער חלום פון זיין גרויסער אנטאַלאָגיע.

משה קולבאק

1896 אין סמארגאָן, 1920 — בערלין, 1923 ווילנע, 1928 — מינסק, זינט 1938 — אלערליי ווידערשפרעכנדיקע ידיעות אז ער איז ארעסטירט, גייסטיק קראנק, און אפילו דאָס סאמע טראגישסטע.

דער נאָמען אליין איז שוין אויך א טשודאטשנער — משה קולבאק. סאידן דו ביזט פון סמארגאָן, אזיסט האָסטו קיינמאָל נישט געהערט אזא מאָדנעם נאָמען — קולבאק. און אז דו האָסט איינמאָל דעם נאָמען געהערט וועסטו אים שוין געדענקען דאָס גאנצע לעבן, און אזוי איז דאָס פנים קול-באקס, דאָס גאנצע אויסזען, די גאנצע דערשיינונג, אפילו די שטימע. א מאָגערער, מיט א גרויסער טשופרינע גלאטע און שווארצע האָר ארויף פאר-קעמט, גרויסע און צעשראָקענע אויגן און עס דאכט זיך דיר, אז זיי שטייען ווייט איינס פון אנדערן, און גרויסע צעפאלאשעטע אויערן, אוועקשטייענדי-קע — און זיי מאכן דאָך דאָס פנים נישט אומסימפאטיש — און אז ער רעדט וויגט ער זיך אביסל און די שטימע וויגט זיך אויך, וויגט זיך אזוי ווי דער קלאנג פון גלאָקן וויגט זיך ארויף און אראָפּ. ער איז נישט טומלדיק. כאָטש ער רעדט גאנץ הויך, און כאָטש ער רעדט גאנץ הויך רעדט ער אביסל סודתיק אויך אין דער זעלבער צייט. און ער מאכט מיט די הענט ביים רעדן, אָבער נישט אזוי ווי מנחם מענדל, נאָר אזוי ווי אָראַטאָרן מאכן מיט די הענט כדי צו אקצענטירן דעם קלאנג פון זייער וואָרט, דעם פארנעם פון זייער געדאנק.

קולבאק איז א דיכטער און א פילזייטיקער דיכטער און אין אלע פאָר-מען פון זיין דיכטונג זענען אלע דריי הויפטפאָרמען אויסגעמישט, גוט דורכ-געמישט. ער שרייבט לידער, און ער שרייבט רעאליסטישע פראָזע און ער שרייבט דראמעס. און אין יעדן ליד זיינעם איז דאָ דערציילונג און רעפליקן, דיאלאָגן, דראמע, קאָנפליקט, קלימאקס און אזוי זענען שוין אלע איבע-ריקע פאָרמען פון זיין שרייבן אויסגעמישט. און עס מיט זיך אין זיינע שאפונגען זייער נאטירלעך טיפסטע מיסטיק און הארבסטע ווירקלעכקייט, סענטימענט און ברוטאליטעט, געדאנק און הפקות, לאַגיק און אומזין, און אזוי מיט זיך עס אויך אין זיין אויסערלעכער דערשיינונג — אַט קוקסטו אויף אים און זעסט א סענטימענטאלן יונגען מאן און אַט איז ער ברוטאל און ערדיש און האָט ליב א טרונק און א שווער וואָרט און א שפיי און קען אויפהויבן א פויסט אויך.

א דיכטער דורך און דורך און אן ארטיסט דורך און דורך — געמאסטן-
געוויגענע פאזע מיט אבסאלוטער נאטירלעכקייט אויסגעמישט.

און דער עיקר אין אלץ און אין אלעמען, אין ליד, דערציילונג, דראמע,
אין דער רעדע און אין דער טעאטראלישער רעזשי (קולבאק האָט רעזשי-
סירט גרויסע שילער-אויפפירונגען) אלס לערער (ער איז פינף יאָר לאנג
געוועזן דער דערפאלגרייכסטער לערער אין דער ווילנער רעאל-גימנאזיע
און אז ער איז אוועק האָט אים די שטאַט באגלייט מיט א פראָצעסיע, ווי
אַ רבין) — אין אלץ און אין אלעמען צימצום. אָט דער צימצום, וואָס פאר-
וואנדלט אלץ אין קונסט.

כאָטש זיינע לידער האָט מען נישט אלעמאָל געקענט לייכט פארשטיין,
און נישט פארשטענדלעכע לידער האָבן א טבע צו ווערן נאָך ווייניקער פאר-
שטענדלעך, אז מען דעקלאמירט זיי פון אן עסטראדע — אז קולבאק אליין
פלעגט פאַרלעזן זיינע לידער, אפילו די אומפארשטענדלעכסטע, זענען זיי
געוואָרן אלע אזוי קלאָר ווי אויף דער האנט; ער האָט מיט זיין לעזן אזויווי
ארויסגערעטושירט די אומקלאַרקייטן. און געלעזן האָט ער מיטן גאנצן האַרץ,
מיט עפּיס אזא אָפּנקייט און דאָס ברייטע מויל ברייט געעפנט און די טיפע,
זייער סימפאטישע שטימע רעדט צו יעדן צוהערער באזונדער. און כאָטש ער
לעזט אביסל איינטאָניק, מיט א זינג-זאָנג, ווירקט אָבער יעדעס ליד באזונדער
ווי א „שלאַגער“ און ברענגט די זעלבע פולע אפלאַדיסמענטן. אין דער צייט
פון דער „כאליאסטרע“, מיט וועלכער קולבאק האָט זיך נישט אָנגעקערט (גע-
וועזן אנטאגאניסטיש צו מאַרקישן צוליב זיין אנטאָגאניזם צו נאָמבערגן, ווע-
מעס ליבלינג קולבאק איז געוועזן) האָט ער געוואוינט אין בערלין און אין וויל-
נע. פון צייט צו צייט פלעגט ער קומען קיין ווארשע און אלעמאָל גענומען דאָס
פובליקום מיט שטורעם. כאָטש געשטורעמט האָבן מיר, די „כאליאסטרע-
ניקעס“ — האָט אָבער ביים פובליקום אונזער ליד גופא ווייניג דערפאַלג
געהאט, צו קאָמפליצירט געוועזן, צו ווייניק צימצום. און אזוי גיך קולבאק
איז נאָר געשטאנען אויף דער עסטראדע און אזוי גיך ער האָט נאָר א זאָג
געטון:

העי אַנטאַשא טו אַ קלונג, טו א זונג,
טו א קלונג אויף דער באנדורע — העי, העי.

איז שוין דער עולם אינגאנצן זיינער געוועזן. זיינע לידער — אויף
וויפיל מען האָט נאָר צוגעפאסט מעלאָדיעס צו זיי — זענען זיך אזוי נא-
טירלעך מיט דער צייט געוואָרן פאַלקסלידער, און גלייכצייטיק האָסטו די
זעלבע לידער דריסט געקענט אריינעמען אין אנטאָלאָגיעס פון די סאַמע

ראפנירטסטע שאפונגען. און זיין שאפונג אלעמאָל זייער פאָלקסטימלעך, און זייער יידיש, און עס איז קלאָר, אז הינטער די ווערטער שטייט א מענש מיט א גרויסן יידישן און אלגעמיינעם וויסן, און ער איז אלעמאָל זייער פאָלקסטימלעך-ראדיקאל — וואָלט איך געזאָגט. נישט פראָלעטאריער זענען זיינע העלדן, נאָר פועלים, בעל מלאכות, ארימעלייט, נישט בורזשוען, נאָר גבירים, קולאקעס, באלטאקעס. און זיין סאָציאליזם איז גערעכטיקייטס-זין, פאטריארכאליש אביסל, פאָלקסטימלעך, פראָסט און דירעקט.

דאָס איז געוועזן אין א זומער-אַרט ביי ווארשע, אין א ווילע ערגעץ טיף אין א וואלד, מען זינגט, טאנצט, שרייט און טרינקט און קולבאק איז דאָ און מאַרקיש אויך און ביידע טרינקען זיי מער ווי מען דארף און עפיס גרייט זיך — פילט מען. פלוצלונג צעווערטלעך זיי זיך, און עס גייט נאָר הויך, אזא מאַמענט ווען שיכורע ווערן פלוצלונג ניכטער און פארקערט און מען רעדט מיט אָפענע קאָרטן, וואָס אויף דער לונג, דאָס אויף דער צונג — און קולבאק כאפט זיך ארויס: ביזט ביז אויף מיר, וואָס איך האָב דיר מיט אין דעקלאַמאציע אלע דייןע מיידלעך פון אונטער דער נאָז צוגענומען — מאַרקיש ווערט בלאס ווי די לבנה. דאָס וואָרט האָט אים טיף געטראָפן. עס איז געוועזן אמת. קולבאק און ער האָבן ביידע רעציטירט יענעם אוונט און קולבאק האָט אלע אפלאַדיסמענטן באקומען. מיר, די ארומשטייענדיקע זענען שוין גרייט זיך א וואָרף צו טון און צערייסן די צוויי אויפגעברויזטע דיכטער-צדדים און אָט פאלט טאקע מאַרקיש איבער קולבאק און . . . נעמט אים ארום און קושט זיך מיט אים און צעוויינט זיך פון גאנצן האַרץ . . . און שעמט זיך שטארק און שפילט נאָך צענמאָל מער א שיכורן ווי ער איז געוועזן.

מנחם קיפניס

1878 אין א וואָלינער שטעטל. צו 24 יאָר געקומען און פארבליבן אין ווארשע — פארבליבן אויך אין ווארשעווער געטטאָ.

נישט קיין הויכער איז ער — מנחם קיפניס — האָט זייער אן אויס־דרוקספול פנים, אלעמאָל פול מיט לעבן און באוועגונג. סימנים פון פאָקן אויפן פנים — סימנים פון א שווערער קינדהייט און יוגנט. א מענש, וואָס האָט זיך שווער געדארפט דורכשלאָגן צו דעם, וואָס ער האָט דערגרייכט — און דערגרייכט האָט קיפניס אסך פאָפולאריטעט אויף אסך געביטן. ער איז געוועזן א זינגער ביי חזנים, א זינגער אין כאָר פון דער ווארשעווער מלוכה־אַפערע, א פאָלקס־לידער זינגער, אַ זאַמלער פון פאָלקס־ניגונים און לידער און אן ארויסגעבער פון זיינע אייגענע זאַמלונגען, א פעלעטאַניסט אין יידי־שע צייטונגען און א מחבר פון אנעקדאָטן און הומאַרעסקען־ביכער, אן אמא־טאָר־פאָטאָגראַף, וואָס האָט גאָר גוטע רעזולטאַטן דערגרייכט אויף דעם גע־ביט און חוץ דעם פלעגט ער אויך אויפנעמען געזאַנג־און שטימע־פליטן פאר פאָנגראַפן. ער האָט אמאָל אויך אויפגענומען פּרײַס־שטימע, איז אים אָבער די פליטע צעבראַכן געוואָרן און מיט איר די איינציקע מעגלעכקייט צו דערהאלטן דעם קלאנג פון פּרײַס־קנאל־דונערדיקער שטימע לדורות.

קיפניס איז געוועזן די סאַמאַראַדנע פארקערפערונג פון ווארשעוועריש־קייט, פון געמיטלעכער, ווארשעווער „פּראָשען־פּאַנאַ־בירגערלעכקייט. ער האָט זיך שטאַרק אסימילירט מיט ווארשע, מיטן פּוילישן יידישקייט, כאָטש זיין קינדהייט און יוגנט איז געוועזן הארב און רוסיש־יידיש. קיפניס איז געוועזן מאטעריעל זייער גוט סיטואירט, ער האָט אפילו געהאַט א שם פון א גביר, און יעדער גביר — און דער עיקר א גביר, וואָס דרייט זיך ארום צווישן קבצנים — האָט דאָך א שם פאר א קאַרגן. געוויינט האָט ער אויף א גביריש־בחורישן שטייגער אין איין שיינער שטוב ביי יענעם אויך נאָך זיין פארבינדן זיך מיט זיין שילערין, דער זינגערין זמרה זעליגפּעלד. זיין שטוב איז געוועזן פול מיט אלערליי קוריאָזן און זאַכעלעך און אַלט מעבל און זיין אייגענער שרייב־טיש איז געוועזן אן אַלט שטיק פון אן אמאָליקן פּוילישן שליאַכציץ מיט אלערליי געהיימע און אָפּענע שופלעדלעך און טריק־באַ־העלטערס פאר געהיימע דאַקומענטן און ליבעס־בריוו, וואָס מען דאַרף בא־האַלטן פאר דער גראַפֿינע, אָדער באַראַנין, לאַנגווייליק איז שוין נישט גע־וועזן ביי קיפניסן, אָט ווייזט ער דיר טשיקאווע פּאַטאַגראַפֿיעס אין אלער־ליי טשודאַטשנע, צופּעליק אויפגעכאַפטע פּאַזעס פון באַרימטע יידישע שריי־

בער, אָט ווייזט ער דיר בריוו פון זיי און אָט מאַנוסקריפטן זייערע, און אלץ איז מאַדנע און אויסערגעוויינטלעך און קוריאַז, ווייל קיפּניס האָט ליב גע- האט אלערליי קוריאַזן.

די וויטאליטעט פון דעם ייד האָט גאָר קיין גרעניצן נישט געהאט. און אלעמאָל האָט ער געהאט צייט אויך. קיינמאָל זיך נישט געיאָגט. אָט גייט ער זיך פּאַמעלעך פון רעדאַקציע, וווּ ער האָט איבערגעלאָזן זיין העכסט-אַקטועלן פעלעטאָן — א שמועס מיט א ווארשעווער פאן-מעצענאס — און ער גייט אין ליטעראטען-פאריין אויף א זיצונג, ווייל ער האָט אייביק בא-לאנגט צו דער פארוואלטונג. און גאָר דער זיצונג וועט ער נאָך זיצן און בטלענען מיט חברים און אין אוונט פאָרט ער אוועק אויף א קאָנצערט אויף יענעם עק פוילן ערגעץ און אויף צו מאָרגנס דארף ער ווידער זיין אויף א קאָנצערט אויף דעם עק פוילן ערגעץ. און אויף צו איבערמאַרגנס האָט ער זיך גאָר זיין יערלעכן קאָנצערט אין ווארשע פאר א פאָר טויזנט מענשן און חוץ די קאָנצערטן, וואָס ער אָרגאַניזירט זיך אליין איז ער נאָך פאר-בונדן מיט דעם היימישן אימפּרעסאַריאַ יאַנקעלע דאַנציקער — און ווער קען נישט יאַנקעלע דאַנציקער אין גאַנץ פוילן, און אָט ברענגט מען אריין א פריש פעקל „פאָרווערטסן“ — איז דאָרט גאָר דאָ א גאַנצע זייט מיט קיפּ-ניסעס בילדער און גאָר גוטע בילדער, אן אמתע זייט מיט פאַראייביקונג פון פאַרשווינדנדיקע יידישע טיפּן פון ווארשעווער קראשינסקיס גאָרטן און די נאָלעווקעס.

שוין נאָענט א זעכציקער, קיין סך שטימע איז שוין נישט געוועזן און אלעמאָל אָפטער פלעגט שוין זיין פאַרטנערין אויפטרעטן אליין, אָבער קיפּ-ניס האָט נאָך נישט נאָכגעגעבן און ביי א פאַסיקער געלעגנהייט פלעגט ער זינגען און ענטוויאזמירן דעם עולם, זיין עולם פון צענדליקער יאָרן. — די פאַרדינסטן קיפּניסעס ביים פאַפּולאַריזירן דאָס יידישע פּאָלקס-ליד זענען גרעסער ווי מען שטעלט זיך דאָס געוויינטלעך פאָר. זיכער איז ער דער גרעסטער אויף דעם געביט. און כאָטש ער האָט ליב געהאט דערפאַלג, פלעגט ער אים אָבער קיינמאָל נישט דערגרייכן מיט ביליקייט. — וווּ גאָר עס האָט זיך ערגעץ פאַיאַוועט א נייער יידישער פּאָלקס-ניגון האָט אים שוין קיפּניס אויפגעכאַפט און פאַרשריבן און אלעמאָל שפּעטער מיטגעטיילט פון וועמען ער האָט די נייע פּאָלקס-ווערטער, אָדער פּאָלקס-ניגון באקומען. מאכט זיך אַמאָל, אז מאַנגער קומט פריש צו פאָרן פון רומעניע מיט א שפּאַגל-נייעם פּאָלקס-ניגון און קיפּניס האָט געוואוסט, אז מאַנגער איז א מנגן, ווייל ער ביי אים קויפּן דעם ניגון, ווערן זיי מושווה אויף כמה וכמה גלעזלעך פון פיינסטן ליקער, שטייען זיי שוין ביים בופעט און קיפּניס זאָגט: גיב אהער

דעם ניגון — זאָגט אָבער מאַנגער: וויאזוי קען איך דיר געבן דעם ניגון פריער, טאָמער וועסטו שפעטער נישט שטעלן די גלעזעלעך? — זאָגט אָבער דערויף קיפּניס — און מיט רעכט: וויאזוי קען איך דיר געבן די גלעזעלעך פריער, טאָמער וועסטו שפעטער נישט געבן דעם ניגון? — איז דאָס טאקע א כעלעמער פּראָבלעם. . . און אויף כעלעמער פּראָבלעמען איז קיפּניס גע-וועזן א ספעציאליסט. האָבן זיי ביידע פאַרשטאַנען די פיינע קאַמישע סי-טואציע און האָבען זי אויסגעצויגן וואָס לענגער. אן עולם חברים פון שריי-בער-קלוב האָט זיך אַרומגעשטעלט און שעהן-לאַנג האָט מען אוועקגעלאכט ביי אַט דער סצענע אין אונזער טייערן, גוטן כעלעם צווישן אונזערע צוויי חכמים איציק מאַנגער און מנחם קיפּניס. וויאזוי די מעשה האָט זיך געענ-דיקט געדענק איך שוין נישט — מעגלעך, אז זיי שטייען נאָך און דינגען זיך נאָך און דער ניגון איז נאָך אלץ נישט פאַרשריבן. . .

וואָס ער טוט דאָרט אין וואַרשעווער געטטאָ — קיפּניס — ווער ווייסט. זיינע פּאַלקס-לידערזאַמלונגען וואַנדערן איבער דער וועלט, ליגן אויף יעדן יידישן זינגערס נאָטן-טיש, און וווּ נאָר א קאַנצערט פון יידישע פּאַלקס-לי-דער — איז שוין זיכער א האַלבער פּראָגראַם גענומען פון קיפּניסעס זאַמ-לונגען. — אַט זע איך אים שטיין פאַר מיינע אויגן מיטן פיינעם פעלצל, אויסגלעסטנדיק דאָס טייערע קעלנערל און ער שמייכלט צופרידן, זיין לעבן איז אויסגעפילט. זיין צוקונפט איז זיכער, און קיינעם קיין שלעכטס האָט ער נישט געטון, אדרבא וואַרבא . . .

יוסף קירמאן

1896 אין ווארשע, סאלדאט אין דער פויליש-רוסישער
מלחמה 1919, כל ימיו אין ווארשע, געבליבן אין געטא.
1943 טראגישע ידיעות וועגן אים.

אז איר לעזט יוסף קירמאנס אכצן לידער, אונטערן נאמען „הונגער“,
וואס זענען דערשינען אין יאר 1926 אין דעם זאמלבוך „ווארשעווער שריפטן“
איז פונקט ווי איר וואלט געלעזן א באשרייבונג פון ווארשעווער געטא אין
יאר 1942. דער חילוק איז נאָר, וואָס דעמאלט איז עס נאָר געוועזן די באַ-
שרייבונג פון א פראגמענט פון יידישן ווארשע, דעם אַרימסטן טייל ארום
דעם פּוּריסאַווער פּלאַץ, וווּ קירמאן איז געבוירן און דערצויגן געוואָרן און
היינט זעט גאנץ יידיש ווארשע אַזוי אויס.

יוסף קירמאן איז געוועזן דער זינגער פון ווארשעווער געטא אנדערט-
האלבן צענדלינק יאָרן פאר דעם געטאָ. א מאַדנע זאך, אַליין א יונג, א ריז,
א שמשון הגיבור אין אונזער שרייבערישער חברותא, כאַטש קיין צו הוי-
כער איז ער נישט; הייסט דאָס, אז די נויט פון וועלכער ער איז אַרויס האָט
קיין פּוּרישע שפורן אין אים נישט געלאָזן — נאָר די גייסטיקע שפורן זע-
נען געוועזן אַזעלכע, אז ער האָט וועגן קיין זאך נישט געשריבן און נישט
גערעדט ווי נאָר וועגן דער נויט פון די אַרימע יידישע געסלעך אין וואר-
שע, דווקא דער גוף איז געבליבן נישט אַנגערירט ממש און דווקא די נשמה
פארווונדעט טיף און אויף אייביק.

אויף וויפיל מיר איז באוואוסט האָט קירמאן נאָר איין ביכל לידער
אַרויסגעגעבן, עס איז געוועזן אין יאר 1930, דאָס ביכל רופט זיך מיט א
מאָדנעם נאָמען „איבער שטאַק און שטיין“, וואָס דאָס הייסט ווייס איך
אַליין נישט. קירמאן האָט עס מיר קיינמאָל נישט געקענט אויפקלערען, ער
האָט אַליין אויך נישט געוואוסט, ער האָט בכלל נישט אלעמאָל זיין אייגענע
פּאַעזיע פארשטאנען. דאָס קלינגט ווי א פאַראַדאַקס, דאָס איז אַבער אן אמת.
„איבער שטאַק און שטיין“ — פלעגט קירמאן וועלן געבן צו פארשטיין,
קומט דערפון, וואָס מיין מאמע, אז איך פלעג מיר ארומיאַגן אין גאס און
קומען א צעיאַכמערטער אהיים, האָט גענומען אויף מיר שרייען: האָסט
דיך שוין ווידער ארומגעיאַגט „איבער שטאַק און שטיין“, דו לאבונ אַינער,
דו ! — מיין איך, אז א דיכטער, וואָס באזינגט אַט דעם „שטאַק און שטיין“
דארף אַזוי אַנרופן זיין ביכל.

א פשוט פנים; מיט זייער געדיכטע, שווארצע האָר ארויף פארקעמט
איז פול דער קאָפּ איבערן נידעריקן שטערן, א פעסט פנים, נישט שוין און

נישט מיאוס, נאָר א פראַסט מיידל געפעלט דאָס שטארק און א ראפינירט מיידל, וואָס בענקט נאָך פראַסטקייט געפעלט עס אויך זייער שטארק, גרוי־סע, ברוינע, ווייניק אויסדרוקספולע אויגן, זייער ברייטע און פולע ליפן און אז ער רעדט בייגן זיך די ליפן אביסל אָן א זייט. און הענט האָט ער, ריזיקע הענט, הענט פון א מויערער, פון א שטיינהאקער, פון א קוילן־שארער, אָבער זיין פראַפעסיע איז נישט אזא שווערע דווקא, ער איז א שטעקן־מאכער. ווארשעווער יידן האָבן אסך געדרייט מיטן שטעקעלע אין גאס, איז דאָס געוועזן נישט קיין שלעכטע פראַפעסיע. קירמאן פלעגט רעדן מיט א טיפער ברוסט־שטימע, קיינמאָל קיין וויץ נישט געמאכט, קיינמאָל פון קיין וויץ נישט געלאכט אויפן אָרט. זיין מוח האָט געארבעט לאנגזאם. אמאָל האָט ער זיך פלוצלונג צעלאכט — דאָס האָט געקענט זיין פון א וויץ, וואָס ער האָט נעכטן אָדער פאראכטאָגן געהערט און דער וויץ איז אים פלוצלונג געקומען אויפן זין און האָט אים א קיצל געטון . . .

אמאָל, דאָס איז געוועזן אויף א „ליאמע“ אין קאציזנעס ווילע אין שווידער, ביי ווארשע, האָט מאַרקיש א קאַמאנדעווע געטון, אז מען דארף צעשטערן די וועלט און אָנהויבן פון קאציזנעס ווילע, וואָס מען האָט זי שוין אונטער דער האנט. שיכור זענען אלע געוועזן און געלאכט פון דעם נישט שלעכטן וויץ. און ווייטער זיך געוויצלט. אָבער אין א האלבער שעה ארום האָט מען געהערט דומפיקע קלעפ פון ערגעץ פון דער וועראנדע. לויפט מען ארויס און דאָ שטייט קירמאן מיט זיינע ריזיקע פויסטן און קלאפט אַרויס איינס ביי איינס און זייער סיסטעמאַטיש בעלקעס פון קאציזנעס ווי־לע. מען האָט אים קוים איינגעהאלטן. ער האָט די זאך גענומען זייער ערנסט. אז מאַרקיש, וועמען ער האָט געקוקט אין מויל אריין ווי א סאַלדאט דעם קאַמאנדיר, האָט געהייסן איז נישט שייך זיך אָפצוזאָגן און כוח איז גראד דאָ אין די הענט . . .

דומפיק ווי יענע קלעפ פון פויסטן אויף האַלץ זענען די לידער פון קירמאן. נישט אלעמאָל קלאָר, אָבער דאָס אלגעמיינע בילד זייער קלאָר, דאָס בילד פון דער נויט. אין איינעם פון זיינע לידער באשרייבט ער דעם טויט פון זיין שוועסטער. זי ליגט א גאנצע נאכט אויף דער ערד אין דער אַרימער שטוב און דער טאטע גייט ארום א גאנצע נאכט ארום איר און קלאפט מיט א שטעקן אין דער פאָדלאָגע, אז די שטשורעס זאָלן נישט באַ־פאָלן און נישט אָנבייסן די טויטע שוועסטער זיינע. ווי אַפט איך דערמאָן מיך דאָס בילד רינט עס ווי זאמד דורך מיין חוט השדרה אדורך.

וויפיל מיר האָבן זיך געמיט צו פארפיינערן קירמאנס סטיל, ארויסצו־נעמען די אומקלאַרקייטן פון זיין פּאַעזיע, ער איז געוועזן אין זיך פאר־

גלויבט ווי מאהאָמעד אין זיינע „סוראס“. יעדעס וואָרט איז הייליק. האָט מען געוואָלט א וואָרט ביי קירמאנען פאריכטן, האָט ער פון אויפֿרעגונג אַנ־געוויבן אזש צו שוויצן און זיך צו ווישן דעם שטערן. אמאָל האָב איך אויס־געפועלט ביי אים, אז איך זאָל קירצן א צוויי שורות אין זיינס א ליד, וואָס איך האָב געדארפט דרוקן אין א צייטשריפט. איך האָב מיך שוין גערימט פאר די חברים מיט מיין זיג. אָבער אויף צו מאַרגנס, זייגער זעקס אין דער פרי קלאַפט מען צו מיר אין טיר. דאָס האָט קירמאן נאָך א שלאַפֿלאַזער נאכט און איידער ער גייט אוועק צו זיינע שטעקענעס, באשלאָסן מיר צו זאָגן, אז אויב איך באשטיי דווקא אויף דער קירצונג זאָל איך אים שוין בע־סער צוריקגעבן די לידער אינגאנצן. . . איך האָב די שורות צוריק צוגע־שריבן, אָבער נאָכן אַפֿדרוקן האָב איך מיך אָנגעזעצט בייזוויליק אויף קיר־מאָנען, אז ער זאָל מיר די שורות אומבאדינגט לאַגיש אויפקערן. קירמאן איז אָבער געוועזן לויטער אינטואיציע און אינסטינקט און זיין איינציקע לאַגיק איז געוועזן, אז אַזוי האָט ער עס געמוזט אויפשרייבן ווייל אזוי איז עס געקומען פון זיין פעסטן, נידעריקן שטערן אונטער דער מעכטיקער טשופרינע אין זיינע פעסטע הענט אריין. קירמאן האָט מיט זיך קיין וויכוחים נישט געפירט און קיינמאָל אויך נישט קיין וויכוחים מיט אנדערע. — פאר־וואָס דער פיזישער ריז און גוטער פארדינער האָט ניט חתונה געהאט, ווייס איך נישט. ער האָט געהאט גרויסע פליכטן צו זיין משפחה און האָט גע־בראכט גרויסע קרבנות דערפאר. אפשר איז דאָס די סיבה געוועזן.

דוד קעניגסבערג

1892 אין א שטעטל ביי לעמבערג, פינף יאָר א סאַלדאט, שפּעטער אונטער-אַפיציר אין און פאר דער ערשטער וועלט-מלחמה, קיינע אויסלאנד-רייזעס, געוויינט אין א דאָרף נעבן לעמבערג און יאָרן-לאנג אין לעמבערג. ערגעץ דאָרט געבליבן נאָך 22טן יוני 1941.

מען זאָגט, אז די וועלט וואָלט באשטאנען פון לויטער גאונים און גרויסע אויפטווער — נאָר זי וואָלט אפשר לאנג שוין געוועזן א קעגנזייטיק אויסגעשאַכטענע — ווען אין דער וועלט וואָלט געוועזן מער אמביציע. ווי פאראדאָקסאל דאָס קלינגט — זאָגט מען — האָבן די מענשן א מינימום פון דעם שטארקן, וועלטן-בויענדיקן שטאַף, וואָס רופט זיך אמביציע. אזוי זאָגט מען.

און דוד קעניגסבערג וואָלט אפשר געוועזן דאָס סאמע אויבערשטע פון שטייסל אין דער יידישער פּאַעזיע און בכלל אין דער יידישער ליטעראטור און אפשר נאָך מער, אויב ער וואָלט געהאט א קליין ביסל מער אמביציע, אָדער אויב די אמביציע זיינע וואָלט געוועזן א קליין ביסל מער רעאל. אין אים זענען אלע סימנים פון געניאליטעט. ער איז א אונטערמיטלהויכער, האָט א לאנג פנים, קליינע ווילדע אויגן, א לאנגע נאָז, א קליינעם שטערן, א נישט סימעטריש מויל, קליינע, קרומלעכע אויערן, שיטערע, שווארצע, גלאטע, גלאנציקע האָר, ער איז נישט קיין שיינער, נאָטירלעך, אָבער אַט דאָס פנים זיינס קען ווערן זייער איינגעבאקן אין הארצן, עס איז פול מיט לעבן, עס איז פול מיט לעבן ווי א טאָטער אויף א סטעפּ מיט זיין פלינקען, קליינעם פערד. דוד קעניגסבערג מיינט עס אין פולן ערנסט, אז ער שטאמט טאַקע פון די טאָטערס, וואָס האָבן אמאָל פארפלייצט די געגנט נעבן לעמבערג, ווו זיין פאמיליע וווינט אין די דערפער שוין פון הונדערטער יאָרן אָן. אַט אזוי, אז מען זעט אים, קעניגסבערגן, און דערצו אין זיין אייביק אַרימען הולך, און דערצו איז ער א בלאסער, וואָלטסטו געמיינט, אז ער קען קיין צוויי נישט ציילן און דערצו איז ער א קוק מיך אָן און ריר מיך נישט אָן. אָבער אַט צורעדסטו דיך מיט אים און זעסט, אז ער איז א היפשער בקי אין אלע דיסציפלינען און אָנגעשטאַפּט מיט קלאַסישן וויסן און א קענער פון אסך שפּראַכן; און אזוי אויך פיזיש. אַט ווי נישט אָנזעוודיק ער איז, איז ער מוסקוליעז ווי א גריכישע סטאטוע פון אן אטלעט און פלינק ווי א וועווערקע. אויפהויבן א ריזיקע משא איז ביי אים ווי א פעדערל אוועקצור-בלאָזן, און א טענצער איז ער דער בעסטער אין דער יוגנט געוועזן. האָט

אַלע שקצים אין זיין דאָרף איבערגעטאנצט, און פריסיודעס האָט ער אויך געקענט, כאָטש אין גאליציע איז דאָס נישט אין דער מאָדע, און אז עס איז גאָר פריילעך געוואָרן אויפן געמיט האָט ער זיך גאָר אוועקגעשטעלט גיין אויף די הענט, איבער די שטולן, איבער טישן, איבער בענק, — יא, ווי פא-ראדאָקסאל דאָס זאָל נישט קלינגען, און עס קלינגט אפשר גאַרנישט אזוי, זינט איך קען קעניגסבערגן, זינט דעם יאָר 1910, זענען דאָס אין מיינע אויגן סימנים פון געניאליטעט. — און באלד די ערשטע פאָר לידער זיינע, וואָס ער האָט געדרוקט צו זיינע זיבעצן יאָר און געשריבן צו זיינע פופצן יאָר זענען געוועזן פערפעקט. עס גלויבט זיך נישט, אָבער דאָס איז אזוי, דאָס זענען געוועזן די ערשטע קלאסישע סאַגעטן אין יידיש. — און עפיס איז באלד נאָך זיין ערשטן דערפאָלג אין אים פאָרגעקומען, וואָס האָט אים — קעניגסבערגן — אזוי ווי ארומגעשליפט די פיס, ער זאָל זיך אייביק מוזן פלאַנטערן אין עפיס און נישט קענען גיין פאָרויס. אלע גיבן ארויס ביכלעך, ער וויל נישט. — פארוואָס, קעניגסבערגן? — גלאט אזוי. — דריי-מאַל האָב איך צונויפגעשטעלט און געזאָרגט פאר קליינע אויסגאבעס פון זיינע לידער. דאָס לעצטע מאָל שוין אין יאָר 1921. אליין האָט קעניגסבערג פאר אן אויסגאבע נישט געזאָרגט, איז טאקע נישט דערשינען. — און אָט פארבינדט ער זיך — מאן און ווייב — מיט זיין מאַמעס יינגסטער שוועס-טער. לויטן גזעזעץ איז די חתונה גילטיק, אָבער לויטן יידישן דין נישט. און די יישובניקעס אין דאָרף פייניקן אים דערפאר. עס שטארבט דאָס ערשטע קינד . . . גאָטס פינגער ? עס ווערן אנדערע קינדער געבוירן, בלייבן לעבן. — קעניגסבערגן ציט עס צום דאָרף און עס ווארפט אים פון דאָרט ארויס, וואָס וועט ער דאָרט אויסזיצן? ער קומט קיין ווארשע מיט זיין משפחה צו ווערן א לערער, אָבער אינמיטן דערינען איז ער אויס די צייט, אנטלויפט ממש ביי דער לבנה. — מען לאדט אים איין צו שרייבן ארטיקלען, וועט ער דווקא שרייבן אויף אזעלכע טעמעס און אזוי אויפגעפאָסט, אז קיין צייטונג וועט עס נישט קענען דרוקן. — ער רעדט זיך איין, אז זיין יידיש איז דער בעסטער און ריינסטער און גיט ניט נאָך קיין שריט, אָבער זיין יידיש ווערט מיט דער צייט פארעלטערט, דייטשמעריש, די יידישע ליטעראטור איז גע-גאנגען מיט זיבן-מילן-שטיוול פאָרויס, קעניגסבערג וויל דווקא בלייבן אין זיינע שטיוול — ער טראָגט טאקע צום ליכסטן פשוט שטיוול. ער איבער-זעצט האַמער, ער איבערזעצט מיצקיעוויטש, גרויסע מייסטערווערק, אָבער ער ברענגט עס נישט צו דער עפנטלעכקייט. — כמעט אלע גאליציש-יידי-שע שרייבער זענען זיך שוין פון לאנד צעלאָפן, קעניגסבערג בלייבט דאָרט, איינגעשפארט און צוגעבונדן צו זיין גורל ווי א פויער טאקע — וואָס ער איז עס אסך, אסך יאָרן געוועזן. איך האָב אים אמאָל באזוכט אין זיין דאָר-

פישער כאלופע אין זיין דערפל האַנאַטשאָוו. ער האָט מיך דאַרט איינגעלאדן אין א קרעטשמע צו איינעם פון זיינע אימצאָליקע פעטערס און האָט זיך פאר מיר בארימט מיט זיינע שיינע שוועסטערקינדער, האָט זיי געקניפן אין די באקן און יענע זענען זיך פארויטלטע און מיט קוויטשערייען צעלאפן.

ווי איבעראשט זענען מיר אלע געוועזן, ווען נאָך דעם אריינמארש פון דער סאָויעטישער מאַכט אין לעמבערג, אין יאָר 1939, ווערט דוד קעניגס-בערג דער פאַרזיצער פון דאָרטיקן יידישן שרייבער-פאריין. פאר דער בריי-טער יידישער וועלט איז דאָס געוועזן א — נאָך אזויפיל יאָרן פון כמעט שוויגן — שיר נישט אינגאנצן אומבאקאנטער נאָמען. אָבער פאר די גע-ציילטע קעניגסבערג-ענטוואסען און גלויבער אין זיין געניוס (נישט גע-קוקט אויף אלע אנטווישונגען) איז דאָס געוועזן ממש אן אנטפלעקונג און א בליץ פון דער האַפענונג, אז אפשר איז שוין געשען דאָס נס און אפשר איז ער שוין ווידער-געבוירן געוואָרן. און — אויב ער וועט נאָר איבערלעבן — וועט ער ווידער-געבוירן ווערן. פאר אזעלכע נאָטורן איז קיינמאָל נישט צו שפעט.

ער האָט ליב געהאט שטוקעס, קעניגסבערג, פלוצלונג אויסצוואקסן הינטער דינע פלייצעס און זיך ווילד צעלאכן, אזש א בת-קול זאָל צוריק-לאַכן — און אזוי וואָרט איך נאָך אלץ, אז ער וועט זיך פלוצלונג צעלאכן און באווייזן הינטער די פלייצעס פון דער יידישער ליטעראטור מיט געניאלע דיכטערישע ווערק, אזוי ווונדערבאר און פערפעקט ווי זיין אָנהויב.

רחל ה. קארן

געבוירן אין פידליסיק, א דארף נעבן פשעמישל, 1915-
1918 ווין. זינט 1939 אין ראטן-פארבאנד.

דאס איז געוועזן אין יאר 1919 אין ווין, א יאר פון די שענסטע האַפע-
נונגען. מיר האָבן דעמאָלט געהאט א פארלאג „דער קוואל“ און ארויסגע-
געבן א צייטשריפט „קריטיק“. אונזער ערשטער אבאָנענט איז געוועזן פון
פשעמישל, א מיידל מיטן נאָמען רחל העררינג. זי האָט געשיקט געלט
און האָט אונז אָפט געשריבן קארטלעך מיט בלויעם בלייטשיפט און אסך
גרייזן אין אומבאהאַלפענעם יידיש. אין יאר 1922 האָב איך שוין געוווינט
אין ווארשע, געקומען אמאָל צו מיינע טאטע-מאָמע קיין רעדיס, א שטעטל
נישט ווייט פון פשעמישל. דער טאטע איז גראד געפאָרן געשעפטליך אהין,
געבעטן מיר מיטפאָרן. שוין אין פשעמישל האָט ער מיר געזאָגט, אז צו אים
האָט זיך געווענדט א יונגע פרוי פון א „שיינער באלעבאטישער משפחה“,
אַ פרוי פון א מעדיצינער, וואָס האָט זיך גענומען צו לעדער-געשעפטן, מיט
דער בקשה, אז טאָמער וועל איך זיין אין רעדיס זאָל מען מיר באקענען מיט
איר. איך האָב מיר אין אָנהויב געווערט — מחמת דער טאטע האָט מיר גע-
זאָגט, אז די יונגע פרוי איז אויך א דיכטערין — און איך האָב מיר שוין
פאָרגעשטעלט די דאָזיקע דיכטונגען. דער טאטע מיינער, אלעמאָל א דזשענ-
טעלמען, האָט געוואָלט האלטן וואָרט, צוגעשטאנען און אפילו מיטגעגאנגען
ווייל ער האָט געוואָלט זען א באגעגעניש פון צוויי דיכטער. עס איז גע-
וועזן פרי. אלץ נאָך צעשוּיבערט, האלב-נאַקעט, דאָס ערשטע און איינציקע
קינד פון דער יונגער פרוי האָט זיך געפאטשקעט אויף דער פאָדלאַגע אין אַ
קאלוזשקעלע פון א איבערגעקערט טעפל קאווע און נאָך עפיס און דאָ קומען
אַריין צוויי יידן, ביידע מיט בערד, ווייל אויך איך האָב נאָך דעמאָלט א באַרד
געטראָגן און ווילן זיך זען מיט דער דיכטערין. אין פינף מינוט ארום איז
אין שטוב געוועזן פערפעקטע אַרדנונג, ווייל די יונגע פרוי איז געוועזן א
מערקווידיקע בריה אין באלעבאטישקייט, א שמעקענדיקער גאליציאנער
פרישטיק מיט בולקעס, קאווע אויפן טיש און נאָך פינף מינוט שפעטער בין
איך געוועזן פארוויקלט אין א טיפן ליטערארישן שמועס מיט א הויכגע-
בילדעטער, סאָי אין דער יידישער און סאָי אין דער אלגעמיינער ליטערא-
טור שטארק באַהאוונטער יונגער פרוי. זי האָט גערעדט און געמישט דריי
שפראַכן, ווי אלע אינטעליגענטע, נאַציאָנאַל-יידישע גאליציאנער; יידיש,
פּויליש און דייטש. איך האָב באלד אויסגעפונען, אז דאָס איז סאקע די ערש-
טע אבאָנענטין פון דער „קריטיק“, און היינט הייסט זי קאַרן, און דער מאן

רופט זי „רוזשיא“ — צוויי שעה שפעטער האָב איך מיך ארומגעקוקט, אז דער טאטע איז ערגעץ נעלם געוואָרן, די זאך האָט אים מער נישט אינטער־רעסירט, נאָר זיין זון איז געבליבן פאראינטערעסירט מיט זיין גאנצן הארץ, נישט ווייניקער ווי צוועלף יאָר צייט זינט יענער פרימאָרגן־שעה. — זי איז א פרוי מיט א שטעל רחל ה. קאָרן, גוט מיטלהויך, פעסט געבויט, טונקלע האָר, דאָרפיש, קינדהייט אין דאָרף ביי יידישע פאָמיעשטשיקעס, א א יידיש פנים, נישט קלאסיש יידיש. פעסטע און שארפע פנים־שטריכן, פוֹ־לע און דאָך שארפע. אן אויסדריקליכע נאָז און געדיכטע, צוזאמענגעוואק־סענע ברעמען. וואָלט זי נישט אזוי קורצזיכטיק געוועזן, וואָלט זי געוועזן זייער א שיינע. זי קעמפט מיט דער קורצזיכטיקייט, טראַגט נישט קיין ברילן, דערקענט די מענשן כמעט אזוי ווי יצחק־אבינו, לויט דער שטימע און האָט אלס קינסטלערין איינס פון די שארפסטע, אָפענע אויגן אין דער יידישער ליטעראַטור. . . . איינע פון די בילדערריכסטע דיכטער־ינגס און פּראָזע־שרייבער־ינגס, זי איז פול מיט ענערגיע, מיט דינאמיק, אפילו אביסל איבער־הויך, כמעט אבסאָלט אוממוזיקאליש, מען דערקענט עס אין ריטם און אין גראם פון אירע לידער. אין איר איז אייביקער קאמף פון א צארטער דיכטער־רין, אזוי צארט ווי אירע אייביק בלייכע, דינע, זאָרגפולע הענט מיט א ברוטאלער פּראָזע־שרייבער־רין, וואָס ווען דו וואָלסט זיין מיט צען קעפּ וואָל־סטו אָן דער הילף פון דער אונטערשריפט נישט דערקענט, אז א פרוי האָט דאָס געשריבן. ליד און פּראָזע וואַלגערט זיך אין קאמף ארום אין אירע ליי־דער, און פּראָזע און ליד אין אירע דערציילונגען. אָבער אין תוך איז זי א פּראָזאַיקער. אירע ביכער הייסן: דאָרף, ערד, רויטער מאָן — דאָס צווייטע איז א ברוטאל פּראָזע־בוך. פארהאַנען ביי אונז דיכטער, וואָס פאר־שטייען דעם מענש אין שטאַט, אויב עמיץ פארשטייט דעם מענש אויף ערד, פון ערד, אין דאָרף — איז דאָס רחל ה. קאָרן. און נאָך קעמפן כסדר אין איר: די דורות פון קליינבירגערליכער דערציאונג — איר יונגפארשטאַָר־בענער פּאָטער איז געוועזן א טיפּ פון א טרוימער, א משכיל, א לונגען־קראַנ־קער גאָר — מיט אן איינגעבוירענעם זין פאר גערעכטיקייט פארן שטומען, ליידידיקן נפש. פאר איר סאַציאַליזם האָט זי — כאַטש א פרוי — אויך פאר תפיסה נישט מורא געהאַט. געזעסן א צייט לאנג ארעסטירט אין פּשעמישל. — די ריין פּערזענליכע איבערלעבונגען אין דער דאָזיקער טיפּסטער און לאנגדויערנדיקסטער באקאנטשאפט מיינער מיט א פרוי לאָז איך דורך נאָ־טירלעך, אפילו אין מייך לעקסיקאָן, וואָס איז אזוי אויך שוין מער ווי גענוג אינטים און סוביעקטיוו. — רחל קאָרן האָט א ליידנשאפט פאר דער קיד, איך האָב קיינמאָל נישט געקענט דערגיין צי די ליידנשאפט וועגט איבער אין איר די פון שרייבן, ווי די זאך זאָל נישט זיין, איינמאָל האָט זי איבער־

געלאָזן א טיפן ליטערארישן שמועס מיט א גרופע פון די בעסטע שרייבער יידישע אין ווארשע, בשעת איינעם פון אירע זעלטענע באזוכן אין דער הויפטשטאָט און האָט זיך אוועקגעזעצט מיט א באקאנטער פרוי אָפצושרייבן פון איר א פּאַר רעצעפטן פון אַריגינעלע קימל-קיכלעך און וועגעטארישע לאַטקעס. אירע מיטאַגן האָבן געהאט א שם און פּאַרנדיקע ווארשעווער שריי- בער פלעגן מאכן גרויסע אומוועגן אין זייערע רייזעס אבי אריינצופאַרן קיין פשעמישל צו דער דיכטעריין-קולינאַר-קינסטלעריין אויף א פּאַר מאַלצייטן. און פונקט ווי זי איז געוועזן די גאסטפריינטלעכקייט אליין אזוי איז זי קארג געוועזן אויף א ליטערארישן קאָמפלימענט ווי א פרומער ייד אויף א שבועה. זי האָט פארשטאנען ליטעראטור ביז אין די עלעמענטן אריין ווי מאכלים. אָפנארן זי מיט א שלעכט ליד אָדער א שלעכטער דערציילונג איז געוועזן פונקט אזוי שווער ווי אָפנארן איר געשמאק מיט פאלש פארגרייטע מאכלים. איינמאַל האָב איך זי דאָך אָפגענארט. כאַטש א פּערזענליכע איבערלעבונג — וועל איך דערציילן. יא, איינמאַל האָט אונזער פריינטשאפט אָנגעהויבן דין און שיטער ווערן. האָב איך גענוצט א טריק. געדרוקט אין א דורך מיר רעדא- גירטער שריפט אן אימיטירט, זייער צאַרט פרויען-ליד, אונטער א פרויען- נאָמען „אסתר טאמבור“, דאָס ליד האָב איך אליין געשריבן. צוויי טעג שפע- טער איז קאָרן „צופעליק“ געוועזן שוין אין ווארשע. די ערשטע פראגע: קענסטו מיר אפשר באקענען מיט דער דאָזיקער אסתר? נישט קיין שלעכט ליד. צוויי טעג שפעטער האָב איך אויסגעזאָגט דעם סוד. די פריינטשאפט אָבער איז שוין ווידער געוועזן גוט און דויערנדיק. — עטליכע טעג פארן אויסברוך פון דער מלחמה האָב איך באקומען א טיף-אומעטיקן בריוו פון רח'לען — כמעט אינגאנצן צונויפגעשטעלט פון ציטאטן פון די פרויען- לידער פון יאהאן וואָלפגאנג געטהע. א האלבע יידישע ליטעראטור איז אוועק שוין דעמאַלט פון פוילן — זי, איינע צווישן די ווייניקע, איז געבליבן און דערצו נאָך אין א פּראָווינץ-שטאָט, צוגעבונדן צו איר קיך — וואָס מען האָט איצט שוין אזוי זעלטען באזוכט און באוונדערט — צו איר פאמיליען- לעבן מיט איר גוטן און געדולדיקן מאן, צוגעבונדן צו דער שולע פון איר שלאנקער טאָכטער — די וואָס האָט דעמאַלט דאָס טעפל קאווע אויף דער פּאָדלאָגע איבערגעקערט — רעניאַ, רעניאַ איז נאָך 1939 געוואָרן א סטודענטין פון מעדיצינישן פאקולטעט אין דער מאַסקווער אוניווערזיטעט. א דאנק איר האָט זיך איר מוטער דעם 22טן יוני 1941 געפונען ווייט פון איר היימשטאָט און דערפאר געראטעוועט געוואָרן, איינע פון די ווייניקע פון דער גרופע לעמ- בערגער יידישע שרייבער. אין יענעם לעצטן בריוו פארן אויסברוך פון דער מלחמה האָט זי געשריבן (ציטירנדיק געטהע): נור ווער די זעהנוכט קענט ווייס וואָס איך ליידע —

צווישן 1939 און 1941 האָט זי זיך געפונען נישט ווייט פון דעם אָרט וווּ מיין מאמע האָט זיך געפונען און זי האָט זי געשטיצט, די אלטע פרוי — כאַטש עס איז שווער געווען דאָס צו טון. איך געדענק: זי — רחל — איז שוין אליין געווען א מאמע פון א דערוואקסענער טאכטער, אָבער אז זי האָט זיך געגריסט מיט אן עלטערער פרוי האָט זי איר געקושט די הענט. אזוי פלעגט זי אויך אלעמאָל קושן די הענט פון מיין מוטער. איינמאָל האָב איך געפרעגט פארוואָס זי טוט דאָס. זי האָט געענטפערט, אז זי קען נישט אנהערשן. א פרוי, וואָס האָט קינדער געהאט און דערצויגן דארף יעדער קושן די הענט. אמת איז, אז זי איז אליין א פרוי און האָט אויך א קינד געהאט און דערצויגן, אָבער זי פילט זיך עפּיס מער ווי א מאן — —

דאָך — א מאָדנער פּרט: רחל פלעגט פינקטלעך פאַרגעדענקען אירע חלומות און מיט דער געדולד פון א בין פלעגט זי זיי איבערדערציילן אין לאנגע בריוו אָדער אין לאנגע געשפרעכן. זי האָט נאטירלעך נישט געגלויבט אין קיין חלומות. אָבער זיי האָבן זי אינטערעסירט. זי האָט געקענט די טעאָריע פון פּסיכאָאָנאָליזע ווי אירע צען פינגער. זי האָט אפילו געטרוימט ארויסצוגעבן א גאנץ בוך מיטן נאָמען „מיין טרוימבוך“ . . .

נאָר דאָס איז דאָך קיינמאָל נישט אריינגעפלאַכטן געוואָרן, נישט אין א ליד און אודאי נישט אין א דערציילונג. איך האָב איר אמאָל געשריבן, אז דאָס רעדט זי אזויפיל און שרייבט אזויפיל אין בריוו וועגן חלומות כדי זיך אינגאנצן אויסצולעבן אין דעם פּרט אין בריוו און געשפרעכן און אפילו נישט קיין פינטל, קיין ווונק פון דעם אלעמען נישט דורכצולאָזן אין אירע שארפע, ניכטערנע לידער און נאָך שארפערע, וואַכערע, ניכטערנע דערציילונגען . . .

עס איז נישט מער ווי נאָטירלעך געווען רחל קארנס גיכע אסימילירן זיך מיט די באדינגונגען אין ראטן־פארבאנד. ווי אָפט איך זע איר נאָמען אונטער נאציאָנאלע מאניפעסטן פון סאָוועטישן יידנטום דערמאָן איך מיך ווי איך האָב דאָס ערשטע מאָל איר — נאָך דעמלט מיידלישן נאָמען — געזען אויף א קארטל צו דער אדמיניסטראציע פון דער „קריטיק“ אין ווין. כאַטש אלץ איז אזוי מאָדנע פארלאָפן — איז אין דעם אלעמען געווען אן אייזער־נע לאַגיק און א לאַגישע געזעצמעסיקייט — פון דעם רייסן זיך פון א ביר־גערליך, ניינצעניער, אסימילירט יידיש מיידל פון פּשעמישל צו באקע־נען זיך מיט דער, ווי א יונגע זון, אויפגייענדיקער נייער יידישער ליטע־ראַטור נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, ביז דער באקאנטער דיכטערין און פּראָזאיקערין, וואָס פארנעמט אן אָרט אין דער יידישער ליטעראַטור פון דעם קעמפּענדיקן ראטן־פארבאנדישן יידנטום.

מלך ראָוויטש

ער איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1893 אין רעדים, גאָליציע, ביז זיין צענטן לעבנס-יאָר האָט ער געגלויבט, אז רעדים איז די קלענסטע שטאָט אין דער וועלט — רוים די גרעסטע.

זיין מוטער איז אַ בלאַנדע, אַ סלאַווישער טיפּ, זיין פאָטער איז אַ טונקל-הויטיקער, קלאַסישער סעמיט, אַז ער איז אַלט געוועזן זעכצן יאָר, האָט שוין געשריבן לידער, האָט ער פיינט געהאַט זיין ריכטיקן גאליצישן נאָמען זכריה חנה בערגנער. ער האָט מקנא געוועזן דעם דיכטער מלך כמעלניצקי פאר זיין שיינעם, סלאַווישן נאָמען און האָט ליב געהאַט דעם מיסטעריעזן העלד פון לאַמעד שאַפיראַס „אויף ים“ — יאַנקאָ ראָוויטש. ער האָט געשיקט לי-דער אין יידישע רעדאַקציעס, איינע פון זיי האָט ער אונטערגעשריבן יאַנקאָ כמעלניצקי, אַנדערע — מלך ראָוויטש. האָבן זיך צופעליק אָפגעדרוקט די לידער מיט דער לעצטער אונטערשריפט — און אזוי איז געבליבן אויף שטענדיק זיין פסעודאָנים, אַמאָל האָט ער זיך געבייזערט אויף זיינעם אַ חבר פאַרוואָס יענער שרייבט אונטער אלערליי פסעודאָנים און האָט אַרגומענ-טירט מיט כעס: קוק אויף מיר — איך נוצ נישט קיינמאָל קיין פסעודאָ-נים . . . ער האָט פאַרגעסן, אַז ער טוט עס דאָס גאַנצע לעבן.

אַז ער איז אַלט געוועזן זעקס יאָר האָט אים אַ דינסט אַמאָל מיטגענומען צום שוּחט. ער האָט דעמאָלט שוין געוואָסט, אַז מענשן האָבן נשמות. אָבער נאָכן זיין ביים שוּחט האָט ער דערציילט זיין עלטערן ברודער, אַ שטרענגער, זיבניעריקן אַמת-זוכער, אַז ווען זיין נשמה איז היינט ביינאכט געוועזן אין הימל האָט איר גאָט אליין געזאָגט, אַז אויך עופות האָבן נשמות און האָט אים געוויזן אַ הימל פול מיט אַזעלכע נשמות. דער ברודער האָט געזאָגט, אַז דאָס איז אַ ליגנט און האָט אים שטאַרק געמוסרט. צו 18 יאָר איז ער ביי דער ערשטער געלעגנהייט געוואָרן אַ וועגעטאַריער.

ער האָט אַן איינגעבוירענע פעיקייט צו אָרדנונג און אָרגאַניזאַציע און זינט זיין פריער יוגנט איז ער אומעטום אַ סעקרעטאַר, ווו ער רירט זיך נאָר צו צו אַ געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. ער באַטראַכט עס פאַר אַ קללה, אָבער ער קען זיך נישט העלפן. דאָס גייט אים נאָך. אַ דאַנק דער פינקטלעכקייט, און נישט אַ דאַנק די פעיקייטן, איז ער אין אַלע שולעס, וואָס ער האָט בא-זוכט, איינשליסנדיק די אָפיצערן-שולע אין עסטרייכישן מיליטער, געוועזן דער סאַמע ערשטער שילער. ביי זיין גאַנצער פינקטלעכקייט האָט ער פיינט

בירגערליכע אָרדנונג אין פריוואַטן לעבן, כאַטש דאָס איז געוועזן דער סאָ-
 מע אידעאָל פון זיין טאַטן, אָבער דערפאר האָט זיין מאמע א לעבן לאנג
 רעוואָלטירט קעגן דעם. זיין פאָטער שטאמט פון דורות משכילים, זיין מו-
 טער פון פשוטע יידן. זיין פאָטער האָט אָפט פאָרגעוואָרפן זיין מוטער. פאר-
 געס נישט, אז דו קומסט פון די „מורזעס“. זיין עלטערזיידע משה האָט גע-
 האָט אַזאָ צונעמעניש. זיין פאָטער האָט געבראכט אין שטוב אריין שאפעס
 מיט ביכער און ספרים, זיין מאַמע האָט זיי אלע געלעזן. אויב ער האָט א
 פונק אינטעליגענץ אין זיך — שטאמט דאָס פון זיין מוטער דווקא. ביז זיין
 22טן לעבנס-יאָר האָט ער כסדר געקעמפט קעגן זיין פאָטער, אָבער זינט
 דעמאָלט האָט ער אים זייער שטארק ליב באקומען. אין יענעם יאָר איז דער
 פאָטער געוואָרן א יורד און איז שוין געבליבן א קבצן זיין לעבן לאנג.

ער האָט צוויי ברידער. איינער 13 חדשים עלטער פון אים און איינער
 דרייצן יאָרן יינגער. דער עלטערער איז פרייוויליק אַוועק פון דער וועלט
 צו זיינע 29. זינט דעמאָלט — מערץ 1921 — לאכט ער אומאויפהערליך פון
 אים. ער האָט פון אים שוין געלאכט נאָך איידער ער איז געבוירן געוואָרן.
 אַזוי דערציילט די מאמע: אז זי האָט אים געדארפט געבוירן האָט זי זייער
 מורא געהאט וויל די ערשטע געבורט איז געוועזן א צאנגען-געבורט. און
 כאַטש די צווייטע געבורט איז צוגעגאנגען לייכט ווי ביי א ציגיינערין האָט
 די מאַמע געקרעכצט אָן ווייטיק, אָבער מיט עפיס א ניגון. דער דרייצן-
 חדשימדיקער ערשטער זון איז איר נאָכגעגאנגען און האָט זיך נאָכגעקרימט:
 אוי-אוי, אוי-אוי.

אז ער איז אלט געוועזן דריי יאָר האָט ער זיך אמאָל פאָרזינדיקט,
 דער טאטע האָט אים געשמיסן, איז ער צוגעגאנגען צו דער טיר, אָנגע-
 כאַפט דעם שליסל, די קלאַמקע ניט געקענט דערגרייכן און געזאָגט רעזאָ-
 לוט: איך וויל גיין — האָט מען אים געפרעגט: ווו? האָט ער באשטימט גע-
 ענפערט: אין דער וועלט אַריין — אז ער איז אלט געוואָרן 46 יאָר האָט
 ער געהאַט באַזוכט 44 לענדער, 8 מאָל דורכגעפאָרן דעם עקוואַטאָר און באַ-
 שלאָסן נישט מער צו פאָרן.

ער האָט זיך נישט ליב. פאר די געדריידלטע האָר פון זיין קאָפּ, ער האָט
 ליב גלאטע, פאר דער נייגונג צו פעטקייט, ער האָט ליב מאַגערע, הויכע
 מענשן, פאר זיין אריינפאלן אין התפעלות און אויך אין כעס, ער האָט ליב
 רויקע מענשן, פאר זיין פחדנות, ער האָט ליב מוט, פאר זיין שלעכטן זכרון,
 פאָר אָן פאר און פאר. ער האָט נישט ליב זיינע ווערק, ער האָט ליב דיכ-
 טער, וואָס שאפן איין אלץ-זאָגנדיק ווערק און ער שרייבט אין אסך פאַרמען,
 אסך, אסך. ער חלומט כסדר צו קאַנדענסירן אלץ, וואָס ער האָט געשריבן

אין א בוך פון 160 זייטן, אבער זינט יאָרן ווייסט ער, אז דאָס וועט אים שוין מער נישט געלינגען. פארהאנען א גרויסע רייע יידישע שרייבער, וואָס ער איז זיי מיט ליבע מקנא זייערע גוטע ווערק, ער האָט שטארק ליב די גאנצע יידישע ליטעראטור אָט אזוי ווי זי איז. אנטקעגן עטליכע יידישע שרייבער פילט ער נישט נאָר א ליבעפולע קנאה, נאָר אויך א מאכטלאָזיקייט ווייל ער פילט, אז ער קען אזעלכע ווערק קיינמאָל נישט אויפשרייבן ווי זיי. ווער זיי זענען? ער האָט עס קיינעם נישט אויסגעזאָגט. ער וויל דעם סוד מיטנעמען אין קבר אריין. ער מאכט וועגן דעם אויך קיין שום נאָטיץ נישט אין שריפט. דאָס איז זיין סוד. די רייע איז נישט צו גרויס. ער איז פארגלויבט אין דער שליחות פון יידישן פאָלק אין דער וועלט און אין שליחות פון דער יידישער ליטעראטור אין יידישן פאָלק און אָפט שלאָפט ער נישט נעכט, ער פירט ממש מיט טענות צו זיינע גרויסע קאָלעגן. אז ער ברענגט די טענות אַרויס אין שריפט לאכט מען פון אים, מען זאָגט, אז ער האָט א טבע צו שרייבן מאניפעסטן. ער איז ניט נאָיוו, ער איז שוין גאַרנישט נאָיוו און ער מאכט נישט דעם אָנשטעל, אז ער איז. ער איז נישט גוט, נאָר ער באמיט זיך מיט אלע מיטלען נישט צו זיין שלעכט. ער קעמפט אויפריכטיק מיט דער שלעכטס אין אים. ער מיינט, אז נישט וויכטיק זענען די וועגן — די רעזולטאטן זענען וויכטיק. ער באמיט זיך אויפריכטיק נישט צו רעגורלירן זיינע באציאונגען צו מענשן, דער עיקר צו חברים־שרייבער, לויט זייערע באציאונגען צו אים. אָבער עס געלינגט אים נישט אלעמאָל.

דאָס גאנצע אינטימע לעבן זיינס, אלע זיינע ליבעס, זענען דאָ אין זיינע לידער, נאָר די נעמען זענען דאָרט געענדערט. זינט זיין דרייסיקסטן לעבנס־יאָר האָט ער אלעמאָל א צוואה צווישן זיינע פאפירן. ער וויל קיין שום לוויה נישט האָבן, זיין קערפער וועט פארברענט ווערן, זיין אָש צעשאַטן איבער די קברים פון זיינע קאָלעגן. טעכנישע פרטים וועגן דעם זענען דאָ אין דער צוואה.

אן ערך דאָס איז ער. אויף אזויפיל אויף וויפיל א מענש קען זיך כאַ־ראַקטעריזירן.

י ש ר א ל ר אָ ב אָן

1900 אין א שטעטל אין דער נאָענט פון ראדעם. אלע זיינע יאָרן געווינט אין לאַדזש און משמעות געבליבן אין פוילן אין יאָר 1939.

איינער פון די סאמע אריגינעלסטע פאָעטן און פראָזאיקער אין דער יידישער ליטעראטור איז ער — ישראל ראָבאָן — אָבער עס האָט זיך אים עפּים נישט געפירט. ער האָט כמעט קיינמאָל נישט געהאט די אנערקענונג, וואָס ער האָט געדארפט באַקומען.

ערשטנס האָט אים גאָט באַשערט א נאָמען אזא, וואָס אסך יידישע שריי-בער שרייבן זיך אונטער מיט אים. ער הייסט אין דער אמתן ישראל רובין. איז אָבער פארהאנען א זייער פראָדוקטיווער זשורנאליסט און פעדאגאָג מיט דעם זעלבן נאָמען. און דאָס שרייבן פון די ביידע ישראל רובינס איז אזוי קאָנטראַסטיש אזוי ווי עס וואָלט געוועזן דאָס שרייבן פון א בין און א — וועווערקעלע, אויב ביידע וואָלטן צופעליק געוועזן יידישע שרייבער . . . די בין וואָלט אין דעם פאל געוועזן דער ישראל רובין, וועגן וועלכן מיר שרייבן איצט. האָט טאקע איין רובין פון צווייטן זיך געמוזט כסדר ארומ-טרייבן ווי פון א זלידנער בין, דער, אז ער האָט נישט אויפגעשריבן דאָס דע-קאָדענטישע, נערוון-צערייסנדיקע. ליד און יענער, אז ער האָט נישט אויפ-געשריבן דעם בוימלדיק-באָרויקנדיקן אולטרא-אַפטימיסטישן ארטיקל וועגן מענשן בכלל און יידן בפרט און יידישע שול-אויסזיכטן בפרט.

און אזוי ווי ביידע האָבן געהאט א רעכט אויפ'ן נאָמען ישראל רובין — זענען זיי שוין ביידע געוועזן ווי די צוויי קאָזעס, וואָס האָבן זיך באַגעגענט אויף דער שמאַלער קלאַדקע אינמיטן א טייכל אין איינער פון די וועלטבאָ-רימסטע פאַבלען. נישט אהין און נישט אהער. איז דווקא ישראל רובין דער לאַדזשער, אונזער איצטיקער העלד, אָפגעטרעטן, געלאָזן דורכגיין דעם פע-דאגאָ, וואָס האָט גראד יענע פעדאגאָגישע מעשה פארגעסן, און האָט זיך א נאָמען געגעבן ישראל ראבאָן.

א דינער, זייער א דינער, א איבערמיטלהויכער, א בלאַנדער, און ער איז אלעמאָל פול מיט א פארשייטן שמיכל און מיט חשד און מיט זיכער-קייט, אז איר וועט אים שוין נישט אריינארן אין זאק אריין, און אויב אריינג-נאָרן — וועט ער אייך. דאָס פנים ישראל ראבאנס האָט געדיכטע סימנים פון פאָקן און נאטירלעך ליידיט ער דערפון, נאטירלעך פאָרמירט דאָס זיין נשמה און האָט פאָרמירט זיין אופן שרייבן. און דאָס שרייבן זיינס איז אביסל

דיאבאליש. ער האָט פיינט, אסך פיינט, און ער ברענגט עס צום אויסדרוק אין זיין שרייבן.

ער איז א לאַדזשער, אָבער ער איז א קינד פון אונטער-לאַדזש און נישט פון אויבער-לאַדזש. לאַדזש איז א שטאַט פון שרייענדיקע, קוויטשענדיקע קאַנטראַסטן. פון איין זייט איז געוועזן רייכטום, פריציש רייכטום און אלץ, וואָס שארט זיך ארום דעם רייכטום. די סוחרים און די מעקלערס און די ווייסע-קאַלנער-חברה. אָט די גאנצע חברותא האָט כסדר גערודערט אין די לאַדזשער קאָפּען, אויף די לאַדזשער טראַטואַרן. אָבער דאָרט ביי די לאַדזשער טראַטואַרן זענען געוועזן די טיפע באַרימטע לאַדזשער רינשטאַקן. לאַדזש איז געוועזן א שטאַט אָן קאַנאָליזאַציע און האָט געהאט בלויז איין קליין טייכעלע. זענען טאקע די טיפע רינשטאַקן געוועזן זייער ווייס געקאלכט אַלע-מאַל און עס האָט פון זיי געטראָגן א ריח ביז צום אייביג פאָרוואַקלעבן און נאָך מער פאָרוויכערטען לאַדזשער הימעל.

חוץ דער טראַטואַרן-און קאָפּע-חברה איז געוועזן די לאַדזשער וועלט פון אַרעמקייט. זי האָט זיך קאַנצענטרירט אויפן באלוט. די אַרעמקייט פון באלוט קען מען נאָר פאָרגלייכן מיט דער אַרימקייט פון די קוואַרטאלן וווּ עס וווינען די ריקשאַס אין שאַנכאי. אָבער אזוי ווי דאָס צווייטע איז אומבאַ-שרייבלעך, אזוי איז דאָס ערשטע אויך. ראַבאָן האָט געמאַכט אַ פרווּו און אַן ערפאָלגרייכן פרווּו צו באַשרייבן אין ראַמאַנען, דערציילונגען און לידער די אַרעמקייט פון לאַדזשער באלוט. ער האָט דאָרט אייביק געוויינט, ער האָט דאָס ליב געהאַט, עס איז אים דאָרט דיאבאָליש גוט געוועזן און — אַגב — איז ער אייביק געוועזן א ביטערער קבצן.

אינמאַל האָט מיך ראַבאָן גענומען אויף א שפּאַציר איבערן באלוט. עס איז גראַד דעמאָלט געוועזן א קריזיס, אַן אַרבעטלאָזיקייט. טויזנטער טעקסטיל-פאַבריק-מיידלעך אַרבעטלאָז. — אַן אויסברוך פון אַ קריזיס אין לאַדזש, האָט ראַבאָן דיאבאָליש דערקלערט, איז אזוי ווי אַ קאָפּע מיט אַ פּוס אין אַ מוראַשניק אַריין. די מוראַשקעס צעלויפען זיך מאַמענטאַן אין אַלע עקן. אָבער זיי לויפן נישט צו ווייט. אָט גיט אַ קוק. — וווּ מיר האָבן זיך נאָר אויף אַ וויילע אָפּגעשטעלט זענען באלד אין די הונדערטער די גאַסן-מיידלעך, ערשט נעכטן אַרבעטערניס, געוועזן ארום אונז. טוט מיט אונז וואָס איר ווילט, נאָר גיט אונז אויף אַ טרוקן שטיקל ברויט — מיר גייען אויס פון הונגער. — אָט אין אזא מין סביבה האָט ראַבאָן שטענדיק געלעבט. איז עס אַ חידוש, וואָס זיינע לידער זיינען אַזעלכע טיילויליש-ביזע. טאַלענט האָט ער פאַר אַלדי גוטע יאָר. נאָר ער וויל אלץ און אַלעמען אי-בערקליגן. אָפּט קומט ער קיין וואַרשע. אָבער צו די אָפיציעלע פאַרלעגער

האַט ער קיין מזל נישט, דערשיינען זיינע ביכלעך אין ווינקל-פארלאגן און עפּיס מיט אזא פנים, אזוי ווי אויך די ביכלעך וואָלטן, ווי זייער מחבר, דורכגעמאכט אמאָל שווערע פּאָקן. אבי צו פארדינען שטעלט זיך ראבאן נישט אָפּ פאַר גאַרנישט. ער שרייבט שונדראַמאנען, קרימינאַל-געשיכטעס און ער בארימט זיך נאָך דערמיט. און גראד אויף דעם געביט „כאַפּט“ מען אים אויס. די אלערליי געלע יידישע צייטונגען און צייטונגלעך פון ווארשע און לאַדזש רייסן זיך כסדר ארום ממש ביי די טשופרינעס און נע-זער און ראבאָן איז שטענדיק אין דער געזעלשאפט. עס געלינגט אים זעלטן צו פארקויפן עפּיס אין די לייטישע צייטונגען אזויצוזאָגן. און אָפט פאר-קריכט ער אין א בלאַטע, ער ארבעט גלייכצייטיק אין צוויי אזעלכע צייטונ-גען, ער ווערט אביסל ציניש אפילו, ער שרייבט אין דער צייטונג א. קעגן דער צייטונג ב. און אין דער צייטונג ב. קעגן דער צייטונג א. עס גייען אָן חברישע געריכטן. מען נעמט אין אכט ראבאנס לאַגע און זיין טאלענט (אין ווארשע פלעגט מען עס רעספעקטירן) און מען משפּט אים נישט צו הארב אין די חברישע אינסטאנצן און ראבאן שרייבט לאנגע חרטה-בריוו און שלאָגט זיך אין הארץ אריין על חטא, און אזוי ווי פון על חטא ווערט מען נישט פעט, בלייבט ער ווייטער אזוי מאַגער און אַרעם און ביי דער ערשטער געלעגנהייט טוט ער עפּיס ענלעכס. קנאפ פאר דער מלחמה האַט דער פען-קלוב ארויסגעגעבן ראבאנס א לידער-זאמלונג. דער רושם — שארף און שטאַרק.

יוסף רובינשטיין

געבוירן ארום 1900 אין א שטעטל אין פוילן. 1939
ראטן-פארבאנד.

אלטער קאציונע פלעגט האָבן מאָדנע איינפאלן אלעמאָל. ער איז גע-
וועזן א גוטער ליטעראטור-קענער, געוועזן א שטארק באלעזענער מענש,
נאָך עפּים מאָדנע. אָפּט פלעגט ער ארויסזאָגן אזעלכע מיינונגען און דערצו
נאָך מיט אזא טאָן, אז נאָר שטוינען האָט מען געקענט. צווישן די מאָדנע
איינפאלן קאציונעס האָבן זיך גוט אריינגעפאסט זיינע מאָדנע מיינונגען
וועגן יונגע דיכטער-אספּיראנטן. ער פלעגט זיי מיט זיינע מיינונגען אזוי
פארדרייען די קעפּ, אז זיי האָבן בשום אופן נישט געקענט דערגיין צי זע-
נען זיי געניאלע דיכטער אָדער משוגענע גראפאָמאנען. . . דער אמת איז
— נאָטירלעך אלעמאָל געוועזן ערגעץ-וווּ אינמיטן, אָבער גיי ווייס וווּ —
אז דער וועג איז אזא לאנגער — פון געניאליטעט ביז משוגעט.

און כדי צו דערגיין דעם אמת פלעגן אָט די אספּיראנטן קלעבן ארום
קאציונען, ארומגיין אָפּט מיט אים ווי זיינע אדיוטאנטן. א צייט לאנג — אז
מען האָט געזען ערגעץ קאציונען האָט מען געוויסט, אז באלד וועט זיך דאָ
באווייזן יוסף רובינשטיין. און — פארקערט. און א פנים האָט ער געהאט
א מאָדנע — אָט דער נייער אדיוטאנט קאציונעס. א הויכער און עפּים אלץ
ארום אים אש-קאָלירענדיק. אפילו די אייביקע נויט זיינע איז געוועזן א
גרויע, אש-קאָליריקע. נויט האָט אלעמאָל א קאָליר און די נויט פון דיכטער
שוין גאָר. און יוסף רובינשטיינס איז געוועזן גרוי — אש-קאָליר, מויזן-קאָ-
ליר. דערצו האָט ער א שמאָלן שטערן, א צעשויבערטע טשופרינע און א
לאנגע, כאראקטעריסטיש-יידישע נאָז, אָבער א נאָז. שוין גאָרנישט אין א
פראָפּאָרציע צו די קליינע אויגן, אלץ גרוי, אויערן, מויל — און אין פראָ-
פּאָרציע נאָר צום וווקס.

איינמאָל האָבען מיר אין א געזעלשאפט געבלעטערט אן ענציקלאָפּע-
דישע אויסגאבע פון ברעה'ס לעבן פון די חיות. מיר האָבן אנטדעקט, אז
יעדע — אפילו די סאמע טשודאטשנע חיה — האָט איר צווילינגס-געשטאלט
אין איינעם פון די מענשליכע פנימער פון די מיטגלידער פון אונזער שריי-
בער-קלוב. מיר זענען פון דער אנטדעקונג געוועזן אזוי פארכאפט, אז שעהן
לאנג האָבן מיר זיך מיט דעם געשפּילט, געבלעטערט אין דעם זאָלאָגישן
לעקסיקאָן און געזוכט מענשליכע ענליכקייטן צו די חיות צווישן אונזערע
חברים. וועמעס איינפאל איז דאָס געוועזן? ווער ווייסט. עס האָט אָבער מאָד-
נע געשטימט — עס האָט ממש געשראָקן. עפּים מיסטישס איז אין דעם גע-

וועזן. מעשה בראשית . . . דעמאלט איז נאך יוסף רובינשטיין געוועזן א ליטערארישע בתולה — קיינס פון זיינע לידער איז נאך נישט געהאט גע- לעגן אין די פאָעזיע־דערשטיקנדיקע אַרעמס פון א דרוק־מאַשין . . . קוקט ער צו די שפּיל פון זיינע דערוואַקסענע חברים, וואָס יעדער האָט שוין אויף זיין חשבון ביכער און אנדערע אפילו „געזאַמלטע ווערק“ — און שטוינט. און אויך ער גייט צו צום בוך און מישט אויף דעם העלפּאנטס בילד און זאָגט: — און אַט איז מײן פּאַרטנער . . . מיר האָבן א קוק געטון אויפן בילד, אויפן יונגען דיכטער און האָבן אויפגעגעבן די אומהיימלעכע שפּיל.

אַ, ווי לאנג ער האָט זיך געזוכט, אַט דער יוסף רובינשטיין. אלע זיינע קאַלעגן האָבן זיך שוין לאנג געפונען — און אפשר האָט זיך עס זיי געדאַכט נאָר, אז זיי האָבן זיך געפונען — האָבן שוין לאנג לידער געדרוקט, ביכער אַרויסגעגעבן, נאָר ער זוכט און זוכט.

יאַרן לאנג פלעגט ער ארבעטן אלס אינקאסענט אין שרייבער־קלוב. א שווערע פּראָפּעסיע צו מאַנען געלט ביי מענשן, וואָס האלטן אין איין מאַנען ביי דער גאַנצער וועלט . . . מענשן וואָס מאַנען פאַרגעסן מיט דער צייט, אַז אויך ביי זיי מעג געמאַנט ווערן. און יוסף רובינשטיין האָט עפּיס דווקא אַז א שיעור געדולד געהאַט צו אַט דעם אומענדליכן גיין און מאַנען. דער עיקר גיין איז אים ליב געוועזן. גיין און גאַפן. און אַט אזוי גייענדיק און גאַפנדיק האָט ער געפונען אן אַריגינעלן פּאָעטישן טאַן פאַר זיך. ער האָט זיך געלערנט זען די מענשן דורך זאַכן, די וועלט דורך זאַכן, געפילן דורך זאַכן, פּראָבלעמען דורך זאַכן. אַט דער זשאַנר איז נישט ניי ביי אונז אין דער יידישער ליריק. דער פּיאַנער אויף דעם געביט ביי אונז, אָבער נאָר ביי אונז, ווייל דער זשאַנר איז שוין אלט אין דער וועלטליטעראַטור, איז גע- וועזן א. לוצקי. אָבער רובינשטיין איז אנדערש. ביי לוצקין בלייבן זאַכן — זאַכן, נאָר זיי נעמען אַן מענשליכע מידות, ביי רובינשטיינען פאַרוואַנדלען זיך די זאַכן אין באשעפּענישן; ווענט אַן פענצטער אויסגעקרימט און בלינד, ווי הויקערדיקע פלייצעס אויסגעדרייט צום ווינט, פאַרשטויבטע, ליימיקע, ווי אַנגעטון אין זעק, אַן דרענגער אַנגעשפּאַרטע, שטייען זיי פול שרעק ביי דער זייט פון וועג . . . יאַרן־לאַנג בין איך געוועזן יוסף רובינשטיינס „שעף“. נאָר קיינמאַל איז מיר נישט איינגעפאַלן צו טראַכטן, אז זיין גיין־און גאַפ־באַשעפּטיקונג האָט א שייכות צו זיין פּאָעזיע, אז דאָס גייט ער נישט נאָר קאַסירן די פּאַר גראַשן, נאָר ער גייט אויף דעם וועג פון זיין קומענדי- קער פּאָעטישער קאַריערע. און א מיידל האָט ער זיך צוגעקליבן א בלייכע און א שווייגנדיקע. — נו, אוודאי, פלעגן לצים טענהן, אז מען האָט אזא שווייגנדיקע מוזע קען מען קיין סך לידער נישט שרייבן. און זי איז אזוי שווייגנדיק געוועזן, זיין בלייכע, אז מען האָט אפילו נישט געוואָסט ווי זי

הייסט. האָט מען איר א נאַמען געגעבן: רובינשטיינס מוזע. אָבער מיט גרויסן דרך ארץ האָט מען באוונדערט איר אויסגעהאלטענע און אויסזיכטלאָזע ליבשאפט. ווייל עס האָט דערווייל אפילו קיין רייד נישט געקענט זיין, אז רובינשטיין זאָל ווען עס איז קענען גרינדן א היים, דערצו האָט ער גע-קרענקט.

ערגעץ ארום 1935 האָב איך אמאָל געזען רובינשטיינס עטליכע ליי-דער. עס האָט א בליץ געטון מיט נייקייט. וווּ בין איך דעמאָלט אויף אונזער פלאנעט געוועזן — געדענק איך נישט, נאָר איך האָב מיך געאיילט מיט מיינע לויבווערטער. און קנאפ, קנאפ פארן אויסבראָך פון דער גרויסער בראָך איז געקומען דאָס ערשטע בוך רובינשטיינס. „מאָדעלן“ — איצט איז מיר ערשט קלאָר געוואָרן זיין גאפן איבער די גאסן, זיין ליב האָבן די אומ-אנגענעמע פראָפעסיע פון אן אינקאסענט. זיינע לידער זענען פול מיט די גאסן פון ווארשע. לעשנא, קאַרמעליצקע, סמאַטשע, נאלעווקעס. עפיס אזוי ווי עס וואָלט זיין ספעציעלע שליחות געוועזן איינצוזאפן אין זיין דיכטע-ריש אויג די צום גרויזאמסטן שטארבן פאראורטיילטע גאסן און זיי אויפ-צולעבן אין זיין ליד. און נישט נאָר די דרויסנדיקע גאסן זענען דאָ אין זיין ליד, נאָר אויך די שטובן פון ווארשע, די מעבל... א דיכטערישער עפיגאָן פון א רוישנדיקער תקופה און לעצטע בליקן אויף א געליבטער יידישער שטאָט — זיינע בעסטע, אַריגינעלסטע לידער.

1944

שרה רייזען

געבוירן אין קאידענאָוו, מינסקער גוב., געווינט אין פיל
שטעט פון אמאליקן רוסלאנד און שפעטערדיקן פוילן.
1932 געקומען קיין ניו-יאָרק און געבליבן וווינען.

שרה רייזען איז א שוועסטער פון אברהם רייזען און פון זלמן רייזען.
זי האָט צוויי פראָפעסיעס און ביידע פראָפעסיעס זענען רייזענישע. איין פראָ-
פעסיע איז צו זיין א גוטע, קעגן אלץ און אלעמען, פאר אלץ און אלעמען און
אַפט אפילו קעגן זיך אליין, אָפט אפילו קעגן דעם אייגענעם ווילן און קעגן
יעדער מענשלעכער לאַגיק. די צווייטע פראָפעסיע פון שרה רייזען איז צו
שרייבן אליין קליינע לירישע דערציילונגען און קליינע לירישע לידער און
צו איבערזעצן ראַמאנען, וואָס אנדערע האָבן געשריבן.

די משפּחה רייזען איז זייער אן אמביציעזע משפּחה, די רייזענס האָבן
ליב אנערקענונג פאר זייער ליטעראַרישער ארבעט און זיי האַלטן איינער
פאר אַלע און אַלע פאר איינעם. זאָגסטו גוטס אויף איינעם פון די רייזענס, גילט
דאָס פאר אַלע, און זאָגסטו שלעכטס חלילה גילט דאָס אויך אזוי. אין זיין פון
אַמאָליקע שבטים-געזעצן. שבט-רייזען. און וואַלטן די רייזענס נישט גע-
וועזן איבערצייגט גוטע מענשן, וואָלט געוועזן שווערלעך מיט דעם שבט-
רייזען.

און שרה רייזען האָט זיך מער ספעציאליזירט אויף דער פראָפעסיע גוטס-
קייט פון די רייזענס, ווי אויף שרייבן. כאָטש זי שרייבט מיט איינגעשפּאַרט-
קייט און זייער אָפט מיט ליטעראַרישער רוטין און געהעריקן טאלענט שוין
זינט איר פריסטער יוגנט אָן. אויפגעכאַוועט אין א דורכאויס ליטעראַרי-
שער סביבה, אויך דער פאַטער איז שוין געוועזן א שרייבער, און דער מאַן
— דוד קאסעל — א שרייבער, און אַלע פריינט, איז פאר שרה רייזען די
וועלט א מין אומפארמיידלעכע צוגאַב צו דער ליטעראַטור און די מענשהייט
איז א קוואל פון וועלכן מען שעפט לעזער און ליבהאַכער פון ליטעראַטור.
און צייטונגען זענען נאָר אונפארמיידלעכע רעמלעך אין וועלכע מען דרוקט
לידער און דערציילונגען און די זעקס טעג פון דער וואָך זענען נאָר א
נאָכשלעפעניש נאָך דעם איינעם טאָג, אין וועלכן עס קומט פאַר א ליטעראַ-
רישע אונטערנעמונג. און ביי א ליטעראַרישער אונטערנעמונג שיינט שרה
רייזען אויף, זי צעבליט זיך ממש ווי א בלום, איר גאנצער אמאָליקער יוגנט-
חן שיינט אויף ווי עס וואַלט אים א פרישער זון-שטראל געטראָפן. די גרויסע
שוואַרצע אויגן, פול מיט שוועסטערלעכער גוטסקייט צו אלעמען ווערן
יומטובדיק, דער שמייכל גייט גאָר פון זיי נישט ארויס און אלעמאָל גיבן אין

זיי אפילו א בליץ טרערן פון ענטוויאזום צי פון טרויער צי אפילו פון פרייד. ווייל סאי טרויער און סאי פרייד רופן ביי שרה רייזען ארויס די זעלבע היי-סע שטראמען פון טרערן. זי טוט זיך צו אזא מין פייערלעכער געלעגנהייט אָן איר שענסטע בלוזקע, דאָס בעסטע קליידל, פשוט און פראַסט, אָבער פיי-ערלעך און עס דאכט זיך איר און זי וואָלט וועלן, אז עס זאָל זיך אויך דער גאנצער וועלט דאכטן, אז עס איז ערגעץ אינמיטן פון די גלויבנס-טעג פון דער ערשטער רוסישער רעוואָלוציע אין יאָר 1905. . . . אז שרה רייזען פירט דעם פאָרויך אויף א ליטעראַרישן אוונט שטעלט זי אַלע אירע חברים און חברטעס פאר מיט איר אנגענעמער, ווארימער, שוועסטערלעכער שטיי-מע אַט אזוי ווי אַלע וואָלטן זיי פרינצן געוועזן און פרינצעסינס און יעדער פון זיי דער בעסטער דיכטער אָדער דיכטערין ביי יידן. לויט איר באגריף, איר וויזיע, איר חלום איז ערגעץ דאָ א גרויסע מאמע יידישע ליטעראַטור און אַלע דיכטער און דיכטעריןס זענען אירע קינדער און ביי א מאמען זע-נען אַלע קינדער גלייך גוט און גרויס, אַלע זענען די בעסטע. און שרה רייזען האָט אפשר שטילערהייט א חלום, אז טאקע זי איז די מאמע פון דער גאנצער יידישער ליטעראַטור. אין איינציקן מענש אויף דער וועלט, איר אייגענעם זון מישא רייזען-קאסעל, האָט זי אפשר ליב הונדערט און איינס פראַצענט, אַלע איבעריקע האָט זי ליב הונדערט פראַצענט.

נאָר א מענש איז דאָך נישט מער ווי א מענש, כאַפט זיך שרה רייזען אויך אמאָל ארויס מיט א רכילותדיק וואָרט וועגן א חבר, זי כאַפט זיך אָבער באלד צענמאָל מער צוריק און יענער ווערט שוין דעמאָלט נישט נאָר דער גרעסטער, נאָר — נוצנדיק נאָדירס א וואָרט — דער גרעסטעסטער. יאָרן-לאנג האָט שרה רייזען, שוין נאָך דער ערשטער מלחמה, געלעבט און געליטן אין וואַרשע. נישט אלעמאָל האָבן די צייטונגען געוואָלט אק-צעפטירן אירע לידער און דערציילונגען און די פארלאַגן אירע איבערזע-צונגען און צרות זענען געוועזן אויפן פוד, שיר נישט זעקס וואַכנטעג צו-פיל זענען געוועזן אין יעדער וואַך פון שרה רייזענס ווינען אין וואַרשע. און אזוי ווי לויט מיין אַמט צווישן די חברים בין איך אלעמאָל געוועזן אויפן פאַסטן בין איך יאָרן-לאנג געוועזן דער ערשטער פאר וועלכן שרה רייזען האָט אויסגעגאַסן איר ביטער האַרץ אין אַט די וואַכעדיקע פרימאָרגנס. יעדן פרימאָרגן פלעגט שרה רייזען אויפשטיין מיט א נייעם קוואל פון ענערגיע און מיט א נייע פאַר פליגלען פון גלויבן און יעדן טאָג פלעגט די בייזע וועלט שיטן נייע זעק מיט זאמד אין די קוואלן און פלעגט יעדן טאָג אויפסניי איבערברעכן די פליגלען. איינמאָל האָט שרה רייזען אין אַזאָ מין וואַכעדיקן, פראַזאישן פרימאָרגן אריינגעטראַגן איינס פון אירע צארטע לירישע לידער אין א רעדאקציע. אַפגעזאָגט. האָט זי אין א צווייטער רעדאקציע אריינגע-

טראָגן א לייכטע, סענטימענטאלע לעבנס־סקיצע. אָפּגעזאָגט. האָט זי אין א פארלאג אריינגעטראָגן דעם ערשטן קאפיטל פון אן איבערזעצונג פון א גוטן רוסישן ראָמאָן. אָפּגעזאָגט. איז זי מיט א הויך געוויין ממש אריינגע־פאלן צו מיר. האָב איך צוערשט געשוויגן, שפעטער שטיל גענומען טרייסטן, שפעטער אפילו אביסל מוסרן פאר דעם נעמען זיך צום הארצן די אלע זאכן. זי איז דאָך שוין נישט קיין קליין מיידעלע מער, אַט אזוי איז די וועלט, און זי דארף דאָס שוין וויסן. און דאָ האָט זיך שרה רייזען א הויב געטון פון דער שטול, אין די פארוויינטע, גרויסע אויגן פונקען ממש . . . איצט וועט מיין טינטער א פלי טון צו דער ערד, האָב איך מיט שרעק א טראכט געטון. און שרה רייזענס שיינע שוועסטערלעכע קול איז פארענדערט פון כעס און זי שרייט: און דו מיינסט — מיר זענען אויף דו, מיט א שוועסטער איז מען אויף דו — אז איך וועל נאָך די אַלע זאכן ערגער ווערן, זאָג איך דיר, אז איך וועל נאָך בעסער ווערן, איך וועל די לעצטע פאַר שיד אויסטון און אוועקגעבן צו אַרימע, איך וועל בעטלען געלט און אוועקטראָגן צו הונג־געריקע, איך וועל נאָך בעסער ווערן, נאָך בעסער — און זי האָט אויפ־געהערט צו וויינען. די דראונג מיט דער נקמה האָט זי באַרויקט . . . די סצענע וועל איך קיינמאָל אין לעבן נישט פארגעסן.

ישראל שטרן

1891 אין אסטראלענקע, חוץ א רייזע קיין ווין — א גאנץ לעבן אָפגעלעבט אין פוילן, לרוב אין ווארשע, 1941 שווער קראנק אין ווארשעווער געטטאָ. 1943 טראגישע ידיעות וועגן אים.

ער האָט א ניגונג צו פעטלייביקייט — ישראל שטרן — אָבער דאָס איז אַזאַ מין קבצנישע פעטלייביקייט, וואָס מאַכט א מענשן נאָך קבצנישער אויסזען ווי ער איז אין דער אמתן. דאָס פנים שטערנס איז א פנים פון א פעטלייביקן ייד, נאָר ביזולעך פארשפיצט. ער לאַכט זעלטן און האָט כסדר טענות צו זיך און צו דער וועלט. און טאָמער באַגעגנט ער איינעם, וואָס לאַכט אָפּט און האָט נישט קיין טענות, נישט צו זיך און נישט צו דער וועלט, וואָלט אים ישראל שטרן דורס געוועזן צום ליבסטן. — סטייטש, א מענש דרייט זיך ארום אויף אזא וועלט פול מיט גאָט און מיט טייוול, פול מיט זינדיקער תאוה און זינדפולער חרטה — און איז פשוט א מענש און גאָר-נישט מער. און א צופרידענער דערצו. מען דארף אזא מענש דורס זיין. מען דארף — לויט שטערנען — אפשר א העלפט, אפשר דריי־פערטל און אפשר גאנצע ניין און גינציק הונדערטסטל פון די מענשן דורס זיין. און קודם כל איז ער זיך אליין טאקע דורס. אָן א פארוואָס טרויערט ער און לעבט מיט א דאָרער שקארינקע און דאוונט האַלבע טעג און די אנדערע האַלבע טעג לערנט ער אין בתי מדרשים. ער איז א פארבלאָנדזשעטער אין דער ליטעראַטור און אין דער ליטעראַרישער סביבה און ער איז נאָך מער א פארבלאָנדזשע-טער אין דער חסידישער סביבה — אין אונזער סביבה איז ער צופיל מוסרניק און ביי די מוסרניקעס איז ער צופיל ליטעראַרט און קיין פאמיליע האָט ער נישט. עפּיס האָט ער געהאט — זאָגט מען — אן אינטימע איבערלעבונג, וואָס האָט איבערגעלאָזן אן אייביקע ווונד אין זיין לעבן, אן אומהיילבארע ווונד און דעריבער קומט ער אזויפיל אָפּ. וואָס ביי אנדערע וואָלט געוועזן א נאטירלעכע און מענשלעכע זאָך, וואָס מען פארגיט זיך און וויל, אז אַב-דערע זאָלן פארגעבן — איז ביי שטערנען אן אינערלעכער קינ־צייכן. עפּיס א מין „יאָשע קאלב“ איז ער. און צו די אלע צרות קרענקט ער אָפּט. ליידיט פון אינערלעכע חולאתן, ווערט אָפּט געשוואָלן ווי א באַרג. אינמיטן א העלן מיטוואָך, א ווינטערדיקן דערצו, קומט פון אים א שליח, עפּיס אן אָפּגע-ריסענער חסיד, א חבר זיינער, און טיילט מיט, אז דאָרט און דאָרט, ערגעץ אין די סאמע אַרימסטע געסלעך ליגט אונזער חבר שטרן שוין דריי טעג אָן א לעפל ווארים וואסער אין מויל. לויפט מען אהין אריבער, אלץ אמת.

טעלעפאָנירט מען אין שפיטאָל און מען נעמט אים אהין. קיין מאנטל קען ער אויף זיך נישט אַנטון, אזוי געשוואָלן איז ער, טוט ער אָן די צעריסענע קאָלדערע און אזוי פאָרט ער אין א דראַשקע אין שפיטאָל אריין. די דראַש-קע טרייסלט זיך אויפן האַרבאטן וואַרשעווער ברוק פון די אַרימע יידישע גאסן און טרייסלט ארויס שטיקער וואָט פון דער קאָלדערע. נאָך עטלעכע וואָכן אָפליגן אין שפיטאָל האָט שטערן דעמאָלט אויפגעשריבן אפשר די שענסטע סעריע פון זיינע לידער „פּרילינג אין שפיטאָל“ . . . אין די גע-שפרעכן מיט די חברים וואָרטשעט ער ביז, נאָר צאָרט ווי א דינער אינס-טרומענט פון זעלטענער פארב און זעלטענעם קלאנג און זעלטענער פּאָע-טישער פּיינקייט רעדט ער אין זיין פּרייפּערזיקער פּאָעזיע.

כאָטש ער האָט פיינט דאָס שרייבער-פאך האָט ער נאָך מער פיינט אלע אַנדערע פאכן און ער האָט גאָר קיין שום פאך נישט, אפילו קיין לערער איז ער נישט, אפילו נישט קיין מלמד, כאָטש זיין פּאָטער איז א מלמד געוועזן. אַרבעטן, אַרבעט ער קיינמאָל נישט און כאָטש ער האָט נישט קיין פאמיליע מוז מען דאָך פאָרט עפּיס עסן — הונגערט ער טאקע, און ער איז ביזן פאר-וואָס ער הונגערט און ער איז ביזן פארוואָס ער איז ביזן. ער באשולדיקט און ער פארדעכטיקט, ער פילט אין זיך די באַרופונג פון אן אמתן פּאָעט, ער האָט דעם קערן פון א פּאָעט, אָבער נישט די שאַלעכץ און אין דער וועלט דארף א פּאָעט זיין א פרי אין א שאַלעכץ, אויסט קען מען נישט לעבן.

שטערן וואָלט וועלן, אז אלע זיינע קאָלעגן-פּאָעטן זאָלן זיין אזעלכע לא יוצלחט ווי ער. און טאָמער נישט פארדעכטיקט ער, באליידיקט ער, זיין פּאָעטישע סמיכות האָט שטערן באקומען פון ה. ד. נאָמבערגן, וואָס האָט פון אים געהאלטן אזוינס און אזאס און ער איז שטארק שטאָלץ אויף אָט דער סמיכה, ער זאָגט עס נישט, אָבער מען ווייסט.

אַמאָל — און דאָס איז געוועזן נאָך העט אין יאָר 1920 האָב איך געזען שטערנען פּלירטעווען מיט א מיידל, נאטירלעך, אז שטערן האָט שוין גע-פּלירטעוועט איז דאָס געוועזן א בת הרב און נישט גלאט אזוי א מיידל, נאָר איבערראשט בין איך געוועזן צו זען א שמייכל אויף שטערנס פנים. זינט דעמאָלט האָב איך אים קיינמאָל מער נישט געזען פּלירטעווען מיט א מיידל און ממילא האָב איך מער קיינמאָל קיין שמייכל אויף זיין פנים נישט געזען. ער איז א מענש פון אסך יידישן וויסן און נישט ווייניקער אלגעמיינעם וויסן, מען איז אָפט פארווונדערט פון די פיינע פרעמדווערטער, וואָס ער נוצט אזוי פריי און ריכטיק. אין דער צייט ווען עס איז אָנגעגאנגען דאָס פאָרן אויף פּאָרלעוונגען אויף דער פּוילישער פּראָווינץ וואָלט אויך שטערן געקענט דערביי פארדינען, האָט ער אָבער פיינט דאָס פארדינען און זאָגט

אַפּ איין איינלאדונג נאָך דער אנדערער ווייל ער פּאַרט נישט אום שבת און וויל נישט, אז מען זאָל פּאַרקויפּן בילעטן אויף זיינע פּאַרלעזונגען אום שבת. און די אלע פּאַרלעזונגען קומען דווקא פּאַר נאָר אום שבת. אָבער אז עס גייט נישט אין פּאַרדינען וועט שטערן פּאַרן און שרייבן אום שבת. דער עיקר איז דער להכעיס צו זיך און צו דער וועלט. און רעדן האָט מען אים דווקא ליב צו הערן ווייל ער רעדט אינטערעסאַנט און באַגייסטערט און זאָגט עפּיס און רעדט מיט א ניגון ווי א מגיד, הויבט זיך אלץ העכער און העכער אין די עולמות העליונים און דער עולם מיט אים, און רעדן האָט ער ליב דער עיקר וועגן פּרײַז און עס איז קלאָר, אז אפילו פּרײַז אליין וואָלט הנאה געהאַט פּון אַזאַ מין חסידישן רעדן וועגן אים. — באשטעלט מען ביי שטערנען אן אר-טיקל אויף אזא און אזא טעמע און דער ארטיקל זאָל זיין אזוי און אזוי לאנג און זאָל זיין פּאַרטיק דעמאָלט און דעמאָלט. ברענגט ער אַפּ דעם ארטיקל אָדער מיט א וואָך פּריער, אָדער מיט א וואָך שפּעטער, און נישט אויף דער טעמע, וואָס מען האָט באשטעלט און נישט די גרויס, וואָס מען האָט געבעטן — און דערצו איז ער ביי.

נאָך דאָס געטטאָ האָט אים געפּעלט אלס ראמען צו זיין גאַנצן אומגליק-לעכן וועזן און דערצו שווער-קראַנק זיין אין געטטאָ — האָט ער עס. אויב נאָר אביסל גלויבן און פיזישע קראַפט איז אין אים געבליבן האָט ער זיכער אויפגעשריבן די לידער פּון געטטאָ — פּרילינג אין געטטאָ-שפיטאַל . . . און אַט אזוי איז ער איינער פּון די צאַרטסטע יידישע דיכטער, וואָס האָט קיינמאַל זיינע לידער אין א ביכל נישט אויפגעזאַמלט און נישט געלאָזט, אז אַנדערע זאָלן עס טון.

ש ל מ ה ש י י נ ב ע ר ג

1891 אין פולאָוו. געווינט אין אלערליי שטעט אין פוילן,
צייטנווייז אויך אין ווארשע, געשטאָרבן אלס פליט אין
ראטן-פארבאנד, אין קויבישעווער ראיאָן אין שטעטל
סענגילעי דעם 26טן סעפטעמבער 1942.

מען קען נישט זאָגן, אז די פויליש-יידישע אויסשפראך איז די שענס-
טע. אָבער אז שלמה שיינבערג האָט גערעדט פויליש-יידיש איז דאָס גע-
וועזן ממש מוזיק. דאָס איז געוועזן א דיאלעקט-לאָזער דיאלעקט — אזוי-
צוזאָגן. אָט אזוי ווי יידיש דארף מען רעדן נאָר אזוי און נישט אנדערש.
אָזוי ווי פויליש-יידיש און נאָר פויליש-יידיש וואָלט געוועזן אונזער מאַנ-
דארין-יידיש, אָט אזוי ווי דאָס פעקינער מאַנדארין-כינעזיש איז דאָס איי-
דעלטסטע כינעזיש פאר די כינעזער.

און געהייסן האָט ער אויך נישט שלמה שיינבערג — נאָר ער האָט גע-
האַסן שלמה שאַינבערג.

פארוואָס איך שטעל מיך אזוי בראיט אָפּ אויף דעם פרט, ווייל ביי
שיינבערגן איז דאָס געוועזן א קולט ממש. ער האָט זיך דאָך נישט גלאָט אזוי
אויסגעכאָוועט אין פולאָוו ביי דער ווייסל, נאָר אין פילעוואַ באַ דער וואָסל...
און די ווייסל און די יידישע ליטעראַטור פון דער גאָלדענער פרץ-תקופה
איז אזוי ווי דער דאָן פאַר די קאָזאָקן.

ער איז אַזאַ שטילער געוועזן שלמה שיינבערג און ער האָט געהאַט
אַזויפיל פיעטעט פאר די יידישע שרייבער, וואָס האָבן געקערט וועלטן אַרום
אים, אַז ער האָט אַזש פארגעסן כסדר אין זיך אַליין. און עס איז שוין גאָר-
נישט געוועזן וואָס צו פארגעסן — כאָטש אַלע טאַלענטן שיינבערגס זענען
געוועזן ווי די דורכשניטלעכע ביימער אין אַ וואַלד זענען. גרינע, געזונטע,
קערנדיקע, וואַרצלדיקע און גוטע — און כאָטש זיי זענען דער וואַלד, און
נישט די הויכע ביימער, וואָס זענען זיך אַרויס — זענען זיי זיך אָבער פאַרט
נישט אַרויס איינצלע, נאָר ווי אַ וואַלד. דאָ קען מען זאָגן דאָס באַרימטע
שפּריכוואָרט פאַרקערט: פאר לויטער וואַלד זעט מען די ביימער נישט
אַרויס . . .

ווי האָט ער אויסגעזען? אזוי ווי א דורכשניטלעכער ייד זעט אויס.
נישט קיין ראַסיקער ייד, נאָר א ייד פון א גאַנץ יאָר, א ייד א האַרעפּאַשניק,
וואָס טאַמער איז ער א סטאַלער שמעקט פון אים מיט האַלץ און טאַמער איז
ער א מילנער שמעקט פון אים מיט מעל און מיט קאַרן, און דער סטאַלאַר

איז אלעמאל אזוי באַהאַנגען מיט היבלינקעס און דער מילנער אזוי פאר- מעליקט אלעמאל, אז מען זעט ביי זיי גאַר קיין פנים נישט אַרויס. א מיטל- וווקסיקער איז ער געוועזן, שלמה שיינבערג, א ייד צווישן יידן, נישט קיין שוואַרצער, נישט קיין בלאַנדער — א ייד. און אזוי ווי ס'גאַנצע לעבן איז זיין פראַפעסיע געוועזן יידיש — לערנען, שרייבן, רעדן, דיכטן, איבער- זעצן, אַרויסגעבן, א שטעטלדיק זויבער קלייטל פון כל טוב מיט יידיש — האָט טאקע פון אים געשמעקט מיט יידיש לשון און מיט פאַלקסטימלעכן יידישקייט און אלעמאל האָט ער מיט זיך געטראָגן א טעקע פול מיט יידיש, ביכער, מאַנסקריפטן — כל טוב.

אז שיינבערג האָט אַמאָל אויף א פארזאמלונג גענומען א וואָרט פלעגט איטשע מאיר ווייסענבערג זיצן און קוקן אים גלייך אין פנים אריין און שלינגען יעדעס וואָרט. די בראַיטע פתחן האָבן געגלעט זיין זשעליכאָוער אויער און זיינע אייגעלעך האָבן געגלאַנצט מיט פרייד. און פלוצלונג איז ער אויפגעשפרונגען און א געשריי געטון: — צו קושן יעדעס וואָרט, יידן, אָט אַזוי דארף מען רעדן יידיש, אז עץ עט מער וואָזן נאָך איין ייד, וואָס רעדט אַזוי יידיש — על יאָך ענק געבן פעטש . . .

ער האָט אַלץ געקענט, שלמה שיינבערג, נאָר נישט פרנסה האָבן. ער האָט געשריבן שיינע לידער, פאַעמעס, וואָס זענען ערגעץ נעלם געוואָרן, אַזוי ווי איינגעזאפט, ער האָט געשריבן קאַרעקטע דערציילונגען, ווויל צום לעזן, אפילו ראַמאנען האָט ער אויך געדרוקט און נאָך מער געשריבן, און דער עיקר האָט ער איבערגעזעצט א וועלט מיט ביכער — דער עיקר פון דער רוסישער ליטעראַטור. גרויסע, קאַפיטאלע ווערק האָט ער איבערגע- זעצט. אָבער צו קיין פרנסה איז דאָס אַלץ נישט געקומען. דער אויפריכטי- קער ענטזיאַזם — וואָס האָט צוריקדאטירט נאָך העט ווייט צו דעם יאָר ווען יצחק לייבוש פּרץ האָט באזוכט דעם קרייז פון די יידישע שילער פון דער פּולאָוער אַגראַנאַמישער שולע, און שלמה שיינבערג איז דאָך א פּולאַ- ווער אַלע יאָרן געוועזן — די ערלעכע ארבעט האָבן נישט דערלאָזט צו קיין פרנסה. אַמאָל האָב איך שיינבערגן באזוכט אין זיין היים אין פּולאַוו. עס איז געוועזן א פארטער־שטוב אין א הויף, א זויבערע שטוב און בוכשטעבלעך ליידיק. אפילו קיין בענקלעך נישט — נאָר בענק צום זיצן ווי אין א פּויע- רישער שטוב. און די ביכער זענען געשטאנען זויבער צעשטעלט אויף דער פאַדלאַגע ביי די ווענט, אונטערגעלייגט מיט שטרויענע מאַטעס. ביים אַריינ- גאַנג א בעקן מיט א קוואַרט אויף א קעסטל. דאָ האָט ער יאָרן־לאַנג איבער- געזעצט טאַלטאַיס גרעסטע ווערק אין יידיש. איך האָב מיר געטראכט שטי- לערהייט: וואָס זאָגט זיין פרוי דערויף? נעמט זי עס אָן ווי גורל? אָבער אין

שמועס האָט די קרענקלעכע און בלאַסע פרוי שיינבערג אַזוי ענטוואַסטיש מיטגערעדט וועגן דער ארבעט פון איר מאן, אז מײן שטומע שאלה האָט זיך אַליין פאַרענפערט.

און וואָס פאר א מאַדנע איינפאלן שיינבערג פלעגט האַבן. אביסל ענ-לעך צו דעם איינפאל פון דעם באַלעגאַלע צו געבן זיין פערדל יעדן טאָג א זשמעניע האַבער ווייניקער . . . אַט האָט ער אינמיטן פון א וואלד אַר-גאַניזירט א יידישע זעצערײ? . . דאָס איז נישט קיין שפּאַס. גרויסע ביכער האַבן זיך דאָרט געזעצט. צ.א. דער יידישער טעאטער-לעקסיקאָן. דער חשבון איז געוועזן צדק. מען וועט פאשען קי אין וואַלד, האַבן מילך, כאַוון הינער, האַבן אייער, זעצן קארטאַפּלעס אליין, און אויף דאָס ביסל ברויט וועט שוין יאַקאַש געבן די יידישע זעצערײ. וווינען וועט מען אלס וואלד-נאמן ביי א יידישן פאַמיעשטשיק. ארבעטלאָזע יידן וועלן האַבן ארבעט, קומען צו די כוחות און אַפּשפּאַרן א גראַשן . . . נישט איין יידיש ביכל איז אַזוי אין וואַלד געזעצט געוואָרן. דער עיקר א גרויסע סעריע איבערזעצונגען פון דער וועלט-ליטעראַטור. און ווען נישט די וועלט-מלחמה, וואַלט אפּשר פון יע-נעם פּולאווער וואלד ארויס געקומען די גרויסע רעטונג פון יידישן בוך . . .

אַבער דאָס איז נאָך נישט אלץ. שיינבערג האָט אמאָל געדונגען אן אוי-טאַמאַביל און געפאַרן, ווי מענדעלעס פּראַטאַטיפּ מיט דער קלאַטשע, פון שטאַט צו שטאַט און פארשפּרייט יידישע ביכער בחצי חנם. און שיינבערג מיט זיין פּול מויל מיט זאַפּטיק יידיש מאַמע-לשון האָט געקענט איינרעדן אַ קונה, אַז מען זאָל קויפּן א יידיש בוך. ער פלעגט רעדן אַזוי האַרציק, אַזוי אויפריכטיק, גלויביק.

משה שימעל

1904 אין לעמבערג. זינט אַרום 1930 אין ווארשע. 1939
אנטלאָפן קיין ווייס־רוסלאַנד. זינט 1941 קיין שפור פון
אים.

אַ בלאַנדער, זייער אַ בלאַנדער, אַ רונדיקער, נישט קיין הויכער, מיט
בלאַנדע, גלאַטע, געדיכטע, יונגע האַר, אביסל אַ ווייבליך־ווייכער, כאַטש אַ
פעסטער און זייער רירעוודיקער, אַ שיינער מיט שיינע אויגן פול מיט שיי-
נער פארווונדערונג און אייביקן שטוינען האַט זיך ארום 1930 פלוצלונג פאָ-
יאָועט ביי אונז איינער, וואָס פלעגט זיך זייער קאַרעקט, זייער גענוי, זייער
דייטליך, כאַטש זייער טאקטיש אלעמאַל פאַרשטעלן; יאָ יעסטעס מאָריצי
שימעל —

— ווערזשע איז מאָריצי שימעל? — און ער פלעגט אויפקלערן מיט
גרויס נאַיווקייט, אַז ער איז אַ פוילישער דיכטער און ער פלעגט באלד דער-
ציילן ווער עס האַט ביז איצט זיינע לידער געלויבט און ווער עס האַט זיי
אַראָפגעריסן, אביסל ממזרישקייט איז אין אים געוועזן — אזוי ווי אין אַלע
גאַליציאַנער, דערצו נאָך „לוואָוסקיע דזשיעטשי“, לעמבערגער קינדער;
און דאָך איז אזא פרייד געוועזן צו קוקן אין זיינע אויסגעקייילעכטע פון איי-
ביקער פארווונדערונג, בלויז און מיט אַ גרינלעכער שיינ — אויגן און צו
הערן ווי ער רעדט ארויס אלע אמתן. און דעם נאָמען זיינעם פלעגט ער
נישט ארויסרעדן מיטן אות יוד אויף יידיש, נאָר מיטן אות איגרעק אויף
פויליש. שימעל אויף דייטש האַט צוויי באדייטונגען, איינע — דאָס זעלבע,
וואָס אין יידיש — שימל, אויך סינאָנים פון אלטקייט און שימעל איז אויך אַ
ווייס פערדל. אַט אַ דאָס צווייטע בילד האָב איך פאר מיר דערזען, אזוי גיך
שימעל האַט זיך אויך פאר מיר פאַטעטיש פאַרגעשטעלט. אַלץ האַט זיך
ביי אים אָנגעהויבן מיט אַן אַ, קמץ־אלף־אַ און געענדיקט אַזוי. גאָר גיך
האַט ער ביי אונז באקומען דעם צונאַמען קמץ־אלף־אַ.

צו אונז פלעגט ער קומען אָבער צו די נישט־יידן פלעגט ער גיין. באלד
זענען דערשינען זיינע פוילישע לידער־זאַמלונגען, איך וויל נישט זאָגן, אז
ער האַט פארשאַטנט מיט זיי די לידער פון דעם געניאלן פוילישן דיכטער
און יוד פון לאַדזש יוליאַן טובים. אָבער זיין וועג איז געוועזן קלאַר און
דייטליך. שימעלס אַ ליד האַט זיך גערן געלעזן, עפּיס פון זיין גאַנצן פאר-
ווונדערטן וועזן איז געווען אין דעם. לידער פון די טאַג־טעגליכסטע טאַג-
טעגליכקייטן, אָבער אזוי פיל פאַטאַס איז געוועזן אין דעם. דער עיקר ניי
זענען זיינע לעבעדיקע לידער וועגן שטובזאַכן.

אָט לויפט ער ערגעץ מיט גרויס איילעניש. — וואָס לויפסטו אזוי שי-
מעלעז? — ער האָט קיין איין רגע קיין צייט נישט. ער האָט ערשט אין „מאַ-
מענט“ איבערגעלעזן סעגאלאָוויטשעס א ליד פון זיין סעריע „שורות אכט“
און ער מוז אים שוין אויסדריקן זיין באוונדערונג. אַ נאָר אזוי גיך ער
האָט דערזען סעגאלאָוויטשן איז ער נאָך מער פארווונדערט געוואָרן פון
זיין נייעם (און דאָס נייקייט פלעגט פאסירן יעדן טאָג, אמאָל אויך צוויימאָל
אין טאָג) קראַואַט. און ער האָט ביידע קאַמפּלימענטן געזאָגט אין זעלבן
אַטעם און טעמפּאַ.

נאָר אָט לויפט ער שוין נישט מער אליין. מיט אים לויפט א מידל. איי-
נע פון די שיינע מיידלעך, וואָס פלעגן קומען אין אונזער קלוב. פונקט אין
זעלבן וווקס ווי ער. פונקט מיט אזעלכע חן-גריבלעך, נאָר א שוואַרץ-חנעוור-
דיקע. און איידער מיר האָבן נאָך געקענט זאָגן כאַטש איין רכילותל זענען
זיי שוין געוועזן רעספּעקטאַבלע מאַן-און-ווייב.

און כאַטש עס האָבן זיך פאר אים געעפנט — און ניט צו שווער —
טירלעך אין דער פּוילישער ליטעראַטור אַריין. נאָך נישט דאָס הויפּט-
טויער דערוויל, נאָך נישט די פאראדנע בראַם, האָט ער זיך פּלוצלונג דער-
פילט דאָרט א פרעמדער. א לעמבערגער קינד — א „סטודענטל פון ים-שוים“,
אזוי פלעגט מען זיי רופן — נאָר עפּיס איז אים נאָכגעאנגען א שאַטן. דער
מאַמעס קראַם ערגעץ הינטער דער שיל אין לעמבערג, א נישט צו גוט לעבן
אין דער קינדהייט, א פאמיליען-טראַגעדיע — אסך יידישע שאַטנס. און די
שאַטנס פלעגן פארשאַטענען אַלע דערפאַלגן אלע פּוילישע און אין איין
שיינעם פארכמורעטן, פאַרסלאַטעטן, ווארשעווער אַסיען-טאָג האָט ער זיך
באַוויזן ביי אונז אַלעמען און אויך ביי מיר מיט — א יידיש ליד. ווונדערבאר
איז יידיש, ווי ריין גאַלד קען עס לעבן אָן א שיעור יאָרן באַגראַבן אין שטויב
און אז עס באווייזט זיך אויף דער פּלאַך גלאַנצט עס אזוי פריש און שיין און
אייביק — גאַלד. א ציכטיקע שריפט, א ציכטיק ליד און אפילו באלד שוין
אַריגינעל — א ליד וועגן שטוב-זאכן — און די אונטערשריפט איז שוין
נישט מער מאוריצי נאָר פשוט משה. און כאַטש משה שימעל האָט דווקא
אַט די סצענע אין זיין לעבן דורכגעפירט אינגאנצן אַן פאטאָס און אַן איין
קמץ-אַלף-אַ, איז אָבער ממש היסטאָרישער פאטאָס אין דעם געוועזן. ער איז
נישט אוועקגעאנגען טראַגיש, נישט ווי א פארלוירענער זון — און צוריק-
געקומען איז ער אַן טומל, ווייל עס איז נאָך קיין גרויסער טומל מיט אים
נישט געוועזן אין דער פּוילישער ליריק — און דאָך איז אַזאַ פאטאָס אַרום
דעם געוועזן, גיכער אין דעם. און ער האָט באלד נישט געוואָלט הערן און
געדענקען מער פון פּויליש. — ס'טייט שימעל, ווייסטו דען נישט, אז מיר

האַבן דיר גאַנישט צו געבן? און דערצו איז שוין דעמאָלט ממש א פאניק־שטימונג געוועזן אין ווארשע. ער ווייסט אלץ, נאָר אזוי איז עס. פּסיכאָלאָג־גישע אויפקלערונג קען מען לייכט געפינען אין דעם פאקט, וואָס די מייס־טע לידער זיינע אין יידיש זיינען געוועזן אויף מאמע־מאַטיוון, א מוטער־קאַמפלעקס איז אין אים געוועזן זינט זיין קינדהייט און אומקערן זיך צו יידיש איז געוועזן אומקערן זיך צו דער מאמען. אויך דאָס לשון רופט זיך דאָך „מאַמע־לשון“.

גאָר באלד האָט ער ארויסגעגעבן א יידישע זאמלונג פון זיינע לידער. און מיט טראַציקייט האָט ער די זאמלונג געשיקט צו די יידיש־פּוילישע דיכטער. נאָר ער איז איינער געוועזן און געבליבן און איין שוואלב מאכט נישט קיין זומער.

איינמאָל איז ער אריינגעלאָפן צו מיר מיט פאטאָס און קאַמפּלימענט וועגן מיינע זייער שלעכטע און פרעמדע דראמעס „ווייב און מאן“. איך האָב אים געזאָגט: — נאָך איין גוט וואָרט וועגן די דאָזיקע דראמעס און איך וועל אויפהערן צו גלויבן אין שימעלס טאַלענט . . . ער איז אזוי טרויע־ריק געוואָרן, זיך פארענפערט . . . און אָט זע איך זיינע לידער אין סאָ־וועטישע אויסגאבעס. אגיטקעס אביסל, אָבער פול מיט זיין ספעציפישן טאַ־לענט און הארציקייט, קינדישער אויפריכטיקייט. און אויס . . . ווי א שטראל, א בלאַנדער שטראל . . .

בער ש נ א פ ע ר

1903 אין א שטעטל לעבן לעמבערג. א צייטלאנג אין זיין פריער יוגנט אין ווין. זינט 1933 אין ווארשע. נאך 1939 — קיין ידיעות וועגן אים.

שנאפער איז א כאַראַקטעריסטישער גאַליציאַנער נאַמען און בער שנאַפֿ-פער האָט אין זיין פּאָעזיע עלעמענטן, וואָס זענען טיפּיש־גאַליציאַניש. בלע־טער איך אין זכרון די בלעטער פון יידישן ליד אין גאַליציע און זע, אז כמעט אַלע דאָרטיקע דיכטער האָבן אַט דעם עלעמענט אין זיך. כמעט אלע—אויסנאמען זענען אוודאי דאָ. גאַליציע איז געוועזן א גרויסער ענין — א טרעפֿ־פונקט און א קרייץ־פונקט פון אסך קולטורן. און דער עיקר אין די הערצער און מוחות פון די גאַליציאַנער יידן האָבן זיך די דאָזיקע קולטורן געטראָפּן און געקרייצט. אפילו די נאטור אין גאַליציע איז באשטאַנען — העלפט אויף העלפט — פון צוויי אנטקעגנגעזעצטע עלעמענטן. גאַליציע איז א לאַנגע מדינה געוועזן — קראַקע אין ווייטן מערב, סטאַניסלאָוואָו אין ווייטן מזרח. דער גאַנצער צפון איז באשטאַנען פון פלאַך־לאַנד און דער דרום פון הויכע בערג. דער גאַנצער קאַרפּאַטן־פּאַס. די גאַליציאַנער יידן איז נישט געגאַנגען אַזוי גוט, נישט פּאַליטיש און נישט מאַטעריעל, אָבער, אַז זיי האָבן זיך נאָר דערמאַנט וויאַזוי עס גייט זייערע ברידער אויף יענער זייט גרעניץ — און גאַנץ צפון־גאַליציע איז געוועזן איין לאַנגער גרעניץ־פּאַס מיטן צאָרישן רוסלאַנד — איז זיי געוועזן גוט, א מחיה — אַ, ס'איז וויל צו זיין א גאַליציאַנער. אַזאַ לאַנד האָט געמוזט באַשאַפּן א ספּעציעלע מענטאליטעט אין זיינע דיכטער, דער עיקר אין די יידישע. און אַזוי איז עס טאַקע געוועזן. די גרויסע צאָל פון די „גאַליציאַנער דאָקטוירים“ איז נישט קיין אויסגעטראַכטע מעשה און אויך נישט קיין צופעליקייט. אויך די גרויסע צאָל פון די גאַליציאַנער יידישע דיכטער, וועדליג ווי אויף א שבט פון אכט־הונדערט טויזנט נפשות, איז נישט קיין צופאַל. פייגל פליען זייער, זייער נידעריק פאַר א שטורעם, ווערן אומעטיק און זינגען אַזוי שייך. אמאָל שיינט אפילו נאָך די זון אויף זיי — אָבער זיי, קינדער פון הימל, ווייסן שוין, אז שטורעם קומט . . . אפּשר איז דער זאָלאָאָגישער פאַרגלייך א שליסל צו דעם אומענדליכן אומעט פון כמעט אַלע גאַליציאַנער יידישע דיכטער. זיי האָבן געאַנט דעם שטורעם — און וואָס פאַר א שטורעם; א פאַרניכטענדיקן שטורעם, וואָס האָט זיך אָנגערוקט פון אלע זייטן. א גענעראַל־פּראָבע איז אַפֿ־געהאַלטן געוואָרן אין די יאָרן 1914-1918. גאַליציאַנער דיכטער האָבן גע־קענט געאַגראַפיע און געשיכטע און זיי האָבן געוואוסט, אז זייער אינטואַציע

נארט זיי ניט. וואָס עס זאל נישט קומען — דאָס וואָס איז געוועזן און איז געוועזן אַזוי שייך וועט שוין נישט זיין.

בער שנאפער איז איינער פון די כאראקטעריסטישסטע פון, אפשר דער לעצטער פלעיאָדע, פון יידישע דיכטער אין גאליציע. ער איז אויפגעכאַ- וועט געוואָרן אין לעמבערג ביי א טאטן א שוסטער אין איינער פון די דאָר- טיקע פערשטעט. אויך איך האָב א פאָר יאָר פון מיין לעבן — 1910-1912 — געווינט אין לעמבערג. בשעת מיינע ווארשעווער יאָרן — 1920-1934 — פלעג איך פון צייט צו צייט אהין צופאָרן, זיך טרעפן מיט די דאָרטיקע דיכ- טער און אַוודאי מיט שנאפערן. איינמאָל זענען מיר שעהן-לאנג געגאנגען איבער לעמבערג און איך בין געוועזן פול מיט פארווונדערונג איבער א מאַדנער זאך: אינגאנצן א צען-פופצן יאָר ווי איך בין פון דאָרט אוועק, יעדן בוים, יעדעס הויז האָב איך דערקענט. עס איז נאָך געשטאנען אויפן זעלבן פלאץ, נאָר איין זאך האָט זיך לחלוטין געביטן, דאָס הויכטיקסטע, די בא- פּעלקערונג. אמאָל האָב איך דאָ אלע, אַלע געקענט און איצט קיינעם, קיי- נעם. זיי זענען זיך צעפּלויגן, צעפּאַרן, צעלאָפּן. שוין דאָס נאָענטע לויפן איז געוועזן ווארשע. כאָטש ווארשע, איז ווארשע ממש אינוואדירט געוועזן דורך די גאָליציאנער אינטעליגענטן און אויך די גאנצע גאליציש-יידישע דיכטונג האָט זיך סוף-סוף אהין אריבערגעטראָגן און צווישן זיי — שנאפער.

אַ שאַרף פנים, א זייטיקער בליק, א שפּיציקער קאַפּ, יינגער־הייט שוין גאַל, ברוינע אויגן, א פנים פון א הייס-געבאָדענעם. אזא מענש איז ער, וואָס מיידט אויס צוזאמענשטויסן ווייל ער קען זיך און קיין שלעכטער איז ער דאָך נישט. אָבער עס מאַכן זיך שוין צוזאמענשטויסן. טוט ער זיך אָן א כוח און פארשווייגט. און קינסטלעך אויסגעמיטענע צוזאמענשטויסן — קומען נאַטירלעך מיט טאַפּלטער קראפט אפיר אין א צייט אַרום.

רחל אויערבאך, א יידישע זשורנאליסטין, איז געוועזן א צייטלאנג, איי- דער זי האָט זיך פארבונדן מיט איציק מאַנגער, די פרוי פון בער שנאפער. ער האָט געאַנט, אז זי האָט זיך אַמאָל אַראָפּגערעדט דאָס הארץ פאַר מיר — און ווי אַפט ער פלעגט מיך באַגעגענען, פלעגט ער זיך אוש מיניען פון כעס, אָבער איך האָב נישט געאַנט. איך בין דאָך נישט שולדיק געוועזן. אַמאָל האָב איך א רעצענזיע געשריבן וועגן שנאפערס אן ערשטלינגס-ביכל, גע- שריבן גוטס, אָבער פאַרגעוואָרפן צו שטארקע איינפלוסן פון צו נאָענטע דיכטער. דאָס איז אייגנטליך געוועזן דאָס ערשטע קינדל פון שנאפערס כעס אויף מיר. אויערבאָכס ווידוי דאָס צווייטע. אז איך האָלט פון זיין פּאַעזיע אַסך, אַסך, אז איך לעז זיינע לידער מיט התלהבות, אז איך רעציטיר זיי אַפט פאַר פריינט, אז איך האָלט, אז זיין קלאַג-ליד פון א שטעקן, וואָס האָט גע-

וואָלט נאָך בליען און מען האָט פון אים געמאכט א פּאַלקע צו שפּאַלטן יידי-
שע קעפּ, איז ממש א גרויס ליד — וועגן דעם אַלעמען האָט שנאַפּער נישט
געוואָסט. און אפשר אונטערבאוואוסטזיניק נישט געוואָלט וויסן. און איינמאָל,
אַ פּאַר טעג פאר מיין פּאַרלאָזן פּוילן אויף שטענדיק, אין טעג ווען עס איז
מיר געוועזן אזוי אַנגעזאלצן אויפן האַרץ, אזוי ווי א באַזאָלצן כשר שטיקל
יידיש פלייש אויף א נאַסן, געפּלאַכטענעם זאַלץ-ברעטל — קומט שנאַפּער
צו מיר אַריין. זיין זייטיק, שפּיציק פנים איז זויער ווי עסיק. און איידער
וואָס ווען גייען שוין די קולות אין הימל אריין ממש. גאַנץ פּלוצלונג און
כמעט אַן א פּאַרוואָס איז ער אזוי אַרויס פון די כלים, אָט ווי מען ציט א
שווערט פון א שייד אַרויס . . . און אויך מיך, וואָס דאָס געשעט ביי מיר
איינמאָל אין א יובל, האָט אויך א רוח א שלעפּ געטון פון די כלים ווי אַ
קרומע, טאַטערישע שווערט פון איר שייד . . . צו קיין בלוט-פּאַרגיסונג
איז עס נישט געקומען. אָבער די ווערטער, וואָס זענען דעמאָלט געשמין
געוואָרן אין די פּנימער, וועלן מיר ביידע פּאַרשווייגן ביז אין אונזערע
טויטן. אין מיר איז געבליבן א טעם ווי אין ראַבטשיקן נאָך דעם באַרימטן
הייסן באַד זיינעם. איבערגעבעטן האָבן מיר זיך פּונקט אזוי פּאַטעטיש און
הייס און האַרציק. איך האָב שנאַפּערן פון אויסטראַליע געשריבן א בריוו
נאָך זיינעם א שאַרף-גוטן ליד און ער האָט מיר געענפּערט מיט א וויד-
מונגס-צושריפט אויף זיין ניי בוך פון כאַטש דרייהונדערט ווערטער.

און גיי פּאַרלאָזן דיך אויף כעס פון פּאַעטן.

פראָפעסאָר דר. פישל שניאורסאָן

1887 אין קאמענעץ-פאָדאָלסק. געוווינט אין אלערליי שטעט אין אַמאָליקן רוסלאַנד, אין וואַרשע, אין בערלין, אין ניו-יאָרק, ווידער אין וואַרשע און בשעת'ן צווייטן וועלט-קריג אין ארץ ישראל.

איך האָב פראָפ. שניאורסאָנען דאָ אויבן אָנגערופן מיט אַלע זיינע טיטל-לען נישט דערפאר ווייל ער איז אזא שטרענגער פראָפעסאָר און אַן טיטלען קען מען זיין נאָמען נישט אָנרופן, נאָר ווייל ער האָט די טיטלען ליב, און ליב נישט צוליב פוסטער גאוּוה, נאָר ווייל עס איז יום-טובדיקער אזוי, שני-אורסאָנען ארט נישט, אז מען רופט אים אויך רב פישל, דעם טיטל טראָגט ער אויך מיט רעכט, האָט סמיכה אויף רב, אבי נישט וואַכעדיק און טרוקן; פישל שניאורסאָן, דאָס לעבן איז אָדער יום-טובדיק אָדער עס איז גאַרנישט ווערט. דאָס איז א טייל פון שניאורסאָנס וועזן, פון זיין פילאָזאָפיע, זיין לעבנס-קוק און זיין טאַג-טעגלעכער פראַקטיק. — אלע האָבן אים ליב, ער פירט דעם יום טוב מיט זיך אזוי ווי א דאַרפסגייער פירט די גאַנצע קראַם מיט זיך. ווו ער זעצט זיך נאָר אַוועק גיט עס א בלישטש מיט אַלערליי שיינ-קייטן. אויך מיט שניאורסאָנען קען מען קיינמאַל נישט רעדן סתם אזוי, אלץ מוז באַגלייט ווערן מיט א גלייכווערטל, א משל, און פּרעגט מען אים א נור-מער פון טעלעפאָן, וואָס קען שוין זיין טרוקענער, ענפערט ער כאַטש מיט א קונציקער גימטריא . . . און אזוי זעט ער אויך אויס: אייביק יום-טובדיק, צעשמייכלט, פרייטיק-פאַרנאַכטיק ערשט געקומען פון מרחץ און גרייט מיטן לכה דודי אויף די ליפן צו גיין אין שול אריין. ער איז א פּעדאָגאָג, נאָר נישט ווי א לערער, און ווער שמועסט א שטרענגער, נאָר ווי א טאַטע מיט א מאַמען און א זיידע מיט א באַבען צוזאַמען, אזוי באַציט ער זיך אלס פּע-דאָגאָג צום קינד. שוין אביסל צו גוט, עס איז קעגן דער מענשלעכער נאַטור און שניאורסאָן איז אלעמאַל פול מיט „מענש-וויסנשאַפט“, א טערמין, וואָס ער האָט אליין געשאפן. ער איז א דערציילער, דערציילט גאַנץ פשוט א מעשה, שרייבט א נאָוועלע, אָדער א ראָמאַן, אָבער עס איז וויסנשאַפטלעך, ער איז נישט אויסן די מעשה צו דערציילן און אפילו זי קינסטלעריש ארויס-צוברענגען, כאַטש ער טוט עס. ער איז אַן עקזאַקטער וויסנשאַפטסמאַן און נוצט אַפט אזעלכע דרייגאַרנדיקע ווערטער, וואָס קיין וויסנשאַפטלער אפילו נוצט נישט, נאָר עס איז א בעלעטריסטישע וויסנשאַפט. ער איז זייער רע-ליגיעז, נאָר עס איז אזא מין וועלטלעכע רעליגיאָזיטעט, ער איז א וועלט-ליכער מענש, נאָר עס איז אזא מין רעליגיעזע וועלטלעכקייט. ער היט אַפּ

שבת, זייער שטרענג אפילו, אָבער ער איז נישט קיין שומר־שבתניק, עס ארט אים נישט, אז די גאנצע וועלט איז וואָך, ביי שניאורסאָנען איז דאָך אין דער וואָכן אויך א שטיקל שבת, דער עיקר צו מנחה־צייט.

א שייַן־געוואקסענער און א שלאַנקער איז ער, פראָפּ. שניאורסאָן, בכלל אן אנגענעמע דערשיינונג, פרויען זאָגן, אז ער איז זייער א שיינער, אפשר דערפאר וויל — ווי לאנג איך האָב אים געקענט יעדנפאלס — איז ער גע־וועזן א בחור, שוין זיכער אריבער זיינע פערציק דעמאָלט. ער טראָגט שוואַרצעוודיקע וואַנציקלעך און מיני פאות אָדער באַקנבערד, די פראָפּ־פעסאַרישע ליסינע אלע מאָל יום־טובדיק פארקעמט מיט א ביסל האָר, די אויגן און אפילו די ברילן שמיכלען דיר אייביק אנטקעגן, און פון די רייד שמיכלט דיר אלעמאָל אנטקעגן א משל און א בילדעריש מעשהלע.

כאָטש אליין אן אוקראינער האלט שניאורסאָן זייער שטארק פון די פוילישע יידן, ער האלט, אז פוילישע יידן זענען דער סענץ פון וועלט־יידן־טום. אלץ איבעריקע איז וואסער, וואסער איז אויך זייער גוט, נאָר אז מען גיט נאָר אריין א טראָפעלע סענץ ווערט טיי. נישט נאָר אין פוילן, נאָר אי־בער דער גאנצער וועלט דערפילן די פוילישע יידן אָט די מיסיע — לויט שניאורסאָן — צו זיין דאָס ביסל סענץ פון יידישקייט. צופיל פוילישע יידן איז נישט גוט, אָבער אָן א ביסל קען מען זיך נישט באַגיין, — איינמאָל האָב איך איינגעלאָדן שניאורסאָנען אַנטיילצונעמען אויף אן אוונט פון א שרייבער, וואָס איז אים געוועזן זייער צום האַרצן און וואָס ער האָט אים זייער גוט געקענט, אָבער ער האָט בשום אופן נישט געוואָלט ענפערן אויפן אָרט, צי נעמט ער אָן די איינלאָדונג. פארדריסט עס מיך, פּרעג איך ביי: פארוואָס די שהיות, ענפערט ער מיט א משל, ער איז אַגב א געענדיקטער דאָקטאָר מעדיצין, אז א דאָקטאָר דארף צוגיין צו א קראַנקען וואַשט ער זיך אָפּ די הענט מער ווי מען דארף, אין דעם דריקט ער אויס די ליב־שאפט צו דער פּראָפעסיע און דער קראַנקער ווערט פון דעם אליין שוין א שטיק גענעזן, זיין רעדע וועט ביי אלעמען האָבן דריימאָל אזויפיל טעם, אז ער וועט זיך קווענקלעך, ענפערן מאָרגן, איבערמאַרגן, און אזוי איז עס טאקע געוועזן, ער רעדט מיט דביקות, שניאורסאָן, מיט א קרעכץ און מיט א פאַר־וורף און אזוי ווי מען וואָלט אים געצוונגען, כאָטש ער האָט ליב דאָס רעדן ווי דאָס לעבן, צום ליבסטן וואָלט ער כסדר גערעדט. — איך ווייס נישט וויפיל און אויף וויפיל שניאורסאָנס אידעען פון אויסמענשלען דעם מענש זענען פראַקטיש און וויסנשאַפטלעך עקזאקט, איך ווייס נאָר, אז זיינע אי־דעען זענען אלעמאָל זייער אינטערעסאַנט, פאַרשאַנדיק, ניי, — איך האָב אַמאָל אין א געזעלשאַפט פון א פאַר צעניליק יאהודים אין אויסטראַליע

אויפגעקלערט שניאורסאָנס אידעע פון דעם סוד פון דער שטארקייט פון די יידן לגבי דער וועלט און דער צייט. אָט איז עס אין געציילטע ווערטער: גלות איז א שווערע פּאַלקס־קרענק, א טויטלעכע קרענק פאר א פּאַלק. אָבער נישט פון אַלע טויט־קראַנקהייטן שטארבט יעדער קראַנקער. און אז ער לעבט איבער, איז ער שוין אימון. יידן האָבן צופעליק איבערגעלעבט די פּאַלקס־טויט־קרענק, דעם גלות. נו זענען זיי שוין איצט אימון, שטארקער ווי אלע. — די יאהודים זענען ממש פארכשופט געוועזן פון דעם געדאנק און כאַטש וויסנשאפטלייט זענען געוועזן צווישן זיי, זענען זיי אזוי פאר־כאפט געוועזן פון שניאורסאָנס אַריגינעלן כאַפּ, דריי מיטן גראַבן פינגער, אז עס האָט זיי לחלוטין מער נישט אינטערעסירט צי דאָס איז וויסנשאפטלעך אויסגעהאלטן. — אָט דער געדאנק איז כאַראַקטעריסטיש פאר שניאור־סאָנען.

און אין חלומות, ווי יעדער פּסיכאָלאָג, איז שניאורסאָן ממש פארנארט. איינמאָל בין איך געוועזן פארשייט גענוג אים צו דערציילן אן אויסגע־טראַכטן חלום. שניאורסאָן האָט געבויט גאנצע טעאָריעס אויף אָט דעם אויסגעטראַכטן חלום מיינעם, איך האָב אָבער שוין קיין מוט מער נישט געהאט צוצוגעבן מיין קינדעריש שפיצל און סוף כל סוף האָב איך אליין גענומען גלויבן, אז עס האָט זיך מיר טאקע געחלומט. און אפשר טאקע — פון צייט צו צייט פלעגט שניאורסאָן אויפנעמען פאציענטן, פּסיכיש דע־פעקטיווע מענשן. און אין די מייסטע פאלן האָט ער אויסגעהיילט. ער איז צו יעדן פאציענט צוגעגאנגען נישט ווי צו א מענש־יחיד, נאָר ווי צו א וועלט א גאנצער, א גאנצער מענשהייט, און אָט דער הייליקער ערנסט אליין איז שוין געוועזן האלבע רפואה. ער האָט טאקע ליב דעם מענש. שטארק ליב. חסידיש ליב.

שמואל לייב שניידערמאן

1906 אין קוזמיר ביי דער ווייסל. 1925 ווארשע. 1933 פאריז. 1940 ניו יארק. רייזעס איבער אייראָפּע, נאַענטן מזרח, ארום און ארום אפריקע.

מען האָט אמאָל נאָדירן געפרעגט: וואָס ווילט איר אייביק פון אָפּאָ-
 טשאַוּן ? ער האָט געענפערט: גאַרנישט. נאָר א מענש מוז זיך דאָך קריגן
 מיט עמיצן — קריג איך מיך מיט אָפּאטאַשוּן. — אויך איך האָב א רייע
 פון יאָרן אויף דעם אופן געפירט א קידער-ווידער מיט ש. ל. שניידערמאנען.
 ער שטאמט פון קוזמיר, דאָס איז א שטעטל, וואָס האָט אלעמאָל געהאט אסך
 געסט. א היסטאָריש שטעטל, דאָס שטעטל פון אסתרקע, דער שיינער, דער
 געליבטער פון קעניג קאָזימיעזש דעם גרויסן מיט דער שלמה המלך-באָרד,
 וואָס האָט פארבעטן די יידן קיין פוילן. אין קוזמיר איז די יידישע פּאָלקס-
 נויט געוועזן פונקט אזוי גרויס ווי אומעטום, נאָר נישט אזוי שרעקליך. נו
 האָבן די דאָרטיקע יידן אמאָל געשמייכלט אויך — צו געסט מוז מען שמייכ-
 לען, אז מען פירט זיי ארום און ווייזט זיי די שאַנקייטן פון שטעטל און די
 אַלטע חורבות. ביי אסך געסט ווערט א מענש זיכערער אויך. און אָט די
 זיכערקייט, אָט דעם שמייכל האָט שניידערמאן מיטגעבראכט קיין ווארשע
 און אויך לידער, אסך לידער, און אויך גוטע פויליש-קענטשאפט, און אויך
 גרייטשאפט צו טון אלץ, וואָס הויבט זיך אָן מיט אן אלף אין דער ליטערא-
 טור. אן ארטיקל, א רעצענזיע, אן איבערזעצונג, א פּאָעמע, א דערציילונג,
 א רעפּאָרטאזש. און אין איין שיינעם טאָג זענען מיר געוואָרן טינט-שונאים,
 כאָטש שטעך זיך מיט שטומפיקע בלייפּעדערס... (דס-שונאים וועל איך
 בשום אופן נישט זאָגן, ווייל געהיימעהייט האָבן מיר געהאט א סימ-
 פּאַטיע צו זיך אלעמאָל און בפירוש) און געשען איז דאָס אזוי. מען האָט
 באדארפט האָבן אן איבערזעצונג פון דעם דייטשן עקסטראוואגאנטן דיכ-
 טער סטעפּאן געאַרגע. שניידערמאן האָט זיך באלד געכאַפט: ער וועט
 מאכן די איבערזעצונגען, דערביי האָט ער ארויסגעזאָגט דעם נאָמען אויף
 ענגליש „דזשאַרדזש“. כאָטש מען האָט געדארפט זאָגן: געאַרגע. און גאָר
 באלד האָבן איך נגעשריבן א קליינעם פּאַמפלעט-ארטיקל אויף דעם חבר-
 אָנהויבער אין דער ליטעראטור און זשורנאליסטיק און — דער ארטיקל
 האָט שטארק אויסגענומען ביי חברים. א סימן, אז מען דארף נישט ווארטן
 ערשט ביז מען באקומט די נאָבל-פרעמיע, אָדער וועלטבארימטקייט, כדי
 צו האָבן קנאה-שנאהניקעס ביי פען-חברים. דאָס קען מען האָבן באלד אויפן
 ערשטן טרעפל פון דער קאריערע.

שניידערמאנס ענערגיע האָט זיך פארדרייפאכט צוליב מיין אנגריף. ער האָט מיך אטאקירט אויף דריי פראָנטן. ערשטנס האָט ער מיר צוגעשיקט לידער אונטער א פרעמדן נאָמען און איך בין אריינגעפאלן און די לידער געלויבט . . . צווייטנס האָט ער קעגן מיר געשריבן. דריטנס האָט ער מיר פארקלאָגט צום חברים-געריכט און אויב מיר וואָלטן געהאט א פריוואַטן ליטעראַרישן סיביר אין יידיש-ליטעראַרישן וואַרשע וואָלט איך דאָרט אַרומ-געקלימפערט מיט די קייטן מיין לעבן לאַנג . . . צו קיין געריכט איז עס אינגאַנצן נישט געקומען אין דער אמתן ווייל דער נישט דערפארענער אין דער יוריסטיק יונגער פּאַעט און זשורנאליסט האָט נישט געוואוסט, אז מען קען נישט אי אַליין שטרעפן, אי פּאָדערן, אז א געריכט זאָל שטרעפן.

אַט זע איך שניידערמאנען פון די צייטן פון יענער קאָמפּאַניע: נאָ-פּאַלעאַנישער וווקס. אפשר איז דאָס דער סוד פון דער ענערגיע. בלאַנד. א יידיש פנים מיט א נייגונג צו פעט-ווערן. יידיש, אָבער נישט צו שטארק יידישלעך. די אויגן לאַכן אלעמאַל. גיט מען אים א פרעג פּעיס א שווערע פראַגע, אָדער מען וויל אים פארגעבן א שווערע אויפגאַבע, גיט ער ממזריש די אויגן א וואָרף ערגעץ ארויף און אין א רגע זענען זיי שוין דאָ צוריק. ער איז שוין גרייט מיט אן ענפער און שוין גרייט צו טון. אָבער ביי אַט די אַלע גרייטקייטן איז דאָ ביי אים א געוויסע ליניע, ער איז קיינמאַל נישט גרייט צו טון זאכן וואָס זענען קעגן זיין געוויסן. ער מאַכט קאָנצעסיעס, אָבער זיין פען בלייבט אלעמאַל פעסט אין זיין האַנט.

אז מיר האָבן זיך גאָר באלד איבערגעבעטן און אפילו ליב געקראָגן איז איבעריק צוצוגעבן. אַט זענען מיר ביידע אין פאריז און מיר זענען שוין גאָר פריינט. שניידערמאן איז שוין אפילו א באלעבעסעל, ער האָט חתונה געהאט מיט דער שיינער טאַכטער פון דעם פּאַרלעגער ב. שימין. עס ציט אים שוין ווייניקער צו פּאַעזיע, ער באַטראַכט עס שוין מער ווי א זייטיקע זאך, זיין הויפּט-פאך איז רעפּאָרטאַזש, נישט כראַניק-רעפּאָרטאַזש, נאָר לענדער-רעפּאָרטאַזש פאר ביכער. און ער דערגרייכט אויף דעם געביט אסך. גיט ביכער ארויס. און דער רעפּאָרטאַזש-שרייבער נומער איינס פון איי-ראַפּע — עגאָן ערווין קיש — שרייבט אים א הקדמה צו איינעם פון די ביכער.

אַט איז שוין וועלט-קריג נומער צוויי. פאריז ברענט אויף אן אמת, נישט נאָר אין א פאנאָסטיש בוך און שניידערמאן איז שוין אין ניו יאָרק. אלעמאַל דערזעלבער. נאָר דער שמייכל איז שוין נישט מער אזוי זיכער. אַוודאי האָט אים די ענערגיע זיינע געראַטעוועט אין צייט, אָבער אין פא-ריז זענען געבליבן אזויפיל חברים, אזויפיל פריינט און דאָ איז אזא קאלט-

קייט אין אָט אַ דער ניו־יאָרקער היץ. און צום ערשטן מאל דערזע איך שניי־
 דערמאָנען גאָר אין אן אנדערן ליכט — ער איז א גוטער. דער עיקר א גו־
 טער חבר. ער קערט וועלטן כדי דעם צו פארשאפן א וויזע. יענעם שיקן
 אַ טשעק. און אָט זיצן מיר אין א רוישיקן ניו־יאָרקער כאַפֿ־לאַפֿ־קאפּע און
 מיר רעדן וועגן די יאָרן פון אונזער טינט־שנאה און בלייפּעדער־שטעך מיט
 אַזויפיל ליבשאפט ווי מען דערמאָנט זיך די סאמע זיסטע איבערלעבונג.
 מיר האלטן די האנטפלאַכן איבער די אויגן כדי זיך בעסער צו דערמאָנען
 די אָדער יענע סיטואציע. געדענקט איר . . . געדענקט איר . . . אָבער
 נישט בלויז פון געמיינזאמען ווארשע זענען פארהאנען געמיינזאמע דערי־
 נערונגען. עס זענען אויך פארהאנען דערינערונגען פון ווייטע וועלט־ווינק־
 לען וואָס — כאַטש נישט אין דערזעלבער צייט — מיר האָבן ביידע געזען.
 דער עיקר די דזשונגלען מיט די לייבן און די נעגערס אין אפריקע.

און אָט איז א גיכע באַגעגעניש אין מאָנטרעאַל. א שעה. מיט שניידער־
 מאָנען זיין פאמיליע, זיין חנעוודיק טעכטערל. א קינדיש־מיידלישע מיניא־
 טור פון טאטן. שטעלט טויזנט פראגן אין איין מינוט און פארענטפערט זיך
 אַליין אין דערזעלבער מינוט טויזנט און איינס און פרעגט שוין די טויזנט
 און צווייטע. און דער טאַטע איז שוין אביסל דיקלעך, די בלאַנדקייט שי־
 טערער, די אמביציעס שוין נישט מער געשפאנט ווי דער אָדער פון א בויגן.
 אסך פילן זענען שוין אויסגעשאַסן, שוין געטראַפן אין ציל, שוין דער־
 גרייכט.

נישטאָ שוין טלאַמאצקיע 13 — —

(סענטימענטאַלער קדיש נאָך א ליטעראר-היסטאָרישן אדרעס)

א פריינט פון ווארשע האָט מיר אין א בריוו צופעליק און דרך אגבדיק מיטגעטיילט, אז אזוי ווי דער „פאריין“ (דער פאריין פון יידישע ליטעראטן און זשורנאליסטן אין ווארשע, טלאַמאצקיע 13) האָט זיך די טעג איבער-געצויגן, גיט ער מיר אַן א פּריוואַטן אדרעס.

די ידיעה האָט אויף מיר קיין שטארקן רושם נישט געמאכט, אזוי ווי די ידיעה פון טויט פון א נאָענטן מענשן, וואָס דער טויט איז פאר אים מער אן אויסלייזונג איידער א טראגעדיע ווייל — יענער איז שוין שטארק אלט געוועזן, און — איינמאָל מוז מען דאָך שטארבן.

און נאָך אלע זאכן — וואָס פאר א באדייטונג האָט שוין אין היינטיקע צייטן דאָס שטארבן פון אן — אדרעס, ווען דאָס שטארבן פון לעבעדיקע מענשן, וואָס קענען נאָך הונדערט מאָל אין לעבן בייטן זייערע אדרעסן איז געוואָרן אזא וואַכעדיקע זאך, און נישט גלאַט שטארבן, נור שטארבן פאר דער צייט און שטארבן פאר דער משוגענער אמביציע פון א משוגענעם הונט.

אַבער דאָך גלאַט מיט שווייגן פארבייגיין דאָס שטארבן פון דעם וויכ-טיקסטן ביז איצט יידישן ליטעראר-היסטאָרישן אדרעס טלאַמאצקיע 13 — קען איך נישט.

יעדער יחיד אין דער וועלט איז גלייכצייטיק אריינגערעמט אין דעם געוואלטיקן בילד פון די וועלט-געשעענישן און אויך גלייכצייטיק אריינגעפאסט אין דעם שמאָלן רעמל פון זיין פשוט און פריוואַט לעבן. און פאר-האנען מאַמענטן, ווען דאָס צווייטע איז וויכטיקער ווי דאָס ערשטע.

און אזוי ווי דער יחיד, אזוי דער קליינער און דער גרויסער כלל.

און אזוי אונזער ליטעראטור.

פון איין זייט א קרייץ-געשפאנטע איבער אלע וועלטן און צייטן, א העראישע און א מאָרטירערישע מיט א נאָענטן נעכטן, א צעריסענעם און א שטרמישן היינט און אן אומבאקאנטן מאָרגן —

און פון דער אנדערער זייט א מענשליכע ווי אלע אנדערע ליטעראר-טורן פון דער וועלט, מיט קליינע זאָרגעלעך און קליינע רכילותלעך, וואָס אז מען זעט דאָס אלץ פון דער נאָענט מיט קורצזיכטיקע אויגן דאכט זיך,

אז די האַריזאָנטן פון דער ליטעראטור זענען געוועזן די שמוציק-גאַלד-
זיידענע באַרימטע טאפעטן פון דעם גרויסן זאל פון טלאַמאַצקיע 13.

א פריינט פון וואַרשע האָט מיר צופעליק מיטגעטיילט, אז טלאַמאַצקיע
13 ציט זיך איבער, עס האָט א ריס געטון אין האַרצן, און אין א מינוט ארום
האַב איך גיכער געפילט א דערלייכטערונג איידער א טרויער.

אַבער מיט דעם גאַנג פון די טעג און פון די אוונטן, נאָך דער שבעה
אַזוי-צוזאַגן, זענען געקומען די שלושים פון די מעדיטאַציעס און פון די
סענטימענטן. טלאַמאַצקיע 13 איז ארויס פון דעם מיסטקאסטן פון דעם
היינט און אריין אין דער וועלט פון געלייטערטן און קלוגן ליטעראַרישן
אַנעקדאָט — ניין, נאָך מער, אין דער וועלט פון דער יידיש-ליטעראַרישער
לעגענדע, אין דער וועלט פון יענע אדרעסן, פון וועלכע קיין באלעבאַס
קען שוין מער נישט ארויסוואַרפן. אין דער וועלט פון דער יידישער ליטע-
ראַטור-געשיכטע.

יא, ליטעראַטור-געשיכטע!

און וואָלט עס אונז איצט אין דער יידישער ליטעראַטור גוט געוועזן
און מיר וואָלטן קיין טויזנט אנדערע זאַרגן נישט געהאַט, וואָלט מסתמא
פון ערגעץ ווו געקומען דער פאַרשלאַג ארויסצוגעבן א גרויס זאַמלבוך אן
אַנעקדאָטאַריום מיט דעם נאָמען: טלאַמאַצקיע 13.

ליטעראַטור-געשיכטע פאַר זיך וואָלט דאָס נאָך נישט געוועזן, נור א
בונט שליסלען וואָלט עס געוועזן צו די געהיימע קעמערלעך און שופלעד-
לעך צו דעם קאַפיטל פון דער יידישער ליטעראַטור-געשיכטע, וואָס טראַגט
בפירוש דעם נאָמען: טלאַמאַצקיע 13.

א בונט שליסלען צו אסך, אסך בפירוש גרויסע ווערק אין דער יידי-
שער ליטעראַטור, צו אסך גרויסע נשמות אירע און צו אסך באוועגונגען אין
איר, וואָס האָבן איבערגעלאָזן טיפע שפורן.

אפשר איז אַזאַ מין פראַיעקט פון אן אַנעקדאָטאַריום טלאַמאַצקיע 13
ביי עמיצן אין קאַפּ געבוירן געוואָרן, וויל איך מיד אַנשליסן אַן דעם פראַ-
יעקט און אים שטיצן דערמיט. און אפשר איז אזא מין פראַיעקט נאָך נישט
געבוירן געוואָרן — וויל איך אים ברענגען דערמיט.

צוויי און צוואַנציק יאָרן איז טלאַמאַצקיע 13 אַלט געוואָרן. און נישט
גלאַט יאָרן, נור 1916 ביז 1938.

דאָס זענען דאָך נישט אבי יאָרן — נור דאָס זענען דאָך די יאָרן.

און נישט אבי-וואו האָט טלאַמאצקיע 13 די יאָרן געלעבט און אויסגע-
לעבט.

דאָס איז דאָך געוועזן — ווארשע.

א קלייניקייט צו זאָגן: ווארשע —

אויף די שמוציק-גאַלד-זיידענע ווענט פון טלאַמאצקיע 13 האָבן גע-
האַנגען די צוויי גרעסטע פּרץ-פּאַרטרעטן פון דער יידישער וועלט. און זיי
זענען ניט געהאַנגען אויף א פאלשן אדרעס.

עס איז אזא צייט איצט ביי אונז, ווען מיר לאכן נישט מער פון טרא-
דיציע אזוי אין דער וועלט בכלל, אזוי אין דער יידישער וועלט און אזוי אין
דער וועלט פון דער יידישער ליטעראטור. זאָל נור עמיץ קומען און זאָגן:
אויף דעם און דעם אדרעס נעמט מען אַן ארטיקלען, זכרונות, מעדיטאציעס
און אנעקדאָטן אויף דער טעמע טלאַמאצקיע 13 און עס וועלן זיך א שוץ
טון מאַנסקריפֿטן פון אלע עקן וועלט, ווייל דורך טלאַמאצקיע 13 איז איז
משך פון די 22 יאָרן דורכגעגאַנגען די גאַנצע — אָדער שיר נישט די
גאַנצע — יידישע ליטעראטור פון אונזער צייט.

דאָס איז געוועזן דאָס חלום-מעקא פון די טרוימערס פון א ליטערא-
רישער יידישער קאריערע (אומשטיינסגעזאָגט) פון טויזענטער און טויזנט-
טער, וואָס האָבן זיך געריסן פון די בלאַטעס ארויס פון די צווייטויזנט יידי-
שע שטעט און שטעטלעך פון פּוילן.

דאָס איז געוועזן די עיר מקלט פון די טויזנטער, וואָס האָבן זיך שוין
פון די בלאַטעס פון די שטעטלעך ארויסגעריסן און זיך שוין דערשלאָגן צו
די שטיינער פון דעם הארבאטן ווארשעווער גאַסן-ברוק.

דאָס איז געוועזן א מין לאַנדאַנער הייד-פאַרק פון די פאַרצווייפלעטע,
וואָס האָבן דאָ געפינען אן אַרט אויסצושטורעמען פריי זייער וואָרט, וואָס איז
אַפט געוועזן גערעכטער וועלט-כעס און אָפט נור אויסדרוק פון היסטעריע.
ווען אַט די שמוציק-גאַלד-זיידענע ווענט וואַלטן נישט נור געהאַט אויערן,
וואָס פלעגן אראַפּהענגען ביי זיי אין די ווינקל-ווענט ווי אויערן פון חיות נור
אויך מיילער, וואַלטן זיי אסך, אסך געהאַט צו דערציילן, פאַר דורות צו
דערציילן.

חברים, יידישע שרייבער איבער אלע פינעף טיילן פון דער וועלט !
טרוקענע באטראכטונג אויף רעכטס — כעס אויף לינקס ! אוועק מיט זיי !
געלייטערטער סענטימענט אין אונזער הארץ.

לאַמיר זיך פארזאמלען ביינאכט אויפן אלטן מארק פון אונזער טלאָ-
מאצקיע 13, וואָס איז שוין פארביי, לאַמיר זיך פארזאמלען איבער אלע ימים
און גרעניצן אריבער און לאַמיר דערציילן די אומצאָליקע מעשיות פון
אונזער היים פון 22 יאָר צייט.

איך מײן נישט קיין סענטימענטאל בלעטל פון אַ דריי בויגן מיט אַ
פאַר סענטימענטן דרך אגבדיקע, איך מײן נישט קיין כראַניק מיט ארכיוו-
דאַטעס, איך מײן אויך נישט קיין אנקעטע, וווּ יעדער מוז זיין פארטראַטן,
איך מײן אן ערנסט און א גרויס בוך —

איך מײן א בוך, וואָס וועט זיין לדורות, נישט ווי א שליסל, נור ווי א
בונט שליסלען צו אסך קאמערן און קעמערלעך פון אונזער ליטעראטור-
אוצר איבער דער גאַרער וועלט פארשפרייט.

איך מײן א בעלעטריסטיש בוך, אן אנעקדאָטאַריום, אין זין פון דעם
וואָרט פון דעם גרויסן פוילישן ליטעראטור-קריטיקער באַי-זשעלענסקי; א
ליטעראטור און אנעקדאָטן איז ווי א קיך אָן זאַץ.

איך וויל אויך דרך אגב זאָגן, אז דער ייווא פון ווילנע וואָלט געדארפט
אין דעם פאל דורך א ספעציעלן שליח פאכמעניש זיכערן דעם ארכיוו פון
טלאַמאצקיע 13.

ווי וויכטיק אַט דער ארכיוו איז וויל איך דאָ אילוסטרירן מיט איין
פאקט. (זיי זענען שוין אלע אויף דעם עולם אמת און דערפאר מעג מען דאָס
שוין דערציילן). אלע האָבן געווסט, אז פּרצעס ערשטע פרוי, די מאמע
פון זיינע זין די באַבע פון זיין אייניקל, איז שוין ווייסט גאָט ווי לאנג
טויט . . . און אין איין שיינעם טאָג איז זי אריינגעקומען א לעבעדיקע אין
דער קאנצעלאריע פון ליטעראטן-פאריין (עס איז געוועזן מיט אן אכט יאָרן
צוריק) און האָט זיך פאַרגעשטעלט נישט ווי פּרצעס ערשטע פרוי, נור ווי
די טאַכטער פון גבריאל יהודה ליכטענפעלד, וואָס זי איז געוועזן, און גע-
בעטן מען זאָל איר פארהעלפן צו אן אָרט אין מושב זקנים . . .

אַט אזעלכע און טויזנט ענליכע דאָקומענטן אנטהאלט דער ארכיוו פון
טלאַמאצקיע 13. דאָס דארף פאכמעניש געזיכערט ווערן — און שוין איצט
מיט בעלעטריסטישן טאלענט אויסגענוצט.

דאָס איז געוועזן אין א דעצעמבער-טאָג אין 1934, ערב א רייזע קיין
מאנדזשוריע, דער לעצטער פון די דריי און האלב טויזנט טעג, וואָס איך
האָב אלס סעקרעטאר פון טלאַמאצקיע 13 דאָרט פארבראכט. אָפּפאַרן האָב
איך אין יענעם טאָג שוין געמוזט, אַבער צוליב איינער פון די אומענד-

ליכע מחלוקתן, וואָס זענען אייביק אָנגעגאנגען אין ליטעראטן־פאריין, איז נישט געוועזן וועמען אין יענעם מאָמענט איבערצוגעבן אלע פּרטים פון דער ארבעט, אלע ביכער, ארכיוון, אקטן.

איך האָב אלץ צוגעבראכט צו אן אָרדענונג, אָפּגעשלאָסן אלע ביכער, געברענגט אלע אקטן אין זייער סדר און זיך ארומגעדרייט איינער אליין איבער דער קאנצעלאריע א פּאַר שעה.

איך האָב געוואָלט רעדן צו עמיץ, אָבער נישט געוועזן צו וועמען. האָב איך גערעדט צו מיר אליין, גערעדט און איבערגעגעבן אלץ — קיינעם נישט.

מיך איז באפאלן א שטימונג ווי אין פרצעס — נאָך קבורה. שפעטער איז געקומען שוין אין דער לעצטער רגע ש. י. סטופניצקי און האָט (אלס דעמאָלטיקער פּאַרויצער) מיט ציטערנדיקע הענט, ווי זיין שטייגער איז, איבערגענומען ביי מיר די שליסלען.

איך בין וואָס גיכער אוועק.

עס איז שוין געוועזן נאכט און די אייביקע סינסטערניש אויף די בריי־טע, האַלצערנע, נידעריקע טרעפּ פון טלאָמאַצקיע 13.

איך בין אראָפּגעגאנגען די ערשטע האלב־טרעפּ און בין שטיין גע־בליבן אין א ווינקל. עטליכע חברים זענען גיך ארויף און אראָפּגעלאָפּן די טרעפּ און מיך נישט באמערקט און נישט דערקענט.

איך האָב געוויינט.

איך האָב מיר קלאָר אָפּגעגעבן א דין וחשבון פון דער נארישער סיטור אַציע צו שטיין דאָ אויף די טרעפּ, א פּערציקיעריקער מאָן, צו העשען ווי א קינד און צו ווישן זיך די טרערן.

איך בין אוועק אהיים, אויפן וואַקזאַל, אויפן ווייטן מזרח, אויף דער וועלט — און ערשט איצט איז אָנגעקומען די ידיעה, וואָס האָט באשטע־טיקט יענעם סענטימענט פון די טרעפּ צו טלאָמאַצקיע 13.

איצט האָט עס שוין קיין שום איינדרוק נישט געמאַכט, גיכער א דער־לייוונג.

יאָרצענדלינקען־לאַנג איז דער ווארשעווער ליטעראטן־פאריין אויף טלאָמאַצקיע געוועזן א שער לעזאזל פון דער אָנגעווייטיקטער יידישער ליטעראטור און פרעסע. א שער לעזאזל א . . . וואַנקאַ ווסטאַנקאַ צו־

גלייך . . . נישט איינמאל האָט זיך געדאכט, אז שוין, ער האָט שוין אזוי באקומען אָנגעבראַכן די ביינער, אז ער וועט זיך שוין נישט אויפהויבן, גאנצע פאפירענע שלאכטן האָט מען קעגן אים געפירט, אָבער איידער וואָס ווען — דער וואַנקאָ ווסטאַנקאָ האָט זיך שוין אויפגעהויבן און ער איז שוין ווידער דאָ.

אַפט פלעגן קומען אויף די בארימטע שטורמישע גענעראל־פּאַרזאָמ־לונגען פון טלאַמאצקיע 13 פּאַרשלאַגן צו ליקווידירן אים, א סוף זאָל ער נעמען ! נור אז ס'איז געקומען צו דער אפשטימונג האָבן די פּאַרשלאַג־געבער, וואָס האָבן ערשט פארטיידיקט זייערע פּאַרשלאַגן — מיט א מינוט שפעטער אליין געשטימט קעגן זייערע פּאַרשלאַגן און נישט נור געשטימט קעגן, נור מיט א געהויבענער און פאטעטישער שטימע דערקלערט: אַפֿ־דאַרן זאָל די האנט, וואָס וועט זיך אויפהויבן צו שטימען פאר דער ליקווידאַציע פון טלאַמאצקיע 13

אין דעם דאָזיקן ווינקל איז געלעגן א כישוף —

און אז איר ווילט איז דאָס גאַרנישט געוועזן קיין כישוף, נור פשוט א בענקשאפט פון היימלאַזע צו האָבן א היים.

האָבן מיר דאָך נאָמבערגן, נאָך זיין טויט אוועקגעלייגט אין א קאסטן אויף א קאטאפאלק אין ליטעראט־פאַריין ביו צו דער לוויה נישט בלויז צוליב כבוד וועגן, נור אויך צוליב דעם ווייל ער האָט טאקע קיין היים נישט גע־האַט, קיין אייגענע היים, ווו זיך אַנצושפארן פאר דעם גרויסן שלאָף אין קבר.

און איצט איז אויך שוין טלאַמאצקיע 13 איינגעזאמלט געוואָרן צו זיי־נע פרעזידענטן און מיטגלידער אין דער ליטעראטן־אלעע אויף דעם גענ־שער בית־עולם.

דער שעיר־לעזאזל־וואַנקאָ־ווסטאַנקאָ האָט זיך ענדליך אויף גוט אנגי־דעגעלייגט מיט די פיס ארויף אויף אייביק.

די אַרגאניזאציע האָט נישט אויפגעהערט צו עקזיסטירן, זי וועט זיכער פארזעצן איר עקזיסטענץ אין איר צווייטן גילגול. אָבער מיט טלאַמאצקיע 13 איז פארענדיקט א תקופה.

און א פארענדיקטער תקופה, פונקט ווי א פארענדיקטן מענש, דארף געשטעלט ווערן א מצבה.

כאַטש א פאפירענע — —

און בכלל, און ביי דער טרויעריקער געלעגנהייט: מיר פארנעמען זיך צו ווייניק מיט פערזענליכן מאַמענט אין אונזער ליטעראטור. פארן שרייבער איז זיין לעבן, נאטירלעך, דער קוואל פון וואנעט ער שעפט אויף אן אמת זיין שאפן, און פאר דעם לעזער איז דעם שרייבערס לעבן די שולע אין וועלכער ער דערגענצט זיין וויסן און פארשטיין פון א שרייבער.

און טלאַמאצקיע 13 איז אין דעם זינען אין אונזער ליטעראטור גע- וועזן א גאנצע נעץ פון קוואלן פאר אסך שרייבער, און איז אויך אויף דעם אופן א גאנצער שול-סיסטעם פאר דעם לעזער אויף צו דערגענצן זיין וויסן וועגן אסך, אסך יידישע שרייבער.

א קליינער פאקט — קוים, אָדער ווייניק באַמערקט אין דער יידישער פרעסע. די ענדערונג פון א פאָפולערן אדרעס, און דאָך — אן אפּשלוס פון א תקופה, א דעפיניטיווע דאטע פון א היסטאָרישער באדייטונג אין אונזער ליטעראטור.

דאָס הערלעכסטע דערביי איז, וואָס טלאַמאצקיע 13 האָט אויפגע- הערט צו עקזיסטירן שיר נישט אין דעם זעלבן מאַמענט, ווען עס איז אין ווארשע פארטיילט געוואָרן צו דריי באדייטנדיקע שרייבער די פּרץ-פרע- מיע פאר דריי באדייטנדיקע ראַמאנען אויף אמאָל.

אָבער די פאפירענע מצבה, יידישע שרייבער פון דער וועלט, זענט איר שולדיק, שולדיק דער היים פון באלד א פערטל יאָרהונדערט. און אויב עס איז נישט אייער היים געוועזן, ווייל איר זענט גראד נישט היימלאָז, איז עס געוועזן די היים פון אסך אייערע היימלאָזע ברידער, און דאָס מאכט דעם חוב נאָך הייליקער.

איך האָב עס געאנט, אָבער איך האָב עס דאָך נישט געגלויבט, אז איך וועל דיך קיינמאָל מער נישט ווידערזען, טלאַמאצקיע 13.

בוּענאַס אַיִרעס, 1938.

פון זעלבן מחבר :

- 1912 — אויף דער שוועל — (יוגנט-לידער) — — — — — לעמבערג — — — — — 1912
 1917 — רואינענגראַז — (לידער) — — — — — ווין — — — — — 1917
 1918 — שפינאָזא (פּאָעמע) — ערשטע אויסגאבע — — — — — ווין — — — — — 1918
 1921 — שפינאָזא — פארענדערטע אויסגאבע — — — — — ווין — — — — — 1921
 1921 — נאַקעטע לידער — (לידער און באלאדן) — — — — — ווין — — — — — 1921
 1922 — דער קרן פון אלע מיינע לידער—(מחברס אַנטאָלאָגיע) ווארשע — — — — — 1922
 1924 — פּרעהיסטאָרישע לאַנדשאפטן — (פּאָעמעס און באלאדן) ווארשע — — — — — 1924
 1924 — צו דער יידישער יוגנט — (עסעי) — — — — — ווארשע — — — — — 1924
 1929 — בלוט אויף דער פּאָן (דראַמאַטישע פּאָעמע) — — — — — ווילנע — — — — — 1929
 1929 — די פיר זייטן פון מיין וועלט — (פיר פּאָעמעס) — — — — — ווילנע — — — — — 1929
 1931 — ווייב און מאן — (דריי דראַמעס) — — — — — ווילנע — — — — — 1931
 1937 — איבער אויסטראַליע — (רייזעבילער, יוגנט אויסגאבע) ווארשע — — — — — 1937
 1937 — קאַנטינענטן און אַקעאַנען — (לידער און באלאדן) — — — — — ווארשע — — — — — 1937
 1940 — לידער און באלאדן — (פון די לעצטע דריי פיר יאָר) מעקסיקע — — — — — 1940

* * *

בקרוב דערשיינען :

איך האָב געזוכט גאָט — מחברס אַנטאָלאָגיע פון אלע זיינע לידער-זאמלונגען
 (בוענאָס איירעס, אַרויסגעבער: דוד לערמאַן).
 מיין לעקסיקאָן — צווייטער באַנד. (גענויער וועגן דעם אין די באַמער-
 קונגען צו דעם בוך. אַרויסגעגעבן פון א קאַמיטעט).

